

અટાર પાપ સ્થાનકની સજ્ઞાય

વિવેચક
ધીરજલાલ ડાહ્યાલાલ મહેતા

નમોત્યુષ્ઠં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ

ન્યાયાચાર્ય-ન્યાયવિશારદ-મહામહોપાધ્યાય
પરમ પૂજ્ય શ્રી યશોવિજયજી મ.સા. વિરચિત

અટાર પાપસ્થાનકની સજ્જા

: વિવેચક :

ધીરજલાલ ડાહ્યાલાલ મહેતા

: પ્રકાશક :

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારણ ટ્રસ્ટ

૭૦૨, રામસા ટાવર્સ, ગંગા-જમના એપાર્ટમેન્ટ પાસે,
અડાજણ પાટીયા, સુરત-૩૯૫૦૦૯. (India)

ફોન : ૨૭૮૮૯૪૩

પ્રકાશક

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારણ ટ્રસ્ટ

૭૦૨, રામસા ટાવર, ગંગાજમના એપાર્ટમેન્ટ પાસે, અડાજણ પાટીયા,
સુરત-૩૯૫૦૦૯. Guj. (INDIA). ફોન : (૦૨૬૧) ૨૭૮૮૯૪૩

પ્રાપ્તિસ્થાનો

ધીરજલાલ ડાહ્યાલાલ મહેતા

એ-૬૦૨, પાર્શ્વદર્શન કોમ્પ્લેક્ષ, નવયુગ કોલેજ સામે, ન્યુ રાંદેર રોડ,
સુરત-૩૯૫૦૦૯ Guj. (INDIA). ફોન : (૦૨૬૧) ૨૭૮૮૯૪૩

શ્રી યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા

સ્ટેશન રોડ, રંગ મહોલના નાકે, મહેસાણા. (ઉત્તર ગુજરાત)

સેવંતીલાલ વી. જૈન

૨૦, મહાજન ગલી, ઝવેરી બજાર, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨.

ફોન (૦૨૨) ૨૨૪૧૨૪૪૫

સોમચંદ ડી. શાહ

સુઘોષા કાર્યાલય, જીવનનિવાસ સામે, પાલીતાણા-૩૬૪૨૭૦.

(મો) : ૯૮૨૫૮૮૧૧૧૨.

સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર

હાથીખાના, રતનપોળ, અમદાવાદ-૧. ફોન (૦૭૯) ૨૫૩૫૬૬૯૨

જૈન પ્રકાશન મંદિર

દોશીવાડાની પોળ, અમદાવાદ-૧. ફોન (૦૭૯) ૨૫૩૫૬૮૦૬

વિક્રમ સંવત - ૨૦૬૨

ઈસ્વીસન - ૨૦૦૬

કિંમત રૂ. ૭૫/-

વીર સંવત - ૨૫૩૨

પ્રથમ આવૃત્તિ

મુદ્રક - ભરત ગ્રાફિક્સ, ન્યુ માર્કેટ, પાંજરાપોળ, રિલીફ રોડ, અમદાવાદ-૧.

ફોન (૦૭૯) ૨૨૧૩૪૧૭૬, ૨૨૧૨૪૭૨૩, (મો.) ૯૯૨૫૦૨૦૧૦૬

અમારા લખાયેલા પ્રકાશિત થયેલાં પુસ્તકો

૧. યોગવિશિકા :- ઉપાધ્યાયજી કૃત ટીકાના અનુવાદ સાથે. ગુજરાતી વિવેચન.
૨. યોગશતક :- સ્વોપજટીકા તથા ટીકાના અનુવાદ સાથે. ગુજરાતી વિવેચન.
૩. શ્રી જૈન ધર્મના મૌલિક સિદ્ધાન્ત :- નવકારથી સામાઈયવયજુતો સુધીના સૂત્રો ઉપર વિવેચન. નવતત્ત્વ, ચૌદ ગુણસ્થાનકો, કર્મના ૧૫૮ ભેદો, સાત નયો, સપ્તભંગી અને કાલાદિ પાંચ સમવાયી કારણો ઉપર સરળ ગુજરાતી વિવેચન.
૪. શ્રી જૈન તત્ત્વ પ્રકાશ :- દેવસી-રાઈઅ પ્રતિકમણનાં સૂત્રો ઉપર સરળ ગુજરાતી વિવેચન.
૫. જૈન ધાર્મિક પારિભાષિક શબ્દકોષ :- જૈન શાસ્ત્રોમાં વારંવાર વપરાતા પારિભાષિક ધાર્મિક શબ્દોના અર્થો, ધાર્મિક શબ્દકોષ.
૬. જૈન ધાર્મિક પ્રશ્નોત્તર માલા :- પ્રૌઢ સ્ત્રી-પુરુષોને ઉપયોગી ચારસો પ્રશ્ન-ઉત્તરોનો સુંદર સંગ્રહ.
૭. પ્રથમ કર્મગ્રન્થ (કર્મવિપાક) :- સરળ ગુજરાતી વિવેચન.
૮. દ્વિતીય કર્મગ્રન્થ (કર્મસ્તવ) :- સરળ ગુજરાતી વિવેચન.
૯. તૃતીય કર્મગ્રન્થ (બંધસ્વામિત્વ) :- સરળ ગુજરાતી વિવેચન.
૧૦. ચતુર્થ કર્મગ્રન્થ (ષડશીતિ) :- સરળ ગુજરાતી વિવેચન.
૧૧. પંચમ કર્મગ્રન્થ (શતક) :- પૂજ્યપાદ આચાર્ય શ્રી દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા. કૃત સો ગાથાના શતક નામના પાંચમા કર્મગ્રન્થનું ગાથા-ગાથાર્થ-શબ્દાર્થ-સંસ્કૃત ધ્યા સાથે ગુજરાતી સરળ વિવેચન.
૧૨. છઠ્ઠો કર્મગ્રન્થ (સપ્તતિકા) :- છઠ્ઠા કર્મગ્રન્થનું ગાથા-ગાથાર્થ-શબ્દાર્થ-સંસ્કૃત ધ્યા સાથે ગુજરાતી સરળ વિવેચન.
૧૩. પૂજા સંગ્રહ સાર્થ :- પંચકલ્યાણક, અંતરાયકર્મ નિવારણ, પિસ્તાલીસ આગમની પૂજા આદિ પૂજાઓ સુંદર ભાવવાહી અર્થ સાથે.
૧૪. સ્નાત્રપૂજા સાર્થ :- પૂ. વીરવિજયજી કૃત સ્નાત્રપૂજા અર્થ સાથે.
૧૫. સમ્યક્ત્વના સડસઠ બોલની સજ્ઞાય :- ઘણી જ રોચક કથાઓ સાથે તથા સમ્યક્ત્વ સપ્તતિકાની ગાથાઓ સાથે સડસઠ ગુણોનું વર્ણન.
૧૬. નવસ્મરણ :- મૂળ ગાથાઓ, ગુજરાતીમાં ગાથાઓના સરળ અર્થ, ઈંગ્લીશમાં મૂળ ગાથાઓ અને ઈંગ્લીશમાં તે ગાથાઓના અર્થ.
૧૭. રત્નાકરાવતારિકા (ભાગ-૧) : પ્રમાણનયતત્ત્વાલોક ઉપરની પૂ. રત્નપ્રભાચાર્ય રચિત ટીકા તથા ટીકાનો ગુજરાતી અર્થ. (પરિચ્છેદ ૧-૨)

૧૮. રત્નાકરાવતારિકા (ભાગ-૨) : પૂ. વાદિદેવસૂરિજી રચિત પ્રમાણનયતત્વાલોક ઉપરની પૂ. રત્નપ્રભાચાર્ય રચિત ટીકા તથા તે ટીકાનો ગુજરાતીમાં અર્થ. (પરિચ્છેદ ૩-૪-૫)
૧૯. રત્નાકરાવતારિકા (ભાગ-૩) :- પરિચ્છેદ ૬-૭-૮. પૂ. રત્નપ્રભાચાર્ય મ.સા. રચિત ટીકા તથા તેનું સરળ ગુજરાતી વિવેચન.
૨૦. આઠ દૃષ્ટિની સજ્જાય :- પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મ. સા. કૃત આઠ દૃષ્ટિની સજ્જાયના સરળ ગુજરાતી અર્થો.
૨૧. યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય :- પૂ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી કૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે ટીકાનું અતિશય સરળ ગુજરાતી વિવેચન.
૨૨. તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર :- સૂત્રોનું સરળ, રોચક તથા સંક્ષિપ્ત વિવેચન.
૨૩. શ્રી વાસ્તુપૂજા સાર્થ :- પૂ. આચાર્ય શ્રી બુદ્ધિસાગરજી કૃત વાસ્તુપૂજાનું સુંદર-સરળ તથા જૈન વિધિ સહ ગુજરાતી ભાષાંતર.
૨૪. શ્રી સમ્યક્ત્વ મૂલ બારવ્રત :- વિવેચન સહ.
૨૫. સવાસો ગાથાનું સ્તવન :- પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મ.સા. કૃત, શ્રી સીમંધરસ્વામી પરમાત્માને વિનંતિ કરવારૂપે નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનય ગર્ભિત સવાસો ગાથાનું સ્તવન ગુજરાતી અર્થ વિવેચન સાથે.
૨૬. દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો રાસ :- પૂ. ઉ. શ્રી યશોવિજયજી મ. શ્રી કૃત ગુજરાતી ટબા સાથે તથા ટબાની તમામ પંક્તિઓના વિવેચન યુક્ત અર્થ સાથે. ભાગ-૧-૨.
૨૭. અઢાર પાપસ્થાનકની સજ્જાય :- અર્થ-વિવેચન સાથે.

ભાવિમાં લખવાની ભાવના

૨૮. અમૃતવેલની સજ્જાયના અર્થ.
૨૯. સમ્મતિ પ્રકરણ :- પૂજ્ય આ. શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરીશ્વરજી કૃત સમ્મતિ પ્રકરણનું પાઠ્ય પુસ્તકરૂપે ગુજરાતી વિવેચન.
૩૦. જ્ઞાનસાર અષ્ટક :- દ્રવ્યાનુયોગના પ્રખરાભ્યાસી શ્રી દેવચંદ્રજી મ. કૃત ટીકા તથા ટીકાના વિવેચન સાથે સરળ ગુજરાતી જ્ઞાનસારાષ્ટકનું વિવેચન.
૩૧. જૈનદર્શનનો સંક્ષિપ્ત પરિચય :-

સંસારવર્તી સર્વે જીવો અનાદિ કાળથી મિથ્યાત્વ અવિરતિ કષાય આદિ દુષિત ભાવોથી નિરંતર કર્મ બાંધે છે. તેના કારણે ભવોભવમાં જન્મમરણની પરંપરામાં રખડે છે. અને અનંત દુઃખો પામે છે. પાપકાર્ય આચરવાં તે પાપબંધનું કારણ છે. અને દુઃખોની પ્રાપ્તિ એ પાપોનું ફળ છે. આ વાત સમજીને જીવનમાં દુઃખો ન આવે તે માટે પાપોનું આચરણ ત્યજી દેવું જોઈએ. કેવાં કેવાં પાપો આચરનારા જીવો કેવાં કેવાં દુઃખો પામ્યા ? તે વાત સમજાવવા માટે પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીએ ૧૮ પાપસ્થાનકોની વર્ણનને સમજાવતી સુંદર સજ્જાય બનાવી છે. તેની ૧૮ ઢાળો છે.

- (૧) પ્રાણાતિપાત - બીજા જીવના પ્રાણોનો નાશ કરવો, હત્યા કરવી, કોઈનું મન દુભાવવું, માનસિક પીડા ઉપજાવવી, વ્યંગ વચનો બોલી દુઃખ આપવાં, કાયાથી માર મારવો, મારામારી કરવી ઈત્યાદિ.
- (૨) મૃષાવાદ - જુદું બોલવું, ખોટું બોલી વાત છુપાવવી, અસત્ય ભાષણ કરવું.
- (૩) અદત્તાદાન - કોઈની પણ માલિકીની વસ્તુ તે માલિકના આપ્યા વિના લેવી, લેવાની બુદ્ધિ પણ કરવી.
- (૪) મૈથુન - સંસારકીડા કરવી, સંભોગ કરવો, સ્ત્રી-પુરુષની સંસાર ક્રિયા.
- (૫) પરિગ્રહ - મમતા-મૂર્છા, આસક્તિ-ઈચ્છા તે ભાવપરિગ્રહ. અને ધન-ધાન્યાદિનો સંગ્રહ કરવો તે નવવિધ દ્રવ્યપરિગ્રહ.
- (૬) ક્રોધ - આવેશ-ગુસ્સો-તપી જવું.
- (૭) માન - અહંકાર, અભિમાન, મોટાઈ.
- (૮) માયા - કપટ, છેતરપિંડી, હૈયામાં જુદા ભાવ અને હોઠમાં જુદા ભાવ, બનાવટ.
- (૯) લોભ - આસક્તિ, મમતા, મૂર્છા, મારાપણું.
- (૧૦) રાગ - પ્રેમ, સ્નેહ, લાગણીવાળાપણું.
- (૧૧) દ્વેષ - દાઝ, અદેખાઈ, અણગમો, નાખુશીભાવ.
- (૧૨) કલેશ - ઝઘડો, કડવાશ, બોલાચાલી.
- (૧૩) અભ્યાખ્યાન - ખોટું કોઈના ઉપર આળ દેવું, કલંક ચઢાવવું, કોઈનો પણ જુદો પ્રચાર કરવો.

(૧૪) પૈશુન્ય - ચાડી ખાવી

(૧૫) રતિ-અરતિ - હૃદયમાં રહેલી પ્રીતિ-અપ્રીતિ, ગમો-અણગમો, ખુશી-નાખુશી ભાવ.

(૧૬) પરપરિવાદ - પારકાની નિંદા કરવી, હલકાઈ ગાવી, બીજાને દોષિત ચીતરવો, કોઈનું પણ બુરું બોલવું.

(૧૭) માયા-મૃષાવાદ - માયા-કપટ રાખીને, તે પૂર્વક જુદું બોલવું.

(૧૮) મિથ્યાત્વશલ્ય - અવળી બુદ્ધિ, ઉંધી દૃષ્ટિ, સારાં તત્ત્વોને ખોટાં તત્ત્વો માનવાં, અને ખોટાં તત્ત્વોને સારા તત્ત્વો માનવાં.

ઉપર મુજબ કુલ ૧૮ પાપસ્થાનક છે. સવાર-સાંજના પ્રતિક્રમણમાં દરરોજ બોલાય છે. આ અઢારે પાપસ્થાનક ત્યજવા જેવાં છે. તેથી તેને બરાબર ઓળખવાં જોઈએ. જો ઓળખીએ, જાણીએ તો જ છોડી શકાય. માટે જ ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીએ આ ૧૮ સજ્જાયો બનાવી છે. તેના વિશેષ અર્થો આપણને બરાબર સમજાય તેટલા માટે જ અમે આ વિવેચન સરળ ગુજરાતી ભાષામાં તૈયાર કરેલ છે. આ વિવેચન ચિંતન-મનન કરવા જેવું છે. વારંવાર અભ્યાસથી આ પાપસ્થાનકોને દૂર કરી શકાય છે.

આ સજ્જાયમાં કેટલાંક શબ્દો અને વાક્યો અટપટીયા છે. જલ્દી અર્થો ન બેસે તેવા પણ છે. યથાશક્તિ અમે અર્થો ખોલ્યા છે. તથા ઘણા ઘણા સ્થાનોએ અર્થો ખોલવામાં પ.પૂ. આ. મ. શ્રી કુલચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા., પ.પૂ. આ. મ. શ્રી યશોવિજયસૂરીશ્વરજી મ.સા., પ.પૂ. આ. મ. શ્રી મુનિચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા., પ.પૂ. આ. મ. શ્રી પ્રદ્યુમ્નસૂરીશ્વરજી મ.સા., પ.પૂ. આ. મ. શ્રી શીલચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા. અને પ.પૂ. આ. મ. સા. શ્રી જયસુંદરસૂરીશ્વરજી મ.સા. આદિ મહાત્મા પુરુષોએ સાથ-સહકાર આપ્યો છે. તથા પરિશ્રમ લીધો છે તે બદલ ઉપરોક્ત સર્વ ગુરુભગવંતોનો હું ઘણો જ આભાર અને ઉપકાર માનું છું.

ઉત્તમ-મુમુક્ષુ આત્માઓ આ સજ્જાય તથા તેના અર્થો ભણીને આત્મકલ્યાણ સાધે એ જ આશા.

ઠેકાણું - એ-૬૦૨, પાર્શ્વદર્શન કોમ્પ્લેક્ષ,
નવયુગ કોલેજ સામે, ન્યુ રાંદેર રોડ,
સુરત-૩૯૫૦૦૯. (India)

લિ.

દીરજલાલ ડાહ્યાલાલ મહેતા

ફોન : (૦૨૬૧) ૨૭૮૮૯૪૩

આ ગ્રંથના પ્રકાશનમાં નીચેના ભાઈ-બહેનો અને સંસ્થા તરફથી યથાયોગ્ય
આર્થિક સહકાર મળેલ છે. તેમાંથી પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વીજી મ. સાહેબોને
યથાયોગ્ય આ પુસ્તક ભેટ અપાશે -

- (૧) સ્વ. માતૃશ્રી વિમળાબેન હરિલાલના સ્મરણાર્થે
શ્રી અશોકભાઈ-રેખાબેન, એડીશન, યુ.એસ.એ.
- (૨) અનીલાબેન મહેન્દ્રભાઈ મહેતા,
એડીશન, યુ.એસ.એ.
- (૩) વિનોદભાઈ-રસિલાબેન, ચેરિહિલ્લ, યુ.એસ.એ.
- (૪) ધનાબેન, ચેરિહિલ્લ, યુ.એસ.એ.
- (૫) લીલાબેન તથા ડો. ચંદ્રકાન્તભાઈ ચીમનલાલભાઈ,
એલંટાઉન, યુ.એસ.એ.
- (૬) કીરીટભાઈ-જયશ્રીબેન, રાલે, નોર્થ કેરેલા,
યુ.એસ.એ.

ઉપરોક્ત મહાનુભાવો તરફથી આ પુસ્તકના પ્રકાશનમાં
મળેલા સહકાર બદલ આભાર માનું છું.

લિ.

ધીરજલાલ ડાહ્યાલાલ મહેતા

અનુક્રમણિકા

વિષય

પાના નંબર

૧. પ્રાણાતિપાત - પહેલું પાપસ્થાનક ૧ થી ૧૩
૨. મૃષાવાદ - બીજું પાપસ્થાનક ૧૪ થી ૨૪
૩. અદતાદાન - ત્રીજું પાપસ્થાનક ૨૫ થી ૩૪
૪. મૈથુન - ચોથું પાપસ્થાનક ૩૫ થી ૫૧
૫. પરિગ્રહ - પાંચમું પાપસ્થાનક ૫૨ થી ૭૦
૬. ક્રોધ - છઠ્ઠું પાપસ્થાનક ૭૧ થી ૭૯
૭. માન - સાતમું પાપસ્થાનક ૮૦ થી ૯૦
૮. માયા - આઠમું પાપસ્થાનક ૯૧ થી ૧૦૦
૯. લોભ - નવમું પાપસ્થાનક ૧૦૧ થી ૧૧૧
૧૦. રાગ - દસમું પાપસ્થાનક ૧૧૨ થી ૧૩૧
૧૧. દ્વેષ - અગિયારમું પાપસ્થાનક ૧૩૨ થી ૧૪૨
૧૨. કલહ - બારમું પાપસ્થાનક ૧૪૩ થી ૧૫૪
૧૩. અભ્યાખ્યાન - તેરમું પાપસ્થાનક ૧૫૫ થી ૧૬૨
૧૪. પૈશુન્ય - ચૌદમું પાપસ્થાનક ૧૬૩ થી ૧૭૦
૧૫. રતિ-અરતિ - પંદરમું પાપસ્થાનક ૧૭૧ થી ૧૮૨
૧૬. પર-પરિવાદ - સોળમું પાપસ્થાનક ૧૮૩ થી ૧૯૫
૧૭. માયા મૃષાવાદ - સત્તરમું પાપસ્થાનક ૧૯૬ થી ૨૦૮
૧૮. મિથ્યાત્વશલ્ય - અઠારમું પાપસ્થાનક ૨૦૯ થી ૨૩૨

શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ

ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ મહામહોપાધ્યાય
પરમ પૂજ્ય શ્રી યશોવિજયજી ગણિ વિરચિત

અઢાર પાપસ્થાનકની સજઝાય

અનાદિ કાલીન મોહરાજા દ્વારા કરાયેલી મલીનતાના કારણે સંસારી સર્વે જીવો હિંસા-જીઠ-ચોરી વગેરે જીઢા જીઢા પ્રકારનાં અનેક પાપસ્થાનો સેવે છે. “જેનાથી આત્માને પાપો(પાપકર્મો) લાગે તેવાં સ્થાનો (કાર્યો) તેને પાપસ્થાનક કહેવાય છે.” આવાં પાપ સ્થાનકો અસંખ્ય પ્રકારનાં હોય છે. જ્ઞાની મહર્ષિ પુરુષોએ તે સર્વે પાપસ્થાનકોનો ૧૮માં સમાવેશ કર્યો છે. આ અઢારે પાપસ્થાનકો હેય છે. છોડવા જેવાં છે. વર્તમાન જીવનને બરબાદ કરનારાં છે અને ભાવિમાં પણ નરક-નિગોદની અવસ્થાનાં સર્જક છે. તેથી બરાબર ઓળખીને-જાણીને જીવનમાંથી દૂર કરવા જેવાં છે.

સાપ કરડે તો મરી જઈએ એમ ખબર છે એટલે સાપ પાસે કોઈ જતું નથી. સિંહ હિંસક છે એમ ખબર છે એટલે કોઈ સિંહ પાસે જતું નથી. એમ અઢાર પાપસ્થાનક આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપના ઘાતક છે. મારક છે. આમ જો ખબર હોય તો કોઈ આત્માથી જીવ તેની પાસે જાય નહીં તે માટે છોડવા લાયક વસ્તુને પણ સર્પાદિની જેમ બરાબર જાણી લેવી જોઈએ.

જેમ સારા સંસ્કારો અને ગુણો લાવવા માટે સારી સોબત કરવા સાડું સજજનને ઓળખીએ, તેમ દુર્ગુણો ન આવી જાય, કોઈની

માયાજાળમાં ન ફસાઈ જઈએ, આપણું કમાયેલું ધન વગેરે લુંટાઈ ન જાય તે માટે હેય એવા દુર્જનોને પણ બરાબર જાણવા જોઈએ તથા ઉપકારી તત્વોને જેમ ઓળખીએ-જાણીએ, તેમ અપકારી (આત્મતત્વને નુકસાન કરનારાં) એવાં પાપસ્થાનકોને પણ બરાબર હેયભાવે ઓળખી લેવાં જોઈએ. જાણી લેવાં જોઈએ. તે માટે પાપસ્થાનકોથી બચવા સારું આ સજ્જાયના અર્થો લખાય છે. જે ઘણું મનન-ચિંતન કરવા જેવા છે. તેનાથી આત્મતત્વ નિર્મળ થાય છે. અશુદ્ધિ દૂર થાય છે અને આત્મહિત સાધી શકાય છે.

હિંસા નામના પ્રથમ પાપસ્થાનકની સજ્જાય -

પાપસ્થાનક પહિલું કહ્યું રે, હિંસા નામે દુરંત ।
મારે જે જગ જીવને રે, તે લહે મરણ અનંત રે ॥૧॥

શબ્દાર્થ - પહિલું - પ્રથમ, દુરંત - દુઃખે કાઢી શકાય તેવું, મારે - હણે, ઘાત કરે, જગજીવને - જગતના જીવોને, તે લહે - તે પામશે. ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ - જીવનમાંથી દુઃખે દૂર કરાય એવું હિંસા નામનું પહેલું પાપસ્થાનક શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે. જગતના જીવોને જે મારશે (હણશે) તે પોતે અનંત મરણને પામશે. ॥ ૧ ॥

વિવેચન - સંક્ષેપમાં પાપનાં સ્થાનક ૧૮ છે તે આ પ્રમાણે

૧. પ્રાણાતિપાત-હિંસા કરવી	૧૦. રાગ-પ્રેમ કરવો
૨. મૃષાવાદ-જીર્ણ બોલવું	૧૧. દ્વેષ-ઈર્ષ્યા-અદેખાઈ-નાખુશીભાવ
૩. અદત્તાદાન-ચોરી કરવી	૧૨. કલહ-કજીયો કરવો
૪. મૈથુન-સંસારસેવન કરવું	૧૩. અભ્યાખ્યાન-ખોટું આળ દેવું
૫. પરિગ્રહ-મમતા-મૂર્છા	૧૪. પૈશુન્ય-ચાડી ખાવી
૬. ક્રોધ-આવેશ-ગુસ્સો	૧૫. રતિ-અરતિ-પ્રીતિ-અપ્રીતિના ભાવ

૭. માન-અહંકાર-મોટાઈ ૧૬. પરપરિવાદ-પારકાની નિંદા કરવી
 ૮. માયા-છળ-કપટ ૧૭. માયામૃષાવાદ-કપટપૂર્વક જીહુંબોલવું
 ૯. લોભ-આસક્તિ ૧૮. મિથ્યાત્વશલ્ય-મિથ્યાબુદ્ધિ રાખવી

આ અઢાર પાપસ્થાનક છે. તેમાં સૌથી પ્રથમ હિંસા નામનું પાપસ્થાનક છે. તેને પ્રાણાતિપાત પણ કહેવાય છે પ્રાણોનો અતિપાત-નાશ કરવો તે પ્રાણાતિપાત, હિંસા નામનું આ પાપ સ્થાનક દુરંત છે. ભયંકર છે અર્થાત્ જીવનમાંથી કાઢવું ઘણું દુષ્કર છે. જગતમાં સ્વતંત્રપણે હરતાં-ફરતાં જીવોને જે મારે છે, હણે છે, ઘાત કરે છે. તે જીવો પોતે અનંતવાર મરણ પામે છે જે બીજાને મારે છે તે પોતે અનંતી વાર મરણ (જન્મ-મરણની જંજાળ) પામે છે. અનંત ભવ રખડે છે.

આ સંસારમાં આપણને જેમ આપણો જીવ વહાલો છે. તેમ સૌ કોઈને પોતાનો જીવ વહાલો છે તો પરના પ્રાણો કેમ છીનવી લેવાય ? જેમ દરેકને પોતપોતાનું ધન ઘણું વહાલું છે. જીવનની જરૂરિયાતરૂપ છે. આજીવિકાના સાધન સ્વરૂપ છે. તેથી કોઈનું પણ ધન છીનવી લઈએ પડાવી લઈએ તો તે જીવને ઘણું-ઘણું દુઃખ થાય છે તેવી જ રીતે શરીર-ઈન્દ્રિયો શ્વાસોશ્વાસ ઈત્યાદિરૂપ પોતાનું જે જીવન છે તે ધનથી પણ ઘણું વહાલું છે તો કોઈનું પણ જીવન કેમ છીનવી લેવાય ?

ધન તો આત્માથી ભિન્ન દ્રવ્ય છે પરિવાર પણ ભિન્ન દ્રવ્ય છે. છતાં જો કોઈ ધન લૂંટી જાય અથવા પરિવારનું અપહરણ કરે તો પારાવાર દુઃખ થાય છે તો આયુષ્ય આદિ પ્રાણો તો આત્માની સાથે ઓતપ્રોત દ્રવ્ય છે. તે કોઈના પણ કેમ છીનવી લેવાય ? પ્રાણોની સાથે તો દરેકનો આત્મા એકમેક થયેલો છે. ભિન્નને લેવામાં જો તે જીવને દુઃખ થાય છે તો અભિન્નને લેવામાં તો જીવને ઘણું જ ઘણું દુઃખ થાય છે. માટે કોઈ પણ જીવની હિંસા ન કરવી

જોઈએ. કોઈ પણ ધર્મોમાં હિંસા આચરવાની કહી નથી. પરંતુ તજવાની જ કહી છે.

આવા પ્રકારના ઉત્તમભાવો વાળી જિનેશ્વર પરમાત્માની વાણી હે પ્રાણીઓ ! તમે હૈયામાં ધારણ કરો. ॥ ૧ ॥

માતપિતાને અનંતનાં રે, પામે વિયોગ તે મંદ ।
દારિદ્રય દોહગ નવિ ટલે રે, મિલે ન વલ્લભવુંદ રે.

પ્રાણી ! જિનવાણી ધરો ચિત્ત. ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ - તે મંદ - પાપના ઉદયવાળો હોવાથી મંદબુદ્ધિવાળો એવો તે, દારિદ્રય - નિર્ઘનદશા, દોહગ - દૌર્ભાગ્ય દશા, વલ્લભવુંદ - વ્હાલા પરિવારાદિનો સમૂહ. ॥ ૨ ॥

ગાથાર્થ - હિંસા કરનારો મંદબુદ્ધિવાળો તે જીવ પોતાનાં માતા-પિતાદિ સ્વજનપાત્રોનો અનંતવાર વિયોગ પામે છે. ભવોભવમાં નિર્ઘનદશા અને દૌર્ભાગ્યદશા પામે છે. તથા પોતાનાં વ્હાલાં પત્ની આદિ પાત્રોનો સમૂહ પ્રાપ્ત ન થાય તેવી દશા પામે છે ॥ ૨ ॥

વિવેચન - હિંસા કેવી બૂરી ચીજ છે તે ઉપર સમજાવે છે કે હિંસામાં લયલીન રહેનારા જીવો એટલે કે તજવાલાયક પાપને જ આદરવા લાયક માનીને અવળી બુદ્ધિવાળા બન્યા છે એટલે જ મંદ છે અર્થાત્ પાપકારિણી મતિવાળા છે. તે જીવો હિંસા કરીને એવાં એવાં પાપકર્મો બાંધે છે કે જ્યારે જ્યારે તે પાપકર્મોનો ઉદય થાય છે ત્યારે ભવોભવમાં બાલ્યવયથી જ માતાનો વિયોગ, પિતાનો વિયોગ વગેરે કુટુંબીઓનો વિયોગ પામે છે. એકવાર નહીં, બે વાર નહીં પણ અનંતીવાર વિયોગ પામે છે. જો આપણે કોઈ જીવની હિંસા કરીને તે જીવને તેના પરિવારથી છુટો પાડીએ તો ભવાન્તરોમાં આપણો આત્મા પણ આપણા પરિવારથી વિયોગ પામે જ છે.

તથા વળી બાંધેલા આ પાપથી નિર્ધનદશા અને દૌર્ભાગ્યદશા આ જીવ પામે છે. જ્યાં ત્યાં ભીખ માગવા છતાં પણ પેટ ન ભરાય એવી બુરી દશા પામે છે અને જ્યાં જાય ત્યાં તિરસ્કાર પામે છે. કોઈ પણ જીવો ચાહના ન કરે તેવી ભયંકર દુર્દશા આ જીવ પામે છે. વળી આવા પાપનાં કાર્યથી ભવાન્તરમાં પોતાને પત્ની પુત્રાદિક પોતાના બાલા પરિવારની પણ અપ્રાપ્તિ થાય છે. કોઈ સાંસારિક વ્યવહાર કરે નહીં, છોકરા-છોકરી આપે લે નહીં. પરિવાર થાય નહીં. હિંસાજન્ય પાપ આ જીવને આવાં ઘણાં દુઃખો આપનાર બને છે. ॥ ૨ ॥

હોએ વિપાકે દશગણું રે, એકવાર કિયું કર્મ ।
શત સહસ્ર કોડિ ગમે રે, તીવ્ર ભાવના મર્મ રે ॥ ૩ ॥
પ્રાણી ! જિનવાણી ધરો ચિત્ત

શબ્દાર્થ - હોએ - હોય, વિપાકે - ફળ આપવામાં, કિયું કર્મ - કરેલું કર્મ, શત - સો ગણું, સહસ્ર - હજારગણું, કોડિ ગમે - કોડગણું, તીવ્ર ભાવના - તીવ્રભાવે રાચી મારીને બાંધેલા પાપોના ભાવોનાં, મર્મ - રહસ્ય. ॥ ૩ ॥

ગાથાર્થ - એકવાર કરેલું પાપકર્મ ફળ આપવામાં દશગણું થાય છે અને તીવ્રભાવથી કરેલા કર્મનું રહસ્ય (ફળ) એવું છે કે જે સોગણું-હજારગણું અને કોડગણું પણ ફળ આપનાર બને છે ॥ ૩ ॥

વિવેચન - જેમ ખેતરોમાં વાવેલા ધાન્યમાં એક એક દાણા અનેકગણા દાણાને આપનારા બને છે. તેવી રીતે હિંસા આદિથી કરેલાં આ પાપો ભવાન્તરમાં દસ ગણા ફળને આપનારાં બને છે. અને તેમાં પણ જો તીવ્રભાવે, તીવ્રતરભાવે અને તીવ્રતમભાવે પાપકર્મ

કર્યા હોય તો ૧૦૦ ગણાં ૧૦૦૦ ગણાં અને કોડગણાં ફળને આપનારાં પણ તે પાપો બને છે.

યશોધર રાજાએ પોતાની માતાને આવેલા દુઃસ્વપ્નને નિવારવા તેની માતાના સંતોષ ખાતર અનિચ્છાએ લોટના બનાવેલા કુકડાની હત્યા કરીને હોમ(યજ્ઞ) કરેલો. તેના ફળરૂપે ભવોભવમાં કપાવાપણું, અગ્નિમાં રંધાવાપણું, અંગ-ઉપાંગોનું છેદાવાપણું તે જીવ પામ્યો છે આવાં તો અનેક ઉદાહરણો શાસ્ત્રોમાં છે. માટે હે જીવ ! હિંસા નામનું આ પાપ સ્થાનક જીવનમાંથી વર્જવા જેવું છે ॥ ૩ ॥

“મર” કહેતાં પણ દુઃખ હુવે રે, મારે કિમ નવિ હોય ।
હિંસા ભગિની અતિ બુરી રે, વૈશ્વાનરની જોય રે ॥ ૪ ॥
પ્રાણી ! જિનવાણી ધરો ચિત્ત.

શબ્દાર્થ - મર-મરી જા, મારે-મારતાં, ભગિની - બહેનપણી,
અતિબુરી - ઘણી ભયંકર, વૈશ્વાનર - અગ્નિની-આગની. ॥ ૪ ॥

ગાથાર્થ - “તું મરી જા” આવો અપશબ્દ બોલવા માત્રથી જો સામેના જીવને દુઃખ થાય છે તો વાસ્તવિકરૂપે માર મારતાં અથવા મારી નાખતાં દુઃખ કેમ ન થાય ! “હિંસા” એ ખરેખર આગની બહેનપણી છે અને તે અતિશય ભયંકર છે ॥ ૪ ॥

વિવેચન - કોઈ માણસ કોઈના ઉપર ગુસ્સામાં આવે અને મારપીટ કર્યા વિના, તેના શરીરને સ્પર્શ્યા વિના દૂર રહ્યા છતાં વચનમાત્રથી આવા પ્રકારના હલકા શબ્દો બોલે કે (૧) જા, સાલા મર, (૨) તું મારી પાસેથી દૂર ખસ, (૩) તારું મોઢું મને ન દેખાડ, (૪) આના કરતાં તું મરી ગયો હોત તો સારું હતું. આવા પ્રકારનાં બિભત્સ શબ્દપ્રયોગવાળાં વાક્યો માત્રનું ઉચ્ચારણ જો કરે, તો તે ઉચ્ચારણ પણ અન્ય જીવને ઘણા જ દુઃખનું કારણ બને છે તો

ખરેખર તેના શરીર ઉપર કરાતી મારપીટ, તાડન-ઘાત અને છેલ્લે “મારે” તેના પ્રાણનો નાશ કરવા સ્વરૂપ મૃત્યુ પમાડતાં તે જીવને દુઃખ કેમ ન થાય ? અર્થાત્ અવશ્ય થાય જ. માટે હે જીવ ! આવી હિંસાના પાપથી તું વિરામ પામ.

તથા વળી આ હિંસા નામનું પાપ સ્થાનક અગ્નિની ભગિની છે. જેમ અગ્નિ જ્યાં લાગે છે ત્યાંની સર્વ વસ્તુઓને તે બાળીને બાબ કરે છે. સર્વશૂન્ય કરે છે તેમ જ્યાં જ્યાં હિંસા ચાલે છે ત્યાં ત્યાં પરસ્પર લડાઈઓ થતાં એક-બીજાનાં ખૂન થતાં અતિશય વધેલા વૈમનસ્ય અને વેરઝેરના કારણે તે સઘળાં કુટુંબો લઢી લઢીને સર્વથા નાશ પામે છે. માટે આ હિંસા તે, જાણે અગ્નિની બહેનપણી જ હોય તેમ સર્વવિનાશક છે.

હિંસા શબ્દ સ્ત્રીલિંગ હોવાથી ભગિની-બહેનપણીની એટલે સ્ત્રીરૂપે ઉપમા ઘટાવવામાં આવી છે. તથા વળી આ હિંસા અગ્નિની બહેનપણી જ છે. એટલું જ નહીં પણ અતિબુરી-અતિશય ભયંકર છે. કારણ કે અગ્નિ તો પાણીથી બુઝવી પણ શકાય છે. જ્યારે આ હિંસા નામની આગ, તથા તેનાથી પરસ્પર રોપાયેલું વેરઝેર પાછલા પરિવારોમાં પણ ઉતરે છે અને બાપદાદાનું વૈર વાળવા પાછલા સંતાનો પણ પરસ્પર લઢીને વિનાશક બને છે. તેથી ભાવિની પ્રજા પણ લઢવા દ્વારા વિનાશ પામનારી બને છે તેથી આ હિંસા તે આગ કરતાં પણ અતિશય બૂરી અતિશય ભયંકર વસ્તુ છે. ॥ ૪ ॥

તેહને જોરે જે હુઆ રે, રૌદ્ર ધ્યાન પ્રમત્ત ।

નરક અતિથિ તે નૃપ હુઆ રે, જિમ સુભૂમ બ્રહ્મદત્ત રે ॥૫॥
પ્રાણી ! જિનવાણી ધરો ચિત્ત.

શબ્દાર્થ - તેહને જોરે - તે હિંસા નામના પાપસ્થાનકને

પરવશ થવાથી, જે હુઆ - જે થયા, રૌદ્ર ધ્યાન પ્રમત્ત - રૌદ્ર ધ્યાન કરનારા થયા અને તેના કારણે ઘણા પ્રમાદી થયા. નરક અતિથિ - નરકના મહેમાન, તે નૃપ હુઆ - તે રાજાઓ થયા. ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ - હિંસા નામના પાપસ્થાનકને પરવશ થવાથી, જે રાજાઓ રૌદ્રધ્યાનવાળા અને પ્રમાદી થયા તેથી તે રાજાઓ નરકના અતિથિ બન્યા. જેમ કે રાજા સુભૂમ અને બ્રહ્મદત્ત. ॥ ૫ ॥

વિવેચન - ભૂતકાળમાં જે જે રાજાઓ, ચક્રવર્તી હતા અથવા વાસુદેવ હતા, અથવા તેમના જેવા સમર્થ હતા. છતાં હિંસાને પરવશ થયા. ક્રોધને છોડ્યો નહિં. પરંતુ કષાયોના આવેશને પરવશ થયા છતાં હિંસાના પરિણામથી ધમધમેલા રૌદ્રધ્યાનવાળા બન્યા. ભયંકર લડાઈઓ કરી, અનેક જીવોની હત્યા કરી. કષાયોની આધીનતારૂપ તીવ્ર પ્રમાદવાળા બન્યા. તેવા જીવો ભારે કર્મો કરી મરીને નરકના અતિથિ બન્યા. અર્થાત્ નરકમાં જનારા બન્યા. જેમકે સુભૂમ ચક્રવર્તી અને બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી. આ બંનેની કથા સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે છે-

અરનાથ પ્રભુના શાસનમાં સુભૂમ નામના આઠમા ચક્રવર્તી થયા. હસ્તિનાપુર નગરમાં અનંતવીર્ય રાજાના પુત્ર કૃતવીર્ય અને તેમનાં પત્ની તારાદેવીની કુક્ષિએ તાપસોના આશ્રમમાં ભોંયરામાં જેનો જન્મ અને ઉછેર થયો તે સુભૂમ ચક્રવર્તી આઠમા જાણવા. પરશુરામના હાથે અનંતવીર્ય મરાયા. ત્યારબાદ પ્રધાન પુરુષોએ બાલ હોવા છતાં તેના પુત્ર કૃતવીર્યને રાજા બનાવ્યો. જ્યારે કૃતવીર્ય મોટા થયા ત્યારે પોતાની માતા પાસેથી જાણ્યું કે પરશુરામે પોતાના પિતા અનંતવીર્યની હત્યા કરી છે ત્યારે ક્રોધાયમાન થયેલા કૃતવીર્યે પરશુરામના પિતા જગદગ્નિની હત્યા કરી તેથી ગુસ્સે ભરાયેલા પરશુરામે હસ્તિનાપુર ઉપર ચઢાઈ કરી કૃતવીર્યને હણ્યો અને રાજ્ય લઈ લીધું. તેનાથી ભયભીત થયેલી કૃતવીર્યની પત્ની તારા જે સગર્ભા

હતી તે ભાગી ગઈ અને તાપસોના આશ્રમે શરણમાં રહી. તાપસોએ તે તારાને ભોંયરામાં રાખી. પૂર્ણ દિવસે તારાએ પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો. તેનું સુભૂમ એવું નામ પાડ્યું.

સુભૂમ મોટો થયો, પરશુરામે પૃથ્વી ઉપર ઘણા ક્ષત્રિયોને હણીને સાત વાર પૃથ્વીને “અક્ષત્રિયા” કરી. અને મારેલા ક્ષત્રિયોની દાઢાઓનો એક થાળ ભર્યો અને ત્યાં એક સિંહાસન ગોઠવ્યું. તેણે પોતાના મોત વિષે એક નિમિત્તિયાને પૂછ્યું, નિમિત્તિયાએ કહ્યું કે જે પુરુષ આ સિંહાસન ઉપર બેસશે અને જેને જોઈને આ દાઢાઓ ખીર થઈ જશે અને તે ખીરનું જે પુરુષ પાન કરશે તેનાથી તમારું મૃત્યુ થશે. પરશુરામે એક દાનશાલા ખોલાવી.

આ બાજુ તાપસોના આશ્રમના ભોંયરામાં સુભૂમ મોટા થયા. મેઘનાદ વિદ્યાધરે પોતાની પુત્રી સુભૂમને પરણાવી. સુભૂમે પોતાના પિતા કૃતવીર્યને કોણે અને ક્યારે હણ્યા ? તે પૂછતાં તેની માતા તારાએ બધી હકીકત કહી. તે ભોંયરામાંથી બહાર આવ્યો અને પરશુરામની દાનશાળામાં ગયો. ત્યાંના સિંહાસન ઉપર બેઠો. તેને જોતાં જ દાઢાઓ ખીર બની ગઈ. તે ખીરને સુભૂમ પી ગયો, તેથી પરશુરામને ઘણો ગુસ્સો આવ્યો. બત્રેની લડાઈ થઈ અને સુભૂમના હાથે પરશુરામ મરાયા. તેના ઉપરના વૈરના કારણે સુભૂમે ૨૧ વાર પૃથ્વીને બ્રાહ્મણો વિનાની “અબ્રાહ્મણા” કરી. ઘણા બ્રાહ્મણોની હિંસા કરી. છ ખંડ જીતીને ચક્રવર્તી રાજા બન્યા. સાએઠ હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા સુભૂમે અનેક યુદ્ધો કર્યા. ઘણો જ ઘણો નરસંહાર કર્યો. હિંસાના જ પરિણામવાળા તે મૃત્યુ પામીને સાતમી નરકે ગયા.

કાંપિલ્યપુર નગરમાં બ્રહ્મરાજાની “ચુલની” રાણીની કુક્ષિએ ચૌદ સ્વપ્નથી સુચિત, પાછલા ભવમાં જે સુભૂતિમુનિ હતા, અને નિયાણું કર્યું હતું તે જીવ ચક્રવર્તી તરીકે ઉત્પન્ન થયા. માતાપિતાએ

તેનું બ્રહ્મદત્ત નામ રાખ્યું. ધીમેધીમે બ્રહ્મદત્ત બાર વર્ષના થયા. તેમના પિતા બ્રહ્મરાજાને જુદા જુદા દેશના ચાર રાજા પ્રિયમિત્રો હતા (૧) કાશી દેશનો રાજા કટક, (૨) હસ્તિનાપુરનો રાજા કણેરુદત્ત, (૩) કૌશલ દેશનો રાજા દીર્ઘ અને (૪) ચંપા નગરીનો રાજા પુષ્પચૂલ.

બ્રહ્મરાજા માથાની તીવ્રવેદનાથી મૃત્યુ પામ્યો. ચારે મિત્રોએ બાલક એવા બ્રહ્મદત્તની રક્ષા માટે એક એક વર્ષ કાપિલ્યનગરમાં રહેવાનું વિચાર્યું. પ્રથમ કૌશલ દેશનો રાજા દીર્ઘ ત્યાં રહ્યો. ત્યાં રહેતાં દીર્ઘ રાજા અને ચુલની રાણી (મિત્રની પત્ની) વચ્ચે પ્રેમ બંધાયો. તેઓ અકાર્ય કરવા લાગ્યા. બ્રહ્મદત્ત રાજાના મંત્રી ધનુને આ બાબતની ખબર પડી ગઈ. તેણે પોતાના પુત્ર “વરધનુને” આ વાત કહી અને બ્રહ્મદત્તને વાકેફ કરવા, સજાગ રહેવા જણાવવાનું કહ્યું અને તેની સુરક્ષા કરવાનું કામ પોતાના પુત્ર વરધનુને સોંપ્યું. વરધનુએ બ્રહ્મદત્તને સઘળી વાત જણાવી, સાવધ કર્યો. બ્રહ્મદત્ત પોતાની માતા ચુલણી ઉપર અને દીર્ઘરાજા ઉપર કોપાયમાન થયો. તેના વિપરીત વર્તનની ગંધ દીર્ઘરાજાને પણ આવી ગઈ. કામાસક્ત દીર્ઘરાજાએ બ્રહ્મદત્તને મારી નાખવાનો ઘાટ ઘડવાની વિચારણા ચુલણી સાથે કરી તે બ્રહ્મદત્તનાં લગ્ન કરવાં, એક લાક્ષાગૃહ બનાવવું, તે લાક્ષાગૃહમાં પતિ-પત્ની શયન કરવા જાય, ત્યારે લાક્ષાગૃહ બાળી નાખવું. જેથી તે બંને બળીને મરી જાય, તેવો વિચાર કરી લાક્ષાગૃહ બનાવ્યું. ધનુ નામના મંત્રીને આ લાક્ષાગૃહ જોઈને ગંધ આવી કે આ કામાન્ધ રાજા અને ચુલણીરાણી (મિત્રપત્ની) ગમે ત્યારે બ્રહ્મદત્તને આમાં શયન કરાવીને બાળીને મારી નાખશે.

તે મંત્રીએ તે કારણે ગુપ્ત રીતે લાક્ષાગૃહથી ગામ બહાર નીકળી જવાય તેવી સુરંગ બનાવી. પોતાના પુત્ર વરધનુને સઘળી વાત કરી અને બ્રહ્મદત્તની સાથે જ રહેવા સુચના કરી. દીર્ઘરાજાએ

અને ચુલણીએ કોઈ એક કન્યા સાથે તેનાં લગ્ન કરાવ્યાં, અને લાક્ષાગૃહમાં શયન માટે મોકલ્યાં, વરધનુ તેનો મિત્ર હોવાથી તેની સાથે ગયો. વાર્તાલાપમાં જ અર્ધરાત્રી ગઈ, દીર્ઘરાજાએ લાક્ષાગૃહ સળગાવ્યું. વરધનુએ કરેલા સંકેત પ્રમાણે સુરંગ દ્વારા બંને મિત્રો બચી ગયા. અને ગામ બહાર નીકળી ગયા.

તે બંને મિત્રો ઘણા ગામ ભટક્યા, ઘણાં દુઃખો પામ્યાં, પરાક્રમથી ઘણી કન્યાઓને બ્રહ્મદત્ત પરણાતા ગયા. ઘણા સમય પછી કાશી દેશના રાજા કટકને ત્યાં આવ્યા. કટકે બ્રહ્મદત્તનો સત્કાર કર્યો. પોતાની પુત્રી પરણાવી અને ઘણું સૈન્ય આપ્યું. હવે બ્રહ્મદત્તે દીર્ઘરાજા ઉપર ચઢાઈ કરી. બંનેનું યુધ્ધ થયું. દીર્ઘરાજા મરાયો. ચુલણીએ વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા લીધી. બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી બન્યા. છ ખંડનું રાજ્ય સાધ્યું. અરણ્યમાં ભટકતાં ભટકતાં પરાક્રમથી પ્રાપ્ત થયેલી સઘળી પત્નીઓને રાજ્યમાં બોલાવી લીધી.

એક વખત પૂર્વપરિચિત એવા એક બ્રાહ્મણે રાજા પાસે “તમે જે જમો છો તે ભોજન મને આપો” આવું અન્નદાન માંગ્યું. રાજાએ તેને તેના પરિવાર સાથે જમાડ્યો. ચક્રવર્તીના અતિશય માદક ભોજનને ખાવાથી બ્રાહ્મણ તથા તેનું કુટુંબ કામવાસનાથી અંધ બન્યું. ગમે તેમ પરસ્પર કામભોગ ભોગવ્યા. પ્રભાત થતાં વિવેક આવ્યો કે આપણે આ ઘણું ખોટું કામ કર્યું. રાજાએ એવું ભોજન ખવરાવ્યું કે જેથી તીવ્ર કામવાસના જન્મી. તેનું વૈર વાળવા એક કલાકાર ભરવાડને તેણે કહ્યું કે રાજા જ્યારે હાથી ઉપર બેસીને ગામ બહાર ફરવા નીકળે ત્યારે તારે તેની બંને આંખો પથ્થરના ઘા વડે ફોડી નાખવી. હું તને અમુક ધન આપીશ.

તે ભરવાડે તેમ કર્યું. રાજા અંધ બન્યો, ભરવાડને પકડયો, તેણે બ્રાહ્મણનું નામ આપ્યું. આ બ્રાહ્મણને તો રાજાએ મરાવી નાખ્યો

પણ બ્રાહ્મણ જાતિ ઉપર ક્રોધ વર્ત્યો. પોતાના મંત્રીને કહ્યું કે હજારો બ્રાહ્મણોની બંને આંખો કઢાવીને થાળ ભરીને મારી પાસે લાવો. આવી ભયંકર હિંસા કરવાના પરિણામ થયા. મંત્રી બુદ્ધિશાળી હતો. તેણે નેત્ર જેવાં પોચાં અને અંદરથી કીકીના જેવાં ઠળીયો નીકળે તેવાં મોટા ગુંદોનો થાળ ભરીને મુક્યો અને કહ્યું કે આ હજારો બ્રાહ્મણોની આંખોનો થાળ છે. આંખોથી અંધ, વિવેકથી અંધ એવા તે રાજાએ એક એક ગુંદાને બંને હથેળીમાં મસળી મસળીને ભાંગ્યા અને ઘણો જ રાજી થયો અને મનમાં હર્ષ થયો કે મેં ઘણું સારું કામ કર્યું કે જે આટલા બ્રાહ્મણોને તો અંધ બનાવ્યા. આવી હિંસાની કુર વૃત્તિથી મરીને સાતમી નરકે ગયા. આ પ્રમાણે હિંસા નામનું પાપસ્થાનક આચરનારા સુભૂમ અને બ્રહ્મદત્ત નરકે ગયા. ॥ ૫ ॥

રાય વિવેક કન્યા ક્ષમા રે, પરણાવે જસ સાય ।
તેહ થકી દૂરે ટલે રે, હિંસા નામ બલાય રે ॥ ૬ ॥
પ્રાણી ! જિન વાણી ધરો ચિત્ત.

શબ્દાર્થ - રાય વિવેક - વિવેકરૂપી રાજા, કન્યા ક્ષમા - ક્ષમારૂપી કન્યાને, હિંસા નામ બલાય - હિંસા નામની બલા. ॥ ૬ ॥

ગાથાર્થ - વિવેકરૂપી રાજા જ્યારે આ આત્માની સાથે ક્ષમા નામની કન્યાને પરણાવશે. ત્યારે જ આ આત્મામાંથી હિંસા નામની વળગેલી બલા દૂર ટળશે. ॥ ૬ ॥

વિવેચન - હિંસાના પરિણામ એ એક જાતની બલા છે. ભૂત છે. અનાદિ કાળથી આ બલા જીવને વળગેલી છે. જ્યારે આ જીવમાં વિવેકદશા પ્રગટશે અને તે વિવેકદશા રૂપી રાજા આ આત્માનાં ક્ષમા નામની કન્યા સાથે લગ્ન કરશે. સારાંશ કે આ આત્મા ક્ષમાશીલ બનશે. ત્યારે અનાદિકાળથી આ આત્માને વળગેલી આ હિંસા નામની

બલા દૂર ટળી જશે. ક્ષમા એ હિંસાની વિરોધિની છે અને બળવાન છે. તે આવવાથી હિંસા દૂર જ ચાલી જાય છે. આ ઉપમા ઉપમિતિ ભવ પ્રપંચમાં વિસ્તારથી છે. ત્યાંથી જોઈ લેવા વિનંતિ છે.

તથા “પરણાવે જસ સાય” પદમાં જસ શબ્દ લખીને ગ્રંથકારશ્રીએ કર્તા તરીકે પોતાનું “શ્રી યશોવિજયજી” એવું નામ પણ ગર્ભિત રીતે સૂચવ્યું છે. ॥ ૬ ॥

આ પ્રમાણે હિંસા નામના પહેલા પાપસ્થાનકની પહેલી સજ્ઞાય સમાપ્ત થઈ.

મૃષાવાદ નામના બીજા પાપસ્થાનકની સજ્ઞાય -

બીજી પાપનું સ્થાન, મૃષાવાદ દુધ્યાન ।

આજ હો છંડો રે, ભાવિ મંડો ધર્મશું પ્રીતડીજી ॥૧॥

શબ્દાર્થ - મૃષાવાદ - જૂઠું બોલવું તે, દુધ્યાન - દુષ્ટ વિચારો, ખરાબ ધ્યાન, આજ હો છંડો - આજે જ છોડી દો, ભવિ - હે ભવ્યજીવો, મંડો - માંડો, શરૂ કરો. ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ - “જૂઠું બોલવું” તે મૃષાવાદ નામનું બીજું પાપસ્થાનક છે. તે અત્યંત દુધ્યાન સ્વરૂપ છે. તેને આજે જ છોડી દો, અને હે ભવ્ય જીવો ! તમે ધર્મની સાથે પ્રીતિ શરૂ કરો ॥ ૧ ॥

વિવેચન - જૂઠું બોલવું, કંઈક ઉમેરીને બોલવું, ખોટું ભાષણ કરવું, વાસ્તવિકતા છુપાવીને બોલવું જેવા પ્રકારના સંજોગોમાં જે બન્યું હોય તેવા પ્રકારના તે સંજોગોને છુપાવીને વાત રજી કરવી. વ્યંગ વચન બોલવાં આ બધું મૃષાવાદ જાણવું. આવા પ્રકારનું મૃષાવાદનું પાપ કરવાથી આ જીવ સદા કાલ ચિંતા વાળો રહે છે. મારું જૂઠું બોલેલું ઉઘાડું પડશે તો મારું શું થશે ? કોઈ સાચું જાણી જશે તો હું શું કરીશ ? આમ સદા કાલ આ જીવ ચિંતામાં જ ડુબેલો રહે છે.

આ ચિંતાના કારણે જ્યાંથી જ્યાંથી મૃષાવાદ ઉઘાડું થવાની સંભાવના હોય તેના તરફ આ જીવ સદા દુધ્યાન વાળો જ રહે છે. તેના તરફ કષાયોના આવેશથી જ ભરપૂર ભરેલો જ રહે છે. સતત ચિંતા, કષાયોના આવેશો, મનમાં ખોટી ખોટી કલ્પનાઓ, દિન-પ્રતિદિન વધતી જ જાય છે આવા પ્રકારનું દુધ્યાન આ જીવને સદા વર્તે છે.

તે કારણે આ મૃષાવાદ નામનું પાપસ્થાનક આજે જ છોડવા

લાયક છે. એક દિવસ પણ રાખવા જેવું નથી જેમ સાપ ઘરમાં સંઘરવા જેવો નથી સંઘરીએ તો ડંખ દીધા વિના રહે નહીં. તેમ આ મૃષાવાદનું પાપસ્થાનક એક દિવસ અથવા એક કલાક પણ સંઘરવા જેવું નથી આજે જ છોડી દો અને હે ભવ્યજીવો ? અનંત ઉપકારી એવા શ્રી વીતરાગ પરમાત્માના ધર્મની સાથે પ્રીતડી (પ્રીતલડી-પ્રેમ) માંડો (આજથી જ શરૂ કરો) આ ધર્મ જ સંસાર સાગરથી તારનાર છે. માનવજીવન ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે મળેલ છે. સંસારના વ્યવહારો તો બધા જ ભવોમાં કર્યા છે તેથી તે માટે મૃષાવાદનું સેવન કરવું તે ઉચિત નથી. માટે તે બધું ગૌણ કરીને ધર્મની સાથે જોડાઈ જાઓ ॥ ૧ ॥

વૈરખેદ-અવિશ્વાસ, એહથી દોષ અભ્યાસ ।

આજ હો થાયે રે, નવિ જાએ વ્યાધિ અપથ્યથીજી ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ - વૈર - વેરઝેર, ખેદ - થાક, માનસિક પરિશ્રમ, અવિશ્વાસ - પરસ્પર વિશ્વાસ ન રહેવો, એહથી - આ મૃષાવાદથી, અભ્યાસ - વૃદ્ધિ નવિ જાએ - જાય નહીં, વ્યાધિ - રોગ, અપથ્યથી - અહિતકારી ખાવાથી. ॥ ૨ ॥

ગાથાર્થ - આ મૃષાવાદથી વેરઝેર, માનસિક થાક અને પરસ્પર અવિશ્વાસ આમ દોષોની જ વૃદ્ધિ થાય છે પણ અપથ્ય ખાવાથી જેમ રોગો ન જાય તેમ દોષો જતા નથી. (અર્થાત્ વધે જ છે.) ॥ ૨ ॥

વિવેચન = મૃષાવાદ નામનું આ બીજું પાપસ્થાનક કેટલું દુઃખદાયી છે. તે સમજાવે છે કે (૧) જૂઠું બોલવાથી જ્યારે તે જૂઠું બોલેલું વચન ખુલ્લું થાય અને સત્ય બહાર આવે ત્યારે જેની સામે જૂઠું વચન બોલ્યા હોઈએ તેની સાથે વેરઝેર-વૈમનસ્ય-મનદુઃખ અને પરસ્પર અપ્રીતિ ના દોષો થાય છે. (૨) તથા જૂઠું બોલેલું વચન

ખુલ્લું ન થાય તે માટે મનમાં ગોઠવાતી જાલથી, મનના સંકલ્પ અને વિકલ્પોથી માનસિક થાક, બીજું કંઈ ન સૂઝવું, આવો ખેદ દોષ પણ થાય છે. (૩) અવિશ્વાસ-પરસ્પર વિશ્વાસ-શ્રદ્ધા-પ્રેમ ન રહેવો. આવા પ્રકારના ઘણા-ઘણા દોષો મૃષાવાદથી ઉત્પન્ન થાય છે.

તથા વળી જૂઠું બોલવાથી રોજે-રોજ દોષોનો જ અભ્યાસ થાય છે એટલે કે દોષોની જ વૃદ્ધિ થાય છે. જૂઠું બોલેલું છુપાવવાના તથા તેના માટે તર્ક જાળ ગોઠવવાના તથા વળી તેને જ સત્ય છે એવું સિદ્ધ કરવાના જ નવા નવા ભાવો હૈયામાં પેદા થાય છે. આ રીતે આ જીવ મોહના દોષોની વૃદ્ધિમાં જ વધતો રહે છે. જીવનમાં દોષના આવેશો ઘટતા નથી. જેમ અપથ્ય ભોજનથી રોગ જાય નહીં પણ વધે, તેમ મૃષાવાદ સેવવાથી જીવનમાં દોષો જાય નહીં પણ તેની વૃદ્ધિ જ થાય. માટે મૃષાવાદ છોડી દેવું જોઈએ ॥ ૨ ॥

રહેવું કાલિક સૂરિ, પરિ જનવચન તે ભૂરિ ।

આજે હો સહવું રે, નવિ કહવું જૂઠ ભયાદિકે જી ॥૩॥

શબ્દાર્થ - કાલિકસૂરિ પરિ - કાલિકાચાર્યની પેઠે, જનવચન - લોકોનાં વચનો, ભૂરિ - ઘણાં, ભયાદિકે - ભય વગેરે કારણોથી. ॥ ૩ ॥

ગાથાર્થ - કોઘાદિના કારણે બોલાતાં ઘણાં લોકવચનો શ્રી કાલિકાચાર્યની પેઠે સહન કરીને રહેલું પણ ભય-સજા-દંડ આદિના કારણે પણ જૂઠું ન બોલવું ॥ ૩ ॥

વિવેચન - સાંસારિક લોકો કોધાવેશમાં આવે ત્યારે, પોતાનો સ્વાર્થ ન સધાય ત્યારે પોતાને નુકસાન થતું હોય ત્યારે અથવા કોઈ પણ જાતની મોહદશાને કારણે ઘણાં ઘણાં હલકાં વચનો પણ બોલે, આવેશવાળાં વચનો પણ બોલે, અપશબ્દો પણ બોલે, અપમાન આદિ

પણ કરે, ઘણા ભયો પણ બતાવે તો પણ ક્યારેય જૂઠું બોલવું નહીં જેમ કે કાલિકાચાર્યને તેઓના ભાણેજ “દત્ત” તરફથી ભય-ત્રાસ-દંડ-સજા આદિ થવા છતાં જૂઠું બોલ્યા ન હતા, તેની જેમ ત્રાસાદિ સહન કરવા પણ જૂઠું ન બોલવું.

તે કાલિકાચાર્યની કથા આ પ્રમાણે છે-

આ મૃત્યુલોકમાં “તુરમણી” નામની એક નગરી હતી. ત્યાં ગુણીયલ “જિતશત્રુ” રાજા હતો, તેજ ગામમાં રુદ્રા નામની બ્રાહ્મણીનો “દત્ત” નામનો પુત્ર હતો, આ દત્ત અત્યંત ઉચ્છૃંખલ, જીગારી અને મધપાનાદિનો વ્યસની હતો, રાજાની સેવા કરવામાં જોડાયો, સેવા કરતાં કરતાં પ્રજામાં ભેદ કરાવી રાજાને દેશવટો અપાવ્યો, હલકા માણસો પોતાના આશ્રયનો જ નાશ કરે છે તેમ પોતે જ રાજગાદી ઉપર ચડી બેઠો, ધર્મબુદ્ધિથી મોટા યક્ષો, હોમ હવન, અને ઘણા જીવોનો હોમ કરવા લાગ્યો.

એક વખત આ દત્તના મામા શ્રીકાલિકાચાર્ય વિચરતા વિચરતા ત્યાં આવ્યા. દત્ત હિંસાખોર અને મિથ્યાત્વથી વાસિત હોવાથી આચાર્યને વંદન કરવા જવાની તેની ઈચ્છા ન હતી પણ માતાના આગ્રહથી જવું પડ્યું. મધપાન કરેલા પુરુષની જેમ ઉદ્ભટપણે તેણે આચાર્યને પૂછ્યું કે હે આચાર્ય ! જો તમે જાણકાર હો, તો યજ્ઞોનું ફળ કહો. કાલિકાચાર્યે કહ્યું કે જો તું ધર્મ પૂછે જ છે તો સાંભળ.

“પોતાને જે અપ્રિય હોય તે બીજા પ્રત્યે ન આચરવું.” અરે મહારાજ ! હું તમને યજ્ઞનું ફળ પૂછું છું મારે તમારા ઉપદેશની જરૂર નથી એટલે આચાર્યે કહ્યું કે “હિંસાદિ કાર્યો કલ્યાણ કરનારાં નથી પણ પાપ બંધાવનારા છે.” દુર્બુદ્ધિવાળા એવા તેણે યજ્ઞના ફળનો તે જ પ્રશ્ન ફરીથી આવેશપૂર્વક પૂછ્યો, છતાં આચાર્યે સજ્જનતાપૂર્વક ઉત્તર આપ્યો કે “યજ્ઞોનું ફળ નરક છે.” ક્રોધમાં

ધમધમેલા દત્તે પૂછ્યું કે આ વાતમાં પ્રમાણ શું ? આચાર્યે કહ્યું કે આજથી સાતમા દિવસે તું ચંડાલની કુંભીમાં રંધાઈશ. કોપથી ભવાં ચડાવી લાલ આંખ કરીને દત્તે કહ્યું કે આ વાતમાં શું પ્રમાણ ? આચાર્યે કહ્યું કે ચંડાલની કુંભીમાં રંધાવા પૂર્વે અણધારી તારા મુખમાં વિષ્ટાનો પ્રવેશ થશે. આવા પ્રકારના સાચા ઉત્તરથી કોષિત થયેલા દત્તે સેવકોને આજ્ઞા કરી કે આ દુર્બુદ્ધિક આચાર્યને પકડી લો, દત્તની આજ્ઞા થતાં જ સેવકોએ આચાર્યને પકડી કેદ કર્યા.

હવે પાપકર્મી એવા દત્તથી કંટાળીને સામંતોએ પહેલાંના રાજાને બોલાવી તેને રાજ્ય અર્પણ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. હવે સામંતો મને કાઢી મુકશે એવી શંકાથી દત્ત, સિંહની ગર્જનાથી ત્રાસ પામેલો હાથી જેમ ઝાડીમાં સંતાઈ જાય તેમ ઘરમાં જ છુપાઈ ગયો. ઘરમાં રહેવાથી સાતમો દિવસ કયો ? તેનો ખ્યાલ ન રહેવાથી સાતમા દિવસે જ રાજમાર્ગો ઉપર ચોકીપહેરો ગોઠવીને બહાર નીકળ્યો. ત્યાં જ તે રાજમાર્ગ ઉપર એક માળી ફૂલોનો કરંડીયો લઈને આવતો હતો, તેને ઉતાવળે ઝાડો લાગવાથી રસ્તામાં જ વિષ્ટા કરી અને તેને કરંડીયાના ફૂલોથી ઢાંકી દીધી. “સાતમા દિવસે દુષ્ટ એવા તે મુનિને હું હણીશ.” આવા હલકા વિચારો કરતો કરતો ઘોડેસવારો સાથે ઘોડા ઉપર જતાં ઘોડાની ખરીથી ઉછળેલી વિષ્ટા તે દત્તના મુખમાં પડી. “વ્રતધારી સંયમી મુનિની વાણી કદાપિ અસત્ય હોતી નથી.” એમ જાણી મનમાં વિલખો થયેલો તે ઘર તરફ પાછો ફર્યો. ત્યારે ઘરમાં પ્રવેશ કરે તે પહેલાં જ પ્રજા લોકોએ તેને બાંધીને પકડયો. પ્રભાત થતાં જેમ તેજથી સૂર્ય પ્રગટે તેમ પહેલાંનો રાજા પ્રગટ થયો. કરંડીયામાંથી છૂટેલા સાપની જેમ કોધથી ધમધમેલા પહેલાના રાજાએ નરકની કુંભી સમાન ચંડાલોની કુંભીમાં તે દત્તને નાખ્યો. નીચેથી અગ્નિ સળગાવ્યો. અગ્નિથી તપેલી તે કુંભીમાં દત્તને ઓગાળી ઓગાળીને મારી નાખ્યો.

આ પ્રમાણે દત્ત રાજાનો ભય અને ત્રાસ હોવા છતાં પણ તેના આગ્રહને વશ ન થતાં સત્યવ્રતનું રક્ષણ કરવાની પ્રતિજ્ઞાવાળા કાલિકાચાર્ય જેમ કદાપિ જાહું ન બોલ્યા, તેમ સત્યવ્રતની પ્રતિજ્ઞાવાળાએ રાજાના ભયાદિ કારણોએ પણ જૂઠું ન બોલવું જોઈએ.

યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે -

બ્રુવાદ્ ભિયોપરોધાદ્વા નાસત્યં કાલિકાર્યવત્ ।

યસ્તુ બ્રુતે સ નરકં પ્રયાતિ વસુરાજવત્ ॥

દ્વિતીય પ્રકાશ શ્લોક-૬૦ ॥ ૩ ॥

આસન ધરત આકાશ, વસુ નૃપ હુઓ સુપ્રકાશ ।

આજ હો જુઠે રે, સુર રૂઠે ધાલ્યો રસાતલે જી ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ - આસન - બેસવા માટેનું આસન, ધરત-આકાશ - આકાશમાં નિરાધાર અદ્ધર રહેવું, વસુનૃપ - વસુ નામનો રાજા, હુઓ - થયો, સુપ્રકાશ - સારી રીતે પ્રસિદ્ધ, જૂઠે રે - જૂઠું બોલવાથી, સુર રૂઠે - દેવ કોપાયમાન થયો, ધાલ્યો - નીચે નાખ્યો, રસાતલે - પૃથ્વીતલ ઉપર, ભોય ઉપર. ॥ ૪ ॥

ગાથાર્થ - પૃથ્વી ઉપર સારી રીતે પ્રસિદ્ધ એવો વસુ નામનો રાજા હતો, કે જેનું આસન સત્ય બોલવાના પ્રભાવથી આકાશમાં અદ્ધર રહેતું હતું, પરંતુ જૂઠું બોલવાથી દેવ કોપાયમાન થયો અને આસન ઉપરથી ભોય ઉપર તે રાજાને પછાડ્યો ॥ ૪ ॥

વિવેચન - આ દુનિયા ઉપર “વસુ” નામનો એક રાજા થયો. જેનું આસન અદ્ધર આકાશમાં સત્યના પ્રભાવથી રહેતું હતું. તેનું સત્ય બોલવાનું અને સત્ય જીવવાનું જે વ્રત હતું. તેનાથી દેવો તેના ઉપર અત્યંત પ્રસન્ન હતા. પરંતુ એક વખત પોતાના ગુરુ પુત્રના મોહથી સંકટપ્રસંગે કંઈક જૂઠું બોલ્યા. તેથી આસનને અદ્ધર

પકડી ચાલનારા દેવો રોધાયમાન થયા અને જે તમારા સત્યના પ્રભાવથી આકર્ષાઈને અમે તમારું આસન અઢર રાખીએ છીએ એ જ તમે આવું જૂઠું બોલો છો ? તમારું વ્રત-નિયમ ક્યાં રહ્યા ? એમ કહીને દેવો ઘણા ગુસ્સે થયા અને અઢર ચાલતું તેનું આસન ધરતી ઉપર થઈ ગયું. અઢર આકાશમાં આસન ઉપર બેસનાર તે રાજા વ્રતભંગના કારણે પૃથ્વીતલ ઉપર ચાલનારા બની ગયા. તેની સંક્ષેપમાં કથા આ પ્રમાણે છે-

“વસુ” નામનો આ મહારાજા એક વખત ભૂતકાળમાં બહુ જ “સત્યવાદી” તરીકે પ્રસિદ્ધ હતો. તેને પોતાની સાથે ભણનારા-સહાધ્યાયી એવા બે પરમમિત્ર હતા. (૧) નારદ, અને (૨) પોતાના ગુરુનો પુત્ર પર્વત. આ ત્રણે એક જ ગુરુની પાસે એક જ વર્ગમાં સાથે ભણતા હતા. ધીમે ધીમે મોટા થતાં “વસુ” એ રાજા બન્યો. ગુરુપુત્ર “પર્વત” તાપસોના આશ્રમનો કુલપતિ બન્યો. તે બાલ તાપસોને પિતાની જેમ ભણાવતો હતો. તે જ કાલે “નારદ” તેને મળવા માટે ત્યાં આવ્યા. ગુરુપુત્ર પર્વત ભણાવતો હતો તેમાં “અજ” શબ્દ આવ્યો. તેણે અજ નો અર્થ બકરો કર્યો અને વિદ્યાર્થીઓને કહ્યું કે યજ્ઞકુંડમાં હોમ કરતી વખતે અજ-બકરાને મારીને તેનો હોમ-હવન કરવો. તેમ કરવાથી સ્વર્ગ રાજ્ય આદિની સંપત્તિ મળે છે. આ સાંભળીને વિદ્યાર્થીઓમાં ખળભળાટ થયો, માંહોમાંહે જોવા લાગ્યા. આકુળ-વ્યાકુળ થયા. આવો હિંસામય અર્થ દરેકના મનમાં બેઠો નહીં.

પાસે બેઠેલા ચતુર નારદ સમજી ગયા. તેમણે કહ્યું કે અહીં અજ-શબ્દનો અર્થ જેમાંથી ફરી અનાજ ઉગે નહીં તેવું ધાન્ય અર્થાત્ ફોતરાં વિનાની જીની ડાંગર, નિર્બીજ ધાન્ય, એવો અર્થ કરવાનો છે અને આપણને ભણાવતી વેળાએ ગુરુજીએ પણ આ જ અર્થ સમજાવેલો છે મને તે બરાબર યાદ છે. નારદે ફરીથી પણ કહ્યું કે

હે પર્વત ! તારી ભૂલ છે. સુધારી લે. પર્વતને નારદની વાત સ્વીકારવામાં અને પોતાની ભૂલ સ્વીકારવામાં અપમાન લાગ્યું. તેથી બન્ને વચ્ચે વિવાદ થયો. નારદે કહ્યું કે ચાલો, આપણે વસુરાજા પાસે જઈએ. તે આપણા સહાધ્યાયી છે. તેઓએ આપણી સાથે જ ગુરુ પાસે અધ્યયન કર્યું છે. તે જે કહે તે પ્રમાણે કબૂલ રાખવું. આ બાબતમાં બન્ને સહમત થયા. તેઓએ પરસ્પર એક શરત કરી કે જેનું ખોટું પડે તેની જીભ કાપી નાખવી.

પર્વત ઘરે ગયો, પોતાની માતાને વાત કરી, તેની માતાએ કહ્યું કે હે પુત્ર ! તેં આ શું કર્યું ? મોટી ભૂલ કરી. તારા પિતા ભણાવતા હતા ત્યારે મેં પણ સાંભળ્યું છે કે “અજ” નો અર્થ જીની ડાંગર કરવો પણ બકરો અર્થ ન કરવો. હવે તારું શું થશે ? તારી જીભ કપાશે !

પુત્ર ઉપરના પ્રેમથી માતા (ગુરુપત્ની) વસુરાજા પાસે ગયાં. જે ગુરુજી પાસે નારદ અને પર્વતની સાથે વસુરાજા ભણાતો હતો તે જ ગુરુજીનાં આ પત્ની હતાં. એટલે ગુરુજી ઉપરના બહુમાનને લીધે ગુરુપત્ની ઉપર પણ ઘણું જ માન અને લાગણી રાજાને હતી. ગુરુપત્નીએ વસુરાજાને પર્વત અને નારદના વિવાદની વાત કરી. અને અજનો અર્થ જીની ડાંગર ન કરતાં બકરો અર્થ કરવા માટે દબાણ કર્યું. વસુરાજા ગુરુમાતા પ્રત્યેના પ્રેમથી જૂઠું બોલવા તૈયાર થયો.

ત્રીજા દિવસે નારદ અને પર્વત આ બંને વસુરાજા પાસે આવ્યા. પોતપોતાની વાત રજૂ કરીને સત્યવાત કહેવા વિનંતી કરી. વસુરાજા ગુરુપત્ની ઉપરના બહુમાનથી જૂઠું બોલવા તૈયાર થયા અને પર્વતનો પક્ષ સ્વીકારીને અજનો અર્થ બકરો થાય, ગુરુજી બકરો જ અર્થ સમજાવતા હતા એમ કહ્યું. આ મૃષાવાદથી દેવો કોપાયમાન થયા, સિંહાસન ઉપરથી રાજાને ભૂમિ ઉપર પટક્યો અને લોહી

વમતો કર્યો. જે રાજા સત્યવાદી તરીકે પ્રસિદ્ધ હતો તે જ રાજા મૃષાવાદી તરીકે જાહેર થયો. પર્વત પણ ત્યાંથી ભાગી ગયો. વસુરાજા મૃષાવાદથી રાજ્યભ્રષ્ટ અને માનભ્રષ્ટ બન્યો.

યુધિષ્ઠિર રાજાનું પણ “નરો વા કુઙ્ગરો વા” મિશ્રવચન બોલવાથી અદ્ધર ચાલતું આસન નીચે થઈ ગયાનું વિધાન લોક વ્યવહારમાં જાણીતું છે. આવા પ્રકારનાં અનેક ઉદાહરણો છે કે સત્યનો પ્રભાવ ગુમાવી બેસનારા રાજાઓ ભોંયભેગા થયા હોય માટે ઉત્તમ આત્માઓએ સત્યવચન (સાચું બોલવાનો નિયમ) અને સત્ય જીવન જીવવાનો નિયમ જરા પણ છોડવો જોઈએ નહીં. ॥ ૪ ॥

જે સત્યવ્રત ધરે ચિત્ત, હોય જગમાંહિં પવિત્ત ।

આજ હો તેહને રે, નવિ ભય સુર વ્યંતર યક્ષથીજી ॥૫॥

શબ્દાર્થ - સત્યવ્રત - સાચું બોલવાનું અને સત્યજીવન જીવવાનું, જગમાંહિં - જગતની અંદર, પવિત્ત - પવિત્ર, તેહને - તેને, નવિભય - ભય થતો નથી, સુર વ્યંતર યક્ષથીજી - દેવોથી દાનવોથી અને યક્ષ - યક્ષિણીઓથી. ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ - જે જે આત્માઓ પોતાના ચિત્તમાં “સત્યપણાનું” વ્રત ધારણ કરે છે. તે તે આત્માઓ આ જગતમાં અત્યંત પવિત્ર છે. તેવા આત્માને દેવો-દાનવો અને યક્ષ-યક્ષિણીઓથી પણ ભય થતો નથી. ॥ ૫ ॥

વિવેચન - “સદા સત્ય બોલવું” તથા “સદા સત્યજીવન જીવવું” આવું વ્રત જે જે આત્માઓ ચિત્તમાં ધારણ કરે છે. જરા પણ ગોટાળો કરતા નથી. મનમાં સત્યાસત્યની મિશ્રતા કરતા નથી. મૃષાવાદનો પૂર્ણપણે નાખુશીભાવપૂર્વક ત્યાગ કરે છે. તે તરફ જેનું મન અલ્પ પણ લલચાતું નથી. આવા મહાત્મા પુરૂષો જ આ જગતમાં

પવિત્ર છે. ધન્ય છે. નિકટકાલમાં કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરનારા છે આમ જાણવું.

તથા સત્યવ્રતમાં જ ચાલનારા આવા મહાત્મા પુરુષોને દેવો (એટલે વૈમાનિક-જ્યોતિષી દેવો), વ્યંતર (એટલે વ્યંતર-વાણ વ્યંતર દેવો) અને યક્ષો (ભવનપતિ દેવ-દેવીઓ એટલે કે યક્ષ-યક્ષિણીઓ) એમ ચારે નિકાયના કોઈપણ દેવોથી ભય હોતો નથી કારણ કે પોતાની વ્રતમાં જે સ્થિરતા છે તે સ્થિરતા જ આવા દેવોનો પરાભવ કરવામાં સમર્થ છે. તે માટે સત્યવ્રતના પ્રભાવથી આવા દેવો રોષાયમાન થતાં નથી અને કદાચ થાય તો પણ સત્યવ્રતીને તે દેવોથી ભય થતો નથી. જેમ કે પરમાત્મા મહાવીર પ્રભુને સુરપાણિ યક્ષનો ભય હતો નહીં. પાર્શ્વનાથ પ્રભુને મેઘમાલીનો ભય હતો નહીં, અને વિદ્યાસાધક ઘણા પુરુષોને છેલ્લી રાત્રિઓમાં વેતાલ આદિ તુચ્છ દેવોના ઉપદ્રવોથી ભય હોતો નથી.

અથવા આવા સત્યવ્રતીને દેવો-દાનવો અને યક્ષ-યક્ષિણીઓથી ભય થતો નથી. દેવો-દાનવો અને યક્ષો જ તેના વ્રતની સ્થિરતા જોઈને ગુણના પ્રભાવથી જ હત-પ્રહત થયા છતાં ઉપસર્ગો કરવાની ઈચ્છા જ છોડી દે છે. તેથી ભયો આવતા જ નથી. માટે સત્યવ્રતના આગ્રહી બનવું જોઈએ. ॥ ૫ ॥

જે નવિ ભાખે અલીક, બોલે ઠાવું ઠીક ।

આજ હો ટેકે રે, સુવિવેકે સુજસ તે સુખ વરે જી ॥૬॥

શબ્દાર્થ - નવિ ભાખે - બોલે નહિ, અલીક - જૂઠું, ઠાવું - સ્થાને સ્થાને, ઠીક - યોગ્ય ઉચિત, ટેક - નિયમ-દેવ, સુવિવેક - ઉત્તમ વિવેકપૂર્વક, સુજસ - સારો યશ, સુખ વરે - સુખ પ્રાપ્ત કરે. ॥ ૬ ॥

ગાથાર્થ - જે જે આત્માઓ જૂઠું બોલતા નથી. યોગ્ય યોગ્ય સ્થાને ઉચિત જ બોલે છે. આવું સત્ય બોલવાનું વ્રત (નિયમ) જે રાખે છે. તેઓ ઉત્તમ વિવેકપૂર્વક જીવન જીવતા છતા સારો યશ અને આત્મસુખને વરે છે. ॥ ૬ ॥

વિવેચન - “સત્યવ્રતનો” ઉત્તમ પ્રભાવ છે. તેનાથી જીવન ધન્ય બને છે. નિર્ભય બને છે. લોક-લોકોત્તર માર્ગમાં વિશ્વસનીય બને છે. કર્મોની નિર્જરા કરાવનારું અને બંધની અલ્પતા કરનારું બને છે. તે માટે “સત્ય” બોલવાનું અને સત્ય જીવન જીવવાનું માણસે વ્રત પાળવું જોઈએ. તો જ તે ઉત્તમ કલ્યાણ કરનાર અને મોક્ષસાધક બને છે.

જે જે મહાત્મા પુરુષો અલીકવચન (મિથ્યાવચનો) બોલતા નથી અને સ્થાને સ્થાને (અવસરે અવસરે) ઉચિત અને યથાર્થ વચન બોલે છે. તે મહાત્મા પુરુષો આવા પ્રકારની ટેકથી (ટેવથી) વિના પ્રયત્ને ઉત્તમ વિવેકવાળા જ થઈ જાય છે. વિવેકવાળા બનાવવા પડતા નથી પણ સ્વયં બની જાય છે તથા દુનિયાના લોકોમાં પણ તેઓનો “સુયશ” સારો યશ સ્વયં પ્રસરે છે અને સત્યવ્રતમાં વર્તવાપણાનો, તેના દ્વારા પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવવાપણાનો જે આનંદ થાય છે. તે આનંદના સુખને વરનારા બને છે તેના કારણે કર્મબંધની અલ્પતા અને નિર્જરાની અધિકતા થતાં કાલાન્તરે મોક્ષસુખને વરનારા પણ બને છે.

તથા “સુજસ” શબ્દ વાપરીને પૂજ્ય ગ્રંથકારશ્રીએ પોતાનું “યશોવિજયજી” એવું નામ પણ ગર્ભિતપણે સૂચવ્યું છે ॥ ૬ ॥

આ પ્રમાણે “મૃષાવાદ” નામનું જે બીજું પાપસ્થાનક છે તેની સજ્જાય સમાપ્ત થઈ.

અદત્તાદાન નામના ત્રીજા પાપસ્થાનકની સજ્જાય

ચોરી વ્યસન નિવારીયે, પાપસ્થાનક હો ત્રીજું કહ્યું ઘોર કે।
ઈહભવે પરભવે દુઃખ ઘણાં, એહ વ્યસને હો પામે જગ ચોર કે।
ચોરી વ્યસન નિવારીયે ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ - ચોરી વ્યસન - ચોરી કરવાનું વ્યસન-ટેવ,
નિવારીયે - રોકીએ, ઘોર - ભયંકર, ઈહભવે - આ ભવમાં,
પરભવે - આવતા ભવમાં, એહ વ્યસને - આ વ્યસનથી, જગ -
જગતમાં, ચોર - ચોરી કરનાર જીવ. ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ- “બીજાના ઘનની ચોરી કરવાનું” ત્રીજું પાપસ્થાનક
સેવવાનું વ્યસન જીવનમાંથી દૂર કરવું જોઈએ, આ વ્યસન અતિશય
ભયંકર છે. ચોરી કરનારો ચોરપુરુષ આ જગતમાં આ ચોરીના
વ્યસનથી આ ભવમાં અને પરભવમાં ઘણાં ઘણાં દુઃખ પામે છે ॥૧॥

વિવેચન - ચોરી એટલે અન્યની માલિકીની કોઈપણ વસ્તુ,
તેને પૂછ્યા વિના, તેની સંમતિ વિના લેવી. આ એક મોટો દોષ છે.
આ દોષની ટેવ પડ્યા પછી તે જીવ તે દોષમાં જ આગળ વધે છે
અને મહાચોર બને છે. આ ચોરીનો દોષ એવો સહજ થઈ જાય છે
કે તેને ભય રહેતો નથી. નિર્ભય બનીને ચોરી કરવામાં જ પોતાના
જીવનની સફળતા માને છે. જેમ બીડી પીવાનું વ્યસન, દારૂં પીવાનું
વ્યસન, જીગાર રમવાનું વ્યસન આ જીવમાં એકવાર પ્રવેશ્યા પછી
કાઢવું તો મુશ્કેલ છે જ, પરંતુ દિન-પ્રતિદિન વધતું જ જાય છે. તેથી
આ સઘળાં વ્યસનો ઘોર છે. ભયંકર છે. જીવને નીચે જ ઉતારનારાં
છે. તેમ ચોરીનું વ્યસન પણ અતિશય ભયંકર છે.

આ ચોરીના વ્યસનથી જ અપયશ, અવિશ્વાસ, મનદુઃખ,
અર્થહાનિ, દયનીય દશા, તાડન-મારણ અને કારાવાસ, આવા પ્રકારનાં

ઘણાં ઘણાં દુઃખો જીવ આ ભવમાં જ પામે છે અને ભવાન્તરમાં નરક-નિગોદના ભવો પામીને ઈન્દ્રિયહાનિ, ચૈતન્યહાનિ, શારીરિક પારાવાર દુઃખ, પરમાધામી દેવો દ્વારા તાડન-મારણ આદિનાં અનંત-અનંત દુઃખોને આ જીવ આ વ્યસનથી પામે છે. માટે હે જીવ ! ચોરીનું વ્યસન ત્યજવા જેવું છે ॥ ૧ ॥

ચોર તે પ્રાચે દરિદ્રી હુએ, ચોરીથી હો ધન ન ઠહરે નેટ કે।
ચોરનો કોઈ ધણી નહીં, પ્રાચે ભૂખ્યું હો રહે ચોરનું પેટ કે।
ચોરી વ્યસન નિવારીએ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ - ચોર તે - જે ચોરી કરે છે તે પુરુષ, પ્રાચે - ઘણું કરીને, દરિદ્રી હુએ - નિર્ધન જ હોય છે. ન ઠહરે - ઠેરે નહી-સ્થિર રહે નહી, નેટ - નક્કી, સત્ય - સદાકાલ, ઘણી - સ્વામી-માલીક, ભૂખ્યું - ખાધા વિનાનું. ॥ ૨ ॥

ગાથાર્થ - જે ચોર હોય છે તે ઘણું કરીને દરિદ્રી હોય છે. ચોરીની પ્રક્રિયાથી મળેલું ધન લાંબો ટાઈમ ટકતું નથી. ચોરનો કોઈ માલિક હોતો નથી. ઘણું કરીને ચોરનું પેટ નક્કી ભૂખ્યું જ રહે છે. ॥ ૨ ॥

વિવેચન - જેને પોતાના જીવનમાં ચોરીનું વ્યસન જ પડી ગયું છે તે વાસ્તવિક ધંધે (સાચા ધંધે) લાગતો નથી, નોકરી વિગેરે સુયોગ્ય આજીવિકાના વ્યવહાર કરતો નથી. કામમી આવક કરતો નથી. તેની બુદ્ધિ પારકાનું ધન છીનવી લેવામાં જ દોડતી હોય છે. તેનો લાગ ક્યારેક મળે ક્યારેક ન પણ મળે તથા વળી કદાચ ચોરી કરીને કેટલુંક ધન લાવે તો પણ ચોરી કરનારા ભાગીદારો અંદરોઅંદર લડી પડે, જેથી તે ધન કોઈના ભાગે બહુ ન આવે. આમ ચોરી કરનારો પુરુષ સદા દરિદ્રી જ રહે છે. નિર્ધન જ રહે છે. ભિખારી

દશામાં જ રહે છે. અરણ્યમાં ભટકતાં જ રહેવાનું બને છે. ચઢી અને બનીયનધારી થઈને રખડતા રહેવાનું જ થાય છે. મકાન વિનાના, પરિવાર વિનાના, ધન વિનાના, અને દુનિયાદારીના ઉચિત જીવન વિનાના આ જીવો સદા રખડતા-ભટકતા દરિદ્રી જ હોય છે.

“ચોરીથી હો ધન ન ઠહરે નેટ” - ચોરીથી લાવેલું ધન નેટ-નક્કી કાયમ ટકતું નથી. કારણ કે જીગારાદિનાં વ્યસનોથી, ઈન્દ્રિયોના મોજશોખનાં વ્યસનોથી અને પરસ્પરની લઢવાની વૃત્તિઓથી તે ધન ઘણું ખરું ચાલ્યું જ જાય છે. ઠહરતું નથી અને કદાચ ઠહરે તો પણ ઘણો કાળ ઠહરતું નથી.

“ચોરનો કોઈ ધણી નહીં” જેની ચોરી કરવાની જ વૃત્તિ હોય છે. તેને પોતાના ધંધામાં કોઈ ક્યાંય નોકરીએ બેસાડતું નથી. કદાચ બેસાડે તો લાંબો ટાઈમ રાખતું નથી. એટલે કે આવા ચોરનો શેઠ થવા કોઈ તૈયાર થતો નથી. તેથી કોઈ માલિક થતો નથી. સ્વચ્છંદપણે આ જીવ જંગલોમાં જ ભટકતો જ રહે છે અને તેના કારણે ચોરનું પેટ સદા ભૂખ્યું જ રહે છે. ખાવાનું ઠેકાણું નહીં, પીવાનું ઠેકાણું નહીં. રહેવાનું ઠેકાણું નહીં, કપડાં-લત્તાનું ઠેકાણું નહીં આવું દુઃખી દુઃખી જીવન ચોરનું હોય છે. સમાજમાં આવવાનું નહીં, કોઈ જાતની પ્રતિષ્ઠા નહીં, કોઈ કન્યા આપે નહીં, આપે તો લાંબો ટાઈમ ટકે નહીં આવાં આવાં અનેક અનેક દુઃખો આ ભવમાં ચોરીના વ્યસનવાળા જીવને હોય છે ॥૨॥

જિમ જલમાંહે નાખીઓ, તલે આવે હો જલને અયગોલ કે।
ચોર કઠોર કરમ કરી, જાયે નરકે હો તિમ નિપટ નિટોલ કે॥

ચોરી વ્યસન નિવારીએ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ - જલમાંહે - પાણીમાં, નાખીઓ - નાખેલો, તલે

આવે - તળીયે બેસે, જલને - પાણીના, અયગોલ - લોટાનો ગોળો, કઠોર કરમ કરી - ભયંકર કર્મો કરીને, જાયે નરકે - નરકમાં જાય છે, નિપટ - નિર્વસ્ત્ર, નિર્લજ્જ, નિટોલ - નઠોર, અનુચિત કામ કરનારો. ॥ ૩ ॥

ગાથાર્થ - જેમ પાણીમાં નાંખેલો લોટાનો ગોળો પાણીના તળીયે બેસી જાય છે. તેમ નિર્લજ્જ અને નઠોર એવો તે ચોરી કરનારો જીવ કઠોર (ભયંકર) કર્મો કરીને નક્કી અવશ્ય નરકે જ જાય છે. ॥ ૩ ॥

વિવેચન - “લોટાનો ગોળો” જે નક્કર છે. વજનદાર છે તેને નદી-તળાવ કે સમુદ્રના પાણીની સપાટી ઉપર નાખો તો પણ તે સપાટી ઉપર ન રહેતા અવશ્ય પાણીના તળીયે જ જાય છે. અને તળીયે જઈને જ બેસે છે તેવી રીતે ચોરી કરનારો ચોર પુરુષ પણ ચોરી કરવાનાં ભયંકર કર્મો દ્વારા “ભારે કર્મો” થયો છતો અવશ્ય નીચે જ જાય છે અર્થાત્ નરક-નિગોદમાં જ જાય છે તેની કદાપિ ઉર્ધ્વગતિ થતી નથી પણ અધોગતિ જ થાય છે. આવા પ્રકારની ચોરી કરનારો આ જીવ નિર્વસ્ત્ર અર્થાત્ નિર્લજ્જ હોય છે. તથા પાપકર્મ કરવામાં નઠોર-કઠણ કાળજાવાળો હોય છે. માટે હે જીવ ! ચોરી કરવાનું આ વ્યસન ત્યજવા જેવું છે તેની ટેવ સારી નથી. જગતમાં પણ અવિશ્વાસનું જ કારણ બને છે. અપયશ અને નિંદાની જ વૃદ્ધિ કરનારું આ વ્યસન છે ॥ ૩ ॥

નાહું-પડ્યું-વલી વિસર્યું,-રહું-રાખ્યું-હો થાપણ કર્યું જેહ કે। તૃણ-તુસ માત્ર ન લીજીએ, અણદીધું હો કિહાં કોઈનું તેહ કે।
ચોરી વ્યસન નિવારીએ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ - નાહું - નાશી ગયેલું, ભાગી ગયેલું, અથવા

ખોવાઈ ગયેલું, પડ્યું - રસ્તામાં પડી ગયેલું, વિસર્યું - ભૂલી જવાયેલું, રહ્યું - આપણે ઘરે રહી ગયેલું, રાખ્યું - આપણે ઘેર થાપણરૂપે કોઈએ રાખેલું - મુકેલું, થાપણ કર્યું જેહ - જે ઘન થાપણરૂપે કર્યું હોય, તૃણતુસમાત્ર - ઘાસના તણખલા જેટલું પણ, અણાદીધું - ન આપેલું, કિહાં - ક્યાંય પણ. ॥ ૪ ॥

ગાથાર્થ - ભાગી ગયેલું, ખોવાઈ ગયેલું, પડી ગયેલું, વિસરી ગયેલું, રહી ગયેલું, રાખી મુકેલું જે કોઈ ઘન (થાપણ) હોય, તે ઘન ઘાસના તણખલા જેટલું પણ માલિકે આપ્યા વિના ક્યાંય પણ કોઈનું પણ લેવું નહીં. ॥ ૪ ॥

વિવેચન - નીચે જણાવેલા પ્રકારોમાંની કોઈ પણ જાતની, કોઈની પણ, ક્યાંય પણ થાપણ મળી હોય તો માલિકની સમ્મતિ વિના લેવી નહીં.

(૧) નાહું-કોઈ ખેડુત પોતાના પશુઓને (ગાય-ભેંસ-બકરાં કે ઘેટાં ઈત્યાદિ) ચરવા માટે લઈ ગયો અને ખેતરોમાં છૂટાં મૂક્યાં, તેમાંથી કોઈ પશુ નાસીને-ભાગીને બીજા ટોળામાં આવી ગયું. તો બીજા ટોળાના માલિકે પ્રથમ ટોળાના માલિકની સંમતિ વિના રાખી લેવું જોઈએ નહીં, અન્યથા ચોરીનો દોષ લાગે, એવી જ રીતે કોઈના ઘરમાંથી ચોરી આદિ કોઈ ગુન્હો કરીને નાશેલા-ભાગેલા માણસને બીજાએ સંઘરવો નહીં. જો તે તેને રાખે તો તેના ઉપર આવા દોષનો આરોપ આવે. આ વાત સચેતન આશ્રયી કરી.

અથવા કોઈનું ખોવાઈ ગયેલું, પાકીટ-પૈસા આદિ ધન રસ્તામાંથી જડે તો પણ માલિકે આપ્યા વિના લેવું નહીં. કારણ કે એમ કરવાથી પણ અદત્તનો દોષ લાગે. આ અચેતન આશ્રયી સમજાયું.

ઘણીવાર કોઈનું ખોવાઈ ગયેલું ધન-પાકીટ-પૈસા અલંકાર

આદિ કોઈ પણ વસ્તુ જો આપણને રસ્તામાંથી જતાં-આવતાં જડે તો માલિક મળશે ત્યારે તેને આપી દઈશું, નહીં મળે તો દેરાસરમાં મુકી દઈશું, કોઈ ગરીબને આપી દઈશું આવા આવા વિચારોથી આ જીવ લઈ લે છે. તે પણ ઉચિતમાર્ગ નથી કારણ કે કોઈની ખોવાયેલી વસ્તુને હાથ અડાડીએ અને લઈએ તે જ વખતે તેનો માલિક આવે તો અથવા લોકો દેખે તો અંદરની બુદ્ધિ સારી હતી તે દેખાડી શકાતી નથી અને વસ્તુ લીધી છે તે માલિક અથવા લોકો દેખે છે જેથી ચોરીનો દોષારોપણ આવે છે તથા માલિકે ખોવાયેલી વસ્તુની સરકારી દફતરે ખબર આપી હોય અને શોધતાં શોધતાં તે વસ્તુ આપણા ઘરે નીકળે ત્યારે મારી આવી સારી બુદ્ધિ હતી તે દેખાડી શકાતી નથી પણ વસ્તુ ઘરેથી નીકળવાના કારણે ગુન્હો લાગુ પડે છે. તેથી વધારે સજા અને ધર્મની નિંદાનો ભય રહેલો છે માટે કોઈની ખોવાયેલી વસ્તુને પણ હાથ અડાડવો નહીં.

(૨) **પડવું**- એવી જ રીતે કોઈનું પણ ધન રસ્તામાં પડી ગયું હોય અને તે પડેલું મળે તો પણ તે સ્વામી અદત્ત હોવાથી લેવું ઉચિત નથી કોઈનું પડી ગયું છે એમ સમજીને આપણે લઈએ, તો પણ વસ્તુ આપણા પાસે નીકળવાથી ચોરીના દોષનો, ચોરાયેલા માલને લેવાના દોષનો આરોપ આપણા ઉપર આવવાનો ભય છે.

(૩) **વિસર્ગ**- કોઈ માણસ ક્યાંક બેઠો હોય અને ત્યાં તે પોતાની વસ્તુ મુકીને ચાલ્યો ગયો, વસ્તુ ભૂલી ગયો, તેને તે વસ્તુ ત્યાં રહી ગઈ છે એવું યાદ ન રહ્યું. તે વસ્તુ આપણે લઈએ તો પણ સ્વામી અદત્તનો દોષ લાગે અને વસ્તુ આપણે ઘરે નીકળવાથી આપણા ઉપર ચોરીનો આરોપ આવી શકે છે.

(૪) **રહું**- આપણે ઘરે કોઈની કોઈ વસ્તુ રહી ગઈ અને તેને લઈએ તો તે પણ સ્વામી અદત્ત હોવાથી દોષનું કારણ છે.

(૫) **રાખ્યું**- કોઈએ વ્યાજ ખાવા માટે અથવા સાચવવા માટે ધન-અલંકારાદિ આપણે ઘેર થાપણરૂપે રાખ્યા, તેને પચાવી પાડીએ તો તે પણ વિશ્વાસઘાતરૂપ હોવાથી અનેક દોષોનું કારણ છે યોગશાસ્ત્રના ત્રીજા પ્રકાશમાં આ જ ભાવાર્થને સુચવતો શ્લોક આ પ્રમાણે છે-

પતિતં વિસ્મૃતિં નષ્ટં, સ્થિતં સ્થાપિતમાહિતમ્ ।
અદત્તં નાદદીત સ્વં, પરકીયં ક્વચિત્સુધીઃ ॥

આ રીતે અનેક પ્રકારે પ્રાપ્ત થતું પરધન કે પારકી વસ્તુ તૃણતસુ (ઘાસના તણખલા જેટલું) પણ લેવું નહીં ॥ ૪ ॥

દૂરે અનર્થ સકલ ટલે, મીલે વાહલા હો સઘલે જસ થાય કે।
સુર સુખનાં હુએ ભેટણાં, વ્રત ત્રીજું હો આવે જસ દાય કે।।
ચોરી વ્યસન નિવારીએ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ - દૂરે - દૂર, અનર્થસકલ - સઘળી મૂશ્કેલીઓ, ટલે - ટલી જાય-ચાલી જાય, મીલે વાહલા - ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય, સઘલે જસ થાય - સર્વત્ર જસ થાય-ચસ વ્યાપે, સુરસુખનાં - દેવતાઈ સુખોનાં, હુએ ભેટણાં - પ્રાપ્તિ થાય, જસ દાય - જેને વહાલું લાગે તેને. ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ - જેને ત્રીજું વ્રત દાય આવે (ગમી જાય) તેને સઘળી મુશ્કેલીઓ દૂર ચાલી જાય, ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય, સર્વત્ર જસ ફેલાય, અને અંતે દૈવિક સુખોની ભેટ પ્રાપ્ત થાય ॥૫॥

વિવેચન - “વ્રત ત્રીજું હો આવે જસ દાય” જે જે આત્માઓને પરની માલિકીની વસ્તુ તેણે આપ્યા વિના લેવી નહી. આવા પ્રકારનું અદત્તાદાન વિરમણ વ્રત નામનું આ ત્રીજું વ્રત ગમી

જાય છે. હેયાથી સ્વીકારી લે છે. તૃણતૃસ જેટલું પણ પરધન મન-વચન-કાયાથી ખપતું નથી. સ્વીકારવું જ નથી તેવા પ્રકારના ત્રીજા પ્રતધારીઓને પ્રતના પ્રભાવથી

(૧) સઘળા અનર્થો (મુશ્કેલીઓ) દૂર ટળે છે કોઈ પણ જાતની આપત્તિઓ રહેતી નથી. આપત્તિઓ આવતી નથી.

(૨) વહાલા પદાર્થો અને વહાલા માણસો મળે છે એટલે કે મનગમતી ઈષ્ટવસ્તુઓનો આપોઆપ સંયોગ થાય છે. માણસો પણ તેવા જ મળે છે કે જે હૃદયથી સજ્જન હોય, આપણા ઉપર હિતકારી સ્નેહ-વહાલ વરસાવે-કલ્યાણના રસ્તે જોડે, સન્માર્ગે ચઢવામાં સહાય કરે.

(૩) સઘળે જસ થાય-સાયા માર્ગે ચાલવાથી અને કોઈનું પણ અદત્ત ન લેવાથી સર્વ સ્થાને વિના માર્ગે યશ ફેલાય છે.

(૪) કાળાન્તરે આવા પ્રકારના પ્રતપાલન દ્વારા બંધાયેલા પુણ્યનો જ્યારે ઉદય થાય છે ત્યારે સુરસુખનાં એટલે કે દેવતાઈ સુખનાં ભેટણાં આ જીવને પ્રાપ્ત થાય છે. દૈવિક સુખોની પ્રાપ્તિ થાય છે ॥ ૫ ॥

ત્યજી ચોરપણું ચોર તો, હુએ દેવતા હો રોહિણીઓ જેમ કે।
એહ પ્રતથી સુખ જસ લહે, વળી પ્રાણી હો વહે પુણ્યસ્યું પ્રેમ કે।।
ચોરી વ્યસન નિવારીએ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ - ત્યજી - છોડી દઈને, ચોરપણું - ચોરી કરવાની દેવ, ચોર તો - જે ચોર હોય છે તે ચોર પણ, હુએ દેવતા - દેવ

(૧) કોઈ કોઈ પુસ્તકોમાં “ત્યજી ચોરપણું ચોર તે” આવો પાઠ છે. તેનો અર્થ આ રીતે કરવો કે જે ચોર હોય છે તે જો ચોરપણું ત્યજી દે, તો તે ચોર રોહિણીયા ચોરની જેમ દેવ થાય છે.

હોય છે, રોહિણીઓ જેમ - જેમ કે રોહિણીયો ચોર, એક વ્રતથી-
આ વ્રતના પ્રભાવથી, સુખ જસ લહે - સુખ અને યશ પ્રાપ્ત કરે,
વહે પુણ્યસ્થું પ્રેમ - પુણ્યની સાથે પ્રેમ પ્રાપ્ત કરે. ॥ ૬ ॥

ગાથાર્થ - જે ચોર હોય છે. તે ચોરપુરુષ ચોરીકરવાપણું જો
છોડી દે તો તે ચોરી છોડવાના પુણ્ય પ્રભાવથી દેવ થાય છે જેમ
કે રોહિણીયો ચોર, માટે આ વ્રતપાલનથી જીવ સુખ અને યશ પામે
છે તથા પુણ્યકર્મની સાથે પ્રેમ બાંધે છે ॥ ૬ ॥

વિવેચન - જે જે જીવો પ્રથમ જીવનમાં ચોરી કરતા હોય,
આવા પ્રકારની કુટેવોથી જેનું જીવન ચોરીના વ્યસનવાળું બન્યું હોય
ખરાબ રસ્તે ચઢી ગયા હોય. તે ચોર જીવો પણ જ્યારે “ચોરીપણું”
એટલે ચોરી કરવાની માનસિક વૃત્તિ છોડી દે છે. ચોરી કરવાના
પાપથી રહિત બને છે. તો તેવા ચોર જીવો પણ (જે પૂર્વકાલમાં
ચોરી કરતા હતા, છતાં પણ જીવન સુધરી જવાથી) પુણ્યાઈ વધી
જવાથી કાલાન્તરે વૈમાનિકાદિક દેવલોકના દેવભવને પામે છે. ખોટા
રસ્તે ગયેલા માણસનો જ્યારે ખોટો રસ્તો છૂટી જાય છે ત્યારે સાથે
રસ્તે આવતાં જરૂર કલ્યાણ થાય છે. તેમ અહીં સમજવું. આ
બાબતમાં રોહિણીયા ચોરનું ઉદાહરણ જાણવું-

રોહિણીયા ચોરના પિતાએ મૃત્યુશય્યાએ હતા ત્યારે પુત્રને
એક શિખામણ ખાસ આપેલી કે ગમે તેવા સંજોગો થાય તો પણ
ભગવાન મહાવીર પ્રભુની દેશના તારે સાંભળવી નહિ. પુત્રે પિતાનું
વચન સ્વીકાર્યું. પિતા સ્વર્ગવાસ પામ્યા.

રોહિણીયો ચોર પોતાના ચોરી કરવાના કામમાં લાગ્યો. એક
વખત શ્રેણીક રાજાને ત્યાં ચોરી કરવા ગયો. રસ્તામાં જતાં જતાં
ભગવાન જ્યાં દેશના આપે છે તે માર્ગ આવ્યો. પિતાનું વચન યાદ
આવ્યું. બંને કાનમાં હાથની આંગળીઓ નાખીને ભગવાનનું વચન ન

જ સંભળાય તેમ ચાલ્યો પણ આગળ જતાં પગમાં જોરદાર મોટો કાંટો વાગ્યો. હવે શું કરવું? કાંટો કાઢ્યા વિના આગળ જવાય તેમ પણ ન હતું અને આંગળીઓ કાઢી નાખીને કાન ખુલ્લા કરે તો ભગવાનની વાણી સંભળાઈ જાય તે પણ પાલવે તેમ ન હતું. તેથી મૂંઝાયો. આખરે કાંટાની વેદના વધારે હોવાથી કાનમાંથી આંગળીઓ કાઢી. બેસીને બન્ને હાથની મહેનતથી કાંટો કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો. બન્ને કાનને પગની ઘૂંટણ નીચે દાબી રાખ્યા તો પણ અનાયાસે ભગવાનની વાણી નીચે મુજબની કાને પડી ગઈ.

“દેવો સદા અનિમેષનયણી હોય છે. મનથી કાર્ય કરનારા હોય છે. કરમાય નહીં તેવી કુલની માળાવાળા હોય છે અને સદા ધરતીથી ચાર આંગળ અધ્ધર ચાલનારા હોય છે.”

શ્રેણીક રાજાને ત્યાં ચોરી કરવા ગયો પણ કંઈ ન મળવાથી પાછા ફરતાં કોટવાળોએ પકડી લીધો. રાજ્યસભામાં હાજર કર્યો. ચોરીનો કંઈ માલ ન હોવાથી શ્રેણીકરાજાએ છોડી મૂક્યો પણ વિશેષ તપાસ માટે અભયકુમારને સોંપ્યો. અભયકુમારે એક રાજમહેલ જેવા મકાનમાં તેને રાખ્યો. દેવાંગનાઓ જેવી અનેક દાસીઓ ત્યાં મુકી. મદિરાપાન કરાવ્યું. દાસીઓના મનમાં હતું કે તે સાચું બોલી જશે કે હું ચોરી કરવા અહીં આવેલો. મદિરાપાન કરાવ્યા પછી દાસીઓએ કહ્યું કે ઉઠો, સ્વામીનાથ ! આ સ્વર્ગલોક છે. અમે દેવાંગનાઓ છીએ અમારી સાથે દૈવિક સુખ ભોગવો. કેવાં પુણ્ય કર્યા હશે ત્યારે તમે અહીં જન્મ્યા છો. ઈત્યાદિ, પરંતુ મદિરાપાનનો નશો ઉતરતાં રોહિણીયા ચોરને એકદમ ભગવાનની વાણીનું સ્મરણ થયું. દેવો તો અનિમેષનયણી હોય છે. ધરતીથી ચાર આંગળ અધ્ધર ચાલે છે અને આ સ્ત્રીઓમાં તો તેવું દેખાતું નથી માટે જરૂર આ માયાજાળ છે. કંઈ જવાબ ન આપ્યો. એટલે અભયકુમારે છોડી મૂક્યો પણ રોહિણીયા ચોરના મનનું પરિવર્તન થયું.

અનિચ્છાએ ભગવાનનાં બે વચનોએ મારા પ્રાણ બચાવ્યા તો સમગ્ર દેશના સાંભળું તો માઝું કલ્યાણ જ થાય એમ વિચારી પ્રભુ પાસે ગયો. દેશના સાંભળી સમર્પિત ભાવવાળો થઈને દિક્ષીત થયો અને મરીને દેવ થયો.

આ રીતે આ અદત્તાદાનવિરમણવ્રત નામના વ્રતપાલનથી આ જીવ સુખને પામે છે, યશને પામે છે અને પુણ્યકર્મને બાંધનાર બને છે. અર્થાત્ દોષમુક્ત થવાના કારણે તે જીવની ચઢતી થાય છે. આવા પ્રકારના દોષોનો ત્યાગ એ જ આત્મકલ્યાણનું પરમ કારણ બને છે.

તથા “સુખ જસ લહે” આ પદમાં જસ શબ્દ લખીને પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીએ પોતાનું “યશોવિજયજી” આવું નામ પણ ગર્ભિતપણે સૂચવ્યું છે ॥ ૬ ॥

આ પ્રમાણે “અદત્તાદાન” નામનું જે ત્રીજું પાપસ્થાનક છે તેની સજ્જાય સમાપ્ત થઈ.

“મૈથુન” નામના ચોથા પાપસ્થાનકની સજાગત

પાપસ્થાનક ચોથું વર્જિએ, દુર્ગતિ મૂલ અબંભ ।

જગ સવિ મૂંઝયો છે એહમાં, છાંડે તેહ અચંભ ॥ ૧ ॥

પાપસ્થાનક ચોથું વર્જિએ.

શબ્દાર્થ - વર્જિએ - તજીએ, દુર્ગતિ - નરક-નિગોદનું, પ્રધાન કારણ છે, અબંભ - મૈથુન, જગ સવિ - આખું ચ જગત, મૂંઝયા છે - મોહિત થયો છે. એહમાં - આ મૈથુન કીડામાં, છાંડે - જે જીવો મૈથુનને છોડે છે, તેહ અચંભ - તેજ ખરેખર આશ્ચર્ય છે. ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ - મૈથુન નામનું ચોથું પાપસ્થાનક વર્જિ દેવું જોઈએ, કારણ કે આ મૈથુન એ જ દુર્ગતિનું પ્રધાન કારણ છે. આ કિયામાં આખું જગત મોહાંધ બનેલું છે જે જીવો છોડે છે તે જ આશ્ચર્ય છે. ॥ ૧ ॥

વિવેચન - “મૈથુન” એ સંસ્કૃત ભાષાનો શબ્દ છે. મિથુન એટલે જોડકું-યુગલ, પતિ-પત્ની, તે બન્નેની જે સાંસારિક ક્રિયા છે. તેને મૈથુન કહેવાય છે. મૈથુનસેવન એ ચોથું પાપસ્થાનક છે. તેને વર્જવું જોઈએ. કારણ કે એક તો અગણિત જીવોની હિંસાનું કારણ છે અને બીજું વિષયવિકારોની, વાસનાની અને રાગાદિદોષોની વૃદ્ધિનું કારણ છે. હિંસા અને વાસનાની વૃદ્ધિ જીવને નરક-નિગોદ આદિરૂપ દુર્ગતિમાં લઈ જનાર છે. આ રીતે “દુર્ગતિ મૂલં અબંભ” અબ્રહ્મચર્ય એટલે કે મૈથુનકીડા તે હિંસાત્મક હોવાથી અને વિકારો તથા વાસનાની વૃદ્ધિનું કારણ હોવાથી દુર્ગતિનું મૂલ છે.

આખું જગત આ પાપમાં મૂંઝાયેલું છે એટલે કે મોહાન્ધ બનેલું છે. સંસારમાં એવો કોઈ જીવ નથી કે જે યુવાવસ્થામાં આવ્યો છતો વિકાર વિનાનો હોય. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે

અદ્ભૂત ગલિતં, મુણ્ડં પલિતં, દશનવિહીનં જાતં તુણ્ડં ।

વૃદ્ધો યાતિ ગૃહીત્વા દણ્ડં, તદપિ ન મુચ્ચત્યાશાપિણ્ડમ્ ॥૧॥

શરીર ગળી જાય, માથે ધોળા વાળ આવે, મુખ દાંતો વિનાનું થાય, ઘરડો થયેલો તે પુરુષ લાકડી લઈને ચાલે તો પણ ભોગની આશાનો પિંડ આ જીવ છોડતો નથી. ॥ ૧ ॥

આ કારણે મૈથુનમાં મોહાન્ધ બનેલું આખું જગત છે. જે જીવો આ મૈથુનને છોડીને, નિર્વિકારી બનીને, બ્રહ્મચર્યાદિ ગુણમાં વર્તે છે. તે જ ખરેખર આશ્ચર્ય છે. સારાંશ કે અબ્રહ્મમાં-મૈથુનમાં તો સઘળી દુનિયા લપેટાયેલી છે પણ જે લોકો આ વિકારોને જીતીને નિર્વિકારી થઈને બ્રહ્મચારીપણે વર્તે છે તે જ એક મોટું આશ્ચર્ય છે. ॥ ૧ ॥

રૂડું લાગે રે એ ધૂરે, પરિણામે અતિ અતિ ફૂર ।

ફલ કિંપાકની સારિખું, વરજે સજ્જન દૂર ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ - રૂડું લાગે - મીઠું લાગે - સુખદાયી લાગે - સાડું લાગે, એ - આ મૈથુન કીડા, ધૂરે - પ્રારંભમાં, પરિણામે - કાલાન્તરે, અતિ અતિ ફૂર - અતિશયથી અતિશય ભયંકર, ફલ કિંપાકની - કિંપાકના ફલ, સારિખું - સદૃશ, વરજે - ત્યજે, સજ્જન દૂર - સજ્જન પુરુષો દૂરથી જ. ॥ ૨ ॥

ગાથાર્થ - આ મૈથુન કીડા પ્રારંભમાં મીઠી લાગે પણ પરિણામે અતિશય અતિશય ભયંકર છે. કિંપાકના ફલ સમાન છે તેથી સજ્જન પુરુષો તેને દૂરથી જ વર્જે છે. ॥ ૨ ॥

વિવેચન - અબ્રહ્મચર્યમાં એટલે મૈથુનકીડામાં જોડાતાં પ્રારંભમાં સાડું લાગે, મીઠું લાગે, સુખદાયી લાગે, પરંતુ ઘણી જીવહિંસા હોવાથી, અને રાગની-વિષય વાસનાની વૃદ્ધિ કરનાર હોવાથી

તેમાં અંજાયેલો જીવ વિવેકશૂન્ય બનવાથી ઘણાં પાપો બાંધનારો બને છે અને મરીને નરક-નિગોદના ઘણા ભવોમાં રખડનાર બને છે. આ રીતે કાલાન્તરે અતિશય ઘણું ભયંકર ડોવાથી આ અબ્રહ્મચર્ય કિંપાકના ફલ સરખું છે.

જેમ કિંપાકનું ફલ ખાતી વખતે પ્રારંભમાં મીઠું-મધ જેવું લાગે છે પરંતુ વિષમય ડોવાથી કાલાન્તરે અવશ્ય મૃત્યુ જ કરાવે છે તેમ આ અબ્રહ્મચર્યનું સેવન આત્માને અવિવેકશૂન્ય કરે છે તેથી આ આત્મા ઘણાં પાપકર્મો કરીને ભવભ્રમણમાં રખડનાર બને છે તેથી ઉત્તમ પુરુષો દૂરથી જ આ અબ્રહ્મચર્યને વર્જ દે છે તે કીડા કરવા તરફ ગમન કરતા નથી જેમ સર્પ મૃત્યુદંડ આપનાર ડોવાથી તેને દેખીને જીવ દૂર ભાગે છે તેમ અબ્રહ્મચર્ય ભવોભવમાં રખડાવનાર ડોવાથી સજ્જન પુરુષો તેનાથી દૂર રહે છે. ॥ ૨ ॥

અઢર વિદ્રુમ સ્મિત ફુલડાં, કુચ ફલ કઠીન વિશાલ ।
રામા દેખી ન રાચીએ, એ વિષવેલી રસાલ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ - અઢર - હોઠ, વિદ્રુમ - પરવાળાં, સ્મિત - હાસ્ય, ફુલડાં - પુષ્પ, કુચ - સ્ત્રીના શરીરના છાતીના બે સ્તન ભાગ, ફલ કઠીન - કઠણ ફળતુલ્ય, રામા - સ્ત્રી, દેખી - જોઈને, ન રાચીએ - ન હરખાઈએ, એ - આ સ્ત્રી (પુરુષને આશ્રયી, અને સ્ત્રીને આશ્રયી પુરુષ), વિષવેલી - વિષની વેલડી સમાન, રસાલ - રસથી ભરેલી. ॥ ૩ ॥

ગાથાર્થ - જે સ્ત્રીના હોઠ પરવાળા જેવા લાલચોળ છે જે સ્ત્રીનું હાસ્ય મુખમાંથી ફુલડાં ઝરતા હોય તેવું છે. જે સ્ત્રીના સ્તન ભાગ કઠણ અને વિશાળ ફલ હોય તેવા છે. આવી રૂપાળી સ્ત્રીને જોઈને હે આત્મા! કદાપિ રાચવું નહીં. રાગાન્ધ બનવું નહીં, કારણ

કે આ સ્ત્રીનું શરીર વિષના રસથી ભરેલી વિષની વેલડી તુલ્ય છે (તે જ રીતે સ્ત્રી જીવને પુરુષનું શરીર વિષવેલી તુલ્ય છે.) ॥ ૩ ॥

વિવેચન - આ ગાથામાં પુરુષનો રાગ ઓછો કરાવવા અને પુરુષનું મન વૈરાગ્ય વાસિત બનાવવા સ્ત્રીના શરીરનું વર્ણન કરેલું છે તે જ રીતે સ્ત્રીના જીવને પુરુષનું શરીર જોઈને રાગ થાય છે તેથી તેનો રાગ ઘટાડવા અને વૈરાગ્ય પમાડવા માટે પુરુષના શરીરનું વર્ણન પણ આવું જ સમજી લેવું.

સામાન્યથી યુવાવસ્થામાં આવેલી અને કામદેવના જેવા રૂપ વાલી સ્ત્રીનું શરીર આવા પ્રકારનું હોય છે કે જેના બન્ને હોઠ પરવાળાના જેવા અત્યંત લાલ છે. જેનું મુખ અત્યંત હાસ્યયુક્ત હોવાના કારણે જાણે તેમાંથી ફુલડાં જ ઝરતાં હોય તેવું ગમી જાય એવું છે. છાતીના સ્તનનો ભાગ જાણે કઠણ અને વિશાલ બે મોટાં ફળો હોય તેવો છે. આવા પ્રકારના રૂપવાલી સ્ત્રીને દેખીને (સ્ત્રીને આશ્રયી રૂપાળા પુરુષને દેખીને) હે જીવ ! ન રાચીએ, આનંદ ન માનીએ, કારણ કે મોહની વૃદ્ધિનો હેતુ હોવાથી ભયંકર કાલકૂટ વિષથી ભરેલી આ વિષવેલડી સમાન છે. આપણા જીવને રાગાન્ધ બનાવી, વિવેકશૂન્ય કરી, ઘણાં કુકર્મો તથા અનંત મૃત્યુ અપાવનારી આ સ્ત્રી છે. એમ જાણવું તેથી હે જીવ ! દૂરથી જ ત્યાજ્ય છે ॥ ૩ ॥

પ્રબલ જ્વલિત અયપૂતલી, આલિંગન ભલું તંત ।
નરક-દુવાર નિતંબિની, જઘન સેવન તે દુરંત ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ - પ્રબલ - તીવ્ર, જ્વલિત - સળગતી, અયપૂતલી - લોટાની પૂતળી, આલિંગન - શારીરિક સંબંધ, ભલું - સાફ, તંત - અન્તે છેવટે અને શાસ્ત્ર, નરકદુવાર - નરકનું જ દ્વાર, નિતંબિની - સ્ત્રીના, જઘનસેવન - ગુપ્ત ભાગની સાથેનો સંભોગ, તે દુરંત - તે અતિશય વધારે ભયંકર છે. ॥ ૪ ॥

ગાથાર્થ - તીવ્ર આગવાળી (તપેલી) લોઢાની પુતલીનું આલિંગન કરવું તે છેવટે ઘણું સારું, પણ નરકના ઢાર તુલ્ય સ્ત્રીના શરીરનું સેવન (સ્ત્રીને આશ્રયી પુરુષના શરીરનું સેવન) અતિશય ભયંકર છે એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. ॥ ૪ ॥

વિવેચન - આગથી તપેલી લોઢાની પૂતળીનું આલિંગન કોઈ કરે નહીં કારણ કે ઢાઝી જવાય, બળી જવાય, મૃત્યુ થઈ જાય પરંતુ સ્ત્રીના શરીરની સાથેના (સ્ત્રીને આશ્રયી પુરુષના શરીરની સાથેના) આલિંગનની સાથે જો તેને સરખાઈએ તો તપેલી પૂતળીનું આલિંગન કરવું ખરેખર છેવટે સારું કારણ કે તે એક જ વાર બાળે અને એક જ વાર મારે, જ્યારે આ સ્ત્રીના શરીર સાથેનું આલિંગન આ જીવને રાગાન્ધ બનાવી, વિવેકશૂન્ય બનાવી અનેક પાપકર્મ કરાવી, નરક-નિગોઢમાં રખડાવી અનેક પ્રકારનાં દુઃખો આપીને અનેકવાર ઢઝાડનાર અને અનેકવાર મારનાર બને છે તેથી તે મૈથુનસેવન અતિશય ઘણું ભયંકર છે એમ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે. ॥ ૪ ॥

ઢાવાનલ ગુણવન તણો, કુલ-મશીકૂર્યક એહ ।

રાજઢાની મોહરાયની, પાતક-કાનન-મેહ ॥ ૫ ॥

શબ્ઢાર્થ - ઢાવાનલ - આગતુલ્ય, ગુણ-વનતણો - ગુણોરૂપી ઉઢાનને (બાળવામાં), કુલ - પોતાના કુળને (કલંકિત કરવામાં), મશીકૂર્યક - સાઢીના કુચડાતુલ્ય, એહ - આ મૈથુન ક્રિયા, રાજઢાની - રાજ્યતુલ્ય, મોહરાયની - મોહ રાજના, પાતક - પાપોરૂપી, કાનન - જંગલને (નવપલ્લિત રાજવામાં), મેહ - મેઢતુલ્ય છે. ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ - આ સ્ત્રી સાથેનો સંભોગ, ગુણોરૂપી વનને બાળવામાં ઢાવાનલ તુલ્ય છે. પોતાના કુળને કલંકિત કરવામાં મશીના કુચડા સમાન છે. મોહરાજની રાજઢાની તુલ્ય છે, અને પાપોના બગીચાને નવપલ્લવિત રાજવામાં મેઢસમાન છે. ॥ ૫ ॥

વિવેચન - સ્ત્રીના શરીર સાથેની સંભોગ ક્રિયા (તથા સ્ત્રીને આશ્રયી પુરુષના શરીર સાથેના સંભોગની ક્રિયા) કેટલી દુઃખદાયી છે. જીવનું અધઃપતન કરાવનારી છે. આ વાત જુદા જુદા ચાર ઉદાહરણોથી ગ્રંથકાર સમજાવે છે.

(૧) આ આત્મામાં વિનય-વિવેક-ત્યાગ કે વૈરાગ્ય આદિ જે કોઈ ગુણો આવ્યા હોય, તે ગુણોનો જે વિકાસ થયો હોય, ગુણો ફાલ્યાકુલ્યા બન્યા હોય, તેવા પ્રકારના ગુણોના વનને બાળીને ભસ્મ કરનાર આ સંભોગક્રિયા છે. તેથી દાવાનલતુલ્ય છે.

(૨) પોતાનું જે ઉત્તમકુળ છે, ઉંચું ગોત્ર છે. ઉંચું માનવંતુ ઘર છે. તેને કલંકિત કરવામાં કાળી સહીનો કુચડો ફેરવવા તુલ્ય છે.

(૩) રાગ-આસક્તિ-વિકારો અને વાસનાઓ રૂપી મોહરાજાને રમવા માટે, આનંદ માણવા માટે જાણે પોતાનું રાજ્ય જ હોય, આ મૈથુનક્રિયા પોતાની રાજધાની હોય તેવી છે.

(૪) હિંસા-જુદ-ચોરી આદિ બીજાં અનેક પાપોના સેવન રૂપી અરણ્યને, પાપાચરણ રૂપી વનરાજીથી ભરપૂર લીલુછમ રાખવા માટે મેઘ (વરસાદ) તુલ્ય છે. જેમ વરસાદથી અરણ્ય લીલુછમ રહે છે તેમ મૈથુનક્રીડાથી પાપાચરણો વધતાં જ રહે છે લીલાંછમ રહે છે. ॥ ૫ ॥

પ્રભુતાએ હરિ સારિખો, રૂપે મયણ અવતાર ।

સીતાએ રે રાવણ યથા, છાંડવો પર નર-નાર ॥ ૬ ॥

દશ શીર રજમાંહે (રણમાંહે) રોલીયાં, રાવણ વિવશ અબંભા

રામે ન્યાયે રે આપણો, રોપ્યો જગિ જય થંભ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ - પ્રભુતાએ - પ્રભુતામાં-પ્રભાવમાં, હરિસારિખો -

ઇંદ્રતુલ્ય, રૂપે - રૂપમાં, મયણ અવતાર - જાણે કામદેવનો જ અવતાર હોય તેમ, સીતાણે - સીતામાં આસક્ત બનેલા, રાવણ - રાવણ રાજા, યથા - જેમ, છાંડવો - ત્યજી દેવો જોઈએ, પરનરનાર - પરપુરુષને અને પરસ્ત્રીને. ॥ ૬ ॥

દશ શીર - દશ મસ્તકો, રજમાંહે - ધૂળમાં, રોલીયાં - આળોટયાં-અર્થાત્ રાજ્યાં, રાવણ - રાવણ રાજા, વિવશ - પરવશ, અર્બભ - અબ્રહ્મચર્ય, રામે - રામચંદ્રજીએ, ન્યાય - ન્યાય કરવાપૂર્વક, આપણો - પોતાનો, રોચ્યો - થાપ્યો, જગ - જગતમાં, જયર્થભ - વિજયનો સ્તંભ. ॥ ૭ ॥

ગાથાર્ય - પ્રભાવમાં ઇંદ્ર સમાન, અને રૂપમાં કામદેવના અવતાર સમાન એવા રાવણ રાજા સીતામાં આસક્ત બન્યા અને અબ્રહ્મચર્યને પરવશ થયા. જેના કારણે પોતાનાં દશે મસ્તકો ધૂળમાં પડ્યાં (યુદ્ધમાં છેદાયાં) રામચંદ્રજીએ યુદ્ધ કરીને તેને મૃત્યુદંડ આપવા દ્વારા ન્યાય ચલાવવા સ્વરૂપ પોતાનો વિજયસ્તંભ જગતમાં રોચ્યો. માટે દરેક જીવોએ પરનરને અને પરનારીને છોડી દેવી જોઈએ. ॥ ૬-૭ ॥

વિવેચન - આ ગાથામાં રાવણરાજા પરનારીમાં આસક્ત બન્યા તો વિનાશને પામ્યા તેનું ઉદાહરણ સમજાવે છે.

જે રાવણ રાજા પ્રભાવમાં ઇંદ્રતુલ્ય હતા, રૂપાળાપણામાં કામદેવના અવતાર સમાન હતા, છતાં સીતામાં (પરનારીમાં) આસક્ત બન્યા, અબ્રહ્મચર્યને (વ્યભિચારને) આધીન થયા તેથી કરીને રામ અને રાવણનું યુદ્ધ થયું. રાવણરાજા મરાયા, દશે મસ્તકો છેદાયાં અને ધૂળમાં પડ્યાં, (યુદ્ધમાં દશે મસ્તકો છેદાયાં) કુટુંબ બધું હણાયું, બહુ રાક્ષસોનો વિનાશ થયો, લંકાનગરી બળી અને દેશની છિન્નભિન્ન દશા થઈ.

રામચંદ્રજીએ પરદારાની ઈચ્છા માત્ર કરનારને આવો મૃત્યુદંડ આપીને ન્યાય ચલાવ્યો. સજાનોનું રક્ષણ કરવું અને દુર્જનોને દંડવા એ જ રાજનીતિ છે માટે પાપ કરનારાને સજા કરીને પોતાના વિજયનો સ્તંભ જગતમાં પ્રસ્થાપિત કર્યો. માટે હે ઉત્તમ સત્પુરુષો અને સત્રારીઓ ! પરનર કે પરનારીનો સમાગમ તો કરવો જ નહીં પણ તેની ઈચ્છામાત્ર પણ ન કરવી કારણ કે આ પાપ અતિ ભયંકર છે
॥ ૬-૭ ॥

પાપ બંધાએ રે અતિઘણાં, સુકૃત સકલ ક્ષય જાય ।
અબ્રહ્મચારીનું ચિંતવ્યું, કદીય સફલ નવિ થાય ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ - સુકૃત-કરેલાં સત્કાર્યો, ક્ષય જાય-નાશ પામે ॥૮॥

ગાથાર્થ - અબ્રહ્મચર્યમાં વર્તવાથી અતિશય ઘણાં પાપો બંધાય. સઘળાં કરેલાં સત્કાર્યો અને (અને તજ્જન્ય પુણ્ય) ક્ષય પામે, તેથી અબ્રહ્મચારીએ જે વિચાર્યું હોય તે ક્યારેય પણ સફળ બને નહીં ॥ ૮ ॥

વિવેચન - અબ્રહ્મચર્યમાં (વ્યભિચારાદિ દુરાચારમાં) આસક્ત બનેલા જીવો મોહને વશ થયા છતાં વિવેકશૂન્ય બનવાથી અતિશય ઘણાં પાપકર્મો કરે છે. પૂર્વે ભૂતકાળમાં પોતાનાં કરેલાં સઘળાં સત્કાર્યો વિનાશને પામે છે. પુણ્ય ખાલી થઈ જાય છે અને પાપ ભરાઈ જાય છે જેથી ભવાન્તરોમાં દુઃખી દુઃખી થાય છે.

તથા આવા દુરાચારી જીવે મનમાં જે કંઈ વિચાર્યું હોય તે ક્યારેય પણ સફળ થતું નથી. કારણ કે પાપોનો ઉદય મનમાં ગોઠવેલાં કાર્યોનું સાફલ્ય આપતું નથી જેમ કે રાવણે પરનારીની ઈચ્છા કરી, પરંતુ તેમાં સફળતા મળી નહીં અને પોતાનો અને કુટુંબનો તથા પોતાના રાજ્યનો પણ નાશ થયો માટે ઉત્તમ આત્માઓએ પરનરનું અને પરનારીનું વર્જન કરવું જોઈએ ॥ ૮ ॥

મંત્ર ફલે જગિ જસ વધે, દેવ કરે રે સાનિધ ।
બ્રહ્મચર્ય ધરે જે નરા, તે પામે નવનિધ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ - મંત્ર ફલે - મંત્ર ફલીભૂત થાય, જગિ - જગતમાં, જસવધે - યશ વધે, સાનિધ - સાક્ષાત્કાર, નવનિધ - નવે નિધાન ॥ ૯ ॥

ગાથાર્થ - જે સ્ત્રી-પુરુષો બ્રહ્મચર્યગુણને ધારણ કરે છે તેઓનો જપેલો મંત્ર ફળે છે. જગતમાં યશ વધે છે, દેવો પ્રત્યક્ષ થાય છે અને નવે નિધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૯ ॥

વિવેચન - જે જે આત્માઓ બ્રહ્મચર્ય એ જ આત્માનું કલ્યાણ કરનાર છે આમ સમજે છે અને તેથી જ તે વ્રતનો સ્વીકાર કરે છે તેઓના બ્રહ્મચર્યના ગુણના પ્રતાપે જાપ કરેલો મંત્ર ફળે છે જેમ કે શ્રીમતી સતીએ ગણેલા નવકારમંત્રના પ્રભાવથી જે ઘડામાં સાસુએ સર્પ મુક્યો હતો, તે જ ઘડામાંથી તે સ્ત્રી કુલની માળા લાવી. સુભદ્રા સતીએ નવકારમંત્ર ગણીને કાયા તાંતણાએ ચાલણી બાંધીને કુવામાંથી પાણી કાઢ્યું. આવા અનેક જીવોને બ્રહ્મચર્યના ગુણના પ્રતાપે મંત્રજાપ ફલ્યા છે તેના જ કારણે બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળનારાને યશપ્રાપ્તિની જરા પણ ઈચ્છા ન હોય તો પણ જગતમાં તેનો જશ વધે છે. લોકો તે આત્માની સર્વત્ર પ્રશંસા જ કરે છે, બ્રહ્મચર્ય ગુણના પ્રતાપે દેવ-દેવીઓ પણ સાક્ષાત્કાર થાય છે અને પાતાળમાં રહેલી નવે નિધિઓ તેને પ્રાપ્ત થાય છે.

પૂજ્ય વીરવિજયજી મ.સા. બારવ્રતની પૂજામાં કહે છે કે -
“એ વ્રત જગમાં દીવો મેરે ધ્યારે, એ વ્રત જગમાં દીવો.” ॥ ૯ ॥

શેઠ સુદર્શનને ટલી, શૂલિ સિંહાસન હોય ।
ગુણ ગાયે ગગને દેવતા, મહિમા શીલનો જોય ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ - ટલી - દૂર થઈ, શૂલિ - ફાંસી, ગગને - આકાશમાં ॥ ૧૦ ॥

ગાથાર્થ - બ્રહ્મચર્યગુણના પ્રતાપે સુદર્શનશેઠને શૂલી દૂર થઈ ગઈ અને સુંદર સિંહાસન થયું. આકાશમાં દેવો જેમના ગુણ ગાય છે. શીયળનો મહિમા તો તમે જુઓ ॥ ૧૦ ॥

વિવેચન - સુદર્શન શેઠ પોતાના બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં સ્થિર રહ્યા, તો રાણી દ્વારા કરાયેલા ખોટા આક્ષેપોના તોફાનથી પ્રેરાયેલા રાજાએ શૂલીની સજા કરી, પણ વ્રતના પ્રભાવથી શૂલિનું સિંહાસન થઈ ગયું. તેની સંક્ષેપમાં વાર્તા આ પ્રમાણે છે -

અંગદેશમાં ચંપાપુરીનગરીમાં દધિવાહન નામે રાજા, અને તેમનાં અભયા નામે રાણી હતાં, તે જ ગામમાં અત્યંત શીલવાન અને રૂપવાન સુદર્શન શેઠ અને તેનાં મનોરમા નામે પત્ની પણ રહેતાં હતાં, શેઠને રાજાના પુરોહિત સાથે ગાઢ મૈત્રી હતી. એક વખત પુરોહિતનાં પત્ની કપિલાએ પુરોહિતને પૂછ્યું કે ઘણો ખરો સમય તમે બહાર ક્યાં વીતાવો છો ? તેના ઉત્તરમાં પુરોહિતે સુદર્શન શેઠની સાથે મૈત્રીની વાત કરી અને શેઠના શીલગુણની અને રૂપગુણની પ્રશંસા કરી. આ સાંભળીને મંત્રીની પત્ની કપિલા, સુદર્શન શેઠ ઉપર કામવિહ્વલ બની. ઉપાય શોધવા લાગી.

એક દિવસ રાજાનો હુકમ થવાથી, પુરોહિતને બહારગામ જવાનું થયું. અવસર પ્રાપ્ત થયો છે એમ સમજીને કપિલા શેઠને ઘરે ગઈ અને કહ્યું કે તમારા મિત્ર અતિશય બિમાર થયા છે અને તમને તુરત બોલાવે છે. ભદ્રિક સ્વભાવવાળા શેઠ તુરત જ મિત્ર સ્નેહના કારણે કપિલાની સાથે તેના ઘરે ગયા. ધીરે ધીરે કપિલા તે શેઠને ઉંડા પોતાના શયનખંડમાં લઈ ગઈ અને શેઠ જેવા અંદર આવ્યા એટલે અંદરથી ઓરડો બંધ કરી દીધો. સહશયનની અને ભોગની

માગણી કરી. કામવર્ધક ચેનચાળા કરવા લાગી. આ જોઈને શેઠ બધી બાજી સમજી ગયા. પણ હવે બળ વાપરવામાં નુકસાન છે. એમ સમજીને કળ વાપરી.

કપિલાને કહ્યું કે, તેં આ કામ માટે મને લાવ્યો તેં ઘણી ભૂલ કરી છે કારણ કે હું છું પુરુષના વેશમાં, પણ નપુંસક છું. તારું ધાર્યું કાર્ય સિદ્ધ નહીં થાય. આ વાત જાણીને કપિલા ઠંડી પડી ગઈ. શેઠને ઘર બહાર કાઢી મૂક્યા. શેઠ પોતાને ઘેર આવ્યા અને મનમાં પ્રતિજ્ઞા કરી કે એકલા કોઈ દિવસ કોઈને ઘરે ન જવું.

એકવાર ગામ બહાર ઈન્દ્ર મહોત્સવ હતો, સઘળું ગામ આનંદ માણવા આવ્યું હતું ત્યાં કપિલાએ સુદર્શન શેઠને તેમનાં પત્ની મનોરમા તથા પોતાના છ પુત્રો સાથે આનંદ કરતા જોયા, કપિલાએ પોતાની સાથે રહેલી દધિવાહન રાજાની પત્ની અભયાને પૂછ્યું કે, આ છ છોકરાઓ અને તેની સાથે તેનાં માતા-પિતા કોણ છે? રાણી અભયાએ કહ્યું કે તને ખબર નથી. આ શેઠ સુદર્શન છે. તેનાં પત્ની મનોરમા છે અને તેઓનાં ૬ પુત્રો છે. કપિલા કહે છે કે આમ બને નહીં. આ બાબતમાં મને આશ્ચર્ય થાય છે.

રાણી (મૂલ વાતની અજાણ હતી એટલે) કહે છે. તેમાં આશ્ચર્ય શું જે સ્વાધીનપતિવાળી પતિવ્રતા સ્ત્રી હોય, તેને અનેક બાળકો થાય ! તેમાં આશ્ચર્ય શું ? કપિલાએ કહ્યું કે સુદર્શન શેઠને તો પુરુષનો વેષ જ છે. પણ હકીકતથી તે નપુંસક છે તો આ છ બાળકો થયાં કેવી રીતે ? રાણી અભયાએ કહ્યું કે તેં કેવી રીતે જાણ્યું કે આ નપુંસક છે ! ત્યારે કપિલાએ પોતે આચરેલી બધી જ હકીકત કહી અને કહ્યું કે મેં તેની સાથે ભોગ ભોગવવા મહેનત કરી પણ તેણે કહ્યું કે હું “નપુંસક” છું એટલે મારી બધી મહેનત નિષ્ફળ ગઈ. રાણી અભયાએ કહ્યું કે કપિલા ! તમે છેતરાયા.

શીલવાન હોવાથી પરસ્ત્રી માટે જ તે નપુંસક છે. બાકી વાસ્તવિક તો તે પુરુષ જ છે.

કપિલાને ખેદ થયો, હૃદયમાં ઈર્ષ્યા જન્મી, રાણી અભયાને કહ્યું કે હું તો છેતરાઈ પણ તમારી વાત જો સાચી હોય તો તમે તો બુદ્ધિશાળી છો. એકવાર પ્રયત્ન અજમાવો અને આ શેઠ સાથે ભોગ ભોગવો. તો જ તમે સાચાં અભયા. અભયાએ કહ્યું કે હે કપિલા ! હું રાગથી જેનો હાથ પકડું તે પાણી-પાણી થાય. પત્થર પણ ઓગળી જાય. તો આ સુદર્શન તો શું હિસાબમાં ? કપિલાએ કહ્યું કે હે અભયા રાણી ! અભિમાન ન કરો. બોલવું સહેલું છે, કરવું ઘણું અઘરું છે. જો તમે સાચાં હો તો સુદર્શન શેઠ સાથે એક વાર રતિકીડા કરો, તો જ સાચાં.

રાણી અભયાએ ગર્વમાં જ પ્રતિજ્ઞા કરી કે હું સુદર્શનશેઠને ફસાવીશ જ, અને તેની સાથે રતિકીડા કરીશ જ. મહોત્સવ પૂરો થતાં જ સૌ પોતપોતાને ઘેર ગયાં. અભયાએ પોતાની પ્રતિજ્ઞાની વાત પોતાની ધાવમાતા “પંડિતા” ને કહી. પંડિતાએ કહ્યું કે તેં આ ખોટી પ્રતિજ્ઞા કરી. સુદર્શન શેઠ અચલિત શીલ સંપન્ન છે. તે ફસાસે નહિ. આ કાર્ય અશક્ય છે, અભયાએ કહ્યું કે એકવાર તું ગમે તે ઉપાયે તે શેઠને અહીં લાવ, પછી હું સંભાળી લઈશ.

એકવખત દધિવાહન રાજાનું ફરમાન બહાર પડ્યું કે આ દિવસે કૌમુદી મહોત્સવ ઉજવવાનો છે. તેથી દરેકે ગામ બહાર ઉદ્યાનમાં આવવું. તે દિવસે પર્વનો દિવસ હોવાથી સુદર્શન શેઠે ગામમાં કોઈ એક શૂન્ય ઘરમાં કાયોત્સર્ગ રહેવાની રાજા પાસે રજા માગી. રાજાએ શેઠ ધાર્મિક પુરુષ છે એમ સમજીને રજા આપી. આ બાજુ પંડિતા નામની ધાવમાતાને આ વાતની ખબર પડી. એટલે અભયારાણીને કહ્યું કે સુદર્શન શેઠ ગામમાં જ પૌષધવ્રત લઈ

કાયોત્સર્ગમાં રહેવાના છે. તેને ઉપાડી લાવવાની આ તક સારી છે. તમે કૌમુદી મહોત્સવ માણવા નગર બહાર જતાં નહીં. અભયા રાણીએ તેમ કર્યું. રાજા ભદ્રિકભાવવાળો હોવાથી તેણીને અંત:પુરમાં જ રહેવાની છુટ આપી. પોતે કૌમુદી મહોત્સવ માણવા નગર બહાર ગયો.

આ બાજુ પંડિતાએ પોતાની કામગીરી અજમાવી. ઘણી મૂર્તિઓ કપડાથી ઢાંકીને રાજમહેલમાં લાવવાની છે એમ કહીને મૂર્તિઓની સાથે સુદર્શન શેઠને પણ કપડાથી ઢાંકેલી હાલતમાં રાજસેવકો દ્વારા રાજમહેલમાં લાવ્યા. સુદર્શન શેઠ કાયોત્સર્ગમાં અને મૌનધારી હોવાથી રાજસેવકોને ખબર ન પડી કે આ જીવંત વ્યક્તિ છે કે કોઈ મૂર્તિ છે ? સુદર્શન શેઠને રાજમહેલમાં રાણીવાસમાં લાવ્યા પછી પંડિતા ખસી ગઈ. અભયાએ રૂમના દરવાજા અંદરથી બંધ કર્યા. પ્રથમ કામભોગ માટે સુદર્શન શેઠને વિનંતી કરી. પછી સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો. પછી અંગસ્પર્શ કર્યો. પછી કામોત્તેજક ચેષ્ટા કરી. પણ સુદર્શન શેઠના એકે રોમમાં કામવિકાર થયો નહીં. મેરૂની જેમ નિશ્ચલ અને નિર્વિકાર રહ્યા.

રાણી અભયાએ ઘણી કુટિલતા આદરવા માંડી. બિભત્સ અંગસ્પર્શ અને આલિંગન કર્યું પણ શેઠ સ્થિર અને નિર્વિકારી જ રહ્યા. શેઠે મનમાં પ્રતિજ્ઞા કરી કે “આ ઉપસર્ગ ટળે નહીં, ત્યાં સુધી કાયોત્સર્ગ જ હો અને કાયોત્સર્ગ ન પાળી શકાય તો અનશન હો.” રાણી અભયા આખી રાત કુચેષ્ટા કરવા દ્વારા ઉપસર્ગ કરતી રહી. છેવટે પ્રભાત થવા આવ્યું ત્યારે થાકી, ગભરાણી અને શેઠ ઉપર કલંક મુકવાનો નિશ્ચય કરીને પોતાના જ હાથે પોતાના શરીરે નખસાત આદિ બળાત્કારની નિશાનીઓ કરી. બુમાબુમ ફૂરી. રડારડી કરી. સેવકો દોડી આવ્યા. રાજા પણ આવી પહોંચ્યો. રાણી અભયા રડતાં રડતાં ગુસ્સાપૂર્વક બોલવા લાગ્યાં કે આ નરાધમે મારા રૂમમાં પ્રવેશ

કર્યો, મારા ઉપર બળાત્કાર કરવા કોશિશ કરી. મેં તેનો પ્રતિકાર કર્યો. તેણે મારા સાથે કામચેષ્ટા કરવા મોટા મોટા નહોર માર્યા. મેં તેને ધક્કો મારી દૂર ધકેલ્યો. આમ કહીને સ્ત્રીચરિત્ર દાખવતી જોરદાર રડવા લાગી.

રાજાએ મનમાં વિચાર્યું કે સુદર્શન શેઠ માટે આ સંભવિત નથી, આમાં કંઈક તથ્ય બીજું જ હોવું જોઈએ. રાજાએ સુદર્શન શેઠને પૂછ્યું કે શેઠ ! સત્ય શું છે ? શેઠ કાયોત્સર્ગમાં હંતા એટલે મૌન જ રહ્યા. રાજાએ વારંવાર પૂછ્યું પણ શેઠ મૌન રહ્યા. શેઠ મનમાં વિચાર કર્યો કે રાજા અને રાજસેવકો આવ્યા છે, પ્રભાત થયું છે એટલે શીયળની તો રક્ષા થઈ જ ગઈ. પરંતુ હવે જો હું સાચું બોલી જાઉં તો આ જ રાજા રાણીને સજા કરે, મૌન રહું તો મને સજા કરે એટલે પોતાના ભોગે પણ બીજાની રક્ષા કરવાનો સુંદર પ્રસંગ આવ્યો છે પરના પ્રાણની રક્ષા ખાતર પણ મારે અહિંસામય સદાચાર પાળવો જોઈએ. એમ વિચારી રાણીના પ્રાણોની રક્ષા માટે શેઠ મૌન જ રહ્યા. કંઈ પણ બોલ્યા નહીં.

રાજા ક્રોધાયમાન થયો. શૂલીની સજા ફરમાવી. નગરજનોને દુઃખ ન થાય તે માટે શહેરમાં સર્વે રસ્તાઓ ઉપર ફેરવી, રાણી ઉપર કરેલી બળાત્કારની કોશિશ બદલ શૂલીની સજા કરાય છે આવો ઢંઢેરો પીટાવીને શૂલી પાસે લવાયા. શેઠ પોતાનો અશુભ કર્મોનો ઉદય વિચારી, સમભાવ રાખી, રાણી ઉપર પણ ભાવકરૂણા કરી કાયોત્સર્ગમાં મૌન જ રહ્યા. શેઠનાં પત્ની મનોરમાએ પણ આ વાત સાંભળી મનમાં વિચાર્યું કે આમ કદાપિ બને જ નહીં. મારા પતિ કદાપિ આવું અકાર્ય ન કરે. આ કંઈક કાવતરૂ જ હશે. તેણીએ પણ પ્રતિજ્ઞા કરી કે જ્યાં સુધી મારા પતિ ઉપરનો આ ઉપસર્ગ ટળે નહીં ત્યાં સુધી મારે પણ કાયોત્સર્ગમાં જ રહેવું અને મૌન રહેવું.

મહાસતી મનોરમાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા અને શેઠનું પવિત્ર શીયળ અંતે જય પામ્યાં. રાજ સેવકોએ શેઠને જેવા શૂલી ઉપર ચઢાવ્યા. તેવી જ તે શૂલી ભાંગી ગઈ. ત્યાં જ સોનાનું સિંહાસન દેખાયું. તેના ઉપર બેઠેલા શેઠ દેખાયા અને સુદર્શન શેઠનો જયજયકાર થયો. શાસનદેવી પ્રગટ થયાં. તે દેવીએ રાણીની માયા ખુલ્લી પાડી. રાણી અભયા ગભરાઈ છતી રાતોરાત પરદેશ પલાયન થઈ ગઈ. રાજાએ શેઠને આદર સાથે નમસ્કાર કર્યા. અપરાધ બદલ રાજાએ શેઠને ખમાવ્યા. પરસ્પર બધાએ ખામણાં કર્યા ત્યારબાદ કાલાન્તરે શેઠ સંયમ લઈ કેવલજ્ઞાન પામી મોક્ષે ગયા.

આ પ્રમાણે સુદર્શન શેઠને વ્રતના પ્રભાવથી શૂલિનું સિંહાસન થયું, તે સમયે આકાશમાં ઘણા દેવો જેના ગુણ ગાનારા હતા અને જણાવતા હતા કે શીયળનો મહિમા જુઓ કેટલો આશ્ચર્યકારી છે. ॥ ૧૦ ॥

મૂલ ચારિત્રનું એ ભલું, સમકિત વૃદ્ધિ-નિદાન ।
શીલ સલિલ ધરે જિકે, તસ હુએ સુજસ વખાણ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ - મૂલ ચારિત્રનું - ચારિત્રનું મૂલ છે, એ - આ બ્રહ્મચર્ય વ્રત, ભલું - શ્રેષ્ઠ છે, વૃદ્ધિ-નિદાન - વૃદ્ધિનું કારણ છે, શીલ સલિલ - શીયળ રૂપી પાણી, ધરે જિકે - જે જીવ ધારણ કરે, તસ - તેનાં, સુજસ - સારો યશ અને, વખાણ - પ્રશંસા ॥ ૧૧ ॥

ગાથાર્થ - આ બ્રહ્મચર્યવ્રત એ ચારિત્રનું મૂલ છે. સમ્યક્ત્વની વૃદ્ધિનું કારણ છે. જે જીવો શીયળ રૂપી પાણી ધારણ કરે છે. તેનો સારો યશ અને સારી પ્રશંસા (વિના કલ્પે) અવશ્ય થાય છે ॥ ૧૧ ॥

વિવેચન - સાધુ-સાધ્વીજી મહાત્માના પાંચે મહાવ્રતોમાં અને શ્રાવક-શ્રાવિકાના ૧૨ વ્રતોમાં આ બ્રહ્મચર્ય વ્રત એ જ ચારિત્રનું

સર્વશ્રેષ્ઠ મૂલ છે. સર્વશ્રેષ્ઠ વ્રત છે. પૂજ્ય વીરવિજયજી મહારાજશ્રી બારવ્રતની પૂજામાં કહે છે કે -

એ વ્રત જગતમાં દીધો મેરે પ્યારે, એ વ્રત જગમાં દીવો,
પરમાતમ પૂજીને વિધિશું, ગુરુ આગળ વ્રત લીજે
અતિચાર પણ દૂર કરીને, પરદારા દૂર કીજે-મેરે પ્યારે.

આ વ્રતપાલનમાં જીવ જેમ જેમ વિકાસ પામે છે તેમ તેમ તેના આત્માની નિર્મળતા ઘણી વધે છે. મોહનો નાશ થાય છે. રાગ-દ્વેષ આદિ કલેશોનો ડ્રાસ થાય છે. ચિત્ત શાંત અને પ્રસન્ન રહે છે. શુદ્ધ આત્મદેશાનું લક્ષ્ય આવે છે. અને પરમાત્માનાં વચનો પ્રત્યે પરમશ્રદ્ધા સ્વરૂપ સમ્યક્ત્વ ગુણની વૃદ્ધિ થાય છે.

જે જે આત્માઓ આ બ્રહ્મચર્ય પાલન સ્વરૂપ શીયળ ગુણરૂપી પાણી પોતાના શરીર ઉપર ધારણ કરે છે તે તે આત્માઓનો સારામાં સારો યશ અને ચારે દિશામાં સારી એવી પ્રશંસાઓ ફેલાય છે. વિના કલ્પે ગુણાનુરાગી જીવો આવા આત્માઓના ગુણો ગાય છે.

તથા “સુજસ વખાણ” શબ્દ લખીને આ પદમાં વાપરેલાં “જસ” શબ્દથી ગ્રંથકર્તા પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીએ પોતાનું “યશોવિજયજી” આવું નામ પણ ગર્ભિતપણે સૂચવ્યું છે ॥ ૧૧ ॥

આ પ્રમાણે “મૈથુન” આવા નામનું જે ચોથું પાપસ્થાનક છે તેની સજ્જાય સમાપ્ત થઈ.

“પરિગ્રહ” નામના પાંચમા પાપસ્થાનકની સજ્ઞાય-

પરિગ્રહ મમતા પરિહરો, પરિગ્રહ દોષનું મૂલ સલૂણે ।
પરિગ્રહ જેહ ધરે ઘણો, તસ તપ-જપ પ્રતિકૂલ સલૂણે ॥
પરિગ્રહ મમતા પરિહરો ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ - પરિહરો - ત્યજો, તસ - તેનાં, પ્રતિકૂલ - વિરુદ્ધ, દુઃખદાયી ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ - મમતા સ્વરૂપ પરિગ્રહને તમે ત્યજો, પરિગ્રહ એ દોષનું મૂલ છે જે જીવો ઘણા પરિગ્રહને ધારણ કરે છે. તેનાં તપ-જપ આદિ ધર્મ અનુષ્ઠાનો પણ (પાપનુબંધી પુણ્યબંધ કરાવવા દ્વારા) પ્રતિકૂલ ફળને આપનારાં બને છે ॥ ૧ ॥

વિવેચન - હવે પાંચમા પરિગ્રહ નામના પાપસ્થાનકની વાત કરે છે ઘણા લોકો “ધનનો સંગ્રહ કરવો, ભેગું કરવું, ઘણું ધન કમાવું” તેને જ પરિગ્રહ કહેવાય આમ સમજે છે અને ધન વિનાનું જીવન તેને જ અપરિગ્રહતા માને છે. આવું સમજવાથી ઘણીવાર આવા જીવો જૈનોની કટાક્ષમાં ટીકા કરતા હોય છે કે “જૈનો અપરિગ્રહની મોટી મોટી વાતો કરે છે પણ જૈનો પાસે જ ઘણું ધન હોય છે.” જૈનો જ ઘણા પરિગ્રહવાળા છે. અપરિગ્રહની વાત કરનારા જ બહુ પરિગ્રહવાળા હોય છે.

પરંતુ આ વાત તથા જૈનોની આ રીતે કરાયેલી ટીકા સાચી નથી. આ બાબતમાં આવી ટીકા કરનારા જીવો તત્ત્વ સમજ્યા નથી. “જો ધન ન રાખવું કે ધનનો સંચય ન કરવો” એ જ અપરિગ્રહતા હોય તો જેમ મુનિ ધન વિનાના હોવાથી અપરિગ્રહી છે તેમ ભિખારી કે નિર્ધન માણસો પણ ધન વિનાના હોવાથી અપરિગ્રહી જ ઠરશે. તે લોકો પણ વંદનીય અને પૂજનીય થશે. માટે પરિગ્રહનો અર્થ ધનસંગ્રહ નથી પણ ધનની મમતા, ધનની મૂર્છા એ પરિગ્રહ છે એવો અર્થ છે.

મુનિ ધનની મૂર્છાના ત્યાગી છે માટે અપરિગ્રહી છે અને ભિખારી કે નિર્ધન માણસો ધનની બહુ જ મમતાવાળા છે ઈચ્છા આકાશ જેટલી અનંત છે તેથી ધન ન હોવા છતાં પણ તેઓ પરિગ્રહવાળા છે.

જૈનો પુણ્યોદયથી ઘણા ધનવાળા જરૂર છે પરંતુ મંદિરો બંધાવવામાં, ઉપાશ્રયો બનાવવામાં, પાંજરાપોળો ચલાવવામાં, હોસ્પિટલો અને સ્કૂલો બનાવવામાં, ભિક્ષુક ભોજન આપવામાં, એમ અનેક પ્રકારે ધનનું છુટા હાથે દાન કરનારા હોવાથી ધનની મૂર્છા-મમતાના ઘણા ત્યાગી પણ છે. તેથી ધન હોવા છતાં કંઈક અંશે અપરિગ્રહી છે અને તેથી જ ઉપરોક્ત પુણ્યકાર્યો કરતા હોવાથી પુણ્યથી આકર્ષાયેલી લક્ષ્મી જૈનોના ઘરે જ વધારે વસે છે. સારાંશ કે જૈનો બહુ જ ધનવાન છે એટલે પરિગ્રહવાળા છે એમ નહીં, પરંતુ મમતા-મૂર્છા ઘણી ઓછી છે માટે કંઈક અપરિગ્રહી છે તેના પુણ્યથી આકર્ષાયેલી લક્ષ્મી તેઓના જ ઘરમાં રહેવા ઈચ્છે છે તે માટે જૈનો અલ્પ પરિગ્રહ (મૂર્છા)વાળા હોવા છતાં પણ દાનાદિ પુણ્યકાર્યોવાળા છે તેથી લક્ષ્મી તેઓને જ વધારે વરે છે આ પ્રમાણે પરિગ્રહનો અર્થ મમતા કરવો જરૂરી છે.

હે ભવ્ય જીવો ! મમતારૂપ પરિગ્રહને તમે ત્યજો. આ પરિગ્રહ એટલે મમતા-મૂર્છા એ જ દોષોનું મૂલ છે કારણ કે તેનાથી જ ક્લેશ-કંકાસ-કડવાશ અને વૈરાદિ વધે છે. નિશ્ચયથી ધનની મમતા-મૂર્છા એ જ પરિગ્રહ છે પરંતુ મમતા મૂર્છાનું કારણ ધનસંપત્તિ હોવાથી તેને પણ વ્યવહારનયથી પરિગ્રહ કહેવાય છે તેથી જે જીવો ઘણો વૈભવપરિગ્રહ ધારણ કરે છે તેને ઘણી મૂર્છા-મમતા હોવાનો સંભવ છે અને ઓછી હોય તો પણ દિન-પ્રતિદિન વધે જ છે અથવા વધવાનો સંભવ છે. તેથી આવા પરિગ્રહવાળા જીવનું તપ અને મંત્રજાપાદિ વધારે પ્રતિકૂલતા આપનાર બને છે.

કારણ કે બાહ્યવ્યવહારથી કરાયેલ તપ અને મંત્રજાપાદિ ધર્માનુષ્ઠાન શુભક્રિયા હોવાથી પુણ્યબંધ જરૂર કરાવનાર છે અને નિશ્ચયથી તેના આત્મપરિણામ ધનની મૂર્છાવાળા અને ભવાન્તરમાં પણ ધનની વૃદ્ધિ જ થાય એવા હોવાથી મોહનીય કર્મરૂપ પાપનો અનુબંધ કરાવનાર છે તેથી પાપાનુબંધી પુણ્ય બંધાવનારા આ તપ અને મંત્ર જાપાદિ થાય છે આ રીતે તેના ઉદયકાલે જીવ સ્વર્ગાદિ સુખ જરૂર પામે છે પરંતુ ભવનપતિ વ્યંતર જેવા ભવો પામે છે તેથી સુખ મળવા છતાં સાથે સાથે મોહોદયમય પાપ ઉદયમાં આવવાથી સંસારની લોલુપતા વધતાં આત્મકલ્યાણની દૃષ્ટિએ પ્રતિકુલ કાર્ય કરનાર બને છે માટે હે ભવ્ય જીવો ! તમે પરિગ્રહને પરિહરો. (ધન-ધાન્યાદિ નવવિધ જે પરિગ્રહ છે તે વ્યવહારથી પરિગ્રહ છે. અને મમતા-મૂર્છા-આસક્તિ એ નિશ્ચયથી પરિગ્રહ છે આમ બન્ને પ્રકારના પરિગ્રહનો ત્યાગ કરો ॥ ૧ ॥

નવિ પલટે મૂલરાશિથી, માર્ગી કદીય ન હોય । સલૂણે ।
પરિગ્રહ-ગ્રહ છે અભિનવો, સહુને દિએ દુઃખ સો ય । સલૂણે ।
પરિગ્રહ મમતા પરિહરો ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ - નવિ પલટે - બદલાતો નથી, મૂલ રાશિથી - પોતાની મૂલ રાશિથી, માર્ગી - માર્ગે ચાલનાર, અર્થાત્ સીધો ચાલનાર, કદીય ન હોય - ક્યારેય ન હોય, ગ્રહ છે અભિનવો - કોઈ નવો જ ગ્રહ છે. સો ય - તે ગ્રહ ॥ ૨ ॥

ગાથાર્થ - મંગલ-શનિ-બુધ-ગુરુ વિગેરે આકાશમાં જે ૯ ગ્રહો છે. તેના કરતાં “પરિગ્રહ” નામનો આ (દશમો) ગ્રહ પ્રણ રીતે બુધો પડે છે મૂલરાશિ બદલાતો નથી, સીધો ચાલનાર ક્યારેય બનતો નથી, અને સૌને દુઃખ આપે છે. તેથી આ ગ્રહ કોઈ અપૂર્વ-અદ્ભૂત (અભિનવ એટલે) નવો જ છે ॥ ૨ ॥

(૧) મંગલ-શનિ-બુધ વિગેરે આકાશમાં રહેલા ગ્રહો કન્યા રાશિમાંથી અમુક કાલે તુલા રાશિમાં, તુલા રાશિમાંથી અમુક કાલે ધન રાશિમાં, એમ આ ગ્રહો રાશિ બદલે છે પરંતુ આ પરિગ્રહ નામનો જે ગ્રહ છે તે જે જીવને વળગ્યો, તેની રાશિમાં સદા રહે છે ક્યારેય પણ (તે જીવ મરે ત્યાં સુધી) પલટાતો નથી. માટે કોઈ નવો જ ગ્રહ છે.

(૨) આકાશના ગ્રહો અમુક અમુક વર્ષો સુધી જ વાંકા ચાલે છે તેની મુદત પૂરી થયા પછી તે માર્ગી-માર્ગ ઉપર ચાલનાર થાય છે જેમ કે શનિની સાડા સાત વરસની પનોતી પુરી થાય ત્યારે તે પણ સાનુકુળ થાય છે પણ આ પરિગ્રહ નામનો ગ્રહ તો એવો છે કે આપણો આ જીવ જ્યાં સુધી જીવે ત્યાં સુધી ક્યારેય પણ માર્ગી ન હોય, માર્ગ ઉપર ચાલનાર બને નહીં. વાંકો જ ચાલે.

(૩) આકાશમાંના ગ્રહો જેને પ્રતિકૂલ હોય, તેને જ દુઃખ આપે છે. બીજાને તે હેરાન કરતા નથી જ્યારે પરિગ્રહરૂપી આ ગ્રહ તો “સહુને દિયે દુઃખ સો ય” સર્વ સંસારી જીવોને દુઃખ આપનારો-પીડનારો બને છે કારણ કે પરિગ્રહનું ભૂત દરેકને વળગેલું છે. તેથી આ રીતે આ ગ્રહ કોઈ અદ્ભુત આશ્ચર્યકારી ગ્રહ છે ॥ ૨ ॥

પરિગ્રહ મદ ગુરુ અત્તણે, ભવ માંહી પડે જંત સલૂણે ।
યાનપાત્ર જિમ સાયરે, ભારાકાન્ત અત્યંત, સલૂણે ।

પરિગ્રહ મમતા પરિહરો ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ - પરિગ્રહ મદ - ધનસંપત્તિ આદિ ભૌતિક સામગ્રીનો, જે મદ - અભિમાન છે, તે રૂપી, ગુરુ અત્તણે - (ગુરુકત્વેન) - ભારેપણાને લીધે, ભવ માંહી પડે - સંસારમાં ડૂબે છે, જંત - જંતુ-જીવ, યાનપાત્ર - વહાણ, જિમ સાયરે - જેમ દરિયામાં, ભારાકાન્ત - ભારથી દબાયેલું, અત્યંત - અતિશય ॥ ૩ ॥

ગાથાર્થ - ઘનસંપત્તિ આદિ નવવિધ પરિગ્રહના મદના ભારેપણાને લીધે જીવ, ભવમાં (સંસાર-સાગરમાં) અત્યંત ડૂબે છે જેમ ઘણા ભારથી દબાયેલું વહાણ સાગરમાં ડૂબે છે તેમ ॥ ૩ ॥

વિવેચન - સમુદ્રમાં ચાલતું વહાણ જો પોતાની મર્યાદા કરતાં વધારે ભારથી ભરેલું હોય તો ભારાકાન્ત-ભારથી દબાયેલું થયેલું તે વહાણ જેમ સમુદ્રમાં ગમે ત્યાં ડૂબી જાય છે તેવી જ રીતે આઠ જાતના મદમાંથી નવવિધ પરિગ્રહના મદનો જે મોટો ગુરુ-ભાર છે. ગુરુકત્વેન = તેના ભારેપણાને લીધે આ જીવ સંસારસાગરમાં ડુબે છે. અથવા ગુરુ = ભારેપણાને અત્તણે-આધીન થયેલો આ જીવ પણ સંસારરૂપી સાગરમાં ડૂબે જ છે. માટે હે આત્મા ! આ પરિગ્રહ કે તેનો મદ, કંઈ જ રાખવા જેવું નથી. પરિગ્રહ પણ ઓછો કર અને તેનો મદ પણ ઓછો કર, ગજા ઉપરાંતનો પરિગ્રહ ન રાખ ॥૩॥

જ્ઞાન-ધ્યાન-હય-ગયવરે, તપ-જપ-શ્રુત-પરિતંત, સલૂણે ।
 'છોડી પ્રશમ પ્રભુતા લહી, મુનિ પણ પરિગ્રહ વંત, સલૂણે।
 પરિગ્રહ મમતા પરિહરો ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ - જ્ઞાન-ધ્યાન - જ્ઞાન અને ધ્યાનરૂપી, હય-ગયવરે - ઘોડા અને શ્રેષ્ઠ હાથી, શ્રુતપરિતંત - શ્રુતજ્ઞાન-શાસ્ત્રાભ્યાસને પરતંત્ર, છોડી પ્રશમ - ઉપશમભાવને છોડીને, પ્રભુતા લહે - ભૌતિક મોટાઈ મેળવે છે. પરિગ્રહવંત - પરિગ્રહવાળા. ॥ ૪ ॥

ગાથાર્થ - જ્ઞાન-ધ્યાન રૂપી ઘોડા હાથીવાળા, અને તપ-

(૧) કોઈ કોઈ પુસ્તકોમાં “છોડી પ્રથમ પ્રભુતા લહી” આવો પણ પાઠ છે ત્યાં “મુનિ પણ જો પરિગ્રહવાળા બને તો તે બાહ્યભાવની મોટાઈ મેળવે છે. પણ પ્રથમ મેળવેલ આત્મસાધના છોડી દે છે. આવો અર્થ કરવો. ભાવાર્થ સરખો જ છે.

જપ તથા શાસ્ત્રાભ્યાસમાં લયલીન એવા પણ મુનિ જો પરિગ્રહવાળા બને તો દુનિયામાં કદાચ મોટાઈ પામે છે પરંતુ આત્મકલ્યાણ કરનારી ઉપશમદશાને તો છોડી દેનારા જ બને છે. ॥ ૪ ॥

વિવેચન- મુનિરાજને “રાજા” ની ઉપમા આપવામાં આવી છે એટલે જ “મહારાજ” સાહેબ કહેવાય છે. જૂના જમાનામાં રાજાને ઘોડા અને હાથીઓ હતા, જ્યારે મુનિરાજ પાસે જ્ઞાન અને ધ્યાન હતું. એટલે કે જ્ઞાન અને ધ્યાનરૂપી ઘોડા અને હાથીવાળા મુનિ મહારાજા હોય છે તથા તપશ્ચર્યા મંત્રજાપ અને શાસ્ત્રાભ્યાસને પરતંત્ર મુનિમહારાજા હોય છે. અર્થાત્ મુનિઓ સદાકાળ તપમાં, જાપમાં અને શાસ્ત્રાભ્યાસમાં ઓતપ્રોત હોય છે. આવા ગુણોમાં જ લયલીન હોય છે આમ છતાં આવા ઉંચા પદે બીરાજમાન એવા અર્થાત્ પ્રભુતાને પામેલા એવા મુનિ પણ જો પરિગ્રહવાળા બને છે તો આત્માનું કલ્યાણ કરનારા એવા “ઉપશમભાવને” છોડનારા બને છે. કદાચ દુનિયામાં બાહ્યભાવની દૃષ્ટિએ પ્રભુતા પામે પણ આંતરિક દૃષ્ટિએ આવા મુનિ મહારાજા આત્મકલ્યાણને કરનારા ઉપશમ ભાવને તજનારા હારી જનારા બને છે. ઉપશમભાવ રહિત બને છે.

પરિગ્રહની પ્રાપ્તિમાં, તેના સંરક્ષણમાં, અને તેની જ વૃદ્ધિમાં રચ્યા પચ્યા રહેલા આ મુનિવર પુરુષો સંસારમાં ડૂબે છે. પરિગ્રહનું પાપ એવું છે કે તે મુનિને પણ ચલિત કરે છે. જે કોઈ આ વિષયમાં લપટાય છે. તે અવશ્ય “ઉપશમભાવ = સ્થિરતા” ગુમાવે જ. ॥ ૪ ॥

પરિગ્રહ-ગ્રહવશે લિંગિયા, લે કુમતિ રજ સીસ, સલૂણે ।
જિમ તિમ જગિ લગતા ફિરે, ઉનમત્ત હુઈ નિસદીસ, સલૂણે ।
પરિગ્રહ મમતા પરિહરો ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ - પરિગ્રહ-ગ્રહવશે લિંગિયા - પરિગ્રહરૂપી ભૂતને વશ થયેલા, લિંગિયા - માત્ર બાહ્યથી લિંગ-સાધુવેશ ઘારણ કરનારા, લે - લેનારા, કુમતિ રજ - કુબુદ્ધિરૂપી ધૂળ, સીસ - માથા ઉપર, લવતા ફરે - લપલપ બોલ્યા કરે, ઉનમત્ત - ઉન્માદી, હુઈ - થઈને, નિસદિસ - રાતદિવસ. ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ - પરિગ્રહરૂપી ભૂત જેને વળગેલું છે તેવા બહારથી જ માત્ર સાધુવેષ રાખનારા જીવો કુબુદ્ધિરૂપી રજને પોતાના મસ્તક ઉપર લઈને જગતમાં ઉન્માદી માણસની જેમ રાતદિવસ જેમતેમ બોલતા ફરે છે. લાચારીનાં વચનો ઉચ્ચાર્યાં જ કરે છે. અને દીનતા દાખવ્યાં જ કરે છે ॥ ૫ ॥

વિવેચન - જે આત્માઓ સંસાર છોડીને સાધુ થયા છે છતાં મોહના ઉદયને પરવશ થયા છતાં પરિગ્રહરૂપી ભૂતવાળા બન્યા છે તે જીવો ભૂતની જેમ વિવેકશૂન્ય બને છે એટલે કે જેમ ભૂત-પ્રેત વળગેલું છે જેને એવો જીવ ભૂમિની ધૂળ માથા ઉપર લગાવે છે જેમ તેમ બોલે છે. વિવેકશૂન્ય બને છે. તેમ આ જીવ કુબુદ્ધિરૂપી ધૂળ પોતાના માથા ઉપર લગાવે છે. અર્થાત્ પોતે સ્વીકારેલા પરિગ્રહનો બચાવ કરવામાં જ દલીલો દોડાવે છે. ખોટા ખોટા તર્કો કરે છે પોતાની બુદ્ધિને પરિગ્રહની આવશ્યકતામાં જોડે છે. અને ધનાદિની મમતાને વધારેને વધારે પોષે છે.

તથા દારૂના નશામાં ચક્ર્યૂર બનેલા માણસો જ્યાં ત્યાં રાત-દિવસ જેમ તેમ બબડાટ કરે છે, ધૂળમાં આલોટે છે. તેમ પરિગ્રહના નશામાં ચક્ર્યૂર બનેલા આ જીવો જ્યાં-ત્યાં જેમ તેમ લાચારીના અને દીનતાના શબ્દો જ બોલે છે. પરિગ્રહના અર્થી જીવો ગરજવાન થયા છતાં “ગધેડાને પણ બાપ કહેવા જેવી” નીતિ-રીતિને અનુસરનારા બને છે. જેમ તેમ બોલે છે વિવેકશૂન્ય બને છે. સર્વ સ્થાનોમાં પૈસા

જ માગતા રહે છે. આવેલા ધન ઉપર પોતાનો સંપૂર્ણ કાબુ રાખે છે. અને નિરંતર તેનું જ ધ્યાન રહે છે અને રાખે છે.

શાસ્ત્રોમાં જેઓનું જીવન જ્ઞાનગુણમાં, વાયના લેવામાં અને વાયના આપવામાં જ લયલીન રહેવાનું કહ્યું છે તેઓ જ્યારે બાહ્યભાવમાં જોડાય છે ત્યારે અર્થપ્રધાન દૃષ્ટિવાળા બન્યા છતાં અર્થવાન જીવોની આસપાસ જ ફરનારા બને છે. અર્થવાળાને જ વધુ માન આપનારા બને છે. અર્થવાળાની ઘણી અપેક્ષાવાળા બની જાય છે.

સવાસો ગાથાના સ્તવનમાં પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મ.શ્રીએ જ કહ્યું છે કે-

“પરિગ્રહ વશ લિંગિયા લેઈ કુમતિ રજ માથે રે ।

નિજગુણ પર અવગુણ લવે, ઈન્દ્રિય વૃષભ ન નાથે રે”

ઢાળ છટ્ટી ગાથા આઠમી. ॥ ૫ ॥

તૃપ્તો ન જીવ પરિગ્રહે, ઈંધણથી જિમ આગ, સલૂણે ।
તૃષ્ણા-દાહ તે ઉપસમે, જલ સમ જ્ઞાન વૈરાગ, સલૂણે ।

પરિગ્રહ મમતા પરિહરો ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ - તૃપ્તો ન - તૃપ્ત થતો નથી, ઈંધણથી - બળતણથી, તૃષ્ણાદાહ - તૃષ્ણાની આગ, જલસમ - પાણીની સમાન, જ્ઞાનવૈરાગ - જ્ઞાન અને વૈરાગ્યથી ॥ ૬ ॥

ગાથાર્થ - જેમ ઈંધણથી આગ કદાપિ શાંત થતી નથી, તેમ આ જીવ પરિગ્રહથી કદાપિ તૃપ્ત થતો નથી, તે માટે પાણીની સમાન એવા જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય ગુણ વડે તૃષ્ણારૂપી દાહને (આગને) ઉપશમાવવી જોઈએ ॥ ૬ ॥

વિવેચન - કોઈ પણ આગમાં ગમે તેટલાં બળતણ નાંખો,

ગમે તેટલી વાર બળતણ નાખો, તો પણ આગ કદાપિ તૃપ્ત થતી નથી, આગ ક્યારેય પણ એમ કહેતી નથી કે ના, હવે મારે ઈધણની જરૂર નથી. તેવી રીતે આપણા આ સંસારી જીવો ક્યારેય પણ પરિગ્રહથી ધરાતા નથી. ગમે તેટલો પરિગ્રહ વધે, તો પણ સંતોષ થતો નથી. તે માટે તૃષ્ણાની આ આગને બુઝવનાર જો કોઈ હોય તો જ્ઞાન અને વૈરાગ્યરૂપી પાણી છે.

આત્મદશાનું ભાન અને વિભાવદશાનો ત્યાગ, આ પાણી જ તૃષ્ણાની આગને બૂઝવી શકે છે માટે હે આત્મન્ ! તું આત્મદશાનું જ્ઞાન મેળવ, આત્મતત્ત્વને ઓળખ, આત્મા તરફનાં લક્ષ્યવાળો બન, બાહ્યભાવો ઉપરનો રાગ ઘટાડ, બાહ્યભાવોનો રાગ મહાબંધનરૂપ છે. તેના ઉપરનો વૈરાગ્ય જ સંસારથી તારનાર છે. ॥ ૬ ॥

તૃપ્તો સગર સૂતે નહીં, ગોધનથી કૂચીકર્ણ, સલૂણે ।
તિલક શેઠ વલી ધાન્યથી, કનકે નંદ સકર્ણ, સલૂણે ।
પરિગ્રહ મમતા પરિહરો ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ - ગોધનથી - પશુઓના ઘનથી, કૂચીકર્ણ - તે નામનો ગોવાળ, કનકે - સોનારૂપાથી, નંદ - નંદરાજ, સકર્ણ - સાવધાન-સમજુ. ॥ ૭ ॥

ગાથાર્થ - સગર ચક્રવર્તી પુત્રોથી સંતોષ ન પામ્યો, કૂચીકર્ણ નામનો ગોવાળ પશુઓથી સંતોષ ન પામ્યો, તિલકશેઠ ધાન્યથી સંતોષ ન પામ્યા અને સમજુ એવા નંદરાજ સોના-રૂપાથી સંતોષ ન પામ્યો. ॥ ૭ ॥

વિવેચન - આ ગાથામાં પરિગ્રહ ઉપર ચાર જુદાં જુદાં ઉદાહરણો છે યોગશાસ્ત્રના બીજા પ્રકાશની ૧૧૨મી ગાથામાં આ જ ચાર ઉદાહરણો કહેલાં છે.

तृप्तो न पुत्रैः सगरः, कूचिकर्णो न गोधनैः ।

न धान्यैस्तिलकश्रेष्ठी, न नन्दः कनकोत्करैः ॥

बीजो प्रकाश-श्लोक ११२

सगर यकवर्तीनी कथा

अयोध्या नगरीमां जितशत्रु नामनो राजा अने सुमित्र नामनो युवराज अने पृथ्वीनुं रक्षण करता उता. जितशत्रु राजाने अजितस्वामी तीर्थंकर पुत्र उता अने मडात्मजूवाणा सुमित्रने सगर यकवर्ती नामना पुत्र उता. जितशत्रु अने सुमित्र अनेअे दीक्षा अंगीकार करी त्यार पछी अजितस्वामी राजा थया अने सगर युवराज थयो. केटलोक काण गया पछी अजितस्वामीअे दीक्षा लीधी अने भरतनी माइक उवे सगर यकवर्ती राजा थयो. आश्रय करनारा मुसाइरना थाकने दूर करनार मडावृक्षनी शाखाओनी माइक ते यकवर्तीने साठ उजार पुत्रो उता, सगरना सर्व पुत्रोमां जह्नु नामना मोटा पुत्रे अेक वधत पिताने गमे ते कारणे संतोष पमाडी वरदान प्राप्त कर्तुं अने वरदानथी यकवर्तीना इंडादिक रत्नो साथे पोताना बांधवो सखित पृथ्वीना पर्यटन करवानी ईच्छा जह्नुकुमारे प्रगट करी. सगरे पण ते रत्नो आप्यां पितानी रजा मेणवी तेओअे त्यांथी प्रयाण शर्तुं कर्तुं. तेओ सूर्यथी पण अधिक तेजस्वी उजारो छत्र मंडणवाणी मडाऋद्धिथी, मडात्मकित्थी दरेक जिनचैत्योनी पूजा करता करता अने वियरता वियरता अनुक्रमे अष्टापद पर्वत पासे आव्या. आठ योजन उंच्या, यार योजन पडोणा अेवा ते पर्वत उपर पोताना बांधुओ अने परिमित परिवार साथे जह्नुओ आरोडण कर्तुं. तेना उपर अेक योजन लांबुं, अर्ध योजन पडोणुं, त्रण गाउ उंचुं अने यार द्वारवाणुं चैत्य उतुं, तेमां प्रवेश कर्यो. ते चैत्यमां वर्तमान योवीशीमां थयेला ऋषभादिक योवीशे अरिउंतोना तेओना पोत-पोताना संस्थान-प्रमाण वर्षावाणा बिंबो स्थापन करेलां उतां, तेनी कमसर पूजा करी. त्यार

પછી ભરતના સો ભાઈઓના પવિત્ર સ્તૂપોને વંદના કરી અને શ્રદ્ધાવાળા તેણે કંઈક વિચારીને આમ કહ્યું કે, ‘અષ્ટાપદ સરખું સ્થાન ક્યાંય નથી’ એમ માનું છું. માટે હું પણ આના જેવું બીજું ચૈત્ય કરાવું. ભરત ચક્રવર્તી મુક્તિ પામવા છતાં પણ હજુ ભરતખંડનું ચક્રવર્તીપણું ભરતખંડના સારભૂત એવા આ પર્વતના શિખર ઉપર રહેલ ચૈત્યના બહાનાથી ટકી રહેલું છે એમણે આ ચૈત્ય કરાવ્યું. હવે ભવિષ્યમાં થનારા રાજાઓ આનો વિનાશ કરે નહિં, માટે આપણે તેનું રક્ષણ કરવાનો ઉપાય કરીએ. ત્યાર પછી, હજારો દેવતાઓથી અધિષ્ઠિત દંડરત્નને હાથમાં ગ્રહણ કરી તેણે અષ્ટાપદની ચારે બાજુ ભમાવ્યું, એટલે કહોળા માફક એક હજાર યોજન ભૂમિ ઊંડી ખોદાઈ અને એવી રીતે તેનાથી દંડ ભમાવતાં નાગદેવોનાં ભવનો પણ ભાંગી ગયાં. તે દેવો ભય પામી પોતાના સ્વામી જ્વલનપ્રભુને શરણે ગયા. તેણે અવધિજ્ઞાનથી જાણી જહ્નુ પાસે આવી કોધથી એમ કહ્યું, “અરે ! મત્ત બની તમે નિષ્કારણ અનંત જંતુઓના ઘાતને કરનારૂં આ ભયંકર ભૂમિ-વિદારણ કેમ કર્યું ?” અજિતસ્વામીના ભત્રીજા અને સગર ચક્રીના પુત્રોએ આવું અકાર્ય કરાય? કુલને કલંક લગાડનારા ! તમે આ શું પાપ કર્યું ?” જહ્નુકુમારે કહ્યું કે, ‘મેં તો અહિં આવી ચૈત્યના રક્ષણ માટે આ કર્યું, તમારાં ભવનો વિનાશ પામ્યાં, તે મારા અજ્ઞાણમાં થયું છે, તો એ સહી લેવા વિનંતિ કરું છું.’ જ્વલનપ્રભુ દેવે કહ્યું કે, ‘અજ્ઞાનથી તારી આ ભૂલ થઈ છે, તે હું સહી લઈ જતો કરું છું, પણ હવે ફરી આવી ભૂલ ન કરીશ.’ એમ કહીને તે પોતાના સ્થાને ગયો.

બંધુ સહિત જહ્નુકુમારે વિચાર્યું કે, આ ખાઈ તો કરી પણ વખત જશે, તેમ તે ધૂળથી પાછી પૂરાઈ જશે. તેથી તે દંડથી ગંગાનદીને ખેંચી લાવ્યો અને તેનો પ્રવાહ ખાઈમાં વહેવડાવ્યો એટલે તેના જળથી નાગકુમારોનાં ભવનો ફરી ઉપદ્રવવાળાં બન્યાં. નાગકુમારો

साथे क्रोध पाभेला ज्वलनप्रभे त्यां आवीने द्वावानल जेम वृक्षोने बाणे तेम ते सर्वने बाणीने भस्म करी नाभ्या. 'कायर अेवा आपण्णा देभतां ज आपण्णा स्वामीने बाणी नाभ्या. आपण्णने धिक्कार थाओ.' अेम चिंतवता शरमथी सैनिको अयोध्या नज्जक आवीने रडेला उता. आपण्णा स्वामीने उवे मुभ पण केवी रीते बंताववुं ? अने आ वात पण केवी रीते कडेवी ? अे प्रभाणे तेओ मंत्रण्णा करता उता, त्यारे कोर्क ब्राह्मणे तेमने आम कहुं के, 'आ वात राजने हुं अेवी रीते कडीश, जेथी तेमने मोड नडिं थाय अने तमारा प्रत्येनो रोष पण उतरि जशे. तमे गभराशो नडिं.' अेम ते सैनिकोने कडीने अेक अनाथ मृतक लावीने ते ब्राह्मण राजद्वारे गयो अने पोतानो पुत्र मृत्यु पाभ्यो डोय अेम विलाप करवा लाग्यो. राजाअे विलापनुं कारण पूछतां तेणे कहुं के, मारो अेकनो अेक पुत्र सर्प करडवाथी येष्टा वगरनो बनी गयो छे. माटे डे देव ! आने ज्वतो करो. पछी राजाअे सर्पनुं जेर उतारनारा अेवा नरेन्द्रोने आज्ञा करी अेटले तेओअे पण पोताना मंत्र-कौशल्यनो प्रयोग क्यो, परंतु राभमां नाभेला धीनी माङ्क ते निष्कण गयो. आ मरेलाने ज्वतो करवो शक्य नथी, तेमज आ ब्राह्मण पण सीधी रीते समजावी शकाय तेवो नथी अेम विचारी तेओअे कहुं के, 'अत्यार सुधीमां पडेलां जेने घेर कोर्क मृत्यु पाभ्यो न डोय त्यांथी तुं घणी राभ लाव तो तेनाथी अमे आने ज्वतो करीअे.' त्यार पछी राजाना हुकमथी द्वारपाणो नगरीओमां, गाभोमां तपास करवा गया, पण अेवुं अेक घर न मण्युं के अत्यार सुधी जेने त्यां कोर्क मृत्यु पाभ्या न डोय. राजाअे पण कहुं के, 'मारा कुलमां पण कुलकरो मृत्यु पाभ्या छे. भगवान ऋषभस्वामी, भरत यकवर्ती, राजा बाहुबली,, सूर्ययशा, सोमयशा अने बीजा अनेक मृत्यु पाभीने कोर्क भोक्षे अने केटलाक स्वर्गमां गया. जितशत्रु भोक्षे गया, सुमित्र देवलोके गया. मृत्यु सर्व माटे

સાધારણ છે, તો પછી તારા પુત્રનું મૃત્યુ કેમ સહન કરી લેતો નથી ?' બ્રાહ્મણે કહ્યું, તમારી વાત સત્ય છે, પણ મારે આ એક જ પુત્ર છે, માટે તમારે બચાવવો જોઈએ. 'દીન અનાથનું રક્ષણ કરવું એ સત્પુરુષોનો ધર્મ છે.' હવે ચક્રવર્તીએ કહ્યું, હે બ્રાહ્મણ ! તું મુંઝા નહિ, મરણના દુઃખમાં ભવ-વૈરાગ્ય ભાવના જ માત્ર શરણ છે. ત્યારે બ્રાહ્મણે પણ એ જ પ્રમાણે કહ્યું કે હે પૃથ્વીનાથ ! જો આ પ્રમાણે તમે સમજેલા જ છો તો, સાઠ હજાર પુત્રોના મરણથી તમે પણ મોહ ન પામશો. ત્યાર પછી રાજાએ જેટલામાં પૂછ્યું કે, 'આ શી હકીકત છે ?' તેટલામાં સંકેત કરેલા સૈનિકોએ આવી બનેલી સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. ભયંકર એવા આ સમાચારથી સગરરાજા મૂર્ચ્છા પામ્યા અને વજ્ર વડે જેમ પર્વત ભૂમિ ઉપર પડે, તેમ રાજા ભૂમિ પર ઢળી પડ્યાં. મૂર્ચ્છા ઉતરી અને રાજાને ભાન આવ્યું, ત્યારે સામાન્ય માનવીની માફક ક્ષણવાર રૂદન કરીને સંસાર તરફ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો અને તે વિચારવા લાગ્યા - 'મારા પુત્રો મારા વંશની શોભા વધારશે, મને આનંદ કરાવશે-એવા પ્રકારની આશા સંસારને અસાર જાણવા છતાં પણ મેં કરી, તો મને ધિક્કાર હો. આટલા પુત્રોથી મને તૃપ્તિ ન થઈ, તો પછી બીજાને બે-ત્રણ કે ત્રણ-ચાર કે ચાર-પાંચ પુત્રોથી તૃપ્તિ કેવી રીતે થાય ? મારા જીવતા આ પ્રમાણે અણધાર્યા તૃપ્તિ પામ્યા વગરનાની આ ગતિ થઈ તો આટલા મારા પુત્રો હોવા છતાં પણ તેઓ મને તૃપ્ત કેવી રીતે કરી શકે ?' પુત્રોથી અતૃપ્તિવાળા તે સગર રાજા આ પ્રમાણે વિચારી, મોટા પુત્રના પુત્ર ભગીરથનો રાજ્યાભિષેક કરી અજિતનાથ ભગવંતની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી અક્ષયપદ પામ્યા. એ પ્રમાણે સગર ચક્રવર્તીની કથા પૂરી થઈ.

કુચિકર્ણની કથા

મગધદેશમાં સુઘોષા નામનું ગામ હતું. ત્યાં કુચિકર્ણ નામનો

પ્રસિદ્ધ ગ્રામવાસી હતો. ક્રમે કરીને તેને એક લાખ ગાયો એકઠી થયેલી. ટીપે ટીપે સરોવર આખું ભરાઈ જાય તેમ ઘણી ગાયો ભેગી કરી. જુદા જુદા ગોવાળોને પાળવા માટે તે ગાયો અર્પણ કરી, પરંતુ બહાર તે ગોવાળીયાઓ આ સારી ગાય મારી છે, આ તારી નથી- એમ માંહોમાંહે એક બીજા લડવા લાગ્યા. કુચિકર્ણે ગાયોના વિભાગ પાડી કોઈકને ધોળી, કોઈકને કાળી, કોઈકને રાતી, કોઈકને પીળી ગાયો પાળવા માટે આપીને એવી રીતે જુદા જુદા અરણ્યોમાં અનેક ગોકુળો સ્થાપન કરીને ત્યાં વાસો કરીને તે દહીં-દૂધનું ભોજન કરતો રહેતો હતો. દરરોજ દરેક ગોકુળોમાં ગોધનની વૃદ્ધિ કરતો હતો. મદિરાનો વ્યસની જેમ મદિરાથી તૃપ્ત ન થાય તેમ દહીં-દૂધથી તે અતૃપ્ત બન્યો. એમ કરતાં તેને નીચે ઉંચે ફરતા રસવાળું અજીર્ણ થયું અને આગની અંદર પડ્યો હોય તેવો, અંદર દાહ ઉત્પન્ન થયો. ‘અરે! મારી ગાયો ! મારા નવા વાછરડાઓ ! અરે મારા બાળકો ! તમને હું પાછો ક્યારે મેળવીશ !’ એ પ્રમાણે ગોધનમાં અસંતોષ પામેલો મરીને તે તિર્યચગતિ પામ્યો. એ પ્રમાણે કુચિકર્ણની કથા.

તિલકશેઠની કથા

પૂર્વકાલમાં અચલપુર નામના નગરમાં તિલક નામનો શેઠ હતો. તે નગરોમાં અને ગામડાઓમાં ધાન્યનો સંગ્રહ કરતો હતો. તે ગ્રાહકોને અડદ, મગ, તલ, ડાંગર, ઘઉં, ચણા વગેરે દોહું લેવાની શરતથી વેચતો હતો અને મોસમ આવે ત્યારે દોહું વસુલ કરતો હતો. ધાન્યથી ધાન્ય, ધનથી ધાન્ય, પશુથી ધાન્ય એમ ગમે તે ઉપાયોથી તત્ત્વની માફક ધાન્યનું ધ્યાન કરતો હતો ધાન્ય ખરીદ કરતો હતો. દુકાળના સમયમાં ધાન્યના વેપારમાં ઉપાર્જન કરેલા ઘણા ધન વડે ચારે તરફ ધનના કોઠારો ભરી દીધા. વળી સુકાળ સમયમાં ધાન્ય ખરીદી ખરીદી એકઠું કર્યું. ‘પુરુષે એક વખત સ્વાદ યાખ્યો હોય, તો પછી તેની આસક્તિ છૂટતી નથી.’ ધાન્ય-સંગ્રહમાં

કરોડો કીડાઓનો વધ પણ ગણકારતો ન હતો, તેમજ પંચેન્દ્રિય જાનવરો અને મનુષ્યોના ઉપર અનાજના ભાર ઉપાડવાની પીડા થાય તો પણ તેને દયા આવતી ન હતી. કોઈ નિમિત્ત જાણનારે તેને કહ્યું કે, ‘આવતા વર્ષે દુકાળ પડવાનો છે.’ એટલે તેણે પોતાના સર્વ ધનથી ધાન્ય ખરીદ કર્યું, તો પણ તેને સંતોષ ન થયો, એટલે વ્યાજે દ્રવ્ય ઉછીતું લઈને અનેક પ્રકારનું ધાન્ય ખરીદ કરી સંગ્રહ કર્યો. સ્થાનના અભાવમાં ઘરમાં પણ ધાન્ય નાખ્યું. ‘લોભી માણસ શું ન કરે ?’ ખાવા-પીવામાં ઉદાસીનતાવાળો અને જગતનો શત્રુ આ દુકાળની મિત્રની જેમ ઈચ્છા કરતો હંમેશા તેની રાહ જોયા કરતો હતો. વર્ષાકાળની શરૂઆતમાં પણ વરસાદ તેના હૃદયને ચીરતો હોય તેમ મોટી ધારા વડે ચારે દિશામાં વરસ્યો. તેના મનમાં સંતાપ થયો કે ‘પોતે સંગ્રહેલાં ઘઉં, ચોખા, ચણા, મકાઈ, અડદ, તલ તથા બીજાં ધાન્ય વિનાશ પામી જશે અત્યારે મારા હાથમાંથી ચાલ્યાં જશે.’ એમ હાય હાય કરતો અતૃપ્ત થયો થકો હૃદય ફાટી જવાથી મરણ પામી નરકે ગયો આ પ્રમાણે તિલક શેઠની કથા.

નંદ રાજાની કથા

પૂર્વકાલમાં અતિમનોહર ઈન્દ્રનગરીનું અનુકરણ કરતું હોય તેવું પાટલીપુત્ર નામનું શ્રેષ્ઠ નગર હતું. ત્યાં શત્રુવર્ગને સ્વાધીન કરવામાં ઈન્દ્ર જેવો ત્રણ ખંડનો સ્વામી નંદ નામનો રાજા હતો. તેણે જ્યાં કર ન હતા, ત્યાં કરો નાખ્યા. કર હતા, ત્યાં મોટા કર કર્યા અને મોટા કર હતા, ત્યાં થોડો વધારો કરી રાજ્યની આવક વધારી. તે ગમે તે કોઈક દોષ ઊભા કરીને ધનિકોનું ધન પડાવી લેતો હતો. રાજાઓના ઈદ્રો શોધીને ‘ન્યાયમાં આમ ચલાવી ન લેવાય.’ એમ કહીને તેમની પાસેથી પણ ધન ગ્રહણ કરતો હતો. ‘જળનું પાત્ર જેમ સમુદ્ર છે, તેમ અર્થનું પાત્ર રાજા છે, પણ બીજા નથી’ એમ બોલતો તે કૃપા વગરનો બની સર્વ ઉપાયથી લોકો પાસેથી ધન

પડાવી લેતો હતો. લોકો પાસેથી ધન લઈ લેવાથી લોકો પણ નિર્ધન બની ગયા. ઘેટાં બકરાંએ ચરેલી ભૂમિમાંથી તણખલું પણ મેળવી શકાતું નથી. તેની જેમ તેણે લોકોના લેવડ-દેવડના વ્યવહારમાં સુવર્ણનાણાનું નામ પણ ઉડાવી દીધું અને ચામડાનાં નાણાંનો વ્યવહાર પ્રવર્તાવ્યો. તે પાખંડીઓનો અને વેશ્યાઓનો દંડ કરીને ધન ગ્રહણ કરતો હતો. ‘સર્વભક્ષી અગ્નિ કંઈ પણ છોડતો નથી.’ તે આ રાજાએ બધેથી ધન ભેગુ કર્યું. લોકવાયકા એવી ચાલી કે, ‘શ્રીવીર પરમાત્માના નિર્વાણ પછી ઓગણીશસો વર્ષ પછી કલ્કી રાજા થવાનો છે, તે તો આ નહિ હોય ?’ આના ગુસ્સાને દેખીને લોકો વાસણમાં ભોજન કરવાને બદલે ભૂમિને ભાજન બનાવી ભોજન કરતા હતા, કેટલાકે નિર્ભયતા માટે ભાજન આપી દીધાં, કારણ કે ભાજન હોય તો ભય થાય ને. તેણે સુવર્ણના પર્વતો બનાવ્યા. તથા કૂવાઓમાં પણ સુવર્ણ પૂર્યું. ભંડારો પણ સુવર્ણથી ભરી દીધા, છતાં પણ ઈચ્છા અપૂર્ણ રહી. અયોધ્યાના હિતૈષી રાજાએ આ સર્વ હકીકત સાંભળીને તેને સમજાવવા માટે એક સારી રીતે બોલનાર દૂતને મોકલ્યો અને તે આવ્યો. સર્વ પ્રકારે સર્વની લક્ષ્મીનું હરણ કરવા છતાં પણ શોભા વગરના તે રાજાને તેણે જોયા અને તે નમસ્કાર કરી આગળ બેઠો. રાજાની રજા લઈને તેણે કહ્યું કે, મારું કથન સાંભળી આપે કોપ ન કરવો, ‘મીઠું બોલનારા હિતકારી હોતા નથી.’ લોક-પરંપરાથી આપનો અવર્ણવાદ સાંભળ્યો હતો અને આજે તે પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યો. લોકવાયકા સર્વથા નિર્મૂળ હોતી નથી. ‘અન્યાયથી મેળવેલ ધનનો અંશ પણ રાજાના સર્વ યશનો વિનાશ કરનાર થાય છે.’ તુંબડીના ફળનું એક બીજ પણ ભાર પ્રમાણ વજનના ગોળનો વિનાશ કરે છે. રાજાઓએ પ્રજાને પોતાના આત્મા સરખી ગણવી જોઈએ. રાજાએ પ્રજાનો છેદ કરવો યોગ્ય ન ગણાય. માંસાહારીઓ પણ કદાપિ પોતાનું માંસ ખાતા નથી માટે પ્રજાનું પોષણ કરો. પોષેલી પ્રજા રાજાનું પોષણ કરે છે. ગરીબ અને સ્વાધીન હોવા છતાં પણ પોષણ કર્યા વગરની ગાય

દૂધ આપતી નથી. સર્વ દોષોને ઉત્પન્ન કરનાર લોભ છે, સર્વ ગુણોનો નાશ કરનાર પણ લોભ છે, માટે તેનો ત્યાગ કરો. એમ તમારા હિત માટે અમારા રાજાએ સંદેશો કહેવરાવ્યો છે.” દાવાગ્નિથી બળેલી ભૂમિને પાણી જેવી તે દૂતની વાણી હતી, તે વાણીથી ગુસ્સે ભરાયેલા એવા નંદરાજાએ પણ એકદમ જાણે તેને બાળવાની ઈચ્છાથી હોય તેમ ઉષ્ણ વચન વરાળ બહાર કાઢી અને તેને સંભળાવ્યું કે, ‘તું રાજદૂત હોવાથી અવધ્ય છે.’ પછી નંદરાજા ઊભા થઈને માથાની પીડાવાળાની જેમ ગર્ભગૃહની અંદર ગયો. ત્યાર પછી ‘જવાસો જેમ જળને યોગ્ય નથી તેમ આ સદુપદેશને યોગ્ય નથી.’ - એમ વિચારતો દૂત પણ પોતાના રાજા પાસે ગયો. અન્યાયના પાપ વડે ઉત્પન્ન થયેલા ભયંકર વેદના આપનારા રોગો વડે તે નંદરાજાને અહિં પણ પરમાધામીઓએ કરેલી વેદના જેવી વેદના પ્રાપ્ત થઈ, ભયંકર વેદનાથી પીડાતો નંદરાજા જેમ જેમ આકંઠ કરતો હતો, તેમ તેમ પ્રજા લોક પણ આનંદ અનુભવવા લાગ્યા. જાણે અગ્નિમાં રંધાતો હોય, ચણાની માફક રેતીમાં ભૂંજાતો હોય દાઝતો હોય તેવી વેદના નંદે અનુભવી. ‘તેવા પ્રકારના પાપી મનવાળાને માટે આ સર્વ અલ્પ જ ગણાય.’ આ પૃથ્વી પર મેં મારા સુવર્ણોના પર્વતો ઊભા કર્યા, તેમ જ બીજા પણ સુવર્ણના ઢગલાઓ સ્થાપન કર્યા છે, હવે તેનો માલિક કોણ થશે ? આ પ્રમાણે મૂર્છા કરતો કરતો તૃપ્તિ વગરનો નંદરાજા મરીને અંત વગરના ભવના દુઃખને પામ્યો - એ પ્રમાણે નંદકથાનક.

આ પ્રમાણે સગરચક્રવર્તી પુત્રો વડે, કુચીકર્ણ નામનો ગોવાળ ગોધન વડે, તિલકશેઠ ધાન્ય વડે અને નંદરાજા સુવર્ણ વડે જેમ સંતોષ ન પામ્યા અને અંતે મૃત્યુ પામ્યા. તેમ આ જીવ ગમે તેટલો પરિગ્રહ વધે તો પણ સંતોષ પામવાનો નથી. બલકે એકઠા કરેલા પરિગ્રહને જોઈને મૃત્યુ સમયે વધારે ને વધારે ઝુરવાનો છે. રડવાનો છે. દુઃખી થવાનો છે માટે હે જીવ ! પરિગ્રહનો ત્યાગ કર ॥ ૭ ॥

અસંતુષ્ટ પરિગ્રહ ભર્યા, સુખીયા ન ઈંદ નરિંદ, સલૂણે,
સુખી એક અપરિગ્રહી, સાધુ સુજસ-સમ કંદ, સલૂણે,
પરિગ્રહ મમતા પરિહરો ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ - અસંતુષ્ટ - સંતોષ નહીં પામેલા, સુજસ-સમકંદ
- સારા યશના અને સમતાના મૂલકંદ સમાન ॥ ૮ ॥

ગાથાર્થ - પરિગ્રહથી ભરેલા ઈંદ્ર હોય કે નરેન્દ્ર હોય,
પણ બધા જ અસંતોષી છે તેથી જ સુખીયા નથી. સુખી તો
એક અપરિગ્રહી સાધુ જ છે કે જેઓ સારા યશના અને
સમતાના મૂલ છે ॥ ૮ ॥

વિવેચન - આ સંસારમાં ઈંદ્ર મહારાજ હોય, કે માનવોના
કોઈ રાજા હોય, પરંતુ પરિગ્રહથી ભરેલા હોવાના કારણે અસંતુષ્ટ
હોવાથી સુખીયા નથી. જેમ લખપતિ માણસ કરોડપતિને દેખીને
પોતાનું ધન ઓછું લાગવાથી દરરોજ બળ્યા જ કરે છે અર્થાત્ દુઃખી
છે. તેમ કરોડપતિ જીવ અબજપતિને જોઈને દુઃખી થાય છે.
અબજપતિ મનુષ્ય રાજાના રાજ્યને જોઈને મારે હજી તેવું રાજ્ય
નથી એમ દુઃખી થાય છે. નાનો રાજા મોટા રાજાના રાજ્યને જોઈને
દુઃખી થાય છે. મોટો રાજા ચક્રવર્તીના રાજ્યને જોઈને અસંતુષ્ટ થયા
છતાં દુઃખી છે અને ચક્રવર્તી રાજા ઈન્દ્રની સમૃદ્ધિ જોઈને દુઃખી થાય
છે તથા ઈંદ્ર પણ ઉપર-ઉપરના ઈંદ્રને જોઈને અસંતુષ્ટ થયા છતા
દુઃખી થાય છે. આમ સર્વે સુખી જીવો પણ પોતાના સુખને ઓછું
દેખતા છતા બીજાના સુખથી બળ્યા છતા દુઃખી દુઃખી જ હોય છે.

આ સંસારમાં સાધુ જ એક સુખી છે કે જે અપરિગ્રહી છે.
કોઈ પણ જાતની ચિંતા-બળતરા-ઈર્ષ્યા જેઓને નથી તેઓ જ સાચા
યશના અને સમતા સુખના મૂલ કંદભૂત છે. જેમનામાં યશ અને
સમતાસુખ ભરેલાં છે. તથા દિન પ્રતિદિન જેનો વધારો જ થાય છે.

આ સંસારમાં સર્વે જીવોને પોતાની સંપત્તિ ઓછી જ છે. બીજાની જ વધારે છે. એમ દેખાય છે. તે જોઈને હંમેશાં બળ્યા જ કરે છે જેથી સંતોષ ન રાખતાં સદા દુઃખી દુઃખી જ રહે છે. જ્યારે અપરિગ્રહી એવા સાચા સાધુ પરિગ્રહને જ પાપ માનતા છતા, તેને છોડીને રહેનારા, ચિંતા-ઈર્ષ્યા-દાઝ-મમતા આદિ તમામ દુષણોથી દૂર રહ્યા છતા દુઃખોથી રહિત છે તેથી ઘણા સુખી છે. નિશ્ચિંત જિંદગીવાળા છે.

શ્રી યોગશાસ્ત્રના બીજા પ્રકાશમાં ૧૧૪ ગાથામાં કહ્યું છે કે

અસંતોષવતઃ સૌક્ષ્મં, ન શક્રસ્ય ન ચક્રિણઃ ।

જન્તોઃ સંતોષભાજઃ, યદભયસ્યેવ જાયતે

દ્વિતીય પ્રકાશ ગાથા - ૧૧૪

તથા “સુજસ-સમકંદ” આ પદ લખીને તેમાં લખેલા “જસ”શબ્દથી ગ્રંથકર્તા પૂજ્ય ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજશ્રીએ પોતાનું “યશોવિજયજી”એવું નામ પણ ગર્ભિતપણે સૂચવ્યું છે ॥ ૮ ॥

આ પ્રમાણે “પરિગ્રહ” આવા નામનું જે પાંચમું પાપસ્થાનક છે તેની સજ્જાય સમાપ્ત થઈ.

“ક્રોધ” નામના છટ્ટા પાપસ્થાનકની સજ્ઞાય -

ક્રોધ તે બોધનિરોધ છે, ક્રોધ તે સંયમઘાતી રે ।

ક્રોધ તે નરકનું બારણું, ક્રોધ દુરિત પક્ષપાતી રે ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ - બોધનિરોધ - જ્ઞાનને રોકનાર છે, સંયમઘાતી - ચારિત્રનો નાશ કરનાર છે, નરકનું બારણું - નરકનું દ્વાર, દુરિત પક્ષપાતી - પાપોનો ૪ પક્ષ ખેંચનાર છે. ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ - ક્રોધ એ જ્ઞાનને રોકનાર છે. ક્રોધ એ સંયમનો નાશ કરનાર છે, ક્રોધ એ નરકનો દરવાજો છે અને ક્રોધ એ પાપોનો પક્ષપાતી છે. ॥ ૧ ॥

વિવેચન - જ્યારે જ્યારે જીવ ક્રોધના આવેશમાં આવે છે, ત્યારે ત્યારે જેના પર ક્રોધ થયો હોય તેને મારવાના, કટુ વચન બોલવાના, બદલો લેવાના, પોતાના થયેલા અપમાનનો બદલો વાળવાના વિચારોમાં અને ચિંતામાં આ જીવ અટવાયેલો હોય છે તેથી તાવ ચડી જાય, ઊંઘ ઉડી જાય, મન ચકડોળે ચડી જાય, આમ અસ્થિરતા વધતાં આ આત્માને સાચી જ્ઞાનદશા મેળવવાના કે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના વિચારો આવતા જ નથી, જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં જોડાય તો પણ ચિત્ત તેમાં જામતું નથી આવા પ્રકારના આવેશવાળા વિચારોથી પ્રાપ્ત જ્ઞાન પણ નાશ પામે છે. આ રીતે ક્રોધ તે જ્ઞાનનો નિરોધ કરનાર છે.

તથા ક્રોધના આવેશમાં આવેલો જીવ જેમ તેમ બોલવામાં, મારામારી કરવામાં મશગુલ હોવાથી લક્ષમણરેખાને ઓળંગનાર બને છે તેથી ક્રોધ સંયમનો ઘાત કરનાર પણ છે. આવાં પાપો કરીને અતિશય આવેશોને વશ થયેલા જીવો ચીકણાં કર્મો બાંધીને નરકમાં જ જનારા બને છે. એટલું જ નહીં, પણ આ ક્રોધનો આવેશ જીવું

બોલાવે, બીજા ઉપર ખોટાં દોષારોપણ કરાવે, કડવી ભાષા બોલાવે, મેણાં ટોણાં અને વ્યંગ વચન બોલાવે, હત્યા કરાવે આમ અનેક દુરિતોનો (પાપોનો) પક્ષપાતી (પક્ષ કરનાર) બને છે માટે ક્રોધ વર્જવા યોગ્ય છે. તથા આ ક્રોધ એ નરકમાં જવાનું પ્રવેશદ્વાર છે. તેથી પણ વર્જવા જેવો છે. ॥ ૧ ॥

પાપસ્થાનક છટું પરિહરો, મન ધરી ઉત્તમ ખંતી રે ।
ક્રોધ ભુજંગની જાંગુલી, એહ કહી જયવંતી રે ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ - ભુજંગ-સર્પ, જાંગુલી - ગાર્હિક વિદ્યા ॥ ૨ ॥

ગાથાર્થ - મનમાં ઉત્તમ ક્ષમાને ધારણ કરીને ક્રોધ નામનું છટું પાપસ્થાનક ત્યજો, તે ક્ષમા, ક્રોધરૂપ સર્પને વશ કરવામાં ગાર્હિક વિદ્યા સમાન છે. અવશ્ય વિજય અપાવનાર છે ॥ ૨ ॥

વિવેચન - ક્રોધ નામનું આ છટું પાપસ્થાનક ત્યજવા જેવું જ છે. તેને દૂર કરવા માટે તેનો વિરોધી ગુણ જે “ક્ષમા” છે. તેને મનમાં ધારણ કરીને આ ક્રોધને કાઢો. ક્ષમા એટલે સામેના અપરાધીના અપરાધો જતા કરવા. ગમ ખાવી, સહનશીલ બનવું, મનમાં જરા પણ આવેશ ન લાવવો.

આ ક્ષમા નામનો ગુણ ગાર્હિક વિદ્યા સમાન છે. જેમ ગાર્હિક વિદ્યા જપવાથી સર્પનું ઝેર ઉતરી જાય છે. તેમ ક્ષમા ધારણ કરવાથી ક્રોધનું ઝેર ઉતરી જાય છે એટલે આ ક્ષમા, ક્રોધરૂપી સર્પને ઉતારવામાં ગાર્હિક વિદ્યા સમાન છે. આ ક્ષમા નામનો ગુણ ક્રોધ ઉપર અવશ્ય વિજય અપાવનારો જ બને છે ॥ ૨ ॥

પૂરવ કોડી ચરણ-ગુણે, ભાવ્યો છે આતમા જેણે રે ।
ક્રોધ વિવશ હુતાં દોય ઘડી, હારે સવિ ફલ તેણે રે ॥૩॥

શબ્દાર્થ - ચરણ-ગુણો-ચારિત્ર સ્વરૂપ ગુણથી, ક્રોધવિવશ
- ક્રોધને પરવશ, દોયઘડી - બે ઘડી, હારે - હારી જાય ॥ ૩ ॥

ગાથાર્થ - જે મહાત્માએ એક પૂર્વકોડ વર્ષો સુધી ચારિત્ર
પાળીને પોતાના આત્માને ભાવિત (આરાધક) કર્યો છે. તે મહાત્મા
પણ બે ઘડી કાલ પુરતા ક્રોધને પરવશ થયા છતા સઘળું ચારિત્રનું
ફળ હારી જાય છે ॥ ૩ ॥

વિવેચન - પરમાત્મા શ્રી મહાવીર પ્રભુને ઉપસર્ગ કરનાર
ચંડકૌશિક સર્પનો જીવ પૂર્વે ત્રીજા ભવમાં મુનિવર હતો, ઘણા વર્ષ
સુધી ઉત્તમ સાધુપણું પાળીને આત્મતત્ત્વની જેણે આરાધના કરી છે.
જેણે આત્મતત્ત્વ સાધ્યું છે. તેવા તે મુનિવર પ્રસંગવશાત્ બે ઘડી
કાલમાત્ર ક્રોધને આધીન થયેલા જેના કારણે બધું જ સંયમ ફળ હારી
ગયા, અને ક્રોધને વશ થયેલા તેઓ શિષ્યને મારવા માટે જ્યારે દોડે
છે, ત્યારે થાંભલા સાથે ભીટકાયા છતા મૃત્યુ પામે છે. મરીને ક્રોધી
તાપસ થાય છે ત્યાં પણ ઘણો જ ક્રોધ કરતા છતાં આશ્રમમાં રમવા
આવતાં છોકરાઓની પાછળ દોડ્યા, અને નીચે રહેલા ઊંડા કૂવામાં
પડ્યા ત્યાંથી મરીને ચંડકૌશિક સર્પ થયા. આમ બે ઘડી માત્રના
ક્રોધથી ઘણા વર્ષનું સંયમફળ આ જીવ હારી જાય છે.

આ જ રીતે પૂર્વકોડ વર્ષ સુધી સંયમ પાળીને બે ઘડી
પણ જો આ જીવ ક્રોધના આવેશમાં આવે છે તો પૂર્વકોડવર્ષનું
પાળેલું સંયમ ફળ પણ હારી જાય છે. માટે હે જીવ! ક્રોધ
છોડવા જેવો છે. ॥ ૩ ॥

બાળે તે આશ્રમ આપણો, ભજના અન્યને દાહે રે ।
ક્રોધ કૃશાનુ સમાન છે, ટાલે પ્રશમ પ્રવાહે રે ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ - ભજના-વિકલ્પના, અન્યને - બીજાને, દાહે -

બાળે, કૃશાનુ - અગ્નિ, ટાલે - દૂર કરે, પ્રશમપ્રવાહે - ઉપશમ રસના પ્રવાહથી. ॥ ૪ ॥

ગાથાર્થ - તે ક્રોધકધાય આપણો આશ્રમ (પોતાના આત્માને) અવશ્ય બાળે છે. અન્યનું ઘર બાળવામાં ભજના જાણવી. તેથી ક્રોધ એ અગ્નિ સમાન છે. ઉપશમ રસના પ્રવાહથી તે ક્રોધને મહાત્મા પુરુષો ટાળે છે. ॥ ૪ ॥

વિવેચન - જે જે આત્માઓને ક્રોધ થાય છે તે તે આત્માઓના પોતાના આશ્રમને (પોતાના આત્મતત્ત્વની સાધનાને) આ ક્રોધ અવશ્ય બાળે છે. એટલું જ નહીં, પરંતુ આજુ-બાજુના અન્ય આત્માઓની સાધનાને પણ બાળવાની સંભાવના છે. કારણ કે આ કધાય અગ્નિ સમાન છે. જેમ અગ્નિ જે ઘરમાં લાગ્યો હોય તે ઘરને તો ચોક્કસ બાળે જ છે પણ પાણીનો જોગ જો ન મળે તો પાસેના બીજા ઘરોને પણ બાળે એવી સંભાવના છે તેમ અહીં જાણવું આ વિષયમાં પૂજ્ય ઉદયરત્નજી કૃત ક્રોધની સજ્જાયમાં પણ કહ્યું છે કે

“આગ ઉઠે જે ઘર થકી, તે પહેલું ઘર બાળે,
જળનો જોગ જો નવિ મળે, તો પાસેનું પરજાળે.”

તે માટે અગ્નિને જો ઠારવો હોય તો પાણી જોઈએ, તેમ આ ક્રોધરૂપી અગ્નિને ઠારવો હોય તો ઉપશમભાવરૂપ પાણી જોઈએ તે માટે ઉપશમભાવરૂપ પાણી દ્વારા ક્રોધરૂપી અગ્નિને ટાળો એમ જ્ઞાનીનો ઉપદેશ છે તેથી આત્માને ઉપશમભાવથી જ વધારેમાં વધારે ભાવિત કરવો જોઈએ. પ્રશમભાવ એ જ સાચો તારકમાર્ગ છે ॥ ૪ ॥

આક્રોશ-તર્જના-ઘાતના, ધર્મભ્રંશને ભાવે રે ।

અગ્નિમ અગ્નિમ વિરહથી, લાભ તે શુદ્ધ સ્વભાવે રે ॥૫॥

શબ્દાર્થ - આક્રોશ-ગુસ્સો કરવો, તર્જના-માર મારવો,

ઘાતના-હત્યા કરવી, ધર્મભ્રંશ-ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરવો, અગ્નિમ અગ્નિમ-આગળ આગળના, વિરહથી-ન હોવાની સંભાવનાથી ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ - આકોશ, તર્જના, ઘાતના અને ધર્મભ્રષ્ટ કરવાના પ્રસંગે આગળ-આગળના વિરહથી ઉપશમભાવમાં રહેવું, તેમ કરવાથી જ આત્મતત્ત્વના શુદ્ધ સ્વભાવનો લાભ થાય છે ॥ ૫ ॥

વિવેચન - આત્માને ઉપશમભાવમાં જો લાવવો હોય અને શુદ્ધ આત્મતત્ત્વના લક્ષ્યનો લાભ જો મેળવેલો હોય તો કોધના જ્યારે જ્યારે આવા પ્રસંગો આવે છે ત્યારે ત્યારે આગળ આગળલાનો (પછી પછીનાનો) વિરહ વિચારવો.

જેમ કે કોઈ આપણો શત્રુ, આપણા ઉપર “આકોશ” એટલે કે ગુસ્સો કરતો હોય, જેમ તેમ બેફામ ગાળો અથવા અપમાનજનક શબ્દો બોલતો હોય, ત્યારે મનમાં આવું વિચારવું કે આ જીવ હજું આકોશ જ કરે છે પણ તર્જના (મારામારી) કે ઘાતના (હત્યા) તો આ જીવ નથી કરતો ને ? એમ વિચારવું એવી રીતે ધારો કે “તર્જના” (મારામારી) કરતો હોય તો ઘાતના (મારી હત્યા) કે ધર્મભ્રષ્ટ (મને ધર્મથી પતિત) તો નથી કરતો ને ? પછી શું ચિંતા છે.

એવી રીતે “ઘાતના” કરે ત્યારે “ધર્મભ્રંશ” તો નથી કરતો ને! આમ આગળ આગળ લખેલી પ્રક્રિયાનો વિરહ દેખીને પહેલાંની પ્રક્રિયાને લઘ્વીમાત્રા રૂપ છે એમ સમજીને નહીવત્ ગણવી. જેથી રોષ આવશે નહીં. અને રોષ આવશે તો પણ મન્દ રોષ થશે. કોધને ઉપશમાવવાનો આ જ સાચો ઉપાય છે ॥ ૫ ॥

ન હોય, ને હોય તો ચિર નહીં, ચિર રહે તો ફલછેહો રે ।
સજ્જન કોધ તે એહવો, જેહવો દુરજન-નેહો રે ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ - ચિર નહીં - લાંબો ટાઈમ રહે નહીં, ફલછેહો

- ફલમાં છેદ, એહવો - આવો, જેહવો - જેવો, દુરજનનેહો - દુર્જનનો સ્નેહ ॥ ૬ ॥

ગાથાર્થ - સજ્જન પુરુષોને ક્રોધ હોય નહીં, અને કદાચ હોય તો લાંબો સમય ટકે નહીં, લાંબો સમય રહે તો તેનું ફળ આપે જ એવો નિયમ નહીં, આવો સજ્જન પુરુષનો ક્રોધ હોય છે. જેવો દુર્જનનો પુરુષનો સ્નેહ હોય છે તેવો ॥ ૬ ॥

વિવેચન - આ ગાથામાં સજ્જનના ક્રોધની અને દુર્જનના સ્નેહની સરખામણી કરવામાં આવી છે જેમ કે જે દુર્જન માણસ હોય છે. તેને સાચો સ્નેહ થતો જ નથી, કારણ કે તે દુર્જન માણસ પોતાનો ઘાટ ઘડવા પુરતો ઉપરછલ્લો જ સ્નેહ બતાવે છે તેથી પહેલી તો વાત એ છે કે દુર્જનને સ્નેહ હોતો જ નથી, અને બીજી વાત એ છે કે કદાચ ઉપરછલ્લો સ્નેહ હોય તો પણ તે ઝાઝો કાલ ટકતો નથી કારણકે જેવો તે પુરુષનો પોતાનો સ્વાર્થ પુરો થાય કે તુરત જ સ્નેહ છુટી જાય છે અને કદાચ ઘાટ ઘડવામાં સફળતા ન મળે તો સ્વાર્થ સાધવા માટે કદાચ લાંબો ટાઈમ પણ સ્નેહ દાખવે તો પણ સ્નેહનું જે સાચું ફળ આત્મપ્રીતિ થવી તે છે તે તો હોતી જ નથી. આ ઉદાહરણને અનુસારે ઉત્તમ એવા સજ્જન પુરુષોને પહેલાં તો અપરાધી ઉપર પણ ક્રોધ હોતો જ નથી, અને કદાચ “હોય તો ચિર નહીં” ક્રોધ થાય તો લાંબો કાલ તે ક્રોધ રહેતો જ નથી અને “ચિર રહે તો ફલ છેહો રે” કદાચ લાંબો સમય તે ક્રોધ રહે તો તે ક્રોધનાં કડવાં ફળ જે નરક-નિગોદાદિમાં ગમન છે. તેવાં કડવાં ફળનો તો છેદ જ હોય છે. અર્થાત્ આવાં કડવાં ફળ આપે તેવો ક્રોધ કદાપિ સજ્જનને સંભવતો જ નથી. સજ્જન આત્માનું ચિત્ત ઘણું જ નિર્મળ છે. તેથી આ ક્રમ ઘટી શકે છે. વર્તમાનકાલમાં પણ દુર્જનના સ્નેહમાં તથા સજ્જનના ક્રોધમાં આવું અનુભવાય જ છે. ॥ ૬ ॥

કોધી મુખે કટુ બોલણા, કંટકીઆ કુટ્ટ સાખી રે ।
અદીઠ કલ્યાણકરા કહ્યા, દોષ-તરૂ સાખી રે ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ - કટુ બોલણા-કડવાં વચન બોલવાં, કંટકીઆ - કાંટાની જેમ ખૂંચે એવા વચનો બોલવાં, કુટ્ટ સાખી - ખોટી સાક્ષી ભરવી, અદીઠ-આવાનું મીલન (દર્શન) ન થાય તે જ, કલ્યાણકરા - કલ્યાણને કરનારું, દોષતરુ - દોષોનું વૃક્ષ, શતસાખી - સો શાખાવાળું. ॥ ૭ ॥

ગાથાર્થ - કોદી માણસના મુખમાં (૧) કડવાં વચન બોલવાં, (૨) કાંટાની જેમ ખૂંચે તેવાં વ્યંગ વચન બોલવાં (૩) ખોટી સાક્ષી ભરવી, આ સ્વભાવો સહજપણે જ હોય છે. તેઓનું મીલન (દર્શન) ન થાય તે જ કલ્યાણ કરનારું સમજવું. કારણ કે આવા જીવો દોષોના સો શાખાવાળા વૃક્ષતુલ્ય હોય છે. ॥ ૭ ॥

વિવેચન - જે માણસો બહુ જ ગુસ્સાના આવેશમાં હોય છે કોધથી ધમધમેલા મુખવાળા હોય છે તેઓના મુખમાં (૧) કડવાં વચનો બોલવાં, જે ભરેલાં વ્યંગ વચનો બોલવાં (૨) કાંટાની જેમ સાંભળનારાને ખૂંચી જાય એવાં વ્યંગ વચન બોલવાં, મેણાં-ટોણાં બોલવાં, કટાક્ષ વચન બોલવાં, (૩) ખોટી સાક્ષી ભરવી-ખોટી વકીલાત કરવી. આવું આવું દોષોથી ભરેલું વર્તન સહજપણે જ હોય છે. તે જીવોનાં મન-વચન-કાયા આ ત્રણે યોગો આવા પાપો કરવાને સહજપણે જ ટેવાયેલાં હોય છે. આવાં વચનો બોલવાં તે કોધનું કાર્ય છે. કોધી માણસમાં હંમેશાં આવા પ્રકારની પાપયુક્ત જ વાણી-વિચાર અને વર્તન હોય છે. તેથી તેનો સમાગમ ન થાય એ જ હિતકારી છે અર્થાત્ તેનું અદર્શન એ જ કલ્યાણને કરનારું કહ્યું છે કારણ કે કોધી માણસ એ દોષોનું બનેલું એક વૃક્ષ જ છે જેની નાની-મોટી સેંકડો શાખાઓ છે એટલે કે આ કોધી માણસ નાના-મોટા અનેક દોષોથી

ભરેલો હોય છે જેમ મોટા વૃક્ષને અનેક શાખાઓ હોય છે તેમ કોધી માણસમાં જીહું બોલવું, આક્ષેપો કરવા, વ્યંગવચનો બોલવાં આવા અનેક દોષોરૂપી અનેક શાખાઓ હોય છે માટે હે જીવ ! કોધ ત્યજવા જેવો છે. ॥ ૭ ॥

કુરગડુ ચઉ તપકરા, ચરિત સુણી શમ આણો રે ।
ઉપશમ સાર છે પ્રવચને, સુજસ વચન એ પ્રમાણો રે ॥૮॥

શબ્દાર્થ - કુરગડુ - તે નામના એક મહર્ષિ, ચઉ - ચાર વ્યક્તિ, તપકરા - તપશ્ચર્યા કરનારા, શમ આણો - ઉપશમભાવ લાવો, પ્રવચને - જૈન શાસનમાં, એ પ્રમાણો - આ જ વચન પ્રમાણભૂત છે ॥ ૮ ॥

ગાથાર્થ - કુરગડુ નામના મહર્ષિ અને તપશ્ચર્યા કરનારા બીજા ચાર મુનિ મહારાજાઓનાં ચરિત્ર સાંભળીને ઉપશમભાવ લાવો, કારણ કે જૈન પ્રવચનમાં “ઉપશમભાવ” એ જ સારભૂત તત્ત્વ કહેલું છે અને જિનેશ્વર પરમાત્માનું આ વચન જ પ્રમાણભૂત છે અને સારા યશને આપનારું છે ॥ ૮ ॥

વિવેચન - મહાવીર પ્રભુના શાસનમાં કુરગડુ ઋષિની વાર્તા ઘણી જ જાણીતી છે. “કુર-ભાત-ભોજન, અને ગડુ-ગાડવો ભરીને” ગાડવો (ઘડો) ભરીને ભોજન દરરોજ જોઈએ જેને, તેનું નામ કુરગડુ ઋષિ. આવા એક ઋષિમુનિ થયા કે જેને પ્રતિદિન ગાડવો ભરીને ભોજન જોઈતું હતું. એક પણ દિવસ ઓછા ભોજનથી ચાલતું નહીં. તેથી ઉપવાસાદિ તપ કરવાની વાત તો રહેતી જ નથી. પછી નાનો તપ પણ તેઓ કરી શક્તા ન હતા. તથા તે જ સમુદાયમાં બીજા ચાર મુનિઓ ઘણી ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરનારા પણ હતા. તેથી તે તપસ્વી મુનિઓ હંમેશાં આ કુરગડુ ઋષિને તપ કરવા અને આહાર છોડવા સમજાવતા. પ્રતિદિન સમજાવવા છતાં આ કુરગડુ ઋષિ કંઈ તપ

કરતા નહીં. (તેમનાથી થતો જ ન હતો) તેથી ચાર તપસ્વી મુનિઓ તેમના ઉપર ગુસ્સે થતા, ઘણો ક્રોધ કરતા, છતાં કુરગડુ ઋષિ ઉપશમભાવમાં જ રહેતા. તે મહર્ષિ પોતાનો ઉપશમભાવ ક્યારેય પણ છોડતા નહીં.

એક વખત પશુસણ પર્વ જેવા દિવસો આવ્યા, કુરગડુ ઋષિ આહાર લાવીને તેને વાપરવા બેઠા, ચાર તપસ્વી મુનિઓ તેમના ઉપર ગુસ્સે થયા, કુરગડુ ઋષિના પાત્રમાં થુંકવા લાગ્યા. કુરગડુ ઋષિ “આ અમૃત છે” એમ સમજીને આરોગી જવા લાગ્યા. આ રીતે ઉપશમભાવ રાખવાથી કુરગડુ ઋષિ તરી ગયા અને ચાર તપસ્વી મુનિઓ ક્રોધને પરવશ થયા છતાં ડુબી ગયા. આવાં ચરિત્રો જાણીને હે ભવ્ય આત્માઓ ! ક્રોધકષાયને ટાળો, ઉપશમભાવને લાવો, જૈન પ્રવચનમાં આ “ઉપશમભાવ” એ જ કલ્યાણકારી કલ્પો છે. આવા જિનેશ્વરના વચનને પ્રમાણભૂત માનો અને તેનાથી ક્રોધકષાયને ઉપશમાવીને નિર્મળ યશ પ્રાપ્ત કરો.

તથા “સુજસ વચન એ પ્રમાણો” એ પદમાં કહેલા “સુજસ” શબ્દથી ગ્રંથકર્તા શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીએ પોતાનું “યશોવિજયજી” આવું નામ પણ ગર્ભિતપણે સૂચવ્યું છે ॥ ૮ ॥

આ પ્રમાણે “ક્રોધ કષાય” આવા નામવાળું જે છટું પાપસ્થાનક છે તેના વર્ણનની સજ્જાય સમાપ્ત થઈ.

“માન કષાય” નામના સાતમા પાપસ્થાનકની સજ્ઞાય -
 પાપસ્થાનક કહે સાતમું શ્રી જિનરાજ એ,
 માન માનવને હોય દુરિત-શિરતાજ એ ।
 આઠ શિખર ગિરિરાજ તણાં આડાં વલે,
 નાવે વિમલાલોક તિહાં કિમ તમ ટલે ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ - જિનરાજ - શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુ, દુરિત-શિરતાજ
 - પાપોમાં અગ્રેસર, ગિરિરાજતણાં - માન નામના પર્વતનાં, આડાં
 વલે - આડાં આવે, નાવે - ન આવે-પ્રાપ્ત થાય નહીં, વિમલાલોક
 - નિર્મળ જ્ઞાન, તમ ટલે - અંધકાર દૂર જાય ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ - જિનેશ્વર ભગવંતો શાસ્ત્રોમાં “માન” નામનું
 સાતમું પાપસ્થાનક જણાવે છે. તે “માન” માનવમાત્રમાં સર્વપાપોમાં
 અગ્રેસર હોય છે જ્યાં માનપર્વતનાં આઠ પ્રકારના મદસ્વરૂપ આઠ
 શિખરો આડાં આવતા હોય છે ત્યાં નિર્મળ જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ આવે
 નહીં, તેના વિના અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર ટળે નહીં ॥ ૧ ॥

વિવેચન - હવે જિનેશ્વર ભગવંતો “માન” નામનું સાતમું
 પાપ સ્થાનક સમજાવે છે. સંસારમાં ચાર ગતિ છે. તેમાં ક્રોધ-માન-
 માયા અને લોભ કષાયોની સંજ્ઞા સર્વજીવોમાં હોય છે છતાં નારકીમાં
 ક્રોધ વધારે, તિર્યચોમાં માયા વધારે, દેવોમાં લોભ વધારે અને
 માનવોમાં માન વધારે હોય છે. એટલે માનવમાત્રને “માન” નામનો
 કષાય બહુ જોરમાં વર્તતો હોય છે. તેના કારણે બીજાં પણ ઘણાં
 પાપો આ જીવ આચરે છે. તેથી સર્વ દુરિતોમાં (પાપોમાં) શિરતાજ
 (રાજાસમાન) આ માન કષાય છે અને તે સર્વ માનવમાત્રમાં હોય
 છે અને સવિશેષપણે હોય છે.

જેમ પર્વતનાં ચારે દિશામાં ચાર, અને ચારે વિદિશામાં ચાર

એમ આઠે દિશામાં ઊંચા ઊંચા એવાં આઠ શિખરો હોય, તો તેની આડથી સૂર્યનો નિર્મળ પ્રકાશ (વિમલાલોક) વચ્ચેની ભૂમિમાં (નાવે) આવતો નથી. તેથી (કિમ તમ ટલે) અંધકાર કેમ જાય ? એવી રીતે ચારે દિશા અને ચારે વિદિશાની અંદર આઠ પ્રકારના (અભિમાન) મદરૂપી શિખરોવાળો માનકષાય રૂપી પર્વત એવો ઊંચો ઉભો છે જેનાથી સમ્યગ્જ્ઞાન રૂપી પ્રકાશ આ આત્મામાં આવતો જ નથી. તેથી મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર કેમ દૂર થાય ?

સારાંશ કે - ઊંચો આઠ શિખરો વાળો ચોતરફ પર્વત હોય તો વચ્ચે પ્રકાશ આવે નહીં અને અંધકાર ટલે નહીં. તેમ આઠ પ્રકારના મદવાળો માનકષાય રૂપી પર્વત મનુષ્યમાં એટલો ઊંચો છે કે જેનાથી ઢંકાયેલા આ આત્મામાં સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ આવતો જ નથી. તેને સાચું શાસ્ત્ર ભણવાનું, સાચા ગુરુનું આલંબન લેવાનું અને સાચું જ્ઞાન મેળવવાનું મન જ થતું નથી. તો અનાદિ કાળથી રૂઢ થયેલું મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર કેમ દૂર થાય ? મિથ્યાત્વ અજ્ઞાન અને કષાયાદિને દૂર કરનાર સાચું કારણ જ્ઞાન જ છે. તે જો જીવમાં ન આવે તો દોષો કેમ દૂર થાય ? ॥ ૧ ॥

પ્રજ્ઞામદ-તપમદ વલી ગોત્રમદે ભર્યા,
આજીવિકા મદવંત ન મુક્તિ અંગી કર્યા ।
ક્ષયોપશમ અનુસારે જો એહ ગુણ લહે ।
શ્યો મદ કરવો એહમાં ? નિર્મદ સુખ લહે ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ - પ્રજ્ઞામદ - બુદ્ધિનો અહંકાર, તપમદ - તપનો અહંકાર, ગોત્રમદ - કુલનો અહંકાર, આજીવિકા મદવંત-ધનના મદવાળો જીવ, એહ ગુણ વહે - આ ગુણ પામે, શ્યો મદ કરવો - મદ શું કરવો. ॥ ૨ ॥

ગાથાર્થ - પ્રજ્ઞામદવાળા, તપમદવાળા, ગોત્રમદવાળા અને ઘનના મદવાળા જીવો મુક્તિ પામી શકતા નથી કારણ કે પ્રજ્ઞા, તપ, કુલ અને ઘન આ ચારે પ્રકારના ગુણો (ભાવો) સર્વે જીવોને પોતપોતાના ક્ષયોપશમને અનુસારે અથવા પુણ્યોદયને અનુસારે પ્રાપ્ત થાય જ છે. તેથી તેમાં મદ શું કરવાનો હોય ? જે જીવો નિર્મદ રહે છે તે જ સુખ પામે છે. ॥ ૨ ॥

વિવેચન - શાસ્ત્રોમાં મદના આઠ પ્રકાર કહ્યા છે. જીવમાં પ્રાપ્ત થયેલી આઠ જાતની કલાનો જ્યારે તે જીવને અહંકાર જાગે છે ત્યારે તે મદ કહેવાય છે. તે આઠ જાતનો મદ આ પ્રમાણે છે.

- (૧) જાતિમદ-પોતાને મળેલી જાતિનું (બ્રાહ્મણાદિ જાતિનું) અભિમાન કરવું તે
- (૨) લાભમદ-ધન, પ્રતિષ્ઠા, મોભો અને માન આદિનો કદાચ લાભ થાય તો તેનું અભિમાન કરવું તે.
- (૩) કુલમદ- ક્ષત્રિયાદિ ઉત્તમકુલ મળ્યું હોય તો તેનું અભિમાન કરવું તે.
- (૪) ઐશ્વર્યમદ- વિશિષ્ટ સંપત્તિ અને રાજ્યાદિ મળ્યું હોય તો તેનું અભિમાન કરવું તે.
- (૫) બલમદ- શારીરિકાદિ બળ મળ્યું હોય તેનું અભિમાન કરવું તે.
- (૬) રૂપમદ- શરીરના રૂપ-લાવણ્ય-કાન્તિ આદિનું માન કરવું તે.
- (૭) તપમદ- કરેલા તપનું અભિમાન કરવું તે.
- (૮) શ્રુતમદ- પ્રાપ્ત થયેલા શ્રુતજ્ઞાનનું અભિમાન કરવું તે.

આ આઠ મદોમાંથી આ ગાથામાં ચાર મદનો ઉલ્લેખ કરેલ છે જે જીવો પ્રજ્ઞાના (બુદ્ધિના) મદવાળા, તપના મદવાળા, ગોત્રના (કુળના) મદવાળા અને આજીવિકા (ધનના) મદવાળા બને છે. તે

તે જીવો મદના (માનના) કારણે મુક્તિના સુખને પામનારા બનતા નથી. તથા જેનો જેનો મદ કરે છે તે તે પરિસ્થિતિ ભવાન્તરમાં અત્યંત હાનિવાળી જ મળે છે યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે

જાતિલાભકુલૈશ્વર્ય, બલરૂપતપઃ શ્રુતેઃ ।

કુર્વન્ મદં પુનસ્તાનિ, હીનાનિ લભતે જનઃ ચતુર્થ પ્રકાશ ગાથા-૧૩
તથા આ ચારે પ્રકારની કલાઓ અને બીજા પણ ચાર ભાવો જીવને જ્ઞાનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાયકર્મના ક્ષયોપશમને અનુસારે તથા ઉચ્ચગોત્ર આદિ પુણ્યકર્મના ઉદયને અનુસારે પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યાં કર્માનુસારિણી વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી હોય, તેમાં હે આત્મન્ ! મદ કેમ કરાય ? અર્થાત્ ન જ કરાય, માટે મદ ત્યજી દેવો જોઈએ.

જે જીવો મદને ત્યજે છે. નિર્મદ થઈને રહે છે તે જ સાચા સુખી બને છે. નિરહંકારીને ચિંતા-વ્યગ્રતા કે ભય વગેરે કંઈ જ હોતાં નથી ॥ ૨ ॥

ઉચ્ચ ભાવ દગ દોષે મદ જવર આકરો,
હોય તેહનો પ્રતિકાર કહે મુનિવર ખરો ।

પુર્વ પુરુષ સિંધુરથી લઘુતા ભાવવું,

શુદ્ધ ભાવન તે પાવન શિવ સાધન નવું ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ - ઉચ્ચભાવ-હું બીજાથી બુદ્ધિ આદિમાં કંઈક ઊંચો છું, વિશિષ્ટ છું આવા પ્રકારની, દગ દોષે - દૃષ્ટિના દોષથી જ, મદજવર - માનરૂપી તાવ, આકરો - તીવ્ર, હોય તેહનો પ્રતિકાર - તેનો પ્રતિકાર થઈ શકે છે, કહે મુનિવર - એમ મુનિવર પુરુષો કહે છે, ખરો - ખરેખર, સાચેસાચ, પૂર્વ પુરુષ સિંધુરથી - પૂર્વ પુરુષોરૂપી હાથીઓથી, લઘુતાભાવવી - નાનાપણું વિચારવું, શુદ્ધભાવન - શુદ્ધ ભાવના ભાવવી, તે પાવન - તે જ પવિત્ર, શિવ સાધન - મુક્તિનું સાધન છે, નવું - અપૂર્વ. ॥૩॥

ગાથાઈ - “બીજાથી હું કંઈક આગળ છું” આવા પ્રકારની ઊંચાપણાની દૃષ્ટિના દોષથી માનરૂપી તીવ્ર તાવ આવે છે. તેનો સાચેસાચ (ખરેખર) જો પ્રતિકાર કરવો હોય તો થઈ શકે છે એમ મુનિવર પુરુષો કહે છે. પૂર્વ પુરુષોરૂપી હાથીઓથી પોતાની લઘુતા વિચારવી આ જ એક શુદ્ધ ભાવના છે. અને તે મુક્તિનું પવિત્ર સાધન છે અને તે અપૂર્વ માર્ગ છે ॥ ૩ ॥

વિવેચન - આપણો આ જીવ જ્યારે જ્યારે પોતાની જાતને બીજા પુરુષો કરતાં “હું કંઈક ઊંચો છું” હું કંઈક વિશિષ્ટ છું, મેં તે તે વિષયમાં પારંગતતા મેળવી છે આવું મનમાં વિચારે છે ત્યારે ત્યારે આવા પ્રકારની પોતાની જાતને વિષે ઊંચાપણાની દૃષ્ટિના દોષથી “આકરો મદજ્વર” માનરૂપી તાવ તીવ્ર બની જાય છે. આ જીવને મોટું અભિમાન વધી જાય છે અને હું જ સર્વશ્રેષ્ઠ છું એમ મનમાં માની બેસે છે.

તે તાવનો ખરેખર-સાચો જો પ્રતિકાર કરવો હોય તો થઈ શકે છે એમ શાસ્ત્રોમાં મુનિવર પુરુષો કહે છે કારણ કે જ્યારે આપણે પુર્વપુરુષરૂપી હાથીઓથી ઘણા નાના છીએ, ચૌદપૂર્વધારી, લઘ્વિધારી અને ચઉનાણધારી મહાત્માઓની અપેક્ષાએ હું કંઈ જ નથી. આમ જ્યારે વિચારીએ ત્યારે આ અભિમાન ઓગળી જાય છે. આ રીતે પોતાની જાતને લઘુપણે વિચારવી એ અભિમાનને તોડનાર હોવાથી માનના તાવને ઉતારનાર છે તથા આવો વિચાર પરમપવિત્ર ભાવના રૂપ છે. અર્થાત્ શુદ્ધભાવના છે. આવી પવિત્ર ભાવના જ મુક્તિપ્રાપ્તિનું અદ્ભુત અને પવિત્ર સાધન છે. પોતાની જાતને નાની માનવાથી માન ઓગળી જાય છે અને કષાય હણાવાથી આ જીવ તુરત જ ઉપર આવે છે અને કલ્યાણની પ્રાપ્તિ કરે છે. આવી લઘુપણાની પરમ પવિત્ર ભાવના ભાવવી તે નવુ-અપૂર્વ મુક્તિસાધન છે. ॥૩॥

માને ખોયું રાજ્ય લંકાનું રાવણે,
 નરનું માન હરે હરિ આવી ઐરાવણે,
 સ્થૂલિભદ્ર શ્રુતમદથી પામ્યા વિકાર એ,
 માને જીવને આવે નરક અધિકાર એ. ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ - હરિ - ઇંદ્ર મહારાજા, નરક અધિકાર - નરકમાં
 ગમન. ॥ ૪ ॥

ગાથાર્થ - માનના કારણે જ રાવણ રાજાએ લંકાનું રાજ્ય
 ખોયું, દશાર્ણભદ્ર રાજાનું માન ઇંદ્રમહારાજાએ ઐરાવણ દાથી ઉપર
 આવીને દૂર કર્યું, સ્થૂલિભદ્રજી શ્રુતજ્ઞાનનો મદ કરવા ગયા, તો
 તેનાથી (સિંહનું રૂપ કરવાના) વિકારને પામ્યા, આ રીતે માનક્ષાય
 આ જીવને નરકગમનનો અધિકારી બનાવે છે. ॥ ૪ ॥

વિવેચન - માન કરનારા જીવો માનના કારણે કેવાં કેવાં
 દુઃખો પામ્યા ? પરાભવ પામ્યાં ? તે ઉપર આ ગાથામાં રાવણનું,
 દશાર્ણભદ્રનું અને સ્થૂલિભદ્રનું એમ ત્રણ ઉદાહરણો કહ્યાં છે.

રાવણ રાજા અભિમાનમાં રહ્યા, તો તેનાથી રામચંદ્રજીની
 સાથે યુદ્ધ થયું, પોતે મરાયા, કુટુંબ ખેદાન મેદાન થયું, લંકા નગરનું
 રાજ્ય ગયું, લંકા નગરી બળી, અને લંકાનગરીની શોભા ગઈ. તથા
 જગતના લોકોમાં અપયશવાળા બન્યા. સર્વત્ર નિંદાને પામ્યા. આ
 રીતે માનના કારણે ઘણું નુકશાન થયું.

ચંપાનગરથી વિહાર કરી પરમાત્મા મહાવીર પ્રભુ
 દશાર્ણનગરીમાં સમોસર્યા, ઉદ્યાનપાલકે ત્યાંના રાજા દશાર્ણભદ્રને પ્રભુ
 પધાર્યાની વધામણી આપી. દશાર્ણભદ્ર રાજાએ મનમાં આવો વિચાર
 કર્યો કે “આજ સુધી કોઈએ વંદન ન કર્યું હોય તેવા આડંબર સાથે
 આવતીકાલે આપણે પરમાત્મા મહાવીર પ્રભુને વંદન કરવા જઈશું.”

વંદન કરવા જવું અને તેમાં પણ પરમાત્માને વંદન કરવા જવું તે ઘણું જ સારું કામ છે. તેથી રાજકીય સઘળા ઠઠારા સાથે તેઓ બીજા દિવસે વંદન કરવા નીકળ્યા. પરંતુ તેમાં જે આવો ભાવ વર્તે છે કે “આજ સુધી કોઈએ ન કર્યું હોય તેવું” આ ભાવ સારો નથી. અભિમાન સૂચક છે તેથી ઈન્દ્ર મહારાજાએ અવધિ જ્ઞાનથી આ વાત જાણીને દૈવિક ઋદ્ધિવાળા ઐરાવણ હાથીની વિકુર્વણા કરીને તે ઈન્દ્ર મહારાજા પરમાત્માને વંદન કરવા માટે બીજી બાજુથી આવ્યા. આ રીતે દૈવિક ઋદ્ધિ વધારે વિકુર્વિને દશાર્ણભદ્ર રાજાનું માન તોડ્યું.

સ્થૂલિભદ્રજી શ્રુતકેવલી એવા શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજી પાસે દ્વાદશાંગીનો અભ્યાસ કરતા હતા, દશપૂર્વનો અભ્યાસ થયા પછી દશમા પૂર્વના શાસ્ત્રાભ્યાસના કારણે અનેક લબ્ધિઓ તેઓને પ્રગટ થઈ હતી જ્યારે તેઓની સાત બહેનો વંદન કરવા આવ્યા, ત્યારે શ્રુતનો મદ થયો, સિંહનું રૂપ વિકર્વ્યું. શ્રુતના મદરૂપ આ વિકારના કારણે વધારે શ્રુત ભદ્રબાહુસ્વામીએ આપ્યું નહીં. આમ માનકષાયે ઘણા જીવોને પરાભવ પમાડ્યો છે. માનની મસ્તીમાં આવેલો આ જીવ ઘણાં કુકર્મો કરીને નરકનો અધિકારી બને છે માટે હે જીવ ! માન ત્યજી દેવું જોઈએ ॥ ૪ ॥

વિનય-શ્રુત-તપ-શીલ-ત્રિવર્ગ હણે સવે,
માન તે જ્ઞાનનો ભંજક હોવે ભવો ભવે ।
લૂંપક છેક વિવેક-નયનનો^૧ માન છે,
એહ જે છાંડે તાસ ન દુઃખ રહે પછે ॥ ૫ ॥

(૧) વિવેકનયનનો આ પાઠને બદલે કોઈ કોઈ પુસ્તકોમાં વિવેકરયણનો અથવા વિવેકનયનો આવા પાઠો પણ છે. શબ્દો પ્રમાણે અર્થ સુગમ છે. તે સ્વયં સમજી લેવો.

શબ્દાર્થ - શીલ - સંસ્કાર, ત્રિવર્ગ - ધર્મ, અર્થ અને કામ, હણેસર્વે - સર્વનો નાશ કરે, ભંજક - ભાંગનાર, હોવે - થાય છે, લૂંપક - લૂંટનાર, છેક - છેલ્લે, વિવેક-નયનનો - વિવેકરૂપી નેત્રનો, એહ જે છાંડે - જે લોકો આ માનને છોડે છે, તાસ - તેને, પછે - પછી. ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ - “માન નામનો આ કષાય” વિનયગુણનો, શાસ્ત્રાભ્યાસનો, તપનો, સંસ્કારનો, અને ધર્મ-અર્થ-કામ એમ ત્રિવર્ગનો નાશ કરનાર છે તથા આ માન ભવોભવમાં જ્ઞાનગુણનો ભંજક છે. વિવેક, દશા રૂપી નેત્રનો છેવટે લોપ કરનાર છે. જે જીવો આ માન કષાયને છોડે છે. તેઓને પછી દુઃખ રહેતું નથી ॥ ૫ ॥

વિવેચન - માન કષાય આત્માના કેટલા ગુણોનો નાશ કરે છે. તે વિષય આ ગાથામાં સમજાવ્યો છે. માનવાળો માણસ ક્યાંય નમે નહીં, બધે જ મોટાઈ પૂર્વક અધ્ધર જ ચાલે છે તેથી વિનયગુણ જે નમ્રતાના સ્વભાવવાળો છે. તે ત્યાં ટકે નહીં આ રીતે માનકષાયથી મોટાઈવાળા અને અભિમાની થવાના કારણે સૌથી પ્રથમ વિનયગુણનો નાશ થાય છે.

માનકષાયવાળો જીવ ઉદ્ધતભાષી બનવાથી ગુરુની પ્રસન્નતા મેળવી શકતો નથી તેથી તથા સ્વમાન સાચવવાના, અને અપમાન થયું હોય તો તેનાથી થયેલા ક્રોધના આવેશોના વિચારોમાં ચિત્ત વ્યગ્ર રહેવાથી શાસ્ત્રાભ્યાસ પામી શકે નહીં. પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, માફી માગવી, આલોચના કરવી, આવો ભાવ તથા પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે તપ તો અક્કડતાના કારણે આવતો જ નથી. ઉદ્ધતભાષણ અને ઉદ્ધત વર્તન હોવાથી સંસ્કારો રહેતા જ નથી. આના કારણે જ ગૃહસ્થજીવનમાં કરવા યોગ્ય એવા ધર્મ, અર્થ અને કામ આમ ત્રણે વર્ગને તે આચરી શકતો નથી. અને યત્કિંચિત્ કદાચ તે ત્રિવર્ગનું આચરણ કરે તો પણ

અહંકારીપણાના કારણે બધે જ સારા સંબંધો તુટતાં આ ત્રણવર્ગનો પણ નાશ થાય છે.

મારી ક્યાંય માનહાનિ ન થાય અને મને સર્વત્ર વધારે માન જ મળે આવા અભિપ્રાયમાં અટવાયેલાનું ચિત્ત આકુળ-વ્યાકુળ અને અશાંત હોવાથી પૂર્વે પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન પણ ટકતું નથી. બોલવા ચાલવાનો વિવેક અને વર્તનરૂપી નેત્રનો પણ નાશ થાય છે. પોતાના માનમાત્રને જ સાચવવાનું ધ્યેય હોવાથી વિવેકી જીવન જીવવા સ્વરૂપ ન્યાય-નીતિનો પણ નાશ થાય છે. ન્યાય-નીતિને છોડીને પણ તે જીવ માત્ર માનને જ સાચવે છે. આ રીતે માનકષાય વિવેકરૂપી નેત્રનો તથા બીજા પણ અનેક ગુણોનો નાશક હોવાથી દુઃખોને જ આપનારો છે. જે જીવો તે માનકષાયને છોડી દે છે. તે જીવોને હવે પછી દુઃખ રહેતું નથી. કારણ કે નમ્ર થવાના કારણે દરેક ગુણીયલ મહાત્માઓ સાથે સારા સંબંધો રહેવાથી ગુણોનો નાશ તો થતો જ નથી પરંતુ ગુણોની વૃદ્ધિ જ થાય છે ॥ ૫ ॥

માને બાહુબલિ વરસ લગે કાઉસ્સગ્ગ રહ્યા,
નિર્મદ ચક્રી સેવક હોય મુનિ સમ કહ્યા.
સાવધાન ત્યજી માન જે ધ્યાન ધવલ ધરે,
પરમા સુજસ-રમા તસ આલિંગન કરે ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ - નિર્મદ-મદ વિનાના, ચક્રી-સેવક - ચક્રવર્તી હોય કે સેવા કરનાર સેવક હોય, સાવધાન - જાગૃત થઈને, ધવલ - ઉજવલ, પરમા - સૌથી શ્રેષ્ઠ, સુજસ-રમા - સારા યશવાળી મુક્તિરૂપી સ્ત્રી ॥ ૬ ॥

ગાથાર્થ - માનના કારણે બાહુબલિજી એક વર્ષ સુધી કાઉસ્સગ્ગમાં રહ્યા, (પણ કેવલજ્ઞાન થયું નહીં) તેથી મદ વિનાનો

જીવ ચક્રવર્તી હોય કે સામાન્ય સેવક હોય પણ તે બંને સમતાભાવના કારણે મુનિની સમાન આરાધક છે. માટે હે આત્મા ! જાગૃત થઈને, માનને ત્યજીને, ઉજ્વલ ધ્યાન જે જીવો ધરે છે તે જીવોને સૌથી શ્રેષ્ઠ એવી અને સારા યશવાળી એવી મુક્તિરૂપી સ્ત્રી તુરત આલિંગન કરે છે (પ્રાપ્ત થાય છે) ॥ ૬ ॥

વિવેચન - ઋષભદેવ પ્રભુના પુત્ર બાહુબલીજીના મનમાં હતું કે “લઘુ બાંધવ વાંદુ નહીં” મારા નાના ૯૯ ભાઈઓએ જે દીક્ષા લીધી છે. તેઓ મારાથી પૂર્વ દીક્ષિત થયા છે માટે મારે વંદનીય છે. પણ હું સૌથી મોટો છું. મારાથી તેઓના પગમાં કેમ પડાય ? તે માટે કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાનમાં રહીને પ્રથમ કેવલજ્ઞાન મેળવીને પછી ત્યાં જાઉં. જેથી મારે તેઓને વંદન કરવું ન પડે. આવા પ્રકારના માનમાં રહેવાથી ૧ વર્ષ સુધી કાઉસ્સગ્ગમાં ઉભા રહ્યા. પણ માન હોવાથી કેવલજ્ઞાન ન જ થયું. આ રીતે માનકષાય કેવો છે ? તે આ ઉદાહરણથી ગુરુમહારાજ સમજાવે છે. જ્યારે બ્રાહ્મી-સુંદરી નામની તેઓની બન્ને બહેનો ત્યાં આવી, અને “વીરા મોરા ! ગજ થકી ઉતરો” ઈત્યાદિ વાક્યો કહીને પ્રતિબોધ્યા અને માનકષાયને છોડ્યું ત્યારે તુરત જ કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થયું.

કોઈ ચક્રવર્તી રાજા હોય કે સામાન્ય સેવક હોય, પણ જો નિર્મદ હોય એટલે માનકષાયનો ત્યાગ કરીને નમ્રતાગુણવાળા હોય તો (એક ધનવાન અને બીજો ધનરહિત હોવા છતાં) તે બન્ને મુનિની જેવા (આરાધક) શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે તેથી હે મુમુક્ષુ જીવો ! જાગૃત બનો, માનકષાયનો ત્યાગ કરો, અને આત્મદશાની નિર્મળતા વધે તેવું ઉજ્વળ ધ્યાન કરો. આત્મતત્ત્વનું ચિંતન કરો. જેનાથી સર્વકર્મોનો ક્ષય અવશ્ય થાય છે અને સર્વકર્મોનો ક્ષય થવાથી સૌથી શ્રેષ્ઠ અને ઉત્તમ યશવાળી મુક્તિરૂપી સ્ત્રી આ આત્માનું આલિંગન કરે છે અર્થાત્ મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

અહીં છેલ્લી ગાથાની છેલ્લી લીટીમાં “પરમા સુજસ-રમા” પદમાં સુજસ શબ્દ લખીને ગ્રંથકર્તાએ પોતાનું “શ્રી યશોવિજયજી” આવું નામ પણ ગર્ભિત રીતે સૂચવ્યું છે ॥૬॥

આ પ્રમાણે “માન-કષાય” આવા નામવાળું જે સાતમું પાપસ્થાનક છે તેના વર્ણનની સજ્ઞાય સમાપ્ત થઈ.

“માયા કષાય” નામના આઠમા પાપસ્થાનકની સજ્ઞાય -
 પાપસ્થાનક આઠમું કહ્યું, સુણો સંતાજી,
 છાંડો માયા મૂલ, ગુણવંતાજી. ।
 કષ્ટ કરે વ્રત આદરે, સુણો સંતાજી,
 માયાએ તે પ્રતિકુલ. ગુણવંતાજી. ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ - માયાએ - માયા હોય તો, તે - તે સેવેલાં
 ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો, પ્રતિકુલ - વિપરીત ફળ આપનારાં જાણવાં.

ગાથાર્થ - “માયા” એ આઠમું પાપસ્થાનક કહ્યું છે. તેને
 મૂલથી જ છોડો, કોઈ જીવ કષ્ટ કરે, વ્રત આદરે, પણ જો માયા સેવે
 તો તે સઘળાં ધર્મ અનુષ્ઠાનો વિપરીત ફળદાયક થાય છે. ॥ ૧ ॥

વિવેચન - “માયા” કરવી, કપટ કરવું, લુચ્ચાઈ કરવી. આ
 આઠમું પાપસ્થાનક છે. આ માયાને મૂલથી જ ત્યજી દેવી જોઈએ.
 જો અલ્પમાત્રાએ પણ આ માયા હૃદયમાં રાખવામાં આવે, તો ઘણાં
 કષ્ટો (ઉપસર્ગ-પરિષદો) સહન કર્યા હોય, તથા વ્રતોનો સ્વીકાર અને
 પાલન કર્યું હોય, તો તે સઘળું પ્રતિકુલ ફળ આપનાર બને છે.
 કારણ કે કષ્ટ સહન કરવાથી અને વ્રત પાલનથી વચનયોગ અને
 કાયયોગની શુભતા થવાથી પુણ્યબંધ થાય છે. અને મનમાં માયાનો
 રંગ હોવાથી મોહનીયકર્મના બંધરૂપ પાપનો અનુબંધ થાય છે. તેથી
 પાપનુબંધી પુણ્ય બંધાવાથી દેવલોકાદિ ભવ મળે પણ તે ભવનપતિ
 વ્યંતર દેવ જેવા ભવ મળે કે જે કમઠ તાપસની જેમ જે ભવો
 વધારે પાપ જ કરાવે, તેવા ભવો મળે છે, તેથી પ્રતિકુલ ફળ
 આપનારા બને છે.

કમઠે તાપસપણાનું તપ કર્યું હતું. તેથી પુણ્ય બાંધ્યું મૃત્યુ
 પામીને મેઘમાલી થયો. પણ મેઘમાલી દેવ થયો તો વિભંગજ્ઞાન મળ્યું,

તેનાથી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને જોયા, અને તે જોઈને ઉપસર્ગ કરવા દોડી આવ્યો, એટલે ઘણીવાર આવા પ્રકારનું પુણ્ય પણ સંસારમાં વધારે રખડાવનાર બને છે જો તે તિર્યચ-મનુષ્યમાં ગયો હોત તો વિભંગજ્ઞાન ન મળવાથી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને જોઈ જ ન શકત અને નરકમાં ગયો હોત તો વિભંગજ્ઞાન મળત પણ ચાર ગાઉની સીમાવાળું જ હોવાથી પ્રભુને જાણી જ ન શકત અને અહીં આવી પણ ન શકત માટે વધારે પાપ કરાવે તેવો જ ભવ આવા પુણ્યથી મળ્યો. તેથી હે આત્માર્થી જીવો ! તમારે માયાને જરા પણ સ્થાન ન આપવું. ॥ ૧ ॥

નગન માસ ઉપવાસીયા, સુણો. સીથ લીયે કૃશ અન્ન.
ગુણવંતાજી,
ગર્ભ અનંતા પામશે, સુણો. જો છે માયા મન્ન.
ગુણ. ॥૨॥

શબ્દાર્થ - નગન - નગ્નપણું, માસ ઉપવાસીયા - મહીનાના ઉપવાસવાળાપણું, સીથ લીયે - સિક્કથ એટલે એક દાણા જેટલું ભોજન લે. કૃશ અન્ન - નિરસ અને તુચ્છ અન્નનું ભોજન કરવું, માયા મન - મનમાં માયા છે તો ॥ ૨ ॥

ગાથાર્થ - ધારો કે નગ્ન થઈને ઉત્કૃષ્ટ સાધુતા પાળે, મહીના, મહીનાના ઉપવાસ કરે, એક દાણાનું ભોજન કરે, નિરસ અને તુચ્છ અન્નનું ભોજન કરે, આટલું બધું તીવ્ર તપાદિ કરે તો પણ જો મનમાં માયાનો રંગ હોય તો અનંત જન્મ-મરણ કરવા રૂપે તે જીવ અનંત ભવભ્રમણ પામે છે ॥ ૨ ॥

વિવેચન-માયાના પરિણામ આ આત્માને સંસારમાં કેવા રખડાવે છે તે ઉપર ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે બહારથી ઉચ્ચકોટિની સાધુતા પાળવાના આશયથી કદાચ આ જીવ જેમ પરિવાર અને

પૈસાનો ત્યાગ કરે છે તેમ વસ્ત્ર-પાત્રનો પણ ત્યાગ કરીને નમ્રતા ધારણ કરે તેથી આહાર-પાણીનો ત્યાગ કરીને મહીના-મહીનાના ઉપવાસો કદાચ કરે તથા એક દાણા માત્રના ભોજન કરવા જેટલું ઉગ્ર તપ કરીને ધ્યાનાદિ દ્વારા શરીરને અતિશય દુબળું-પાતળું કરે અને પારણા આદિમાં નિરસ તથા (વધેલું ફેંકી દેવા જેવું) તુચ્છ અન્નનું ભોજન કરે, આટલો ઊંચો ત્યાગ જીવનમાં લાવે તો પણ જો મનની અંદર માયા-કપટ અને છેતરપીંડીના જ પરિણામો રમતા હોય તો આટલો બધો ત્યાગ તપ હોવા છતાં પણ તે જીવ સંસારચક્રમાં અનંતી ભવભ્રમણા પામે છે. એટલે કે અનંતીવાર (ગર્ભધારણ)જન્મ-મરણાદિ પ્રાપ્ત કરશે. માટે હે આત્મન્ ! આ માયા(કપટ) કોઈ પણ રીતે સારી નથી ॥ ૨ ॥

કેશ લોચ-મલધારણા, સુણો. ભૂમિશય્યા વ્રતયાગ ગુણ. । સુકર સકલ છે સાધુને, સુણો. દુષ્કર માયા ત્યાગ. ગુણ. ॥૩॥

શબ્દાર્થ - કેશલોચ - કેશનો (વાળનો) લોચ કરવો, મલધારણા - મેલાં વસ્ત્રો રાખવાં અથવા શારીરિક મેલ ધારણ કરવો, ભૂમિશય્યા - પૃથ્વી ઉપર શયન કરવું, વ્રત - વ્રતપાલન, યાગ - પૂજાવિધિ, સુકર - સહેલાં છે, દુષ્કર - દુઃખે થાય તેવું છે, માયા ત્યાગ - માયાનો ત્યાગ ॥ ૩ ॥

ગાથાર્થ - માયાના અને દાટીમૂંછના કેશનો લોચ કરવો, મેલાં વસ્ત્રો રાખવાં અને શારીરિક મેલ ધારણ કરવો. ભૂમિ ઉપર શયન કરવું. વ્રતપાલન કરવું અને દર્શન વંદનાદિ રૂપ ભાવ પૂજા કરવી. આ સઘણું સાધુને સુખે સુખે કરી શકાય તેમ છે પરંતુ માયા કપટનો ત્યાગ કરવો તે ઘણું દુષ્કર છે. ॥ ૩ ॥

વિવેચન - દુષ્કર દેખાતાં એવાં પણ ધર્મ અનુષ્ઠાનો જેટલાં સહેલાઈથી થઈ શકે છે. તેટલો માયાનો ત્યાગ સહેલાઈથી થઈ

શકતો નથી. બહારનું ત્યાગમય જીવન પ્રાપ્ત કરવું હજું સહેલું છે પરંતુ અંદર રહેલા મનને કપટ વિનાનું અને સરળ બનાવવું ઘણું જ દુષ્કર છે તે વાત સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે - મસ્તકના, દાઢીના અને મૂછના કેશનો લોચ કરવો તે કાર્ય કઠીન હોવા છતાં પણ હજુ સહેલું છે. મેલાં વસ્ત્રો રાખવાં અને શારીરિક મેલ ધારણ કરવો. તે પણ સહેલો છે અર્થાત્ સ્નાન. ઉજવલવસ્ત્ર, અંગવિભૂષા આદિનો ત્યાગ સુકર છે ભૂમિ ઉપર શય્યા કરવી, દ્રવ્યથી પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન કરવું-પરમાત્માનાં સ્તવનો આદિ ગાવા દ્વારા ભક્તિ કરવા સ્વરૂપ ભાવપૂજા કરવી અથવા વ્રતપાલન કરવા સ્વરૂપ ભાવપૂજા કરવી. પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનું પાલન કરવું. ઉગ્ર વિહારાદિ કરવા. આ સર્વ ધર્મસંબંધી અનુષ્ઠાનો કાયા દ્વારા અને વચન દ્વારા કરવાનાં હોવાથી સહેલાં છે. જો કે આ સર્વ ધર્મ અનુષ્ઠાનો આચરવાં પણ ઘણાં જ દુષ્કર છે કારણ કે સાંસારિક સુખનો અને પૌદ્ગલિક ભાવોનો મોહ અનાદિ કાળના સંબંધવાળો હોવાથી ત્યજવો ઘણો જ દુષ્કર છે તો પણ માયાના ત્યાગની અપેક્ષાએ આ ત્યાગ કંઈક સુકર છે કારણ કે અનાદિ કાળની મોહની વાસનાનું જોર ઘણું હોવાના કારણે તથા અર્થ અને કામ જ વધારે પ્રિય હોવાના કારણે તેના માટે કરાતી જે આ માયા છે તેનો ત્યાગ કરવો ઘણો જ દુષ્કર છે. આ જીવનું મન ધર્મ અનુષ્ઠાન આચરતી વખતે પણ માયામાં જ બહુધા રમતું હોય છે. બાહ્યધર્મ અનુષ્ઠાન આચરવું સહેલું છે પણ મનમાં રહેલી માયાનો ત્યાગ કરવો ઘણો જ દુષ્કર છે. આ વિષયમાં અધ્યાત્મસાર ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે -

કેશલોચધરાણ્યાભિક્ષા બ્રહ્મવ્રતાદિકમ્ ।

દમ્બેન દૂષ્યતે સર્વ, ત્રાસેનેવ મહામણિઃ ।

દંભત્યાગાધિકાર શ્લોક ૫૮

ઉપર કહેલા અર્થને અનુસરનારો જ અર્થ છે. ॥ ૩ ॥

નયન વચન આકારનું સુણ. ગોપન માયાવંત, ગુણ ।
જેહ કરે અસતી પરે સુણો. તે નહી હિતકર તંત. ગુણ૦ ॥૪॥

શબ્દાર્થ - નયન - નેત્ર-આંખ, વચન - મોટાના બોલ,
આકાર - આકૃતિ, હાવભાવ, ગોપન - સંતાડવું, છુપાવવું, માયાવંત
- માયાવાળો જીવ, અસતીપરે - કુલ્ટા સ્ત્રીની પેઠે, હિતકર -
કલ્યાણકારી, તંત - છેવટે, અથવા શાસ્ત્ર. ॥ ૪ ॥

ગાથાર્થ - જે માયા કપટવાળા જીવો છે. તે અસતી
(વ્યભિચારિણી) સ્ત્રીની જેમ આંખ અને ભાષાના આકારનું ગોપન
કરે છે તે પણ છેવટે અત્યંત અહિતકારી છે (હિતકારી નથી) એમ
શાસ્ત્ર કહે છે. ॥ ૪ ॥

વિવેચન - જેમ વ્યભિચાર સેવનારી દુષ્ટ સ્ત્રી પોતાના પતિની
ગેરહાજરીમાં કામાન્ધ થઈ છતી અનેક પ્રકારની કામલીલા કરે છે
પરંતુ પતિની હાજરીના કાલે તે બધા જ હાવભાવોને છુપાવે છે.
આંખના મુખના અને ભાષાના હાવભાવો એવા મીઠા કરે છે કે જાણે
અતિશય પતિવ્રતા સ્ત્રી જ હોય શું ? દુરાચારની તો ગંધ જ આવવા
દેતી નથી. તેવી રીતે માયા કપટ કરનારા જીવો પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા
અને બીજાને તેમાં ફસાવવા મીઠા હાવભાવો કરતા હોય છે. ઘણો
જ આદર બહુમાન અન્યને આપતા હોય છે. પણ અંદરથી સામેનાને
લૂંટી લેવાનો જ ઈરાદો હોય છે. અથવા પોતાના પાપને છુપાવવાનો
જ પ્રયાસ હોય છે. હૃદયમાં ઝેર અને મુખમાં અમૃત જેવું તેમનું
કપટભરેલું વર્તન હોય છે નીતિશાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે -

દુર્જનઃ પરિહર્તવ્યઃ વિદ્યયાડલકૃતોઽપિ હિ ।

મધુ તિષ્ઠતિ જિહ્વાગ્રે, હૃદયે તુ હલાહલમ્ ॥

વિદ્યાથી અલંકૃત એવો પણ દુર્જન માણસ દૂરથી જ ત્યજવા
લાયક છે કારણ કે દુર્જન માણસના જીભના અગ્રભાગ ઉપર મધ

હોય છે પણ હૃદયમાં હલાહલ ઝેર હોય છે તેથી માયાવાળા જીવનું નેત્ર અને વચનો દ્વારા દુષિતભાવોનું ગોપન વ્યભિચારિણી સ્ત્રીના જેવું હોય છે પણ છેવટે તે હિતકારી થતું નથી એમ શાસ્ત્ર કહે છે.

અસ્થિરે હૃદયે ચિત્રા, વાઙ્મનેત્રાકારગોપના ।

પુંશ્ચલ્યા ઇવ કલ્યાણ-કારિણી ન પ્રકીર્તિતા ॥

જ્ઞાનસાર અષ્ટક-સ્થિરતાષ્ટકમાં પણ પૂજ્યશ્રીએ આ જ ભાવ લખ્યો છે. ॥ ૪ ॥

કુસુમપુરે ઘરે શેઠને સુણો. હેઠે રહ્યો સંવિજ્ઞ ગુણ.

ઉપરિ તસ બીજો રહ્યો સુણો. મુત્કલ પણ સુગુણજ્ઞ.

ગુણ૦ ॥ ૫ ॥

દંભી એક નિંદા કરે સુણો. બીજો ઘરે ગુણ રાગ. ગુણ.

પહેલાને ભવ દુસ્તર કહે સુણો. બીજાને કહે વલી તાગ.

ગુણ૦ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ - કુસુમપુરે - કુસુમપુર નામના નગરમાં, ઘરે શેઠને - એક શેઠને ઘેર, હેઠે રહ્યો - નીચે રહેલો, સંવિજ્ઞા - સંવેગપાક્ષિક, ઉપરિ તસ બીજો રહ્યો - તે શેઠના ઘરની ઉપર બીજા મુનિ ઉતરેલા છે, મુત્કલ - શારીરિક શક્તિ નહીં હોવાથી આચાર પાલનમાં કંઈક હઠીલો, પણ - પરંતુ, સુગુણજ્ઞ - સારા અને બીજાના ગુણોના જાણનારા ॥ ૫ ॥

દંભી એક નિંદા કરે - પહેલો નીચે ઉતરેલો જીવ દંભી છે. અને ઉપરનાની નિંદા કરે છે, બીજો ઘરે ગુણવંત - ઉપર રહેલો બીજો, હૈયામાં બીજાને (નીચેનાને) ગુણવંત તરીકે જુએ છે પહેલાને ભવ દુસ્તર કહે - નીચેના પહેલાને સંસાર દુસ્તર કહ્યો,

બીજાને કહે વલી ત્યાગ - ઉપર રહેલા બીજાના ભવનો તાગ, ભવનો અંત થયો એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે ॥ ૬ ॥

ગાથાર્થ - કુસુમપુર નામના નગરમાં એક શેઠને ઘેર નીચે સંવેગી (પણ નિંદક) સાધુ નીચે ઉતરેલા છે અને ઉપરના માલે બીજા આચારપાલનમાં કંઈક ઢીલા પણ ઉત્તમગુણજ્ઞ સાધુ રહેલા છે. એક શેઠને ઘેર ઉપર-નીચે આવી પ્રકૃતિવાળા બે મુનિ ઉતરેલા છે. નીચેના મુનિ દંભી હોવાથી ઉપરનાની નિંદા કરે છે. અને બીજા (ઉપરના) મુનિ નીચેના મુનિના ગુણોનો અનુરાગ હૈયામાં ઘરે છે. જ્ઞાની પુરુષો પહેલાને સંસાર દુસ્તર કહે છે અને બીજાને સંસારનો તાગ (છેડો-અંત) કહે છે ॥ ૫-૬ ॥

વિવેચન - કુસુમપુર નામનું એક નગર છે તેમાં એક સુખી શેઠ રહે છે. વિચરતા વિચરતા એક મુનિ પોતાના શિષ્યો સાથે ત્યાં આવે છે ઉતરવા માટે શેઠ તેઓને નીચેના ભાગમાં જગ્યા આપે છે. આ મુનિ સંવેગી છે આચાર પાલન સારું કરે છે. પરંતુ બીજાની નિંદા કરવાની અને છિદ્રો જ જોવાની વૃત્તિવાળા છે તેવામાં વિચરતા વિચરતા બીજા મુનિ પણ ત્યાં આવે છે. શેઠ તેઓને ઉતરવા માટે ઉપરના માળની જગ્યા આપી. તે મુનિ શારીરિક પરિસ્થિતિ આદિના કારણે આચારપાલનમાં કંઈક ઢીલા છે. પરંતુ “સુગુણજ્ઞ” છે બીજાના ગુણોને જ માત્ર જોનારા અને અતિશય ઉત્તમ છે.

નીચેના સાધુ નિરંતરપણે ઉપરના સાધુની તેના આચાર પાલનની મંદતાની: નિંદા જ કર્યા કરે છે. પોતે આચારપાલનમાં સારા છે. પરંતુ ઉપરના મુનિની નિંદા જ કરે છે. ગુણોને પણ દોષો રૂપે જ ગાય છે. છિદ્રો જ વધારે દેખે છે. જ્યારે ઉપરના મુનિ નીચેના મુનિના આચારપાલનની પ્રશંસા અને અનુમોદના જ કરે છે. તેઓના ગુણોને જ જુએ છે. કદાચ કોઈ છિદ્ર દેખાય તો પણ તે

દોષ સંજોગોવશાત્ હશે એમ કહી દોષોની અવગણના કરે છે. આખું ચાતુર્માસ આ રીતે પૂર્ણ થાય છે અને ઉપર-નીચેના બન્ને મુનિઓ સ્વતંત્રપણે બીજે વિહાર કરે છે.

એક વખત વિચરતા વિચરતા સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ત્યાં પધારે છે. ત્યારે તે શેઠ સર્વજ્ઞ પ્રભુને પૂછે છે કે અહીં વસેલા બન્ને મુનિઓમાં હે પ્રભુ! કોણ ઊંચા અને કોણ નીચા હતા. પ્રભુ કહે છે કે નીચે ઉતરેલા મુનિ આચારપાલનમાં ભલે સારા હતા. પરંતુ માયામય સ્વભાવ હોવાથી નિંદકવૃત્તિના કારણે તેઓને આ સંસાર દુસ્તર બનશે અને બીજા મુનિ કે જેઓ ઉપર ઉતરેલા હતા તેઓને અલ્પકાળમાં જ ભવનો તાગ-છેડો આવશે, અંત આવશે. આવું સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ કહ્યું.

આ કથા ઉપરથી માયાવી સ્વભાવ જીવને સંસારમાં કેવો રખડાવનાર છે ? તે જાણીને હે જીવ ! માયાનો તું ત્યાગ કર
॥ ૫-૬ ॥

વિધિ નિષેધ નવિ ઉપદિશે, સુણો એકાંતે ભગવંત ગુણ.
કરણીએ નિષ્કપટી હવું સુણો, એ આણા છે તંત.

ગુણ૦ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ - વિધિ નિષેધ - આમ કરવું અથવા આમ ન જ કરવું, કરણીએ - કરણીમાં આચાર-પાલનમાં, નિષ્કપટી - માયા વિનાના, હવું - થવું, સહેલું તંત - શાસ્ત્ર. ॥ ૭ ॥

ગાથાર્થ - કોઈ પણ વિષયની વિધિનો કે નિષેધનો ભગવંતે એકાંતે ઉપદેશ આપ્યો નથી. પરંતુ ગમે તેવાં કારણો આવે તો પણ કરણીમાં નિષ્કપટી જ રહેવું આવી ભગવંતની આજ્ઞા છે એમ શાસ્ત્ર કહે છે ॥ ૭ ॥

વિવેચન - “ગમે તેવાં કારણો ઉપસ્થિત થાય” તો પણ માયા કરવા જેવી નથી જ. આ વાત ઉપર ભાર આપતાં ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે કે ભગવંતે કોઈ પણ વિષય ઉપર એકાન્તે વિધિ કે એકાન્તે નિષેધ કહ્યો નથી પણ માયાની બાબતમાં તો એકાન્તે નિષેધ જ કહ્યો છે અર્થાત્ નિષ્કપટી જ રહેવાનું કહ્યું છે. આ જ પરમાત્માની સાચી આજ્ઞા છે એમ શાસ્ત્રકાર ભગવંતો કહે છે.

જૈન શાસન ઉપર, સાધુ-સાધ્વીજી ઉપર, આગમાદિ પ્રભાવક શાસ્ત્રો ઉપર જ્યારે જ્યારે કોઈ આપત્તિ આવે, કોઈ તરફથી ઉપદ્રવ આવે, ત્યારે ત્યારે તેની રક્ષા કરવા માટે ક્રોધ કરવો પડે, આવેશ બતાવવો પડે તો તેનો એકાન્તે નિષેધ નથી. એવી જ રીતે જૈન શાસન અને તેના અનુયાયી સાચા સાધુ-સાધ્વીજી સિવાય કોઈપણ વ્યક્તિને હું ભાવથી નમસ્કાર નહીં કરું આવું માન કરવાનો પણ ભગવંતે નિષેધ કહ્યો નથી. આવી રીતે કોઈપણ વસ્તુનું એકાન્તે વિધાન કે એકાન્તે નિષેધ જણાવ્યા નથી. સારાંશ કે લાભાલાભ જોઈને ધર્મપ્રભાવના આદિ કારણો કદાચ હોય તો ક્રોધાદિનો નિષેધ નથી. પરંતુ ગમે તેવાં કારણો ઉપસ્થિત થાય તો પણ કરણિમાં માયા કરવાનો તો નિષેધ જ છે. એટલે જ કહે છે કે ગમે તેવાં પણ કારણો ઉપસ્થિત થાય તો પણ કરણિમાં-પોતાના જીવન વ્યવહારમાં ક્યારેય પણ માયા કપટ કરવી નહીં જ, નિષ્કપટી જ રહેવું. આવી જ પ્રભુની આજ્ઞા છે. એમ શાસ્ત્ર કહે છે તો હે જીવ ! અનાદિ કાળથી લાગી વળગેલી આ માયાને તું છોડ. માયા કરવા જેવી નથી. ॥ ૭ ॥

માયાથી અલગા ટલો, સુણો. જિમ મીલો મુગતિસ્યું રંગ. ગુણ૦
સુજસ વિલાસ સુખી રહો. સુણો. લક્ષણ આવે અંગ.

ગુણ૦ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ - અલગા - દૂર, ટલો - રહો, મુક્તિસ્ત્યું - મુક્તિની સાથે, રંગ - ઉત્સાહ - ઉમંગ. ॥ ૮ ॥

ગાથાર્થ - હે ભવ્ય આત્માઓ ! માયાથી તમે દૂર રહો, જેથી મુક્તિની સાથે રંગ (પ્રેમ-ઉત્સાહ) લાગે અને ઉત્તમ લક્ષણો (ગુણો) આ શરીરમાં (શરીરધારી આત્મામાં) આવે. જેથી સદા યશવાળા થયા છતા સ્વભાવદશાના આનંદના વિલાસવાળા થઈને સદાકાળ સુખી જ થઈને રહો ॥ ૮ ॥

વિવેચન - ‘માયા એ સાક્ષાત્ રાક્ષસી છે’ એમ સમજીને હે ભવ્ય જીવો ! માયાથી સદાકાળ દૂર જ રહો. માયા એ સાપથી પણ ભયંકર વસ્તુ છે. સાપ એક ભવમાં મારે છે. માયા ભવોભવમાં આ જીવને સદ્ગુણોથી પછાડે છે. તેથી માયાને છોડીને સરળ સજ્જન અને સંત બનો. માયા એ પાપનું જ પોટલું છે એમ સમજીને તેને છોડી દો. જો માયાને છોડશો તો જ સારા યશવાળા બનશો, દુનિયાના કોઈ પણ જીવો તમારી સામે અપયશની આંગળી નહીં ચિંધી શકે. તથા તમે પણ નિશ્ચિંત થયા છતા સદા આનંદી અને સુખી થશો કારણ કે માયાવી માણસો સદાકાળ ચિંતાતુર જ હોય છે અને સરળ હૃદય રાખવાથી સમ્યક્ત્વ, વ્રત આદિ અનેક ગુણો આ આત્મામાં આવે છે. માયા એ મિથ્યાત્વનું મૂળ છે. તેથી તેના ત્યાગથી જ આ જીવમાં ગુણો આવે છે. અહીં છેલ્લી ગાથાની અંતિમ પંક્તિમાં “સુજસ રહો” એ પદમાં “સુજસ” શબ્દ લખીને ગ્રંથકર્તાએ પોતાનું “યશોવિજયજી” એવું નામ પણ ગર્ભિત રીતે સૂચવ્યું છે. ॥ ૮ ॥

આ પ્રમાણે “માયા ક્ષાય” નામવાળું જે આઠમું પાપસ્થાનક છે તેનાં વર્ણનની સજ્જાય સમાપ્ત થઈ.

“લોભ” નામના નવમા પાપસ્થાનકની સજ્ઞાય-

જીરે મારે, લોભ તે દોષ અથોભ, પાપસ્થાનક નવમું કહ્યું
જીરે જી,
જીરે મારે, સર્વ વિનાશનું મૂલ, એહથી કૂણે ન સુખ લહ્યું,
જીરે જી, ૧

શબ્દાર્થ - અથોભ - અટકે નહીં તેવો, એહથી-આ લોભથી. ॥૧॥

ગાથાર્થ - કદાપિ અટકે નહીં એવો આ લોભદોષ છે અને તે નવમું પાપસ્થાનક કહ્યું છે. આ લોભ સર્વ વિનાશનું મૂલ છે તેનાથી કોઈએ સુખ મેળવ્યું નથી ॥ ૧ ॥

વિવેચન - હવે લોભ નામના નવમા પાપસ્થાનકને સમજાવે છે. લોભ વણથંભ્યો કહેવાય છે. એટલે કે ક્યારેય પણ અટકતો નથી. ગમે તેટલી ધનસંપત્તિ આવે તો પણ તેને વધારવાની જ મનોવૃત્તિ દરેક જીવોની રહે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે લાહે લોહો વડ્ઢડ્-જેમ જેમ લાભ થાય છે તેમ તેમ લોભ વધતો જ રહે છે તેથી તે લોભ “અથોભ” થોભે નહી તેવો કહેવાય છે.

આ લોભ જ જીવને ઘણા પાપમાં, ઘણા દુસ્સહ કાર્યો કરવામાં, અને ઘણાં કર્મકલેશો કરવામાં લઈ જાય છે. તેથી પાપ વધતાં મૂલથી જ સર્વ ધનાદિનો નાશ થાય છે એટલે આ લોભ એ જ સર્વનાશનું મૂલ છે. આ લોભથી આખી જિંદગી પૈસા કમાવા માટે જીવ બહારને બહાર ભટકે છે. દરિયા પાર કરે છે. અરણ્યવાસ સ્વીકારે છે. ભૂખતરસ સહન કરે છે. કુટુંબીઓના વિયોગને પણ સહન કરે છે. આમ આ લોભથી જીવ દુઃખી દુઃખી થાય છે. કોઈએ પણ આ લોભથી સુખ મેળવ્યું નથી. સુખ મેળવતા પણ નથી અને મેળવશે પણ નહીં. માટે હે જીવ ! આ લોભ ત્યજવા જેવો છે.

ઘણા લોકો લોભનો અર્થ “માત્ર ધનની કરકસર” આટલો જ કરે છે તેથી પોતાનામાં પોતાને લોભ દેખાતો જ નથી. બીજામાં જ લોભ દેખાય છે કારણ કે ગમે તેટલું પોતાની પાસે ધન હોય તો પણ દરેકને પોતાનું ધન ઓછું જ દેખાય છે અને બીજાનું જ ધન વધારે દેખાય છે તેથી પોતાને પોતાનું ધન ઘણું જ અલ્પ દેખાવાથી નિર્લોભી અને બીજા બહુધની હોવાથી તેઓની સામે પોતે પોતાની જાતને નિર્લોભી જ દેખે છે અને બીજાની જાતને જ લોભી દેખે છે. જગતમાં દરેક જીવોને “લક્ષ્મી બીજાની વધારે દેખાય છે અને સરસ્વતી પોતાની વધારે દેખાય છે” માટે લોભનો અર્થ “ધનની કરકસર” એટલો જ કરે છે. પરંતુ આવો અર્થ ન કરતાં, ઈચ્છા, મમતા, મૂર્છા, આસક્તિ એ સઘળો લોભ છે આવો અર્થ કરવો. જેથી પોતાની જાતમાં પણ લોભ દેખાય.

તેથી કોઈ પણ વસ્તુ મેળવવાની જે ઈચ્છા થઈ તે લોભ કહેવાય છે. ઈચ્છા થવાથી તેને મેળવવા કપટ કરવું તે માયા કહેવાય છે. માયા સફળ થાય તો માન આવે છે. અને માયા નિષ્ફળ જાય તો ક્રોધ આવે છે આ રીતે લોભ (ઈચ્છા) થવાથી જ માયા-માન અને ક્રોધ જન્મે છે તેથી માયા આદિ ત્રણે કષાયોનો જન્મ આપનાર જો કોઈ હોય તો લોભ જ છે અને જન્મ આપનારને સંસારમાં બાપ કહેવાય છે માટે જ લોભને “પાપોનો બાપ” પાપોનો જનક કહેલો છે ॥ ૧ ॥

જીરે મારે, સુણીએ બહુ લોભાંધ, ચકવર્તી હરિની કથા,
જીરે જી.
જીરે મારે, પામ્યા કટુકવિપાક, પીવત રક્ત જલો યથા
જીરે જી ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ - હરિની - હરિષેણ ચક્રવર્તીની, કટુક - કડવાં, વિપાક - ફળ, પીવત - પીએ છે, રક્ત - રૂધિર, લોહી, યથા - જેમ, જલો - એક જાતનું જીવડું. ॥ ૨ ॥

ગાથાર્થ - જેમ શરીરમાં રહેલા ખરાબ લોહીને જલો નામની જીવાત પી જાય છે. તેમ લોભાંધ એવો આ જીવ ઘણાં માંઠાં ફળોને પામે છે. આ વિષય ઉપર લોભમાં અંધ બનેલા એવા ચક્રવર્તી હરિષેણની કથા તમે સાંભળો. ॥ ૨ ॥

વિવેચન - “જલો” નામની એક નાની જીવાત થાય છે. તે શરીર ઉપર લગાડવાથી શરીરમાં રહેલા તમામ ખરાબ લોહીને તે ચૂસી જાય છે. એટલે કે જલો સારા લોહીને નથી ચૂસતી પણ ખરાબ લોહીને જ ચૂસે છે તેવો તે જીવાતનો સ્વભાવ છે. તેવી રીતે લોભમાં અંધ બનેલા જીવો કટુક વિપાકને એટલે ખરાબ ખરાબ અવસ્થાને જ પામે છે કદાપિ સારી અવસ્થાને પામતા નથી. તેના ઉપર ચક્રવર્તી હરિની (હરિષેણની) કથા શાસ્ત્રોથી જાણવાની ગ્રંથકારશ્રી ભલામણ કરે છે. જેમ ચક્રવર્તી હરિ (હરિષેણ) લોભથી કડવાં ફળ પામ્યા. તેમ લોભાંધ જીવ સદા કડવાં ફળને જ પામનાર બને છે. તે ચક્રવર્તી હરિની (હરિષેણની) કથા આ પ્રમાણે છે -

શ્રી હરિષેણ ચક્રવર્તી એકવીસમા પ્રભુશ્રી નમિનાથના વારામાં થયા. ભરતક્ષેત્રમાં કાંપિલ્યપુર નગરમાં મહાહરિ નામનો રાજા હતો. તેને “મહિષી” નામની પટ્ટરાણી હતી. તેમના પુત્ર “હરિષેણ” નામના ચક્રવર્તી થયા. પંદર ધનુષની ઉંચાઈ પ્રમાણ શરીર હતું. પિતાએ તે હરિષેણનો યુવરાજ પદે અભિષેક કર્યો. કાળ જતાં અસ્રશાળામાં ચક્રરત્ન પ્રગટ થયું. ત્યારબાદ ક્રમશઃ ચૌદ રત્નો પ્રગટ થયાં.

ચક્રરત્ન પ્રમાણે પ્રથમ પૂર્વદિશામાં માગધકુમાર દેવને, પછી વરદામપતિને અને ત્યારબાદ પ્રભાસદેવને સાધ્યો. ત્યારબાદ

ભરતક્ષેત્રના અનુક્રમે છએ ખંડ જીત્યા. છ ખંડ જીતીજી કાંપિલ્યપુરમાં પાછા આવ્યા, ત્યારે દેવોએ અને માનવોએ તેમનો ચક્રવર્તીપણાનો અભિષેક કર્યો. નગરમાં બાર વર્ષ સુધી મહોત્સવ પ્રવર્તાવ્યો. ઘણા વર્ષો સુધી ચક્રવર્તીપણાનું રાજ્યસુખ ભોગવ્યું.

લોભની આ સજ્જાયમાં ચક્રવર્તી હરિષેણ ઘણો લોભ કરવાથી કડવાં ફળ પામ્યા એમ કહ્યું છે. પરંતુ ત્રિષષ્ઠી શલાકા પુરુષ ચરિત્રમાં સાતમા પર્વના બારમા સર્ગમાં આ હરિષેણ ચક્રવર્તીની કથા છે. ત્યાં ચક્રવર્તીપણું પાળી દીક્ષા લઈ મોક્ષે ગયાનું કથન છે. અહીં સજ્જાયમાં કડવાં ફળ પામ્યાનો ઉલ્લેખ છે. એટલે કદાચ બીજા કોઈ હરિ (હરિષેણ) ચક્રવર્તી હોય તો તે જાણવા મળ્યું નથી. આ દશમા ચક્રવર્તી હતા. સામાન્યથી લોભી જીવો લોભને પરવશ થયા છતા ઘણાં સાહસ કરે છે અને ઘણાં કડવાં ફળ પામે છે. આ વાત સાક્ષાત અનુભવ સિદ્ધ છે. ॥ ૨ ॥

જીરે મારે, નિર્ધનને શત યાહ, શત લહે સહસ લોભિએ
જીરે જી.

જીરે મારે, સહસ લહે લખ લોભ, લખ લાભે મન કોડીએ
જીરે જી ॥ ૩ ॥

જીરે મારે, કોટીશ્વર નૃપ ઋદ્ધિ, નૃપ યાહે ચક્રીપણું,
જીરે જી.

જીરે મારે, યાહે ચક્રી સુરભોગ, સુર યાહે સુરપતિપણું
જીરે જી. ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ - નિર્ધન - ધન વિનાનો પુરુષ, શત યાહ - સો રૂપીયાના ધનને ઇચ્છે છે, યાહે છે, શત લહે - પણ સો મળે છતે, સહસ - હજારનો, લોભીએ - લોભ લાગે છે. સહસ લહે - હજાર

મળે છે, લખલોભ - લાખનો લોભ થાય છે લખલાભે - લાખનો લાભ થયે છે, મન કોડીએ - કરોડ રૂપિયાનું મન થાય છે, કોટીશ્વર - જ્યારે કરોડપતિ થાય છે ત્યારે, નૃપશ્રદ્ધિ - રાજાપણની શ્રદ્ધિની ઈચ્છા થાય છે, નૃપ ચાહે - રાજા થાય ત્યારે ચાહે છે ચક્રીપણું - ચક્રવર્તીપણું, ચાહે ચક્રી - ચક્રવર્તી થાય ત્યારે ઈચ્છે છે, સુરભોગ - દેવોનાં સુખો, સુર ચાહે - દેવ થાય ત્યારે ચાહે છે સુરપતિપણું - ઇન્દ્રપણની શ્રદ્ધિ ॥ ૩-૪ ॥

ગાથાર્થ - નિર્ધન માણસ સો રૂપિયાને ઇચ્છે છે. સો મળે ત્યારે તે હજાર રૂપિયાનો લોભી બને છે. હજાર મળે ત્યારે લાખનો લોભ લાગે છે. લાખ મળે ત્યારે કરોડ રૂપિયાનું મન થાય છે ॥૩॥

કરોડપતિ થાય ત્યારે રાજશ્રદ્ધિ ઇચ્છે છે. રાજાપણું આવે ત્યારે ચક્રવર્તીપણું ચાહે છે. જ્યારે ચક્રવર્તી બને ત્યારે દેવલોકનાં સુખો ઇચ્છે છે અને દેવલોક પામે ત્યારે આ જીવ ઇન્દ્રપણું ચાહે છે. ॥ ૩-૪ ॥

વિવેચન - લોભનો થોભ હોતો નથી તથા જેમ જેમ લાભ થાય છે તેમ તેમ લોભ વધતો જ જાય છે. આ વાત વધારે સ્પષ્ટ કરવા જગતના જીવોમાં ચાલતું ચિત્ર ગ્રંથકારશ્રી રજુ કરે છે કે-

જે માણસ બીલકુલ ધન વિનાનો હોય અર્થાત્ ભીખારી અથવા મજૂર જેવી કક્ષાનો હોય છે ત્યારે તેનું મન ૧૦૦ રૂપિયા મળે તો બહુ જ સાડું તેવું હોય છે. કદાચ કોઈ દાતા તેના ઉપર પ્રસન્ન થઈ જાય અને કહે કે બોલ, તારે શું જોઈએ છે ? તો તે માણસ પણ ૧૦૦ રૂપિયા જ માગે છે અર્થાત્ તેનું માગવાનું માપ આટલું જ હોય છે પણ જ્યારે તે માણસ પ્રતિદિન ૧૦૦ કમાતો થાય છે ત્યારે તેનું મન હવે ૧૦૦૦ મળે તો સાડું તેવું થાય છે.

તેવી જ રીતે જ્યારે ૧૦૦૦ મળતા થાય છે ત્યારે લાખની

ઈચ્છા થાય છે અને પુણ્યોદય થવાથી લાભ મળતા થાય છે ત્યારે કરોડની ઈચ્છા થાય છે. આમ આ લોભ વણથંભ્યો વધે જ છે. જ્યારે કરોડ મળતા થાય છે. ત્યારે રાજઋદ્ધિ મળે તો સારું, અને જ્યારે રાજઋદ્ધિ મળે ત્યારે ચક્રવર્તીપણું મળે તો સારું, ચક્રવર્તીપણું મળે ત્યારે દેવભવ મળે તો સારું, અને દેવભવ મળે ત્યારે ઈન્દ્રપણું મળે તો સારું, એમ આ જીવ જેમ જેમ લાભ થાય છે તેમ તેમ વધારે ને વધારે લોભવાળો જ બને છે. તેનો કદાપિ અંત આવતો નથી. ક્યારેય છેડો આવતો જ નથી. માટે હે આત્મન્ ! તું આવા સમુદ્ર સમાન તથા આકાશ સમાન અનંતા એવા લોભથી વિરામ પામ ॥ ૩-૪ ॥

જીરે મારે, મૂલે લઘુપણે લોભ, વાધે સરાવ પરિ સહી,
જી રે જી,
જીરે મારે ઉત્તરાધ્યયને અનંત, ઈચ્છા આકાશ સમી કહી.
જીરે જી ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ - મૂલે - પ્રારંભમાં, લઘુપણે - જે થોડો હોય છે, વાધે - વધતો જ જાય છે, સરાવ પરિ - કુંડાની જેમ, કોડીયાની જેમ. ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ - આ લોભ પ્રારંભમાં થોડો હોય છે પણ દિન-પ્રતિદિન કુંડાની જેમ અથવા કોડીયાની જેમ વધતો જ જાય છે તેથી જ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ઈચ્છાને આકાશની જેમ અનંતી છે આમ કહ્યું છે. ॥ ૫ ॥

વિવેચન - લોભ પ્રારંભમાં થોડો હોય છે જેમ નિર્ધન માણસને માત્ર ૧૦૦ની જ ઈચ્છા થાય છે તેમ શરૂઆતમાં તેની માત્રા અલ્પ હોય છે. છોડ ઉગાડવા માટેનું કુંડું, અથવા દીપક કરવા

માટેનું કોડીયું પ્રારંભમાં એટલે કે નીચેની બેઠકની જગ્યાએ નાનું હોય છે. પણ આગળ આગળ તે વધતું વધતું ઘણું જ પહોળું થાય છે તેમ લોભ પણ પ્રારંભમાં ૧૦૦/૨૦૦ જેટલો જ હોય છે. પરંતુ જેમ જેમ પ્રાપ્તિ થાય છે તેમ તેમ તે લોભ વધે છે. ૧૦૦ મળે એટલે ૧૦૦૦ ઈચ્છે, ૧૦૦૦ મળે એટલે લાખ ઈચ્છે, લાખ મળે એટલે કરોડ ઈચ્છે, કરોડ મળે એટલે રાજઋદ્ધિ ઈચ્છે, રાજઋદ્ધિ મળે, એટલે ચક્રવર્તીપણું ઈચ્છે, ચક્રવર્તીપણું મળે એટલે દેવભવ ઈચ્છે અને દેવભવ મળે ત્યારે આ જીવ દેવેન્દ્રપણું ઈચ્છે છે. સંપત્તિનો આ લોભ ક્યારેય અટકતો નથી વણથંભ્યો જ રહે છે તેથી જ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ભગવાને ઈચ્છાને આકાશની જેમ અનંતી કહી છે અને હકીકતથી ઈચ્છા (લોભ) તેવી જ છે. માટે હે જીવ ! તું કંઈક વિરામ પામ ॥ ૫ ॥

આ વિષયને સમજાવતા યોગશાસ્ત્રના શ્લોકો આ પ્રમાણે છે-

ધનહીનઃ શતમેકં, સહસ્રં શતવાનપિ ।

સહસ્રાધિપતિર્લક્ષં, કોટિં લક્ષેશ્વરોઽપિ ચ ॥૧૧॥

કોટીશ્વરો નરેન્દ્રત્વં, નરેન્દ્રશ્ચક્રવર્તિતામ્ ।

ચક્રવર્તી ચ દેવત્વં, દેવોઽપીન્દ્રત્વમિચ્છતિ ॥૨૦॥

ઇન્દ્રત્વેઽપિ સંપ્રાપ્તે, યદિચ્છા ન નિવર્તતે ।

મૂલે લઘીયાંસ્તલ્લોભઃ, શરાવ ઇવ વર્ધતે ॥૨૧॥

જીરે મારે, સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર, કોઈ જે અવગાહી શકે
જીરે જી.

જીરે મારે, તે પણ લોભ સમુદ્ર, પાર ન પામે બલ થકે
જીરે જી ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ - અવગાઢી શકે - પાર પામી શકે, તે પણ - તે મનુષ્ય પણ, લોભસમુદ્ર - લોભરૂપી સમુદ્રનો, બલ થકે - પોતાના બલથી. ॥ ૬ ॥

ગાથાર્થ - કોઈ મનુષ્ય કદાચ સ્વયંભૂ રમણ સમુદ્રનો પાર પામી શકે, પરંતુ તે મનુષ્ય પણ પોતાના બલથી લોભરૂપી સમુદ્રનો પાર પામી શકતો નથી. ॥ ૬ ॥

વિવેચન - જંબુદ્રીપને ફરતો લવણ સમુદ્ર બે લાખ યોજનનો છે. તેની ચારે બાજુ ઘાતકી ખંડ, કાલોદધિસમુદ્ર, પુષ્કરવરદ્વીપ પુષ્કરવરસમુદ્ર ઈત્યાદિ ડબલ ડબલ માપના અસંખ્યાત દ્વીપ અને અસંખ્યાત સમુદ્રો છે. તેમાંનો છેલ્લો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર છે. વિચાર કરો કે ડબલ ડબલ માપના અસંખ્યાતા દ્વીપ અને અસંખ્યાતા સમુદ્રો ગયા પછી “સ્વયંભૂરમણ” સમુદ્ર આવે છે તો તે સમુદ્ર બમણા માપ પ્રમાણે કેટલો મોટો અતિશય ઘણા વિસ્તારવાળો હશે ?

આવા પ્રકારના આટલા મોટા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રનો પોતાની બે ભૂજાના બળે જ તરવા દ્વારા પાર પામવો સર્વથા અશક્ય જ છે. છતાં કલ્પના કરો કે કદાચ કોઈ મનુષ્ય આવા સમુદ્રનો પોતાની ભૂજાના બળે તરવા દ્વારા આ છેડાથી પેલા છેડે પાર પામે, આ અશક્ય કાર્યપણ કદાચ શક્ય બને, તો પણ હે આત્મા ! તે મનુષ્ય લોભરૂપી સમુદ્રનો પાર પામી શકતો નથી. તે તો વધતો જ જાય છે. આમ સમજીને પણ હે આત્મા ! લોભથી તું વિરામ પામ. ॥ ૬ ॥

જીરે મારે, કોઈક લોભને હેત, તપ-શ્રુત હારે જડા.

જીરે જી.

જી રે મારે, કાગ ઉડાવણ હેત, સુરમણિ નાખે તે ખડા.

જી રે જી ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ - લોભને દેત - લોભને કારણે, જડા - મુર્ખ મનુષ્યો, કાગ - કાગડાને, ઉડાવણ - ઉડાડવા માટે, સુરમણિ - રત્નમણિ, ખડા - ઉભા ઉભા. ॥ ૭ ॥

ગાથાર્થ - કોઈક મુર્ખ મનુષ્યો લોભના કારણે આચરેલાં ધર્માનુષ્ઠાનો રૂપ તપશ્ચર્યા અને શ્રુતજ્ઞાન આદિ હારી જાય છે. જેમ કાગડાને ઉડાડવાની ખાતર ઉભા ઉભા મનુષ્યો રત્નમણિ નાખે છે તેમ. ॥ ૭ ॥

વિવેચન - કેટલાક મનુષ્યો અજ્ઞાનદશાના કારણે તત્ત્વ ન સમજતાં કરેલી તપશ્ચર્યા, પ્રાપ્ત કરેલું શ્રુતજ્ઞાન અને સંયમ આદિ ઉત્તમ ધર્મકાર્ય લોભ કરીને હારી જાય છે. તે વાત સમજાવતાં કહે છે કે તપ, શ્રુતજ્ઞાન, સંયમ, દાન, શીયળ ઈત્યાદિ ધર્મ અનુષ્ઠાનો કર્મ ક્ષય કરાવીને આ જીવને જન્મ-મરણના ચક્કરમાંથી મુક્ત કરાવનાર છે. આ ધર્મ અનુષ્ઠાન કરનારો આ જ જીવ કર્મોનો ક્ષય કરીને અનંતકાલ સુખી થાય તેવી મુક્તિ પામનારો બની શકે છે. પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાન ન હોવાથી અજ્ઞાનદશાના કારણે આવા પ્રકારની અનંત સુખમય મુક્તિને આપનારાં ધર્મ અનુષ્ઠાનો કરતાં કરતાં અથવા કરીને પણ લોભના કારણે તેના ફળરૂપે ધન-સંપત્તિ, સાંસારિક સુખો અને વૈભવ જ માત્ર માગતા હોય છે. જે અલ્પકાલીન સુખ આપનારા બને છે અને ઘણી વિપત્તિઓથી ભરેલું છે. આ રીતે ઘણું ફળ આપનારાં ઉત્તમ અનુષ્ઠાનો કરીને આ જીવ અજ્ઞાનદશાના કારણે લોભને વશ થયો છતો અત્યંત તુચ્છ ફળ માગે છે તે તેની નરી જડતા-મૂર્ખતા જ છે.

આ બાબત ઉપર એક દૃષ્ટાન્ત આપે છે કે - જે લાખો કરોડોની કિંમતનો રત્નમણિ છે જે દેવોને જ મળે છે. તે રત્નમણિ ધારો કે કોઈ મનુષ્યને મળી ગયો હોય, તો બહુ જ સાચવીને રાખવો

જોઈએ. તેને બદલે ઘરની કોઈ દિવાલ ઉપર બેઠેલા કાગડાને ઉડાડવામાં નાના પત્થરના ટુકડાની જ્યાં જરૂર છે ત્યાં આવા રત્નમણિનો ઉપયોગ કરે છે. અને તે રત્નમણિને નાખીને કાગડાને ઉડાડે છે. તે જેમ મૂર્ખ છે. તેમ આ જીવ પણ મૂર્ખ જાણવો ॥ ૭ ॥

જીરે મારે, લોભ ત્યજે જે ધીર, તસ સવિ સંપત્તિ કિંકરી,
જીરે જી,
જીરે મારે, સુજસ સુપુણ્ય વિલાસ, ગાવે તસ સુરસુંદરી,
જીરે જી ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ - જે ધીર - ધીરજ ગુણવાળો જે મનુષ્ય, સંપત્તિ - લક્ષ્મી, કિંકરી - દાસી, નોકરાણી, સુરસુંદરી - દેવીઓ, દેવાંગનાઓ ॥ ૮ ॥

ગાથાર્થ - ધૈર્ય ગુણવાળો જે મનુષ્ય લોભને ત્યજે છે તેની પાસે સઘળી સંપત્તિ દાસીની જેમ રહે છે તે જીવને સારો યશ અને સારા પુણ્યના ઉદયનો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. તથા દેવીઓ પણ તેના ગુણો ગાય છે ॥ ૮ ॥

વિવેચન - લોભ વણથંભ્યો છે. તેને કોઈ રોકી શકતું નથી. લાભે લોભ વધે છે. તે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર જેવો અપાર છે તેમાં ફસાયેલા જીવો અનંત દુઃખ પામે છે. આવું સમજીને જે મનુષ્યો આ લોભનો ત્યાગ કરે છે. આવા પ્રકારના દુઃખદાયી લોભથી વિરામ પામે છે. તે મનુષ્યની આગળ-પાછળ સઘળી સંપત્તિઓ દાસીની જેમ આંટાફેરા મારે છે. જાણે તે લોભના ત્યાગીની નોકર જ હોય શું તેમ લક્ષ્મીદેવી તેની પાછળ પાછળ જ ફરે છે. લક્ષ્મી ક્યારેય તેનું ઘર છોડતી નથી.

તથા આવા પ્રકારના લોભના ત્યાગીના ઉત્તમ યશને અને તેના પુણ્યોદયના વિલાસને, ખુશખુશાલ થયેલી દેવીઓ દેવલોકમાં, તથા મનુષ્યલોકમાં આવીને ગાતી જ હોય છે. તેના ઉપર દેવ-દેવીઓ સદા પ્રસન્ન જ પ્રસન્ન રહે છે.

આ ગાથાના “સુજસ સુપુણ્ય વિલાસ” આ પદમાં “સુજસ” શબ્દ લખીને પૂજ્ય ગ્રંથકારશ્રીએ “શ્રી યશોવિજયજી” એવું ગ્રંથકર્તા તરીકે પોતાનું નામ પણ ગર્ભિત રીતે સૂચવ્યું છે ॥ ૮ ॥

આ પ્રમાણે “લોભ” નામના નવમા પાપસ્થાનકના વર્ણનવાળી આ નવમી ઢાળ પણ સમાપ્ત થઈ.

“રાગ” નામના દસમા પાપસ્થાનકની સજ્ઞાય -
 પાપસ્થાનક દશમું કલ્પું રાગ રે,
 કુણાહી ન પામ્યો તેહનો તાગ રે.
 રાગે વાહ્યા હરિ હર બંભા રે,
 રાગે નાયે કરે અચંભા રે. ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ - કુણાહી - કોઈ પણ માણસ, તેહનો તાગ - તે રાગનો અંત, રાગે વાહ્યા - રાગને વશ થયા છે. હરિ - વિષ્ણુ, હર - મહાદેવ, બંભા - બ્રહ્મા, કરે અચંભા - આશ્ચર્ય ઉપજે તેવાં કામો કરનારા. ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ - “રાગ” એ દશમું પાપસ્થાનક કલ્પું છે. આ રાગનો તાગ (છેડો-અંત) કોઈ પામી શક્યું નથી. વિષ્ણુ, મહાદેવ અને બ્રહ્મા જેવા આત્માઓ પણ રાગને વશ થયા છતા આશ્ચર્ય ઉપજે તેવાં કામ કરનારા બન્યા છે. રાગને વશ નાય નાચ્યા છે. ॥ ૧ ॥

વિવેચન - હવે રાગ નામના દસમા પાપસ્થાનકની વાત કરે છે. “રાગ” એટલે પ્રેમ, પરસ્પર સ્નેહ, આસક્તિભાવ, મોહનું એક પ્રકારનું બંધન. “આ રાગ” એવો ભયંકર છે કે કોઈ મહાત્મા પુરુષ પણ જલ્દી જલ્દી તેનો તાગ (તેનો અંત) કરી શકતું નથી. અંત કરવા જાય છે અને પોતે જ તેમાં ફસાય છે.

જુઓ વિષ્ણુ, મહાદેવ અને બ્રહ્મા આ ત્રણે લૌકિક રીતિએ મહાન આત્મા કહેવાય છે. લોકભાષામાં ભગવાન કહેવાય છે. તેઓ પણ અનુક્રમે લક્ષ્મીદેવીમાં, પાર્વતીજીમાં અને સરસ્વતીમાં રાગને વશ થયા છતા અંજાયેલા છે. એટલું જ નહીં, પરંતુ રાગની પરાધીનતાના કારણે પોતપોતાની સ્ત્રીને ખુશ રાખવા અનેક પ્રકારના

નાય નાચ્યા છે. આપણને આશ્ચર્ય થાય કે આવા મહાત્મા પુરુષો આવાં કામો શું કરે ? અર્થાત્ આવા લકરામાં શું ફસાય ? અર્થાત્ ન જ ફસાય, તેઓ પણ ફસાયેલા છે.

બ્રહ્માની પુત્રી સરસ્વતીજી છે. યૌવનાવસ્થા પામતાં બ્રહ્માજી જ સરસ્વતીમાં મોહાન્ધ થયા. સરસ્વતી સાથે અનુચિત કાર્ય કરવા લાગ્યા. સરસ્વતીજી ગુસ્સે થયાં. અને શ્રાપ આપ્યો કે તમે મહાત્મા હોવા છતાં આવાં કામો કરો છો, તેથી તમારું મંદિર નહીં હોય, તેથી લક્ષ્મી-વિષ્ણુનાં મંદિરો છે. શંકર-પાર્વતીનાં મંદિરો છે પણ બ્રહ્માનાં મંદિરો ક્યાંય નથી.

શંકરનાં પત્ની પાર્વતીજી. તે પ્રજાપતિની (બ્રહ્માની) પુત્રી છે. એક વખત બ્રહ્માજીએ મોટો યજ્ઞ માંડ્યો. પણ તેમના જમાઈ શંકરની સાથે નારાજગી હતી. તેથી યજ્ઞમાં આવવાનું આમંત્રણ ન મોકલ્યું. તિરસ્કાર કર્યો. પાર્વતીજી હઠાગ્રહથી ગયાં. પાર્વતીજીની હાજરીમાં જ બ્રહ્માએ શંકરજીની ઘણી નિંદા કરી. તેથી માઠું લાગવાથી પાર્વતીજી અગ્નિકુંડમાં પડ્યાં. શંકરજીને ખબર પડી. તેઓ પાર્વતીજીના બળેલા શરીરને ખભા ઉપર લઈને ઘણો સમય સંસારમાં ભટક્યા.

વિષ્ણુ પોતે જ કૃષ્ણરૂપે એક અવતારમાં જન્મ્યા. વિષ્ણુની પત્ની લક્ષ્મી વિગેરે કૃષ્ણના ભવમાં ગોપીઓ થઈ. પૂર્વના રાગદશાના અભ્યાસે કૃષ્ણ ગોપીઓના વસ્ત્રોનું અપહરણ કરતા હતા. સ્ત્રિયોની સાથે ઘણી રમત-ગમત તથા હાસ્યવિનોદની ક્રિયા કરતા હતા. ઉપર પ્રમાણે હરિ, હર અને બ્રહ્માની રાગની ચેષ્ટાઓ જાણવી.

જમદગ્નિ ઋષિ રેણુકાના પ્રેમમાં અને રામચંદ્રજી સીતાના રાગમાં અંજાયેલા હતા, તે જીવો શબ્દોથી અકથ્ય ભાવો ભજનારા, વિવિધ નાય નાયનારા, બુદ્ધિમાં પણ ન બેસે તેવાં મોહનાં કામકાજ કરનારા બન્યા છે. ॥ ૧ ॥

રાગ કેસરી છે વડરાજા રે,
 વિષયાભિલાષ તે મંત્રી તાજા રે ।
 જ્ઞેહના છોરૂ ઈન્દ્રિય પંચો રે,
 તેહનો કીધો એ સકલ પ્રપંચો રે ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ - કેસરી - કેશરી સિંહ જેવો, વડરાજા - મહારાજા, વિષયાભિલાષા - પાંચ વિષયોની અભિલાષા, તાજા - જાગતો, યુવરાજ તુલ્ય, છોરૂ - છોકરાં, પંચો - પાંચે પાંચ, સકલ પ્રપંચો - સઘળી માયા. ॥ ૨ ॥

ગાથાર્થ - કેસરી સિંહ જેવી જે આ રાગદશા છે એ મોટો મહારાજા છે. “પાંચ વિષયોની અભિલાષા” એ રાગદશા નામના મહારાજાનો સદા સાવધાન રહેનારો મંત્રી છે. અને પાંચ ઈન્દ્રિયો તે મોહરાજાનાં છોકરાં છે. તે ત્રણેએ સાથે મળીને “સંસારી જીવને ફસાવવાનો” સઘળો પ્રપંચ કર્યો છે. ॥ ૨ ॥

વિવેચન - દશમું પાપસ્થાનક જે “રાગદશા” છે. તે સંસારી જીવોને ફસાવવાનું કામકાજ કરવામાં મોટો મહારાજા છે. તેની આજ્ઞા સર્વત્ર ચાલે છે. સર્વે સંસારી જીવો રાગને પરવશ છે. રાગ એટલે પોતાનાથી અન્ય એવા સચેતન અને અચેતન દ્રવ્યોનો પ્રેમ, સ્નેહ, આસક્તિ, મમતા.

રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શબ્દ આ પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયો છે. ઈન્દ્રિયો દ્વારા ભોગયોગ્ય પુદ્ગલના જે ગુણો છે તેને વિષય કહેવાય છે. ગુણોને લીધે ગુણી એવાં પુદ્ગલો પણ વિષય કહેવાય છે. આ વિષયોની ભોગવવા માટેની સતત જે અભિલાષા છે. તે આ

(૧) આ પંક્તિમાં કોઈ કોઈ પુસ્તકોમાં જેહનાને બદલે જેહને પંચોને બદલે પંચ, અને પ્રપંચોને બદલે પ્રપંચ શબ્દ છે. પણ ભાવાર્થ સરખો જ છે.

મોહરાજાનો તાજો (જાગૃત-સાવધાન) મંત્રી છે. રખે આ જીવ મોહરાજાના પંજામાંથી છટકી ન જાય તે માટે વિષયાભિલાષ નામનો આ મંત્રી સંસારી જીવ છટકી ન જાય તેનું નિરંતર પુરેપુરું ધ્યાન રાખે છે. મુલાયમ સ્પર્શની, મનગમતા સ્વાદની, ગુલાબ અત્તર આદિ સુગંધી પદાર્થોના ગંધની, મોહક અને અર્ધનગ્ન દૃશ્યો જોવાની, તથા યશ, પ્રશંસા, મધુર સંગીત સાંભળવાની આ સંસારી જીવની જે સતત ઉત્કંઠા વર્તતી જ હોય છે. તે જ આ વિષયાભિલાષ કહેવાય છે.

શરીરમાં રહેલી પાંચ ઈન્દ્રિયો એ મોહરાજાનાં પાંચ છોકરાં છે. છોકરાંઓ હંમેશાં બાપની આજ્ઞા પ્રમાણે કામકાજ કરનારાં હોય છે. તેમ અહીં આ પાંચ ઈન્દ્રિયો મોહરાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે સંસારી જીવને મોહમાં ફસાવવાનું કામકાજ કરવામાં ચતુર છે. આ રીતે રાગદશારૂપી મોહરાજા, વિષયાભિલાષારૂપી મંત્રી, અને પાંચ ઈન્દ્રિયોરૂપી છોકરાં, આ ત્રણેએ સાથે મળીને આ સંસારી જીવને એવો ફસાવ્યો છે કે તેની માયાજાળમાંથી આ જીવ જરા પણ છટકી ન શકે. ખાવા-પીવા-પહેરવા અને રહેવા આદિની જે જે સામગ્રી છે તેના રૂપરંગમાં જે પ્રીતિ થાય છે. ઈષ્ટ વિષયો મળે ત્યારે જે રાજીપો થાય છે તે અચેતન ઉપરનો રાગ છે. તથા મિત્રો ઉપર, પરિવાર ઉપર, સ્નેહીઓ ઉપર, ભક્તો ઉપર જે સ્નેહ છે તે સચેતન ઉપરનો રાગ છે. આ રાગ પક્ષપાત કરાવનાર છે, મોહાન્ધ કરનાર છે. ॥ ૨ ॥

જેહ સદાગમ વશ હુઈ જાશ્યે રે,
 તે અપ્રમત્તતા શિખરે વાશ્યે રે,
 ચરણધરમનૃપ શૈલવિવેકે રે,
 તેહસ્યું ન ચલે રાગી ટેકે રે. ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ - સદાગમ - યથાર્થ એવા આગમશાસ્ત્રોને, વશ હુઈ જાશ્યે - પરવશ થઈને રહેશે, તે - તે મનુષ્યો, અપ્રમત્તા શિખરે - અપ્રમાદવાળી અવસ્થાના શિખર ઉપર, વાશ્યે - વશસે, ચરણધરમનૂપ - ચારિત્રરૂપી ધર્મરાજ, શૈલવિવેકે - અને વિવેકરૂપી પર્વત હોતે છતે, તેહસ્યું - તે મોહરાજાદિથી રાગી જીવ પોતાની, ન ચલે - ચલિત થતો નથી, ટેકે - કોઈ પણ ટેકમાંથી, કોઈપણ નિયમમાંથી. ॥ ૩ ॥

ગાથાર્થ - જે મનુષ્ય સાચા, યથાર્થ એવા વીતરાગપ્રણીત આગમ શાસ્ત્રોને પરવશ થઈ જશે, તે મનુષ્યો અપ્રમાદાવસ્થાના શિખર ઉપર જઈને વશશે, તથા ચારિત્રરૂપી ધર્મરાજ અને વિવેકરૂપી પર્વતનું રક્ષણ મળવાથી તે મોહરાજાદિથી રાગી એવો આ જીવ પોતાની ટેકથી ચલિત થતો નથી. ॥ ૩ ॥

વિવેચન - મોહરૂપી કેસરીસિંહ મોટો મહારાજા છે. તે મોટો મહારાજા હોવા છતાં તથા વિષયાભિલાષારૂપી મંત્રી અને ઈન્દ્રિયોરૂપી તેનો પરિવાર હોવા છતાં પણ જે આત્માઓ “સદાગમ” એટલે ઉત્તમ શાસ્ત્રોના અભ્યાસને પરવશ થશે, તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસમાં લીન થશે, નિરંતર સદાગમોના પઠન-પાઠનમાં લયલીન રહેશે અને તેના કારણે અપ્રમાદ દશાના શિખર ઉપર સ્થિર થશે તેવા આત્માઓ ચારિત્રરૂપી ધર્મરાજાનું અને વિવેકરૂપી પર્વતનું બળ મળવાથી મોહરાજાદિથી જરા પણ ડરતા નથી અને પોતાની ટેકથી ચલિત થતા નથી.

જીવને ફસાવનાર મોહરાજા, વિષયાભિલાષ અને પાંચ ઈન્દ્રિયો શત્રુની જેમ કામ કરે છે. છતાં પણ સત્શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ તથા અપ્રમાદાવસ્થાની પ્રાપ્તિ થવાથી ચારિત્રરૂપી ધર્મરાજાનું અને વિવેકદશાની જાગૃતિરૂપી પર્વતની આડ પ્રાપ્ત થવારૂપ બળ મળવાથી રાગી એવો આ જીવ તેહસ્યું = તે મોહરાજાદિ શત્રુઓથી જરા પણ

ભય પામ્યા વિના જીવે છે અને પોતાની ધર્મપ્રતિજ્ઞાઓથી જરા પણ ચલિત થતો નથી.

મોહરાજાની સામે ધર્મરાજાનું બળ મળવાથી અને વિવેક જાગૃત થવાથી આ જીવ મોહરાજાના પરિવારથી જરા પણ ડરતો નથી અને પોતાની પ્રતિજ્ઞામાં બરાબર વર્તે છે. ॥ ૩ ॥

બીજા તો સવિ રાગે વાહ્યા રે,
એકાદશ ગુણઠાણે ઉમાહ્યા રે ।
રાગે પાડ્યા તે પણ ખૂતા રે,
નરક નિગોદે મહાદુઃખ જુતા રે ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ - બીજા તો સવિ - બાકીના બીજા તો સર્વે, રાગે વાહ્યા - રાગમાં ફસાયેલા છે. એકાદશ ગુણઠાણે - અગ્યાર અગ્યાર ગુણસ્થાનક ઉપર, ઉમાહ્યા - ચટેલા જીવોને પણ, રાગે પાડ્યા - રાગદશાએ પછાડ્યા છે. ખુતા - ડુબેલા છે. નરકનિગોદે - નરક અને નિગોદમાં, મહાદુઃખજુતા - ઘણા ઘણા દુઃખથી યુક્ત. ॥ ૪ ॥

ગાથાર્થ - બીજા તો સંસારી સઘળા જીવો રાગમાં ફસાયા છે પરંતુ અગ્યાર અગ્યાર ગુણસ્થાનક ઉપર ચટેલા જીવોને પણ આ રાગદશાએ પછાડ્યા છે અને મહાદુઃખથી યુક્ત થયા છતાં નરક અને નિગોદમાં ખુંચેલા (ડુબેલા) છે. ॥ ૪ ॥

વિવેચન - જે જીવો સત્શાસ્ત્રોના અભ્યાસને વશ છે, અપ્રમાદ દશાવાળા છે, તત્ત્વજ્ઞાનમાં લયલીન છે, પરિપક્વપણે જેઓએ ભેદજ્ઞાન મેળવ્યું છે, તે વિનાના બાકીના સર્વે જીવો રાગમાં ફસાયેલા છે. કારણ કે આ સંસાર રાગ અને દ્વેષથી ભરેલો છે. શુદ્ધ આત્મતત્ત્વની પિછાણ બહુ જ અલ્પ જીવોને જ થાય છે. પરદ્રવ્યને મોહથી પોતાનું માની તેના ઉપર રાગાન્ધ થનારા લગભગ સઘળા જીવો છે. કોઈ

જીવદ્રવ્ય કે કોઈ અજીવદ્રવ્ય આપણા જીવની સાથે આવ્યું નથી, આવતું નથી અને આવવાનું પણ નથી. છતાં મોહદશાથી આ જીવ ઈષ્ટ એવા જીવ અને અજીવ ઉપર રાગથી રંગાયેલો જ રહે છે. બીજા જીવોની વાત તો છોડો, તે તો રાગમાં ફસાયેલા છે જ. પરંતુ અગીયાર અગીયાર ગુણસ્થાનક સુધી ઉંચા ચઢેલા જીવોને પણ આ રાગદશાએ પછાડ્યા છે. ત્રીજી ગાથામાં કહેલા ઉત્તમ આગમશાસ્ત્રોના અભ્યાસી, અપ્રમત્તતાના શિખરે પહોંચેલા ચારિત્રરૂપી ધર્મરાજાના આશ્રયે જે આવેલા છે તે વિનાના બીજા સર્વે જીવોને આ રાગદશાએ પોતાનામાં ફસાવ્યા છે.

ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાન સુધી પહોંચેલા જીવો પણ સત્તાગત રાગ મોહનીયનો જ્યારે ઉદય થાય ત્યારે તેના ઉદયથી નિયમા પછડાયા છે. આવી ભયંકર રાગદશા છે. એકે એક વસ્તુના સંયોગો અવશ્ય વિયોગ પામનારા જ છે. તો પણ આ જીવ પરિવાર, મિત્રો, સગાંસંબંધીઓ, ધન, ઘર, ભૌતિક સંપત્તિ અને માનપાન જાણે સદા રહેવાનું જ છે. એમ માનીને તેના રાગમાં અંજાયેલો જ રહે છે. તેની પ્રાપ્તિ માટે અને પ્રાપ્ત વસ્તુઓના રક્ષણ માટે અનેક પ્રકારનાં પાપો કરે છે. જે પાપોના કારણે નરક અને નિગોદના ભવમાં ભટકે છે અને ઘણાં ઘણાં મહાદુઃખો પામે છે.

સંથારાપોરિસીમાં કહ્યું છે કે -

“સંજોગમૂલા જીવેણ, પત્તા દુઃખ પરંપરા ।

તમ્હા સંજોગ સંબંધં, સવ્વં તિવિહેણ વોસિરિયં ॥

સ્ત્રીને આશ્રયી પરપુરુષનો સંબંધ, પુરુષને આશ્રયી પરસ્ત્રીનો સંબંધ, પારકાના ધનનું અપહરણ આ સઘળાં પાપો રાગના લીધે જ જીવો કરે છે. ઘરઘરમાં કલેશ, કડવાશ, વેરઝેર ઈત્યાદિ ભાવો કોઈને કોઈ વસ્તુના રાગને લીધે જ થાય છે. માટે આ “રાગ” દશા મહાદુઃખદાયી છે. ॥ ૪ ॥

રાગહરણ તપ જપ શ્રુત ભાખ્યા રે,
 તેહથી પણિ જેણે ભવફલ ચાખ્યા રે ।
 તેહનો કોઈ ન છે પ્રતિકારો રે,
 અમિય હુએ વિષ તિહાં શ્યો ચારો રે ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ - રાગહરણ - રાગનો નાશ કરનારાં, તપ જપ શ્રુત - તપશ્ચર્યા, મંત્રજાપ અને શ્રુતજ્ઞાન, ભાખ્યા - કહ્યા છે. તેહથી પણિ - તે તપ આદિ ધર્માનુષ્ઠાનોથી, ભવફલ ચાખ્યા - સંસારનાં જ ફળો મેળવ્યા છે. તેહનો - તેનો, પ્રતિકારો - રોકનાર, અમિય - અમૃત, હુએ - હોય, તિહાં - ત્યાં, શ્યો ચારો - શો ઉપાય ? ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ - શાસ્ત્રોમાં તપ, મંત્રજાપ અને શ્રુતજ્ઞાન આ ત્રણે ધર્માનુષ્ઠાનો, આત્મામાં રહેલા રાગને મટાડનારા કહ્યા છે. તપ, મંત્રજાપ અને શાસ્ત્ર અભ્યાસ રાગાદિ કષાયોના ઘાતક છે. પરંતુ જે જીવો અજ્ઞાનને વશ તપ આદિ કરીને પણ તે તપાદિથી જ સંસારસુખ લેવા ચાહે છે. તેનો પ્રતિકાર કરનાર કોઈ નથી. કારણ કે જ્યારે અમૃત જ વિષ બની જાય છે. ત્યારે બચવાનો કયો ઉપાય હોઈ શકે ? ॥ ૫ ॥

વિવેચન - અનાદિકાળથી આત્મામાં લાગેલી આ રાગદશાને હણવા માટે જ જૈનશાસ્ત્રોમાં તપ, મંત્રજાપ અને શાસ્ત્રજ્ઞાન કહેલાં છે. તપ કરવાથી આહારાદિ પુદ્ગલો ઉપરનો અને શરીર ઉપરનો રાગ ઘટે છે. (દૂર થાય છે) વળી તપથી શરીર ક્ષય પામે છે અને ઈન્દ્રિયોને પુષ્ટિ ન મળવાથી વિકાર-વાસનાઓ ક્ષય પામે છે. તથા મંત્રજાપાદિ કરવાથી સાંસારિક સુખોની લાલસા ઘટે છે અને સમ્યક્ એવા શ્રુતજ્ઞાનથી સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થતાં અને સાચું આત્મતત્ત્વ સમજાતાં તમામ જીવ અને અજીવ ઉપરનો રાગ ઘટે છે. આ રીતે શાસ્ત્રોમાં તપ મંત્રજાપ અને શ્રુતજ્ઞાન ઈત્યાદિ ધર્મ અનુષ્ઠાનો રાગદશાને

હણનારાં, રાગદશાને મટાડનારાં એટલે કે રાગદશા આદિ મોહના ભાવોનાં ઘાતક કહ્યાં છે.

પરંતુ અજ્ઞાની જીવો સમ્યગ્જ્ઞાનના અભાવે આવાં આવાં અનેક ધર્મ અનુષ્ઠાનો કે જે મોહના વિકારોનાં નાશક છે તેને જ સેવીને તેનાથી જ સાંસારિક સુખોની લાલસાઓને પોષે છે. “નિર્ધનીયાને દે બહુ ધન, અપુત્રીયાને પુત્રરતન” ઈત્યાદિ સ્વરૂપસૂચક વાક્યોને ઉપાદેયવચન માની લઈને પુત્રની ઈચ્છાએ, ધનની ઈચ્છાએ, આરોગ્યની ઈચ્છાએ, માનપાન અને પ્રતિષ્ઠાની ઈચ્છાએ આ અનુષ્ઠાનોનું અજ્ઞાની અને મોહાન્ધ જીવો સેવન કરે છે. જે અનુષ્ઠાનો મુક્તિ ફળને આપનારાં છે તે જ ધર્માનુષ્ઠાનો વિષયસુખોને આપનારા તરીકે “રાગ દશાના કારણે” જોડે છે. જ્યાં આવા પ્રકારના અજ્ઞાની જીવો છે અને આવું અજ્ઞાન વર્તે છે. ત્યાં તેઓને સમજાવનારા, તેઓની ઉલટી બુદ્ધિનો પ્રતિકાર કરનારા કોણ હોઈ શકે ? અર્થાત્ તેઓને કોઈ સમજાવી શકતું નથી. જે જીવો સાપને દોરડું જ માની લે છે અને પકડવા જાય છે અને પોતાની સમજણને સાચાપણાની મહોર મારે છે તેને કોણ બચાવી શકે ? કોઈ બચાવી શકતું નથી. તે જીવોનું અજ્ઞાન જ તેઓને મારક બને છે.

તેના ઉપર સુંદર એક ઉદાહરણ આપતાં કહે છે કે જે અમૃત છે. સર્વ રોગોનું નાશક છે, સુખદાયી છે, અમર બનાવનાર છે. પરંતુ જેનું પેટ તેવા પ્રકારના કેન્સર આદિ રોગોથી વ્યાપ્ત છે કે જ્યાં અમૃત પણ વિષપણે જ પરિણામ પામતું હોય, હિતશિક્ષા પણ કષાયોનું જ કારણ બનતી હોય, સદુપદેશ પણ આવેશોનું જ કારણ બનતો હોય ત્યાં આ જીવને કોણ બચાવી શકે ? રાગનાશક ધર્માનુષ્ઠાનોને રાગની વૃદ્ધિમાં જ જે જોડે, આવી અવળી બુદ્ધિ જ આ જીવને સંસારમાં રખડાવનાર છે. માટે હે જીવ ! આવી મોહદશાને અને અવળી બુદ્ધિને તું છોડી દે. ॥ ૫ ॥

તપ બલે છૂટા તરણું તાણી રે,
 કંચન કોડી આષાઢાભૂતિ નાણી રે ।
 નંદિષેણ પણ રાગે નડિયા રે,
 શ્રુતનિધિ પણ વેશ્યાવશ પરિયા રે ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ - તપ બલે - તપશ્ચર્યા કરવા દ્વારા મેળવેલી લબ્ધિના બળથી, છૂટા - છોડ્યા, વરસાવ્યા, તરણું તાણી - ઝાડનું એક પાંદડું ખેંચીને, કંચન કોડી - કરોડો સોનેયા, નાણી - જ્ઞાની એવા, રાગે નડિયા - રાગદશામાં ફસાયા, શ્રુતનિધિ - શાસ્ત્રજ્ઞાનના ભંડાર હોવા છતાં, ॥ ૬ ॥

ગાથાર્થ - શ્રુતનિધિ એવા નંદિષેણ મુનિ પણ રાગને વશ થયા છતાં વેશ્યામાં આસક્ત થયા અને ઝાડ ઉપરનું એક તૃણ તાણીને તપના બલે કરોડો સોનેયાને વરસાવનારા બન્યા. એવી જ રીતે જ્ઞાની એવા આષાઢાભૂતિ મુનિ પણ (મોદકના) રાગમાં ફસાયા. જેથી નટવીના રાગમાં પણ ફસાયા. ॥ ૬ ॥

વિવેચન - રાગદશા કેવી ભયંકર વસ્તુ છે ? મુનિદશામાં પહોંચેલા અને તપસ્વી તથા મહાજ્ઞાની બનેલા આત્માઓને પણ આ રાગદશા પછાડે છે. આ બાબત ઉપર એક આષાઢાભૂતિનું અને બીજું નંદિષેણ મુનિનું ઉદાહરણ ટાંકતાં ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે કે -

નંદિષેણ મુનિની કથા

રાજગૃહી નગરીના શ્રેણિક મહારાજાનો પુત્ર નંદિષેણ, એક દિવસ મહાવીર પ્રભુની દેશના સાંભળી વૈરાગ્યની ભાવના થઈ, દીક્ષા આપવા પ્રભુને વિનંતી કરી. ભગવાન મહાવીરે તેમને થોભી જવા કહ્યું - હજુ તારે સંસારના ભોગ ભોગવવાવાળાં કર્મો બાકી છે. પણ તીવ્ર વૈરાગ્યનો રંગ લાગવાથી તેમણે સંસાર છોડી દીક્ષા લીધી.

ભગવાને ભાવિ ભાવ જાણી તેમને દીક્ષા આપી. દીક્ષા વખતે શાસન દેવતાએ પણ દિવ્ય ધ્વનિ દ્વારા ચીમકી આપી કે સંસારી કર્મ ભોગવવાં બાકી છે, કર્મ કોઈને છોડતું નથી. પણ નંદીષેણે દીક્ષા લીધી અને તપ તથા સંયમવાળું જીવન ગાળતાં ઘણી વિદ્યાઓ પ્રાપ્ત કરી. ભગવાને ભાખેલું ભવિષ્ય ખોટું પાડવા ઠીક ઠીક મથામણ કરી, છટ્ટને પારણે આયંબિલ અને પાછો છટ્ટ એમ તપ આરંભ્યાં. વિકાર છોડવા જંગલમાં રહેવા માંડ્યું, પણ માંકડા જેવું મન વિકારી વિચારો ન છોડી શક્યું. મન મનાવવા ખૂબ મથામણ કરી અને તે આવા વિકારી મનથી હારી આપઘાત કરવાના વિચારે એક ટેકરી ઉપર ચડી ભૂસકો મારી આપઘાતની તૈયારી કરી. પણ ભૂસકો મારતાં પહેલાં આત્માને ધક્કો લાગ્યો - કે આવું આપઘાતનું પાપ કર્મ કેમ થાય ? પ્રભુ મહાવીરનું નામ લજવાશે. આપઘાત ન જ થાય. મનને મજબૂત કરીને દીક્ષાના દિવસો પસાર કરતા રહ્યા.

તેઓ એક દિવસ ગોચરી માટે નીકળ્યા અને એક અજાણ્યા આવાસમાં જઈ ચડ્યા.

ધર્મલાભ બોલી ગોચરીની જિજ્ઞાસા બતાવી. કર્મ સંજોગે એ આવાસ કોઈ ગૃહસ્થીનો ન હતો, એ આવાસ તો વેશ્યાનો હતો. વેશ્યાએ ધર્મલાભની સામે જવાબ આપ્યો, અહીં ધર્મલાભનું કોઈ કામ નથી, અહીં તો અર્થલાભ જોઈએ.

નંદીષેણને પણ આ મહેણું લાગ્યું. લે તારે અર્થલાભ જ જોઈએ છે ને ? એમ કહી એક તરણું હાથથી હલાવી સાડી બાર કોડીની વર્ષા ઘરમાં કરી દીધી.

આવી વિદ્યાવાળો જુવાન આંગણે આવેલો જાણી વેશ્યાએ પોતાના હાવ-ભાવ, ચંચળતા દેખાડી મુનિને લોભાવી દીધા-મુનિ સાધુતા છોડી ગૃહસ્થ બની ગયા. મનને મનાવ્યું, ભાવિ ભાવ. સંસારી

ભોગ ભોગવવા બાકી છે. એ વીરવાણી ખરેખર સાચી જ હોય. ભોગ ભોગવી લેવા રહ્યા.

શાસન દેવે સંભળાવેલ ભોગ કર્મ ઉદયમાં આવ્યાં તેથી બાર વર્ષ સુધી આ આવાસે રહ્યા. દરરોજ ૧૦ જણને પ્રતિબોધવાનો નિયમ રાખ્યો. જ્યાં સુધી ૧૦ જણને પ્રતિબોધી ન શકાય ત્યાં સુધી ભોજન ન લેવાનો પાકો નિયમ.

એક દિવસ ૯ જણ પ્રતિબોધ્યા પણ દશમો કોઈ ન મળ્યો. જમવાનું મોડું થયે જતું હતું. એક મુરખને પ્રતિબોધવા ઘણી મહેનત કરી પણ તે પ્રતિબોધ ન પામ્યો. આથી વેશ્યા-વનિતાએ હસતાં હસતાં કહ્યું, નવ તો થયા, દશમા તમે, અને નંદીષેણનો આત્મા પ્રજ્વલિત થઈ ગયો. હા દશમો હું, બધું છોડી ભગવાન પાસે ચાલી ફરી દીક્ષા ગ્રહણ કરી, ચોખ્ખુ ચારિત્ર પાળી, તપ, જપ-સંયમ ક્રિયા બધું સાધી, ઘણા જીવોને પ્રતિબોધી દેવલોક ગયા.

અષાઢાભૂતિની કથા

જશોદાના પુત્ર અષાઢાભૂતિ, તેમને ૧૧મે વર્ષે ધર્મરુચિ ગુરુ પાસે દીક્ષા લીધી હતી. અષાઢાભૂતિ મહાવિદ્વાન અણગાર હતા. વિદ્યાના બળે તેમને કેટલીક લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ હતી. એક લબ્ધિના બળે તેઓ જુદા જુદા રૂપ કરી શકતા હતા.

એક વખત તેઓ એક નટને ત્યાં વહોરવા પધાર્યા. નટે ઘરે મોદક બનાવ્યા હતા તે વહોરાવ્યા. ઉપાશ્રયે જઈ ગોચરી વાપરતાં મોદક અત્યંત સ્વાદિષ્ટ અને સુગંધથી મહેકતો હતો તેથી અષાઢાભૂતિ ફરીથી તે નટને ત્યાં જુદું રૂપ કરી મોદક વહોરી લાવ્યા. મોદક વાપરતાં જીભમાં સ્વાદ રહી ગયો તેથી ફરી પાછું જુદું રૂપ કરી એ જ નટને ત્યાં મોદક વહોરવા ગયા. નટ હોંશિયાર હતો એટલે વાતને સમજી ગયો કે એક જ સાધુ જુદાં જુદાં રૂપ લઈ મોદક

વહોરી જાય છે - પણ સાધુ ઘણો હોંશિયાર છે. તેની રૂપ બદલવાની કળા ખરેખર દાદ માગી લે એવી છે. જો આ સાધુ આપણા થઈ જાય તો એના દ્વારા ઘણું ધન કમાવી શકાય. આમ વિચારી નટે પોતાની બે દીકરી કે, જેમના નામ ભુવનસુંદરી તથા જયસુંદરી હતાં. તેઓને સમજાવ્યું કે ગમે તેમ કરી આ મુનિને ભોળવી લો. આવી પોતાના પિતા તરફથી છૂટ મળવાથી નવજવાન બન્ને દીકરીઓએ સાધુ પાછા બીજી વખત આવ્યા ત્યારે હાવભાવ લટકાં-મટકાં અને નખરા કરી મુનિને મોહાંધ કર્યા અને કહ્યું, અરે નવજવાન, ઘરેઘરે શું કરવા ભિક્ષા માટે જાઓ છો ? અહીં જ રહી જાઓ. આ જુવાન કાયા તમને સોંપી દેશું. મુનિ ચિત્તથી તો ભ્રષ્ટ થયા જ હતા અને વિષયવિલાસ ભોગવવા તૈયાર થયા. પણ અષાઢાભૂતિએ ગુરુ પાસે જઈ ગુરુ આજ્ઞા લઈ જલદી પાછો આવીશ એમ કહી, ઉપાશ્રયે પહોંચી ગુરુને બધી વાત કરી કહ્યું, “ઘરે ઘરે ભિક્ષા માગવાનું મારાથી નહીં બને. આ ચારિત્ર પાળવું હવે મારા માટે મુશ્કેલ છે. બે નાટકણી જોઈ છે, તેના સાથે સંસારના ભોગ ભોગવવા છે. માટે મને રજા આપો. ફક્ત આપની રજા લેવા આવ્યો છું.”

ગુરુજીએ ઘણું સમજાવ્યું, “નારીના મોહમાં આવું અપયશ આપતું કામ તું શું કરવા કરે છે ? આ નારીઓ તને દુર્ગતિમાં નાખશે. તેઓ કુડ-કપટની ખાણ છે.” વગેરે બોધ આપ્યો. પણ મોહાંધ થયેલા અષાઢાભૂતિએ ગુરુજીની વાત ન માની તેમને ઓઘો સુપ્રત કર્યો અને નટને ઘરે આવી બન્ને નટ પુત્રીઓ સાથે લગ્ન કર્યા અને સંસારી બન્યા અને સુંદર નાટકો ભજવવા લાગ્યા.

એકદા રાજસભામાં ‘રાષ્ટ્રપાલ અને ભરતેશ્વરનો વૈભવ’ નાટક ભજવવા ગયા. પણ કોઈ કારણસર રાજાને ખાસ બીજું કામ હોવાથી નાટક બંધ રાખ્યું અને અષાઢાભૂતિ ઘેર પાછા આવ્યા.

અષાઢાભૂતિ જલદી પાછા આવવાના નથી એમ જાણવાથી બન્ને સ્ત્રીઓ માંસ-મદિરાનું સેવન કરી ભાન ભૂલીને બિભત્સપણે પલંગમાં સૂતી હતી. મોઢે માખીઓ બણબણ કરતી હતી, કારણ કે અયોગ્ય ભક્ષણને લીધે બન્નેને ઊલટીઓ થઈ ગઈ હતી. આવી દશામાં બન્ને સ્ત્રીઓને જોતાં અષાઢાભૂતિનો આત્મા સળગી ઊઠ્યો અને વિચારવા લાગ્યા : ‘અરે રે ! આવી સ્ત્રીઓના મોહમાં મેં દીક્ષા છોડી ? ધિક્કાર છે મને. મારે આ સંસાર તજી દેવો જોઈએ.’ ફરીથી ગુરુજી પાસે જઈ દીક્ષા અંગીકાર કરવી જ જોઈએ. બન્ને સ્ત્રીઓને પોતાની દીક્ષાની ઈચ્છા કહી જવા પગ ઉપાડ્યા પણ બન્ને સ્ત્રીઓએ છોડો પકડી તેમની ભરણપોષણની જવાબદારી પૂરી કરી પછી જાવ એમ આગ્રહ કર્યો. આથી તેમની વાત સ્વીકારી તેઓ યોગ્ય વખતે રાજસભામાં નાટક કરવા ગયા.

૫૦૦ રાજકુમારો સાથે તેમણે ભરતેશ્વરનું નાટક આબેહૂબ ભજવવા માંડ્યું, નાટકમાં એકાકાર થઈ ગયા અને ભરત મહારાજાની જેમ આરીસા ભવનમાં વીંટી સરી પડતાં અનિત્ય ભાવનામાં ચઢ્યા અને નટરૂપે જ આષાઢભૂતિ ૫૦૦ રાજકુમારો સાથે જાણે કે કેવળજ્ઞાન થઈ ગયું હોય તેમ અભિનય કરી ગુરુ પાસે આવ્યા. સસરાને રાજા પાસેથી ધન અપાવ્યું અને આષાઢાભૂતિ પાછા ગુરુ પાસે આવી ચારિત્ર લઈ આકરાં વ્રત પાળી પાપ આલોઈ, અણસણ કરી કાળક્રમે મોક્ષમાં સિધાવ્યા. ॥ ૬ ॥

બાવીસ જિન પણ રહી ઘરવાસે રે,

વરત્યા પૂરવ રાગ-અભ્યાસે રે ।

વજ્રબંધ પણ જસ બલેં ત્રુટે રે,

નેહતંતુથી તેહ ન છુટે રે ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ - ઘરવાસે - ગૃહસ્થજીવનમાં, પુરવ - પાછલા ભવોના, રાગ અભ્યાસે - રાગના સંસ્કારથી, વજ્રબંધ પણ - વજ્રના જેવું મજબૂત બંધન પણ, જસ બલે ત્રુટે - જેના બળથી ત્રુટે, નેહતંતુથી - સ્નેહરૂપી તાંતણાના બંધનથી, તેહ - તે જીવો, ન છુટે - છુટી શકતા નથી. ॥ ૭ ॥

ગાથાર્થ - બાવીસ તીર્થંકર ભગવંતો પણ પૂર્વભવોની રાગદશાના અભ્યાસથી ગૃહસ્થ જીવનમાં રહ્યા, (પરિવારવાળા બન્યા), જેઓ પોતાના ભૂજબલથી વજ્રના જેવું મજબૂત બંધન તોડી શકે છે, તેઓ સ્નેહના એક તાંતણાના બંધનથી છુટી શકતા નથી. ॥ ૭ ॥

વિવેચન - વર્તમાન અવસર્પિણીના કાળમાં ત્રીજા આરાના અંતે ઋષભદેવ પ્રભુ અને ચોથા આરામાં અજિતનાથ પ્રભુથી મહાવીર સ્વામી પ્રભુ સુધીના ૨૩ પ્રભુ, એમ સર્વે મળીને ૨૪ તીર્થંકર પ્રભુ થયા. તેમાં નેમનાથપ્રભુ અને મલ્લીનાથ પ્રભુ આ બે અપરિણીત હતા. બાકીના ૨૨ પ્રભુ વિવાહીત હતા. આમ શ્વેતાંબર આમ્નાય પ્રમાણે સમજવું. (દિગંબર આમ્નાયમાં વાસુપૂજ્યસ્વામી, મલ્લિનાથ, નેમનાથ અને મહાવીર સ્વામી એમ ૪ પ્રભુ અવિવાહીત હતા અને બાકીના ૨૦ પ્રભુ વિવાહીત હતા એમ તેઓની આમ્નાયમાં માનવામાં આવે છે.)

આ ૨૨ તીર્થંકર પરમાત્મા તદ્ભવમોક્ષગામી છે. કેવલજ્ઞાન પામવાવાળા છે. તીર્થની સ્થાપના કરવાવાળા છે. અને અનેક ભવ્ય જીવોને સંસારમાંથી તારવાવાળા છે. અને પોતે પણ સંસારનો પાર પામીને મોક્ષે જનારા છે. આટલી ઉંચી પુન્યાઈવાળા હોવા છતાં પણ પૂર્વભવોમાં બાંધેલા મોહનીયકર્મના ઉદયથી પ્રગટેલી રાગદશાના અભ્યાસને લીધે વિવાહીત જીવનવાળા અર્થાત્ ગૃહસ્થ જીવનવાળા

બન્યા. અને અનેક પુત્ર-પુત્રીના પરિવારવાળા બન્યા. આવી મહાભયંકર રાગદશા છે.

જે મહાત્મા પુરુષો અતુલબલવાળા છે. જેનાથી વજ્જના જેવાં મજબૂત બંધનો પણ એક ક્ષણમાત્રમાં જ તુટી જાય છે. તેવા અતુલબલી મોટા માણસો પણ નેહતંતુને (રાગદશારૂપી એક તાંતણાને) તોડી શકતા નથી. નેહતંતુથી તેઓ છુટી શકતા નથી. આવી મોહદશાને જીતવી ઘણી દુષ્કર છે. જેનાથી વજ્જબંધન જેવાં મજબૂત બંધનો તુટે છે. તેનાથી રાગદશા રૂપી તાંતણો તુટતો નથી. તેથી હે જીવ ! તું રાગદશામાં ન અંજાઈ જા. ॥ ૭ ॥

દેહ ઉચ્ચાટન અગ્નિનું દહવું રે,

ઘણકુટ્ટન એ સવિ દુઃખ સહવું રે ।

અતિ ઘણું રાતી જે હોય મજિઠ રે,

રાગ તણો ગુણ એહ જ દિઠ રે ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ - દેહ ઉચ્ચાટન - ચામડીનું ઉખેડવું, ચામડીને છોલવી, અગ્નિનું દહવું - અગ્નિમાં ઉકળવું, આગમાં બળવું, ઘણકુટ્ટણ - ઘણથી કુંટાવું, અતિઘણું રાતી - અતિશય ઘણી લાલ એવી, મજિઠ - મજુઠ. ॥ ૮ ॥

ગાથાર્થ - ચામડીને છોલવી, આગમાં બળવું અને ઘણથી કુંટાવું ઈત્યાદિ સર્વે દુઃખો મજિઠને જે સહેવાનાં આવે છે તેમાં મજિઠનો અતિશય ઘણો લાલ જે રંગ છે તે (રંગ = રાગ) ગુણનો જ દોષ સમજવો. ॥ ૮ ॥

વિવેચન - જ્યાં જ્યાં રાગદશા ગાઢ હોય છે ત્યાં ત્યાં કેવાં કેવાં દુઃખો આવે છે. તે ઉપર મજિઠનો દાખલો આપીને ગ્રંથકારશ્રી સમજાવે છે કે - મજિઠનો રંગ ઘણો પાકો હોય છે. અને તે લાલ

હોય છે. એટલે જ હાથીદાંતની ચુડી ઉપર આ મજિઠનો જ રંગ લગાવવામાં આવે છે. જે કેમે કરી જતો નથી કે ઉતરતો નથી કે ઓછો થતો નથી. તેથી જ એક સ્તવનમાં ખાસ કહેવામાં આવ્યું છે કે “જેમ ચોળ મજિઠનો રંગ” આ રંગ પાકો છે એટલે જ તેને કેટલાં કેટલાં દુઃખો સહન કરવાં પડે છે ? (જો કે તે નિર્જીવ છે. તેથી તેને દુઃખનું સંવેદન થતું નથી. પરંતુ તેની જગ્યાએ જીવ હોય તો આવાં દુઃખોનો અનુભવ કરવો પડે એમ સમજાવવા ઉપચારથી આ ઉદાહરણ આપેલ છે.)

(૧) મજિઠનો રંગ લાલ અને ઘણો પાકો છે એટલે જ તેની છાલ લોકો ઉતારે છે. તેની ચામડીને (છાલને) ઉખેડે છે. છાલ-છાલ ભેગી કરીને અગ્નિમાં તપાવે છે. ચામડીના છેદનનું દુઃખ તે મજિઠ અનુભવે છે.

(૨) અગ્નિમાં બાળવું, ઉકાળવું, શેકવું, આવું દુઃખ પણ તે મજિઠ અનુભવે છે.

(૩) ઘણીવાર લોકો મજિઠને ઘણાથી કુટે છે. ઘણ મારી મારીને છેદે છે, ભેદે છે.

આવાં આવાં સઘળાં દુઃખો સહેવાનું મજિઠમાં જો કોઈ કારણ હોય તો તેમાં રહેલો “પાકો રંગ” એજ મજબૂત કારણ છે. કારણ કે તે રંગ પાકો-મજબૂત છે. તેથી તેનો વધારે ઉપયોગ કરવા મજિઠ ઉપર આટલા પ્રહારો થાય છે. તેવી જ રીતે જે જીવો બીજા જીવો ઉપર અથવા પૌદ્ગલિક પદાર્થો ઉપર “રંગ-રાગ” કરે છે, ગાઢ પ્રીતિ કરે છે. મજબૂત રાગના બંધનથી બંધાય છે તે જીવો પણ ભવાન્તરમાં (નરકાદિના ભવમાં) પરમાધામી દેવો દ્વારા દેહનું ઉચ્ચાટન થવું, અગ્નિમાં શેકાવું અને ઘણ આદિ શસ્ત્રો વડે કુટ્ટાવું ઈત્યાદિ દુઃખોને પામે છે. માટે હે જીવ ! આ રાગદશા મજિઠના રંગની જેમ

દુઃખદાયી છે. ઘણો મજબૂત પાકો રંગ હતો તો તે રંગ-રાગ ગુણનું ફલ છેવટે દુઃખ આપવું એ જ આવે છે. તેવી જ રીતે જે આ રાગદશા છે તેનું પણ ફળ પણ આ જ આવે છે. (દુઃખ જ દુઃખ છે) એમ સમજવું. ॥ ૮ ॥

રાગ ન કરજો કોઈ નર કિણશ્યું રે,
 નવી રહેવાય તો કરજ્યો મુનિશ્યું રે ।
 મણિ જિમ ફણિવિષનું તિમ તેહો રે,
 રાગનું ભેષજ સુજસ સનેહો રે ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ - કોઈ નર - કોઈપણ મનુષ્ય, કિણશ્યું - કોઈ પણ વ્યક્તિની સાથે, કરજ્યો મુનિશ્યું - મુનિની સાથે કરજો. મણિ - રત્ન, ફણિવિષનું - સર્પના ઝેરનું, તિમ તેહો - તેમ તે મુનિવર પુરુષો, ભેષજ - ઔષધ

ગાથાર્થ - . કોઈપણ મનુષ્ય કોઈની પણ સાથે રાગ ન કરજો, અને જો રાગ કર્યા વિના ન જ રહેવાય તો મુનિવર પુરુષો સાથે કરજો. કારણ કે જેમ મણિ (એક પ્રકારનું રત્ન) સર્પના વિષનું ઔષધ છે. તેમ સારા યશસ્વી એવા હે સ્નેહી પુરુષો ! તે મુનિવર પુરુષો પણ રાગના વિષને ઉતારવા માટે મણિરૂપ ઔષધ સમાન છે. ॥ ૯ ॥

વિવેચન - “રાગ” ની સજ્જાય સમાપ્ત કરતાં કરતાં છેલ્લી ગાથામાં શ્રોતાવર્ગને માર્મિક ટકોર કરતાં ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે કે સારામાં સારું યશસ્વી અને નિર્દોષ જીવન પ્રાપ્ત કરવું હોય અને તેવા પ્રકારના ઉત્તમ જીવનની પ્રાપ્તિ કરવી હોય તો હે ભાગ્યશાળી જીવો ! તમે ભૂલે ચુકે પણ કોઈ ચેતન અથવા અચેતન પદાર્થ ઉપર રાગ ન કરજો. જીવ ઉપર કરેલો રાગ પરસ્પર બંધનનું જ કારણ

બને છે. અને તેનાથી સંયોગ-વિયોગકાલે અનેક કલેશો તથા આપત્તિઓ જ આવે છે. જેમ રાવણે કરેલો સીતાનો રાગ મૂલથી જ વિનાશનું કારણ બન્યો. વર્તમાન કાલમાં પણ અનુચિતપણે રાગ કરનારાં ઘણાં યુગલો આપઘાત કરીને મૃત્યુ પામતાં, ગાડીના પાટા ઉપર ચગદાતાં તથા અગ્નિસ્નાન અને જલસ્નાન કરતાં દેખાય છે. દૈનિક પેપરોમાં આવા ઘણા કિસ્સા સંભળાય છે.

તથા પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો રાગ પણ માયા-માન-કલેશ-કડવાશ-વેરઝેર કરાવનાર છે. મમ્મણશેઠ વગેરે ધનના રાગમાં, પતંગીયા દીવાની જ્યોતના રાગમાં, માછલું માંસના રાગમાં, અને ભમરો ગંધના રાગમાં અંજાયો છતો મૃત્યુને જ પામ્યો છે. તેથી હે આત્મન્! જીવ કે પુદ્ગલ, એમ કોઈપણ દ્રવ્ય ઉપર કરેલો રાગ સુખદાયી નથી. પણ દુઃખદાયી જ છે. માટે રાગ કરવા જેવો નથી.

છતાં જો રાગ કર્યા વિના ન જ રહેવાય તેમ હોય અને રાગ કરવો જ હોય તો સંયમ-ત્યાગ-તપ અને જ્ઞાનાદિ ગુણોના કારણે તેવા પ્રકારના ગુણોવાળા “મુનિવર” પુરુષો પ્રત્યે ગુણાનુરાગ કરજો. (ત્યાં પણ સ્નેહરાગ, દષ્ટિરાગ કે કામરાગ કરતા નહીં). કારણ કે આ “મુનિવર પુરુષો” રાગદશાનું ઝેર ઉતારવામાં મણિસ્વરૂપ અદ્ભૂત ઔષધ સમાન છે.

જેમ કોઈ વ્યક્તિને સર્પદંશ થયો હોય અને તેનું વિષ શરીરમાં વ્યાપ્યું હોય તો તે ફણિના વિષને ઉતારવામાં મણિ (એક પ્રકારનું વિષનાશક રત્ન) જેમ ઔષધ સમાન છે. તેવી જ રીતે મુનિવર પુરુષો જ્ઞાન-ધ્યાન-ત્યાગ-તપ અને વૈરાગ્યમય પોતાના પવિત્ર જીવન વડે તથા ધર્મોપદેશ દ્વારા રાગીના રાગનો નાશ કરવામાં શ્રેષ્ઠ ઔષધ સમાન છે. તેથી આપણામાં રહેલી આ ભયંકર રાગદશા કેમ જાય! તે રીતે મુનિવર પુરુષો ઉપર વિવેકપૂર્વક રાગ કરજો. કારણ કે આ

રાગ ગુણસંબંધી હોવાથી આપણામાં વૈરાગ્ય આવતાં તુરત જ છુટી શકે છે. જેમ પગમાં લાગેલા કાંટાને કાઢવા માટે નાખેલી સોય, પગમાંથી કાંટો નીકળતાં તુરત નીકળી જ જાય છે. કારણ કે તેનો બીજો છેડો હાથમાં જ હોય છે. તેવી જ રીતે સાંસારિક ભાવોનો રાગ ઘટાડવા માટે મુનિવર પુરુષો ઉપર કરાયેલો ગુણપ્રાપ્તિ પુરતો રાગ પ્રારંભમાં ઉપકારી છે. પરંતુ સાંસારિક ભાવોનો રાગ જ્યારે દૂર થાય છે ત્યારે તુરત જ મુનિવર પુરુષો પ્રત્યેનો રાગ પણ જ્ઞાનદશા જાગૃત હોવાથી નીકળી જ જાય છે. તેને દૂર કરવા ઘણી મહેનત કરવી પડતી નથી.

કાંટો કાઢવા જેવી મહેનત કરવી પડે છે તેવી મહેનત સોય કાઢવા કરવી પડતી નથી. તેમ સાંસારિક ભાવોનો રાગ કાઢવા માટે આલંબન માત્ર રૂપે કરાતો મુનિવર પુરુષોનો રાગ તજવામાં ઘણી મહેનત કરવી પડતી નથી.

આ રીતે હે આત્મા ! “રાગદશા” ત્યજવા જેવી છે. અલ્પ માત્રાએ પણ રાખવા જેવી નથી. મુનિવર પુરુષોનો રાગ પણ ગુણપ્રાપ્તિ પુરતો જ આલંબન રૂપે કરવા જેવો છે. તત્ત્વરૂપે તો તે પણ હેય જ છે. તેથી તારો આત્મા સ્નેહરાગાદિ ભાવે પરિણામ ન પામે તે માટે હે આત્મનૃ ! અત્યંત જાગૃત રહેવું અને વિવેકી બનવું જરૂરી છે.

આ ગાથાના “સુજસ સસનેહો રે” આ પદમાં “સુજસ” શબ્દ લખીને પૂજ્ય ગ્રંથકારશ્રીએ “શ્રી યશોવિજયજી” એવું ગ્રંથકર્તા તરીકે પોતાનું નામ પણ ગર્ભિત રીતે સૂચવ્યું છે. ॥ ૯ ॥

આ પ્રમાણે “રાગ” નામના દસમા પાપસ્થાનકના વર્ણનવાળી આ દસમી ઢાળ પણ સમાપ્ત થઈ.

“દ્વેષ” નામના અગીયારમા પાપસ્થાનકની સજ્ઞાય -

દ્વેષ ન ધરીયે લાલન, દ્વેષ ન ધરીયે,
 દ્વેષ તજ્યાથી લાલન, શિવસુખ વરીયે, લાલન શિવસુખ વરીયે।
 પાપસ્થાનક એ ઈગ્યારમું કૂડું,
 દ્વેષ રહિત ચિત્ત, હોયે સવિ રૂડું, લાલન, હોયે સવિ રૂડું. ॥૧॥

શબ્દાર્થ - કૂડું - ખુકુ, દુઃખદાયી, દ્વેષરહિત ચિત્ત - દ્વેષ વિનાનું મન, હોયે સવિ રૂડું - સર્વત્ર સારું હોય છે, સુખદાયી થાય છે. ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ - હે લાલન, (હે સુકોમળ હૃદયવાળા આત્મા) હૈયામાં કોઈના પણ પ્રત્યે દ્વેષ ન રાખીએ, દ્વેષ ન રાખીએ, કારણ કે દ્વેષનો જો ત્યાગ કરો તો જ મુક્તિનાં સુખ પામો, હે લાલન, તો જ મુક્તિનાં સુખ પામો. આ ૧૧મું પાપસ્થાનક છે. અને તે સાવ કુડુ છું દુઃખદાયી છે. તે માટે દ્વેષ વિનાનું ચિત્ત હોય તો જ તે રૂડું છે, સુખદાયી છે. ॥ ૧ ॥

વિવેચન - આ ગાથામાં આત્માના સંબોધનને આશ્રયી સર્વત્ર લાલન શબ્દ લગાડવામાં આવ્યો છે. જેમ વડીલો પોતાના બાળકો પ્રત્યે અતિશય વાત્સલ્યભર્યા ભાવના કારણે “લાલુ” કહીને બોલાવે છે તેમ જ્ઞાની પુરુષો પણ સાંસારિક જીવોનું કલ્યાણ કરવાની બુદ્ધિથી તેના પ્રત્યે અત્યંત વાત્સલ્યભાવવાળું હૃદય બનાવીને “લાલુ-લાલન” કહીને અમૃતભરી મીઠી ભાષાથી સંબોધી રહ્યા છે.

હે લાલન ! (હે લાલુ) હૃદયમાં કોઈપણ વ્યક્તિ પ્રત્યે દ્વેષ ધારણ કરવા જેવો નથી. અલ્પ પણ દ્વેષ રાખવા જેવો નથી. જો તમે દ્વેષનો ત્યાગ કરશો તો જ મુક્તિસુખને પામશો. કારણ કે રાગની જેમ આ દ્વેષ પણ કલેશ-કડવાશ-વેરઝેર અને મનદુઃખ કરાવનાર છે. દ્વેષ પણ કષાયોની ઉત્પત્તિની મહાખાણ જ છે.

તે માટે હે આત્મા ! આ દ્વેષ પણ રાગની જેમ એક પ્રકારનું પાપસ્થાનક જ છે. તે પોતે પણ પાપસ્વરૂપ છે. અને તેનાથી આ આત્મા બીજાં અનેક નવાં પાપો પણ સર્જે છે. દ્વેષયુક્ત ચિત્ત હંમેશાં હૃદયમાં સંતાપ ઉત્પન્ન કરે છે. બળાપો સર્જે છે. વૈર લેવાની વૃત્તિ કરાવે છે. લઢવાની તૈયારી કરે છે. જેના પરિણામે આ આત્મા અતિશય કુર હિંસામાં પરિણામ પામે છે. તે માટે દ્વેષ કરવો એ કુડું છે. ખોટો રસ્તો છે. દુઃખદાયી માર્ગ છે. કલ્યાણકારી માર્ગ નથી. માટે દ્વેષ વિનાનું ચિત્ત રાખવું એ જ રૂડો માર્ગ છે અને એ જ સુખદાયી માર્ગ છે. માટે હે લાલન ! તું કંઈક સમજ, અને હૃદયમાંથી કોઈના પણ પ્રત્યે દ્વેષ ન રાખ, અર્થાત્ દ્વેષ ત્યજી દે. ત્યજી દે. ॥ ૧ ॥

ચરણ કરણ ગુણ બની ચિત્રશાલી,
દ્વેષ ધૂમે હોય તે સવિકાલી, લાલન તે સવિ કાલી. ॥૨॥
દોષ બેંતાલીસ શુદ્ધ આહારો,
ધુમ્ર દોષે હોય, પ્રબલ વિકારો, લાલન, પ્રબલ વિકારો. ॥૩॥

શબ્દાર્થ - ચરણ કરણ - ચારિત્ર અને ધર્મક્રિયા સ્વરૂપ, અર્થાત્ ચરણસિત્તરિ અને કરણસિત્તરિ સ્વરૂપ, ગુણ બની ચિત્રશાલી - ગુણોરૂપી સુંદર ચિત્રશાળા બની છે. દ્વેષ ધૂમે - દ્વેષરૂપી ધૂમાડા દ્વારા, હોય તે સવિકાલી - તે સઘળી ચિત્રશાળા કાળી થાય છે, ધુમ્ર દોષે - દ્વેષરૂપી ધૂમાડાના દોષને લીધે, હોય પ્રબલ વિકારો - ઘણા ઘણા બળવાન વિકારો (ક્રોધાદિના આવેશો) થાય છે. ॥ ૨-૩ ॥

ગાથાર્થ - સુંદર ચારિત્ર અને ઉત્તમોત્તમ ધર્મક્રિયાના રંગે આત્મામાં આત્મગુણોની રંગબેરંગી સુંદર જે ચિત્રશાળા બનેલી હોય છે. તે દ્વેષરૂપી ધૂમાડો અંદર લાગતાં આખી ચિત્રશાળા કાળી બની જાય છે. તથા બેંતાલીસ દોષોને છોડીને શુદ્ધ આહાર

લઈને ચારિત્ર પાળ્યું હોય છે. પરંતુ દ્વેષરૂપી ધૂમાડાના દોષને લીધે ઘણા પ્રબળ વિકારો (આવેશો) થાય છે. (જેથી ચારિત્રધન ચાલ્યું જાય છે.) ॥ ૨-૩ ॥

વિવેચન - ઘણી ઘણી પુણ્યાઈ એકઠી થાય છે ત્યારે જ પંચેન્દ્રિયપણું, મનુષ્યભવ, જૈનકુલ, સર્વાંગસુંદરતા, નિરોગી દેહ, અને જૈનશાસનની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમાં પણ વડીલોની સાથેના સહવાસથી અને સુસંસ્કારોથી અને પોતાની ઉપાદાનતા પાકવાથી ચારિત્રધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ રીતે આ જીવે સમ્યગ્જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરીને ઉત્તમ ચારિત્રધર્મ અને અનુષ્ઠાનમય ક્રિયાધર્મ એવો પ્રાપ્ત કર્યો હોય છે કે આ બન્ને ગુણોની એકમેકતા આ જીવમાં એવી વ્યાપી ગઈ હોય છે કે જાણે એક સુંદર રંગબેરંગી ગુણોથી ભરેલી “ચિત્રશાલા” જ હોય શું ? તેમ ચરણ અને કરણના ગુણોની સુંદર ચિત્રશાળા આ જીવમાં આલેખાઈ જાય છે.

સુંદર આત્મપરિણામ, સુંદર નિર્દોષ ચારિત્ર, ઉત્તમોત્તમ ધર્મ અનુષ્ઠાન, ત્યાગ, તપ, સમ્યગ્જ્ઞાન અને વૈરાગ્યાદિ અનેક ગુણોરૂપી રંગોથી રંગાયેલી આ ચિત્રશાળામાં જ્યારે પરદ્રવ્ય પ્રત્યેનો અંતર્દ્વેષ પેદા થાય છે. ત્યારે તે દ્વેષાત્મક દોષને લીધે કલેશ-કડવાશ-વેરઝેર-મિથ્યાકલંક ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારની કાળાશને જ આપતો આ દ્વેષરૂપી ધૂમાડો છે. તે જ્યારે ત્યાં લાગે છે ત્યારે ગુણોની બનેલી આ ચિત્રશાળા કાળી કાળી (શોભા વિનાની) બની જાય છે. આવી સુંદર ચિત્રશાળા બનાવતાં વર્ષો લાગે છે. પણ તેને કાળી કરતાં ક્ષણમાત્ર જ કાલ થાય છે. તેથી હે જીવ ! તું અંતર્દ્વેષ રૂપી ધૂમાડો લગાડીને મેળવેલા ગુણોની ચિત્રશાળાને કાળી ન કર.

તેવી જ રીતે શુદ્ધ ચારિત્ર પાળવાના આશયથી આહારની વિધિમાં બેંતાલીસમાંના કોઈ દોષ લાગી ન જાય, તેની સતત જાગૃતિ

રાખીને શુદ્ધ આહારગવેષણા કરી ઉત્તમોત્તમ ચારિત્ર પાળ્યું હોય, પરંતુ કોઈ કોઈ ભાવો પ્રત્યે હૈયામાં જ્યારે દ્વેષ (અભાવ-અણગમો-તિરસ્કાર) પેદા થાય છે. ત્યારે તે દ્વેષાત્મક ધૂમ દ્વારા આ જીવને અનેક પ્રકારના કષાયો થવા રૂપે પ્રબળ વિકારો પેદા થાય છે. આરોહણમાંથી અવરોહણ થઈ જાય છે. ચડતીમાંથી પડતી શરૂ થાય છે. પ્રાપ્ત કરેલું ચારિત્રધન હારી જવાય છે. તેથી હે જીવ ! આવું ઉત્તમોત્તમ ગુણમય જીવન પ્રાપ્ત કરીને અત્યન્ત દુઃખદાયી એવા દ્વેષરૂપી ધૂમને જરા પણ પ્રવેશ ન આપ ! ફરી ફરી આવી ઊંચી પરિસ્થિતિ પ્રાપ્ત થવી ઘણી જ મુશ્કેલ છે. તેથી હે જીવ ! વધારેને વધારે જાગૃત થા. આ દ્વેષ પારકાની પડતીના જ વિચારો વધારે લાવે છે. થતું નથી કંઈ, અને ફક્ત દુષ્ટ વિચારો દ્વારા આ જીવ નિરર્થક કર્મ બાંધે છે. ॥ ૨-૩ ॥

ઉગ્ર વિહાર ને તપ જપ-કિરિયા,
કરતાં દ્વેષેં તે ભવમાં હે કિરિયા, લાલન, ભવમાંહે કિરિયા. ॥૪॥
યોગનું અંગ અદ્વેષ છે પહિલું,
સાધન સવિ લહે, તેહથી વહેલું, લાલન, તેહથી વહેલું. ॥૫॥

શબ્દાર્થ - ઉગ્ર વિહાર - લાંબા લાંબા વિહાર, ભવમાંહે કિરિયા - સંસારમાં રખડ્યા, સાધન સવિ - મુક્તિનાં સર્વે કારણો. ॥ ૪-૫ ॥

ગાથાર્થ - સાધુપણું લઈને લાંબા લાંબા વિહારો કરે, તપશ્ચર્યા, મંત્ર-જાપ અને ધર્માનુષ્ઠાનો ઘણાં કરે પણ જો હૃદયમાં દ્વેષ રાખે તો જીવો આ સંસારમાં રખડનારા બને, “અદ્વેષ” એ યોગદશાનું પહેલું અંગ છે. અદ્વેષ ગુણ આવવાથી મુક્તિની સર્વ સાધનસામગ્રી આ જીવ વહેલી વહેલી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ॥ ૪-૫ ॥

વિવેચન - આ જીવ સાધુપણું પ્રાપ્ત કરે, લાંબા લાંબા વિહારો

કરે, કેશલોચાદિ કરે, વિવિધ પ્રકારની તપશ્ચર્યા કરે, મંત્રજાપાદિ કરે, અનેક પ્રકારનાં ધર્મ અનુષ્ઠાનો કરે, તીર્થયાત્રા, અન્ય સાધુ-સંતોની વૈયાવચ્ચ આદિ કરે પરંતુ હૃદયમાં જો અન્ય વ્યક્તિ પ્રત્યેનો દ્વેષ બેઠેલો હોય, તો તે દ્વેષના લીધે તેનું અહિત-ખરાબ કરવાના જ સતત વિચારો આવે, તેનાથી આ જીવ વધારેને વધારે આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનમાં જ વર્તે અને ચીકણાં કર્મો બાંધે, તેનાથી અનંત જન્મ-મરણોની પરંપરામાં રખડે. આ રીતે ધર્માનુષ્ઠાનો હોવા છતાં પણ દ્વેષના કારણે સંસારમાં ફરનારો બને છે. માટે હે આત્મા ! તું દ્વેષ ન કર. દ્વેષ વિનાનો એટલે કે “અદ્વેષી” બન. “અદ્વેષી” એ આત્મઉત્થાનનું પ્રથમ પગથીયું છે.

આ આત્માનું જેનાથી મોક્ષની સાથે જોડાણ થાય તેને શાસ્ત્રોમાં “યોગ” કહેવાય છે. આ યોગદશાની પ્રાપ્તિનું વર્ણન સાંખ્યદર્શનમાં પતંજલિઋષિકૃત યોગસૂત્રમાં છે. જૈનદર્શનમાં પૂ.આ.મ. શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી કૃત યોગદૈષ્ટિ સમુચ્ચયમાં છે. પૂ. કલિકલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યકૃત યોગશાસ્ત્રમાં છે. પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી કૃત આઠ દૈષ્ટિની સજ્જાયમાં પણ છે.

આ યોગદશાની જો પ્રાપ્તિ કરવી હોય તો તેનાં આઠ અંગ છે. આઠ દોષોનો ત્યાગ છે અને આઠ ગુણોની પ્રાપ્તિ છે. તેમાં “અદ્વેષ” એ આઠ દૈષ્ટિઓના આઠ ગુણોમાંનો પહેલો ગુણ છે. જ્યારે આ જીવના હૃદયમાંથી મોક્ષ પ્રત્યેનો અનાદિનો જામેલો આ “દ્વેષ” દોષ ચાલ્યો જાય છે અને અદ્વેષ ગુણ આવે છે. ત્યારે જ યોગદશાનો પ્રારંભ થાય છે. અનાદિકાળથી આ જીવને ધર્મ પ્રત્યે અને ધર્મી પ્રત્યે ભયંકર દ્વેષ જ વર્તે છે. ધર્મની કે ધર્મીની કોઈ પણ જાતની વાત સાંભળવા પણ આ જીવ તૈયાર જ નથી. જ્યારે ચરમાવર્તમાં આવે છે, ગાઢ એવો ભાવ મલ ઘણો ઘણો ઢૂસ પામે છે ત્યારે અદ્વેષ (દ્વેષાભાવ) ગુણ આવે છે. જેમ જેમ આ જીવમાં

“અદ્વેષ” ગુણ આવતો જાય છે. તેમ તેમ મુક્તિની પ્રાપ્તિનાં સર્વે કારણો (અપુનર્બંધકાવસ્થા, સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ, દેશવિરતિની પ્રાપ્તિ, સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ, શ્રેણી-કેવલજ્ઞાન અને અયોગીદશાની પ્રાપ્તિ) વહેલી વહેલી થાય છે. મૂલભૂત એવો આ એક ગુણ આવે છતે ઉપરના ગુણો તુરત તુરત આવે છે. ॥ ૪-૫ ॥

નિરગુણ તે ગુણવંત ન જાણે,
ગુણવંત તે ગુણ, દ્વેષમાં તાણે, લાલન, દ્વેષમાં તાણે ॥૬॥
આપ ગુણી ને વલી ગુણરાગી,
જગમાંહે તેહની કીરતિ જાગી, લાલન, કીરતિ જાગી. ॥૭॥

શબ્દાર્થ - નિરગુણ - જે જે આત્માઓ ગુણરહિત છે તેઓ, ગુણવંત - ગુણવંત પુરુષોને, ન જાણે - ઓળખી શકતા નથી. ગુણવંત - અને જે ગુણવંત પુરુષો છે. તે - તેઓ, ગુણદ્વેષમાં - ગુણો ઉપર દ્વેષ કરીને ગુણોને દ્વેષમાં, તાણે - ખેંચે છે. આપ ગુણી - જેઓ પોતે ગુણી છે. ને વળી - તથા વળી, ગુણરાગી - ગુણોના રાગી છે. ॥ ૬-૭ ॥

ગાથાર્થ - જે પુરુષો નિર્ગુણ છે. તેઓ ગુણવંત પુરુષોને જાણી શકતા નથી. અને જે પુરુષો ગુણવાળા છે પણ જો તેઓ દ્વેષી છે તો તેઓ ગુણી પુરુષોના ગુણોને દ્વેષમાં તાણી ખાય છે. તેથી જે પુરુષો સ્વયં ગુણી છે અને ગુણોના અનુરાગી છે. તેઓની કીર્તિ સઘળાય જગતમાં વ્યાપે છે. ॥ ૬-૭ ॥

વિવેચન - આ સંસારમાં જેઓ નિર્ગુણી છે. એટલે કે ગુણરહિત છે. તેઓ ગુણવંત પુરુષોને ઓળખી શકતા નથી. તેથી ગુણવંત પુરુષોના ગુણોમાં અજ્ઞાનતાના કારણે દ્વેષ જ કર્યા કરે છે. છિદ્રો જ શોધ્યા કરે છે. દ્વેષના કારણે ગુણોને પણ દોષરૂપે જ જુએ છે.

જેમ કે ધારો કે ગુણવંત પુરુષો ગંભીરતાના ગુણને લીધે ઓછાબોલા હોય, તો દ્વેષી માણસો તેની બાબતમાં આમ કહે છે કે તેઓને કંઈ આવડતું જ નથી, શું બોલે ? મૌન જ રહે ને ? કંઈ આવડે તો બોલેને ? આમ દ્વેષી માણસો કહે છે. અને ધારો કે ગુણવંત પુરુષો જ્ઞાની હોય અને અવસરે અવસરે સમજાવવા માટે સારુ બોલતા હોય તો દ્વેષી પુરુષો તેની બાબતમાં આમ કહે છે કે તેઓ ઘણા વાયડા છે. જ્યાં ત્યાં અને જ્યારે ને ત્યારે બોલ બોલ જ કરતા હોય છે. વચ્ચે વચ્ચે ટપક્યા જ કરતા હોય છે. બોલતાં બોલતાં થાકતા જ નથી ઈત્યાદિ. આ રીતે નિર્ગુણ માણસો પોતાની દ્વેષવાળી પ્રકૃતિના કારણે ગુણવંતને ઓળખી શકતા નથી અને ગુણવંતના ગુણોને દોષરૂપે જગતમાં પ્રસારિત કરીને ગુણી માણસોની હાંસી ઉડાવે છે.

તથા જે પુરુષો ગુણવંત છે પણ પ્રકૃતિથી દ્વેષિલી છે તેઓ પણ ગુણી પુરુષોના ગુણોને દ્વેષમાં જ તાણે છે. ગુણોને દોષરૂપે લઈ જાય છે.

જે માણસો ગુણવંત હોય પરંતુ જો દ્વેષવાળા હોય છે તો તેઓ પોતાની પ્રકૃતિ દ્વેષવાળી હોવાથી પોતે ગુણી હોવા છતાં પણ દ્વેષબુદ્ધિના કારણે બીજાના ગુણોને દોષરૂપે જ જુએ છે. ગુણોને દોષમાં જ ખેંચી જાય છે. તેથી તે જીવો પણ સારા નથી. અર્થાત્ કલ્યાણકારી નથી.

આ રીતે વિચારતાં આ સંસારમાં જે આત્માઓ પોતે સ્વયં ગુણી છે અને બીજાના ગુણોના અનુરાગી છે. બીજાના ગુણોની સ્તુતિ-પ્રશંસા-વંદના અને ભક્તિ આદિ કરે છે. બીજાના ગુણોને ગુણરૂપે જોઈને ગુણાનુરાગી બને છે. તેઓ જ સાચા સંતપુરુષો છે. અને તેઓની જ કીર્તિ સકલ જગતમાં ગાજે છે. આવા પ્રકારના ઉત્તમ આત્માઓની કીર્તિ સ્વયં જગતમાં પથરાય છે. ॥ ૬-૭ ॥

રાગ ધરીજે જિહાં ગુણ લહીયે,
નિરગુણ ઉપરે, સમચિત્ત રહીએ, લલના, સમચિત્ત રહીએ, ।૮।
ભવચિતિ ચિંતન સુજસ વિલાસે,
ઉત્તમના ગુણ એમ પ્રકાશે, લલના, એમ પ્રકાશે, ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ - સમચિત્ત - સમતા ભાવવાળું ચિત્ત, રહીએ - રાખીએ, ભવચિતિ - ભવની (સંસારની) આવી સ્થિતિ જ છે. આમ, ચિંતન - આવા પ્રકારનું ચિંતન કરવું, વિચારવું, સુજસ વિલાસે - જેનાથી સારો એવો યશ વિસ્તાર પામે. ॥ ૮-૯ ॥

ગાથાર્થ - જે જે અન્ય પુરુષોમાં ગુણો જોઈએ, તે તે અન્ય પુરુષો ઉપર બહુમાનભાવપૂર્વક ગુણાનુરાગ કરીએ. અને જે જે પુરુષો નિર્ગુણ હોય, ત્યાં પણ (દ્વેષ ન કરતાં) સમતાયુક્ત ચિત્તવાળા રહીએ. એટલે કે દ્વેષ ન કરીએ. નિર્ગુણીઓના જીવન વિષે ભવની પરિસ્થિતિ જ આવી છે. એમ ચિંતવીને દ્વેષી બન્યા વિના મધ્યસ્થ રહીને સારા યશસ્વી બનવું. આમ ઉત્તમ પુરુષના ગુણોને પ્રકાશિત કરવાનું જ કામ કરવું. (પણ નિર્ગુણીની કોઈ જાતની ટીકા-નિંદા ન કરવી.) ॥ ૮-૯ ॥

વિવેચન - આ સંસારમાં સામાન્યથી જીવો બે પ્રકારના હોય છે. ગુણોવાળા અને ગુણો વિનાના, જે જે આત્મામાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વિનય, વિવેક, શાન્તતા, જિતેન્દ્રિયતા, ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, સંતોષ, તપસ્વિતા અને ત્યાગાદિ આવા પ્રકારના ઉત્તમ ઉત્તમ ગુણો પ્રગટ્યા હોય અને તેના કારણે જે જે આત્માનું જીવન ગુણીયલ અને ધન્ય બન્યું હોય તેવા જીવોના તેવા તેવા ગુણો જોઈને રાજી થવું, પ્રસન્ન થવું. તેઓના ગુણો ઉપર ગુણાનુરાગ કરવો. તેઓમાં કર્મવશથી કદાચ કોઈ નાનાં દૂષણો હોય તો તે જોવાં નહીં. કદાચ કોઈ દૂષણ

દેખાઈ જાય તો પણ સર્વે જીવો કર્મને વશ છે. એમ સમજીને ઉપેક્ષા કરવી પણ દ્વેષ ન કરવો. આપણે આપણા જીવનને ધન્ય બનાવવું હોય તો ગુણી આત્માઓના ગુણ ઉપર પ્રેમ કરવો.

તથા જે જીવો નિર્ગુણી હોય છે. તેની નિર્ગુણતા વારંવાર જોઈને સામાન્ય માણસોને દ્વેષ થઈ જવાનો છે. જેમકે કોઈ માણસ જુદું જ બોલતો હોય, કોઈ ચોરી જ કરતો હોય, કોઈ બોંબ આદિ નાખીને હિંસા જ કરતો હોય તો તેવા માણસો ઉપર સામાન્ય લોકોને આવા વિચારો ઘણીવાર આવી જાય છે. અને મિત્રો સાથે આવી વાણી પણ ઘણીવાર બોલાઈ જાય છે કે “આવા માણસોને તો કારાવાસમાં જ પુરી દેવા જોઈએ, આવા દેશદ્રોહીઓને તો ફાંસીએ જ ચડાવી દેવા જોઈએ”. આમ લેવા-દેવા વિના, કોઈપણ જાતની સત્તા વિના, આ જીવો કેવળ દ્વેષપૂર્વક આવા પ્રકારના વિચારો અને વાણી ઉચ્ચારતા હોય છે. ત્યાં કંઈ પણ પાપ કર્યા વિના પણ “તંદુલીયા મત્સ્ય” ની જેમ તે જીવો કર્મ બાંધે છે. તેથી તે દ્વેષદશા ને રોકવા માટે આવા નિર્ગુણી જીવો ઉપર પણ ચિત્તને ઘણું જ સમભાવમાં જ રાખવું. આપણા જીવમાં આવો દ્વેષકષાય આવવા ન દેવો. આવા પ્રકારનો દ્વેષ કરવા માત્રથી તે તે પાપી જીવો પોતાની પાપકરણી તો કંઈ છોડે નહી અને આપણો જીવ નિરર્થક મન-વચન અને કાયા દ્વારા કરાયેલા દ્વેષ વડે કર્મો જ બાંધે. તેથી આ દ્વેષ સારો નથી. ગ્રંથકાર કહે છે કે “નિર્ગુણ ઉપરે સમચિત્ત રહીએ”.

તથા તે તે નિર્ગુણી જીવો દ્વારા કરાતાં પાપો જોઈને આવતા આવા પ્રકારના દ્વેષયુક્ત વિચારોને રોકવા “ભવથિતિ ચિંતન” કરવું. તે તે જીવોની ભવસ્થિતિ હજુ પાકી નથી. સવ્વે જીવા કમ્મવસા નો વિચાર કરવો. મોક્ષે જવાનો કાળ પાક્યો નથી. તથા તેઓના ભવની પરિસ્થિતિ જ તેવી છે. આવો વિચાર કરવો. જેમકે “સર્પ જન્મે ત્યારથી જ બીજાને ડંખે છે. વાઘ, સિંહ, વરુ ઈત્યાદિ પ્રાણીઓ

જન્મથી જ અન્ય પ્રાણીઓને મારે છે.” તેમ માનવનો ભવ પામીને પણ કષાયી જીવો ભવના કારણે તેવાં તેવાં પાપો કરે છે. હલકા કુલમાં જન્મેલા જીવોનો ભવ હલકા સંસ્કારોવાળો હોવાથી હલકાં જ કામો કરવાને ટેવાયેલા છે. હે જીવ ! તું કેટલા ઉપર દ્વેષ કરીશ. અને તારા દ્વેષથી કોઈ પાપી જીવ પોતાનું પાપ છોડી દેવાનું નથી. માટે તે પાપી જીવોનો ભવ જ આવો છે કે આખો ભવ આવાં જ કામો કરવામાં પસાર થવાનો છે. તેવી તેની ભવસ્થિતિનું ચિંતન કરીને હે જીવ ! તેના ઉપરના દ્વેષથી તું વિરામ પામ. આવા દ્વેષથી તો આપણામાં જ વૈરની પરંપરા, ચિકણાં કર્મોનો બંધ, અને ગુણસ્થાનકોમાંથી પતન થાય છે. પરનું કલ્યાણ થતું નથી અને આપણા પોતાના જીવનું અકલ્યાણ થયા વિના રહેતું નથી. આવો ખોટનો ધંધો હે જીવ ! કરીને શું લાભ ? માટે દ્વેષ ન કર અને તેઓના ભવની સ્થિતિ જ આવી છે એમ વિચારીને મધ્યસ્થ થા.

આમ કરવાથી તારામાં પોતાનામાં આવા પ્રકારનો દ્વેષ ન થવાથી તને આવા પ્રકારના બીજા પાપી જીવો ઉપર ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, કલેશ, તેને મારવા આદિના દુષ્ટ પરિણામો નહી આવે. તું સમતાભાવમાં રહીશ, પાપીને મારવા અને દંડવાના કામમાં જોડાવાનું મન નહીં થાય, તેથી તારા આવા પ્રકારના ઉત્તમ આચરણ વડે “સુજસ વિલાસે” તારો સારો યશ આ જગતમાં વિના પ્રચારે ફેલાશે. હે જીવ ! તું આત્માનું કલ્યાણ કરનારો તો બનીશ જ, પણ જગતમાં તારો યશ પણ ફેલાશે. આ રીતે તારા આત્માની ઉત્તમતા જેમ જેમ વધતી જશે તેમ તેમ તારા ગુણો દીપકના પ્રકાશની જેમ સ્વતઃ જ પ્રકાશિત થશે. માટે નિર્ગુણી અને પાપી એવા જીવોનાં પાપકાર્યો બની શકે ત્યાં સુધી જોવાં જ નહીં અને સાંભળવાં જ નહીં. કારણ કે જોવથી અને સાંભળવાથી દ્વેષ વધે છે. હકીકતથી તો દોષિત જીવોની આવી જ પરિસ્થિતિ હોય છે. જગતની આ સ્થિતિ જ છે.

એમ સમજીને તેનો ભાર મગજમાંથી કાઢી નાખવો. છતાં જો કોઈ દોષો દેખાઈ જાય, સંભળાઈ જાય, દૈનિક પત્રો આદિ દ્વારા જણાઈ જાય તો પણ “સમચિત્ત” સમતાભાવવાળું ચિત્ત રાખીને ભાવ કડૂણા કરવી કે આવા જીવો આવા પ્રકારના પાપોથી ક્યારે વિરામ પામે ? તેઓ આવી ભવસ્થિતિમાંથી ક્યારે મુકાય ? આવા આવા વિચારો કરીને દ્વેષરહિત ચિત્તવાળા થવું. જેથી આપણા આત્મામાં કડવાશ અને વેરઝેર આદિ દોષો આવે નહીં, નિરર્થક કર્મો બંધાય નહીં. આપણા આત્માનું અહિત થાય નહીં અને જગતમાં પણ હે જીવ ! તારો સારો યશ વિસ્તાર પામે, અને તું ઉત્તમોત્તમ ગુણોવાળો બન.

“ગુણીને જોઈને ગુણનુરાગ કરવો, પ્રમોદભાવના ભાવવી”
 નિર્ગુણીને જોઈને સમચિત્ત રહેવું અને
 ભાવકડૂણા તથા માધ્યસ્થભાવના ભાવવી. પણ દ્વેષ ન કરવો.

આ ગાથામાં “સુજસ વિલાસે” ઈત્યાદિ પદમાં “સુજસ” શબ્દ લખીને ગ્રંથકારે પોતાનું નામ ગર્ભિત રીતે સૂચવ્યું છે. ॥૮-૯॥

આ પ્રમાણે “દ્વેષ” નામના અગિયારમા પાપસ્થાનકના વર્ણનવાળી આ અગિયારમી ઢાળ પણ સમાપ્ત થઈ.

“કલહ” નામના બારમા પાપસ્થાનકની સજ્જાય -

કલહ તે બારમું પાપનું સ્થાન, દુર્ગતિ વનનું મૂલ નિદાન,
સાજન સાંભળો.

મહોટો રોગ કલહ કાય કામલો, દંતકલહ જે ઘરમાંહે હોય,
લચ્છીનિવાસ તિહાં નવિ જોય, સાજન સાંભળો. ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ - દુર્ગતિ વનનું મૂલ નિદાન - નરક-નિગોદાદિ દુર્ગતિઓ રૂપી વનમાં ભટકવાનું પ્રધાન કારણ, કલહ - કજીયો, કાયકામલો - આંખનો એક પ્રકારનો રોગ-પીળીયો, દંતકલહ - દાંતો દ્વારા પરસ્પર થતો કલેશ, ઝઘડો, લચ્છીનિવાસ - લક્ષ્મીનો નિવાસ. ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ - “કલહ” તે બારમું પાપનું સ્થાનક છે. અને આ પાપ નરકાદિ દુર્ગતિઓમાં ભટકવાનું મૂલ કારણ છે. આંખના પીળીયાના રોગ જેવો મોટો રોગ છે. જે ઘરમાં દાંત દ્વારા બોલાચાલી કરવા સ્વરૂપ કલહ હોય છે. તે ઘરમાં લક્ષ્મીનિવાસ હોતો નથી. ॥ ૧ ॥

વિવેચન - હવે કલહ નામના બારમા પાપસ્થાનકની વાત સમજાવે છે. કલહ એટલે કજીયો, અરસપરસ બોલાચાલી કરવી, ઝઘડવું, દાંતો દ્વારા ગાળાગાળી કરવી, અસભ્ય અને અપશબ્દોનો પ્રયોગ કરવો, હલકુ બોલવું, કોઈને પણ ઉતારી પાડવું, કોઈની પણ પટ્ટી પાડવી, વ્યંગ વચનો બોલવાં, કટાક્ષ વચનો બોલવાં, મેંણાં-ટોણાં બોલવાં. આ બધું કલહ નામનું બારમું પાપસ્થાનક છે. હે જીવ ! આવું પાપ તું ન કર. આમ કરવાથી વૈર વધે છે. પરસ્પર કલેશ અને કડવાશ વધે છે. “ક્રોધથી ક્રોધ શમે નહી જગમાં” આ વાત તદ્દન સાચી છે. માટે કલહથી તું વિરામ પામ. તથા આવો કલહ કરવાથી આ જીવ

“રાવણ-લક્ષ્મણ” ની જેમ દુર્ગતિમાં જ ભટકે છે. ચિકણાં કર્મો બાંધે છે. જન્મ-મરણની પરંપરા વધારે છે. તેમાં ફાયદો કંઈ થતો નથી અને નુકશાન ઘણું જ થાય છે. સારાંશ કે જે આ કલહ છે તે દુર્ગતિરૂપી વનમાં ભટકાવનારું છે. સંસારની ભ્રમણાનું જ મૂલકારણ છે.

તથા શરીરમાં થતા અનેક રોગોમાં જેમ આંખનો રોગ (પીળીયો) એ મોટો રોગ કહેવાય છે. આજના યુગમાં કેન્સર, હાર્ટ એટેક ઈત્યાદિ રોગો એ મહાન રોગો કહેવાય છે. કે જે રોગો મટે તો નહીં પણ અવશ્ય મૃત્યુ જ કરાવે. જાણે મૃત્યુની ચિટ્ટી જ આવી હોય તેમ શેષજીવન પણ કારમું બનાવી દે. તેમ આ “કલહ” એ પણ એક પ્રકારનો મોટો રોગ છે. ઘરમાં કલહ થવાથી પતિ-પત્નીનું, પિતા-પુત્રનું, સાસુ-વહુનું, દેરાણી-જેઠાણીનું સંપીલું જીવન પણ ધુલધાણી અને બરબાદ થઈ જાય છે. પરસ્પર લડાઈ, મારામારી અને હિંસા તથા આપઘાતમાં પરિણામ પામે છે. માટે હે જીવ ! પીળીયાના અને કેન્સરાદિના રોગ જેવો આ કલહ એ પણ એક પ્રકારનો રોગ છે. તેને તું છોડી દે.

જે જે ઘરોમાં દંતકલહ (પરસ્પર બોલાચાલી) અને ઝઘડા હોય છે તે તે ઘરોમાં લક્ષ્મીનો નિવાસ હોતો નથી. કારણ કે દંતકલહ કરનારા બન્ને જીવો ચિંતાતુર, પરસ્પર વૈરની જ વૃત્તિવાળા અને તેના જ વિચારોમાં એવા ખોવાઈ જાય છે કે ધંધામાં, નોકરીમાં કે ઘરના કામકાજમાં ચિત્ત જામે નહીં, નિદ્રા આવે નહીં, શરીર તપેલું અને તપેલું જ રહે, તેથી આર્થિક શારીરિક અને માનસિક નુકશાનો જ થાય. માટે હે જીવ ! તું કંઈક સમજ, પરસ્પરનો કલેશ ત્યજ દે.

પ્રશ્ન - તમારી વાત સાચી છે. કલહ એ સારો નથી. આપણે કલહ કરવો નથી. પરંતુ સામેનું પાત્ર જ તેવું મળ્યું હોય તો શું કરવું ? સામેનું પાત્ર કલહ કર્યા કરે અને આપણામાં કલહ ઉઠીર્યા કરે

તો શું કરવું ? જો સામે આપણે જવાબ ન આપીએ તો તે પાત્ર બમણું ઉશ્કેરાય.

ઉત્તર - સામે જવાબ ન આપવાથી તે પાત્ર બમણું ઉશ્કેરાય આ વાત બરાબર નથી. પણ સામે જવાબ આપવાથી તે પાત્ર બમણું ઉશ્કેરાય. કારણ કે સામે આપણે પણ દ્વેષવાળાં જ વચનો બોલવાના. તેનાથી તેને વધારે ગુસ્સો આવવાનો, તેથી લડાઈ વધારે જામવાની. માટે સામેનું પાત્ર કલહકારી મળ્યું હોય તો પણ સમતાભાવવાળા રહેવું પણ આપણે કલહકારી ન બનવું. આમ કરવામાં કદાચ માર પડે, આર્થિક-શારીરિક નુકશાન થાય પણ સરવાળે કલેશ ઓછો થાય તથા સમતા રાખવાથી પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરા ઘણી થાય. છતાં સમતા ન જ રહે, તો તે કાલ પુરતા સ્થાનાન્તર થવું, બીજા કામકાજમાં જોડાઈ જવું. તે પ્રસંગને ભુલવા અને ભુલાવવા પ્રયત્ન કરવો. દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ અને ભાવ જોઈને તેવા અવસરે વિવેકથી વર્તવું. ॥ ૧ ॥

શું સુંદરી, તું ન કરે સાર, ન કરે, નાપે કાંઈ ગમાર ?
સાજન સાંભળો.

કોધમુખી તું, તુજને ધિક્કાર, તુજથી અધિકો કુણ કલિકાર ?
સાજન સાંભળો. ॥ ૨ ॥

સાહમું બોલે પાપિણી નિત્ય, પાપી તુજ પિતા, જુઓ ચિત્ત,
સાજન સાંભળો.

દંતકલહ ઈમ જેહને થાય, તે દંપતિને સુખ કુણ ઠાય,
સાજન સાંભળો. ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ - ન કરે સાર - તું મારી સેવા-ચાકરી કરતી

નથી, નાપે કંઈ - તું કાંઈ આપતો નથી, ગમાર - મુર્ખ, ક્રોધમુખી - ક્રોધ જ છે મુખમાં જેને એવી, કુણ કલિકાર - કજીયાખોર બીજો કોણ છે ? સાહમુ બોલે - તું સામું બોલે છે, નિત્ય - હંમેશાં, પાપી તુજ પિતા - તારો બાપ પાપી છે. જુઓ ચિત્ત - હે જીવ, દેખો, દંપતીને - તે સ્ત્રીપુરુષને, સુખ કુણ ઠાય - સુખ કેવી રીતે ટકે ? ॥ ૨-૩ ॥

ગાથાર્થ - હે સુંદરી ! તું મારી સેવા ચાકરી કરતી નથી, હે મુર્ખ ! ન જ કરે ને ? કારણ કે તું કાંઈ (કમાઈને) આપતો જ નથી તો સેવાચાકરી ન જ કરે ને ? હે ક્રોધમુખી સ્ત્રી ! તને ઢિક્કાર હો, તારાથી બીજો કજીયાખોર પુરુષ છે કોણ ? હે પાપિણી સ્ત્રી ! તું હંમેશા સામુ જ બોલે છે. તારો બાપ પાપી છે. હે જીવ ! જુઓ આ પ્રમાણે સંસારમાં જે ઘરે સદા દંતકલહ થતો હોય, તે દંપતીને કહો કે સુખ ક્યાંથી હોય ? અને હોય તો કેમ ટકે ? ॥ ૨-૩ ॥

વિવેચન - આ બન્ને ગાથામાં સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચે થતા ઝઘડાનું એક પ્રકારનું ચિત્ર (પ્રતિબિંબ) મુક્યું છે. જ્યારે જ્યારે સ્ત્રી આવેશમાં આવે છે ત્યારે ત્યારે પુરુષ પ્રત્યે તે સ્ત્રી આવા પ્રકારના કઠોર અને અસભ્ય શબ્દોનો પ્રયોગ કરે છે અને એ જ રીતે જ્યારે જ્યારે પુરુષ આવેશમાં આવે છે ત્યારે ત્યારે સ્ત્રી પ્રત્યે તે પુરુષ પણ આવા જ કઠોર અને મર્મઘાતી શબ્દોનો પ્રયોગ કરે છે. જેને “દંતકલહ” કહેવાય છે. (દાંતો દ્વારા થતો કજીઓ).

પુરુષ કહે છે કે - હે સુંદરી ! તું મારી સેવા-ચાકરી કરતી નથી.

સ્ત્રી કહે છે કે - તારી સેવા ન જ કરુંને, કારણ કે હે મુર્ખ ! તું કમાઈને કંઈ લાવતો નથી, હે મુર્ખ, તું મને કાંઈ આપતો નથી.

પુરુષ કહે છે કે - હે ક્રોધી મુખવાળી સ્ત્રી ! તને ઢિક્કાર હો.

સ્ત્રી કહે છે કે - તારાથી અધિક કજ્જયાખોર પુરુષ બીજો છે કોણ ? અર્થાત્ તું જ વધારે કજ્જયાવાળો છે.

પુરુષ કહે છે કે - હે પાપિણી સ્ત્રી ! તું હંમેશા આમ સામું જ બોલે છે.

સ્ત્રી કહે છે કે - હે મુર્ખ, તારો બાપ પાપી છે. (હું કંઈ પાપિણી નથી.)

આવા આવા પ્રકારના બિભત્સ અને કઠોર વચનો જ્યાં બોલાતાં હોય, એક બીજા ઉપર આક્ષેપબાજી જ થતી હોય, ત્યાં હે જીવ ! જુઓ કે તે દંપતીને સુખ ક્યાંથી થાય ? જ્યાં એકબીજાને ઉતારી પાડવામાં જ રસ હોય, આંખોમાં ઝેર જ ભર્યું હોય, હલકા શબ્દોના જ પ્રયોગો હોય. તે ઘરમાં દંપતીને સુખ ક્યાંથી હોય ? માટે હે જીવ ! આવો કલહ કરવો નહીં. આ કલહ જીંદગીમાં આગ લગાડનાર છે.

ઉપરોક્ત વચનો એ કજ્જયાનું એક ચિત્ર રજુ કર્યું છે. આ પ્રમાણે હલકાં, મર્મવેધી અનેક શબ્દોથી કજ્જયો થાય છે. તે બરાબર સમજીને દૂરથી જ છોડવા જેવો છે. ॥ ૨-૩ ॥

કાંટે કાંટે થાયે વાડ, બોલે બોલે વાઘે રાડ.

સાજન સાંભળો.

જાણીને મૌન ધરે ગુણવંત, તે સુખ પામે અતુલ અનંત.

સાજન સાંભળો ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ - કાંટે કાંટે - એક એક કાંટાની સાથે બીજા બીજા કાંટા જોડવાથી, થાયે વાડ - વાડ થાય છે. બોલે બોલે - પરસ્પર બોલાયાલી કરવાથી, વાઘે રાડ - ઝઘડો (કલેશ) વઘે

૪ છે. અતુલ અનંત - તે જીવ અનુપમ અને અનંત સુખ પામે છે. ॥ ૪ ॥

ગાથાર્થ - એક એક કાંટાની સાથે બીજા બીજા કાંટા જોડવાથી જેમ લાંબી વાડ થાય છે. તેમ પરસ્પર બોલાચાલી કરવાથી ઝઘડો (કલેશ) વધે ૪ છે. આમ સમજીને જે ભાગ્યશાળી ગુણવાન મહાત્મા મૌન ધારણ કરે છે. તે અનુપમ એવું અનંત સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૪ ॥

વિવેચન - ખેતરોમાં પાકેલા ધાન્યને પશુઓ આવીને ખાઈ ન જાય, ખુંદીને ધાન્યનો નાશ ન કરે, તેટલા માટે ખેતરોના સીમાડે સીમાડે ચારે બાજુ કાંટાની વાડ કરવામાં આવે છે. તેનું ઉદાહરણ આપીને જણાવે છે કે કાંટાના એક જુથની સાથે કાંટાનું બીજું જુથ જોડીએ, તેની સાથે કાંટાનું ત્રીજું જુથ જોઈએ એમ પરસ્પર કાંટાનાં જુથો જોડવાથી જેમ કાંટાની એક મોટી વાડ બની જાય છે. તેવી જ રીતે એક પાત્ર વધારે હલકું બોલે, તેની સામે બીજું પાત્ર તેવું જ વધારે હલકું બોલે, તેની સામે પહેલું પાત્ર ઝેરભરેલું બોલે એમ અરસપરસ બોલે જ જાય, બોલે જ જાય, તો ભાષાની બિભત્સતા, અંદર અંદરનું વેરઝેર, એક બીજા પ્રત્યેનો રોષ, ગલીય શબ્દપ્રયોગ ઈત્યાદિ દ્વારા “રાડ વધે” એટલે ઝઘડો વધે જ છે. જે ઝઘડો અબોલામાં, મારામારીમાં, હિંસામાં અને છેલ્લે આપઘાતમાં જ પરિણામ પામે છે. આવું જાણીને જે જે ગુણવંત પુરુષો કલહ કરતા નથી. મૌન ધારણ કરે છે, તેઓ અતુલ અને અનુપમ સુખ પામે છે. જ્યારે જ્યારે બાજી હાથમાં નથી અને બોલવાથી બાજી વધારે બગડશે એમ લાગે ત્યારે અવસર સમજીને જ કલેશથી દૂર ખસી જવું. સ્થાનાન્તર થઈ જવું. તેમાં આગળ જવાથી સારાં પરિણામ આવતાં નથી. આવા અવસરે ગુણવંત પુરુષો મૌન જ રહે છે. મૌન રહેવાથી સામેની વ્યક્તિ બોલતાં બોલતાં તેની સામે પ્રતિસાદ ન મળવાથી

છેવટે થાકે છે અને કલેશ વિરામ પામે છે. અવસર જોઈને આવા પ્રસંગે જે પુરુષો મૌન ધારણ કરનારા જ બને છે. તે અતુલ અને અનંત સુખ પામે છે. બોલવાથી જે ઝઘડો વધત, તે ન બોલવાથી ઝઘડો ન વધ્યો, બલ્કે કાળાન્તરે શાન્ત થઈ ગયો. એ જ મોટો લાભ સમજવો. જ્યારે કલેશ સર્વથા શાન્ત થાય છે ત્યારે શાન્તિના સુખનો જે અનુભવ થાય છે તે શબ્દોથી અવર્ણનીય હોય છે. તે કાળે સુખનો આનંદ અપરિમિત થાય છે. ॥ ૪ ॥

નિત્યે કલહણ-કોહણસીલ, ભંડણસીલ વિવાદન સીલ,
સાજન સાંભળો.

ચિત્ત ઉતાપ ધરે જે એમ, સંયમ કરે નિરર્થક તેમ,
સાજન સાંભળો. ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ - કલહણ - કજીયાખોર સ્વભાવ, કોહણસીલ - કોઠી સ્વભાવ, ભંડણસીલ - બીજાને ભાંડવાનો સ્વભાવ, વિવાદનસીલ - વિવાદ કરવાનો, આડા અવળા કુતર્કો અને વહેમ કરવાનો સ્વભાવ, ચિત્ત ઉતાપ ધરે - મનમાં સંતાપ (આકુલ-વ્યાકુલતા) જે જીવો ધારણ કરે. ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ - જે જીવો હંમેશાં કજીયાખોર સ્વભાવવાળા હોય છે. કોઠી સ્વભાવવાળા હોય છે. બીજાને ભાંડવાના સ્વભાવવાળા હોય છે. કુતર્કો અને વિવાદ કરવાના સ્વભાવવાળા હોય છે. તે જીવોનાં ચિત્ત સદાકાળ સંતાપ કરનારાં જ બને છે. આમ કલેશ સંતાપ-કડવાશ અને કષાયોની માત્રામાં જ વર્તવાથી તે જીવ પોતે પાળેલો સંયમ પણ નિરર્થક (નિષ્ફળ) કરે છે. ॥ ૫ ॥

વિવેચન - નાની નાની વાતમાં વારંવાર કજીયો કરવો તે કલહણસીલ અર્થાત્ કજીયાખોર, નાની નાની વાતમાં તપી જવું,

ગુસ્સામાં આવી જવું, આવેશવાળા બનવું તે કોહણશીલ અર્થાત્ કોધી, બીજાને ઉતારી પાડવા, અપશબ્દો બોલવા, ગાળો ભાંડવી તે ભંડણશીલ અર્થાત્ ભંડક, અને હિતશિક્ષા સમજાવનારાની સામે કુતર્ક કરવા, ખોટી દલીલો કરવી, કોસ કરવો તે વિવાદનશીલ. આ પ્રમાણે (૧) કજ્યાખોર, (૨) કોધી, (૩) ભંડક, અને (૪) વિવાદકર્તા આ ચારે પ્રકારના જીવોનાં ચિત્ત સદાકાળ સંતાપવાળાં જ હોય છે. આ વાત અનુભવસિદ્ધ છે. મન ઉંચું, ચિંતાતુર, વેર લેવાની જ બુદ્ધિ, સામો પ્રતિકાર કરવામાં જ મનની લીનતા, આકુળ-વ્યાકુળતા, ઉંઘ ન આવવી, વિચારે ચડી જવું, ખાન-પાનમાં અને ધંધા-વ્યવસાયમાં ભાન ગુમાવી બેસવું, ઘરના પાત્રોની સાથે કે તેમની સાથેના વાર્તાલાપમાં રસ ન રહેવો, સદા તપેલા માનસપણું ઈત્યાદિ અનેક દોષોથી વ્યાપ્ત એવા જીવોનું ચિત્ત સદા સંતાપવાળું બની જાય છે.

કદાચ કોઈ આત્માએ સંયમ લીધો હોય, સારો સંયમ પાળતો હોય, ધર્મક્રિયા સારી કરતો હોય, પરંતુ હંમેશાં ઉપરોક્ત સ્વભાવવાળા ચિત્તને લીધે સંયમમાં મન ન પરોવાતાં અને કલેશ, કડવાશ તથા વેરઝેરમાં જ મન અટવાઈ જતાં પાળેલો સંયમ પણ નિરર્થક બની જાય છે. સંયમપાલન દ્વારા કરેલી કર્મનિર્જરા પાછળથી કરેલા કષાયો વડે ધોવાઈ જાય છે. તેથી હે જીવ! તું મનને આવા કલહના સ્વભાવવાળું ન રાખ, કલહ અતિશય દુઃખદાયી છે. (અહીં “વિવાદન” શબ્દ જાણવો. વિવાદન એટલે સામા કુતર્ક કરવા.) ॥ ૫ ॥

કલહ કરીને ખમાવે જેહ, લઘુ ગુરુ આરાધક હોય તેહ.

સાજન સાંભળો.

કલહ સમાવે તે ધન્ન ધન્ન, ઉપશમ સાર કહ્યું સામન્ન.

સાજન સાંભળો. ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ - ખમાવે જેહ - જે ક્ષમા માગે, લઘુ-ગુરુ - નાનો હોય કે મોટો હોય અથવા લઘુગુરુ ભાવે, આરાધક હોય તેહ - તેહ જીવ આરાધક હોય એમ જાણવું. સામન્ન - શ્રમણપણું-સાધુપણું. ॥ ૬ ॥

ગાથાર્થ - કલહ (કજીયો) કરીને પણ જે જીવો ક્ષમા માગે છે. તે જીવો નાનો હોય કે મોટો હોય તો પણ આરાધક છે. અથવા લઘુગુરુ ભાવે આરાધક જાણવા. કલહને ઉપશમાવે તે ઘન્યથી પણ ઘન્ય છે. કારણ કે “ઉપશમભાવની પ્રધાનતા” વાળું જ શ્રામણ્યપણું કહ્યું છે. ॥ ૬ ॥

વિવેચન - “કજીયો ન કરવો” અને સમતાભાવ રાખવો એ સૌથી શ્રેષ્ઠ માર્ગ છે. એક નંબરનો માર્ગ છે. સંસાર સાગર તરવાનો સાચો રસ્તો તે જ છે. પરંતુ ધારો કે કલહ થઈ ગયો અને પાછળથી પશ્તાવો થયો. અરે મેં જે આ કલહ કર્યો તે ઘણું ખોટું કર્યું, કલહ કરવો જોઈતો ન હતો. મારાથી ઘણી મોટી ભુલ થઈ ગઈ. આમ મનમાં પશ્ચાતાપ થયો. અને તુરત જેની સાથે કલેશ થયો તેની સામે જઈને ખમાવવામાં આવે તો તે ખમાવનાર જીવ નાનો હોય કે મોટો હોય તો પણ તે આરાધક થાય છે અથવા “લઘુગુરુ ભાવે” આરાધક કહેવાય છે. જ્યાં થોડુંક નુકશાન હોય અને ઘણો લાભ હોય તેને લઘુ-ગુરુ ભાવ કહેવાય છે. કજીયો થઈ ગયો તે નુકશાન પણ પાછળથી પશ્ચાતાપ થયો અને ક્ષમા માગી તે લાભ. આમ ગુરુ-લઘુભાવ જાણવો. બીજા નંબરે આ પણ સારો જ માર્ગ છે.

“જ્યાં નુકશાન થોડું અને લાભ વધારે હોય” તેવા માર્ગને ગુરુલઘુભાવ કહેવાય છે. જેમકે “પરમાત્માની પૂજા કરતાં હિંસાજન્ય અલ્પ કર્મબંધ છે અને ભાવનાવૃદ્ધિ દ્વારા ઘણી નિર્જરા છે.” વિહારાદિ કરવામાં ચાલવાથી કોઈ હિંસા થવાનો સંભવ હોવાથી અલ્પ બંધ છે

અને મમતા-રાગાદિ દોષોનો ત્યાગ થતો હોવાથી ઘણી નિર્જરા છે. કોઈ માણસ પાસે આપણે ૧૦૦૦ રૂપીયા માગીએ છીએ, તે આપતો જ નથી, દેવાળું કાઢીને ચાલી ગયો. આપણે ૧૦૦૦ રૂપીયા માંડી વાળ્યા, કાળાન્તરે તે માણસ કમાયો, આપણે પૈસા માગ્યા, તેણે કહ્યું કે ૭૦૦ આપું, ૧૦૦૦ મળી ગયાની પહોંચ આપો તો, હવે ૩૦૦ ઓછા આવે છે તે નુકશાન છે અને કંઈ નો'તું જ આવતું તેમાંથી ૭૦૦ આવે છે તે લાભ છે. આનુ નામ લઘુગુરુભાવ. અથવા ગુરુલઘુભાવ સારાંશ કે જ્યાં અલ્પ નુકશાન હોય અને ઝાઝો ફાયદો હોય તો તે લાભ જ ગણાય છે. તેમ “કલહ કર્યો” તે નુકશાન છે. પરંતુ પાછળથી “તેની સાથે ખમાવાની જે ભાવના થઈ તે મોટો લાભ થયો” આ રીતે કલહ કદાચ થઈ જાય, તો પણ તે થઈ ગયા પછી જો ખમાવવાની ભાવના થાય અને તે જીવ જો ખમાવે તો તે આરાધક જ કહેવાય છે.

આ રીતે કલહ જ ન કરે તે, અથવા કલહ થઈ ગયો હોય તો ખમાવીને પણ જે કલહને ઉપશમાવે છે તે જીવો ધન્યથી પણ ધન્ય છે. કારણ કે “ઉપશમદશા છે સારભૂત જેમાં” એવું જ શ્રામણ્યપણું શાસ્ત્રોમાં કહેલું છે. અર્થાત્ સાચું સાધુપણું તે જ છે કે જ્યાં ઉપશમભાવ પ્રવર્તતો હોય. ઉપશમભાવથી જ સાધુતા દીપે છે. ॥ ૬ ॥

નારદ, નારી, નિર્દયચિત્ત, કલહ ઉદીરે ત્રિણે નિત્ય,
સાજન સાંભળો.
સજજન-સુજસ-સુશીલ મહંત, વારે કલહ સ્વભાવે સંત.
સાંજન સાંભળો. ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ - નારદ - નારદ, નારી - સ્ત્રી, નિર્દયચિત્ત -

દયા વિનાના ચિત્તવાળો પુરુષ, કલહ ઉદીરે - કજીયો વધારે છે, ત્રિણે નિત્ય - આ ત્રણે સદાકાળ, વારે કલહ - કજીયાને રોકે છે, સ્વભાવે સંત - જે સ્વભાવથી શાન્ત (અથવા સંત) હોય છે તે. ॥ ૭ ॥

ગાથાર્થ - નારદ, સ્ત્રીજાતિ અને દયાહીન પુરુષ, આ ત્રણે વ્યક્તિ હંમેશા કજીયાને વધારનાર છે. અને જે સજ્જન છે. સારા યશસ્વી છે અને સારા સંસ્કારવાળા છે. આવા ત્રણે પ્રકારના મહાન પુરુષો કજીયાને રોકનારા છે. અને સ્વભાવે શાન્ત છે. ॥ ૭ ॥

વિવેચન - નીચેની ત્રણ વ્યક્તિઓ કલહને વધારવાની પ્રકૃતિવાળી હોય છે. જન્મથી જ આવા જીવો વધારે કલહપ્રિય કહેવાય છે.

(૧) નારદ, નેમનાથ ભગવાનના વારામાં ઘાતકીખંડમાં જઈને દ્રૌપદીજીના રૂપનું વર્ણન કરીને ત્યાંના વાસુદેવ દ્વારા દ્રૌપદીનું અપહરણ કરાવી દ્રૌપદીજીને લેવા માટે કૃષ્ણજીનું ઘાતકીખંડમાં જવાનું જે બન્યું તે કામ નારદજીનું. કજીયા કરાવવામાં નારદજીનાં આવાં અનેક દષ્ટાન્તો પ્રસિદ્ધ છે.

(૨) સ્ત્રીનું હૃદય પણ વધારે કોમલ, વધારે લાગણીશીલ અને અગંભીર હોવાથી જ્યાં ત્યાં જે તે વાત કહે, કોઈને કહેશો નહીં, હું તમને જ કહું છું એમ કહીને ગંભીર વાત પોતે જ પ્રસારતી જાય, નાની વાતને મોટી કરે, તેનાથી પણ કલહ વધે છે.

(૩) નિર્દય ચિત્તવાળા જીવો, દયારહિતપણે જેમ તેમ બોલે અને જેમ તેમ વર્તે, નિર્દયતાના કારણે બીજાને વધારે નુકશાન થાય તે રીતે કજીયો વધારે બીજાને ઘણું નુકશાન થાય તે તરફ ઉપેક્ષા જ સેવે, આમ કરવાથી પણ કલહ વધે છે. એટલે આ ત્રણ જાતની વ્યક્તિઓ કલહવર્ધક કહેવાય છે. કલહપ્રિય પણ કહેવાય છે.

તથા (૧) જે જે સજ્જન પુરુષો છે. (૨) સારા યશસ્વી માણસો છે. અને (૩) ઉત્તમ સંસ્કારોથી જેનું જીવન ઘણું જ સંસ્કારી બન્યું છે. તે ત્રણે પ્રકારના જીવો આ સંસારમાં મહાન છે. આદરણીય છે અને આ ત્રણે પ્રકારના જીવો કજીયાને રોકનારા છે. આ ત્રણે જાતના જીવોને કલહ જરા પણ ગમતો નથી. સદા કલહથી દૂર રહેનારા છે. અન્યના કલહને પણ સમજાવીને શાન્ત કરનારા છે. પ્રકૃતિએ પણ શાન્ત હોય છે. તેથી તેઓને સંત કહેવાય છે. તથા આવા પ્રકારના ગુણયુક્ત હોવાથી શાન્તિપ્રિય હોય છે. તેથી હે આત્મા ! સજ્જન બનવા માટે, સુશીલ બનવા માટે અને સુયશસ્વી બનવા માટે કલહ નામના બારમા પાપસ્થાનકને તું છોડી દે. તે પાપસ્થાનક આત્માનું હિત કરનાર નથી.

આ ગાથામાં “સજ્જન-સુજસ-સુશીલ મહંત” પદમાં સુજસ શબ્દ લખીને ગ્રંથકર્તાએ પોતાનું નામ ગર્ભિત રીતે સૂચવ્યું છે. ॥૭॥

આ પ્રમાણે “કલહ” નામના બારમા પાપસ્થાનકનાં વર્ણનવાળી આ બારમી ઢાળ પણ સમાપ્ત થઈ.

“અભ્યાખ્યાન” નામના તેરમા પાપસ્થાનકની સજ્જાય -
પાપસ્થાનક તે તેરમું છાંડીયે, અભ્યાખ્યાન દુરંતો જી.
અછતાં આલ જે પરનાં ઉચ્ચરે, દુઃખ પામે તે અનંતોજી.
ધન ધન તે નર, જે જિનમત ધરે. ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ - છાંડીયે - ત્યજીએ, અભ્યાખ્યાન - બીજા ઉપર ખોટો આક્ષેપ કરવો તે, દુરંત - દુઃખે દૂર કરાય તેવો, અછતાં - અવિદ્યમાન, આલ - ખોટાં કલંક, ખોટું દોષારોપણ, પરનાં - બીજાનાં. ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ - દુઃખે દૂર કરાય તેવું “અભ્યાખ્યાન” નામનું તેરમું પાપસ્થાનક છે જીવ ! છોડીએ. કોઈપણ પારકી વ્યક્તિ ઉપર ખોટાં (અવિદ્યમાન) આળ ન બોલીએ, તેમ કરવાથી આપણો આ જીવ અનંત દુઃખોને પામે છે. તે આત્માઓને ધન્ય છે કે જેઓ જિનેશ્વરના મતને ધારણ કરે છે. ॥ ૧ ॥

વિવેચન - હવે “અભ્યાખ્યાન” નામના તેરમા પાપસ્થાનકની વાત સમજાવે છે. જે વ્યક્તિમાં જે દોષ નથી, છતાં તે વ્યક્તિ ઉપર તે દોષનું ખોટું જે આરોપણ કરવું. તેને “અભ્યાખ્યાન” કહેવાય છે. અછતાં કલંક આપવાં, ન હોય તેવા દોષો તે તે વ્યક્તિમાં પ્રસિદ્ધ કરવા. નાનો દોષ હોય તેને મોટો કરીને પ્રકાશિત કરવો, આ બધું “અભ્યાખ્યાન” કહેવાય છે. અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિમાં છતા દોષો જોવામાં અને પ્રકાશિત કરવામાં પણ પાપ છે. એમ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે. તો પછી અછતા દોષો તો જોવાય જ કેમ ? અને કહેવાય જ કેમ ? માટે આ તેરમું પાપસ્થાનક જીવનમાંથી ત્યજી દેવા જેવું છે.

આ પાપસ્થાનક પણ દુરંત છે. જીવનમાંથી કાઢવું અતિશય દુષ્કર છે. કારણ કે અનાદિકાળના મોહના સંસ્કારો છે. તેથી જીવને

કલહ અને અભ્યાખ્યાન આદિ દોષો ઘણા પ્યારા છે. આ જીવ તેમાં જ રાચ્યો માચ્યો રહે છે. ભવોભવથી દોષોની આ વાસના ઘણી દંઠ થયેલી છે. તેથી અનાદિની આ ચાલ ત્યજવી ઘણી દુષ્કર છે.

કોઈના પણ ઉપર અછતાં આળ (ખોટા કલંકો) જે પ્રકાશે છે તે ઘડીભર આનંદ માણી લે છે. પરંતુ તેનાથી એવાં ચિકણાં કર્મો બંધાય છે કે જે રડવા છતાં પણ છુટતાં નથી અને નરક-નિગોદના ભવોમાં આ જીવ ઘણા અસહ્ય દુઃખો પામે છે. તેથી હે જીવ ! તું આવા પાપથી વિરામ પામ. ॥ ૧ ॥

અછતે દોષે રે અભ્યાખ્યાન જે, કરે ન પૂરે ઠાણોજી ।
તે તે દોષે રે તેહને દુઃખ હોવે, ઈમ ભાંખે જિન ભાણોજી.
ધન ધન તે નર, જે જિનમત ધરે. ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ - અછતે દોષે રે - જે વ્યક્તિમાં જે દોષ ન હોય તો પણ, જે અભ્યાખ્યાન કરે - ખોટું આળ બોલે, ન પૂરે ઠાણો - તે તે દોષનું સ્થાન (સાચું કારણ, સાચી જગ્યા, સાચો પુરાવો) ન બતાવે. જિનભાણ - જિનેશ્વર પ્રભુરૂપી સૂર્ય. ॥ ૨ ॥

ગાથાર્થ - જે વ્યક્તિમાં જે દોષ ન હોય, છતાં તે વ્યક્તિ ઉપર જે અભ્યાખ્યાન (ખોટાં આળ) કહે, અને તેનાં કારણો કે દોષનાં સ્થાનો દોષના સાચા પુરાવા ન જણાવે તો તેવા ખોટા આક્ષેપાત્મક દોષથી તે તે જીવોને ઘણું દુઃખ થાય, એમ સૂર્ય સમાન જિનેશ્વર ભગવંતો કહે છે. ॥ ૨ ॥

વિવેચન - કોઈપણ વ્યક્તિમાં જે જે દોષો ન હોય અને આપણે આપણી બુદ્ધિમાત્રથી કલ્પીને તે તે વ્યક્તિમાં તે તે દોષો જો કહીએ તથા તેના પ્રત્યેની અંદરની દ્વેષબુદ્ધિથી મન માત્રથી કલ્પીને જ જે જે દોષો કહીએ, તેથી તેનાં સાચાં કારણો અને

સાચાં સ્થાનો બતાવી શકીએ નહીં અને તેવા ખોટા દોષારોપણથી તે તે વ્યક્તિને ઘણું અમાપ દુઃખ થાય, તેથી આ પાપસ્થાનક પણ આદરવા જેવું નથી. પણ દૂરથી જ ત્યજવા જેવું છે. એમ જિનેશ્વર ભગવંતો કહે છે.

કોઈ વ્યક્તિમાં જે છતા દોષો હોય છે. તે દોષો પણ જો કોઈને કહીએ, કોઈની સામે પ્રકાશિત કરીએ તો પણ તેને ઘણું દુઃખ લાગે છે. અને કહેનારને મોટો દોષ લાગે છે. તો પછી અછતા દોષો કોઈના પણ કહીએ કે પ્રકાશિત કરીએ તો દોષ કેમ ન લાગે ? આપણા ઉપર જો કોઈ ખોટું આળ આપે તો જેમ વજાઘાત જેવું દુઃખ થાય છે. તેમ બીજાને આપણે કલંક આપીએ તો દુઃખ કેમ ન થાય ? માટે આ દોષ સેવવા જેવો નથી. “હસતાં તે બાંધ્યાં કર્મ, રોતાં ન છુટીયે પ્રાણીયા જી” આ પંક્તિનો અર્થ આ પ્રસંગે સતત વિચારવો. ॥ ૨ ॥

જે બહુમુખરી રે વળી ગુણમત્સરી, અભ્યાષ્યાની હોય જી.
પાતક લાગે રે અણકીધાં સહી, તે કીધું સવિ ખોય જી.
ધન ધન તે નર, જે જિનમત ધરે. ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ - બહુ મુખરી - અતિશય વાચા, ઘણું જ બોલ બોલ કરનારી વ્યક્તિ, ગુણમત્સરી - ગુણો ઉપરનો દ્વેષી, અભ્યાષ્યાની - તે જ જીવ અભ્યાષ્યાન દોષવાળો, અણકીધાં - ન કરેલાં પણ, તે કીધુ - જે જે ધર્માનુષ્ટાનોનું આચરણ કર્યું હોય તે સર્વે. ખોય જી - ખોઈ નાખે છે, નાશ પામે છે. ॥ ૩ ॥

ગાથાર્થ - જે જે જીવો બહુ જ વાચાળ હોય છે. ગુણ ઉપરના ઈર્ષ્યાભાવવાળા હોય છે. તે તે જીવો જ પ્રાયઃ અભ્યાષ્યાન દોષવાળા હોય છે. આ દોષથી ન કરેલાં પાપો પણ લાગે છે. અને

**કરેલું સઘળું ધર્મ અનુષ્ઠાન નિષ્કળ થવાથી ખોવાઈ જાય છે.
અર્થાત્ નષ્ટ થાય છે. ॥ ૩ ॥**

વિવેચન - સામાન્યથી જે જે જીવો ઘણા વાચાળ હોય છે, વધારે પડતો બહુ જ બોલવાનો સ્વભાવ હોય છે, મુખમાં જે આવે તે બોલ્યા જ કરે છે અને તેમાં પણ ગુણી માણસોના ગુણો ઉપરનો ખુબજ દ્વેષ હૈયામાં વર્તતો હોય છે. અર્થાત્ અંતર્દ્વેષથી જે જીવો ભરેલા હોય છે. આવા જીવો જ આવા પ્રકારનાં અછતાં આળ દેનારા થાય છે. કારણ કે એક તો વાચાળતા જે છે તે જેમ તેમ બોલવા માટે વધારે ઉત્સુક કરનાર છે. વળી તે વાચાળતા વિવેકશૂન્ય બોલવાની તાલાવેલી લગાડે છે. અને વળી ગુણો ઉપરનો જે દ્વેષભાવ છે તે અછતા દોષો પ્રકાશિત કરવા તરફ પ્રેરક બને છે.

બહુમુખરી અને ગુણમત્સરતા આ બન્ને દોષોના કારણે જ આ જીવ પારકાના અછતા દોષો કહીને હલકા પાડવાના કાર્યમાં પરાભવ કરવાના કાર્યમાં અને પરને દુઃખ દેવાના કાર્યમાં એવો આવી જાય છે કે તેનાથી તંદુલીયા મત્સ્યની જેમ અણકીધાં (કર્યા ન હોય તો) પણ ઘણાં ચીકણાં કર્મો બાંધનારો આ જીવ બની જાય છે. અને મરીને દુર્ગતિમાં જાય છે. એટલું જ નહીં પરંતુ આજ સુધી જે જે ધર્મ અનુષ્ઠાનો કર્યા હોય છે અને તેનાથી કર્મો હળવાં જે કર્યા હોય છે તે પણ આ દોષ સેવવાથી એવાં ચીકણા રસવાળાં કર્મો થઈ જાય છે કે જેનાથી અલ્પરસવાળાં કરેલાં કર્મો પણ તીવ્રરસવાળાં બનતાં, આજ સુધી કરેલું સર્વ ધર્મ આરાધનનું ફળ ચાલ્યું જાય છે. ખોવાઈ જાય છે. તેથી હે આત્મા ! તું કંઈક ચેત, જ્યાં ત્યાં જેમ તેમ ન બોલ. વાચાળતા મત્સરિતા ત્યજીને અભ્યાખ્યાન દોષને ત્યજનારો બન. ॥ ૩ ॥

મિથ્યામતિની રે દશ સંજ્ઞા જિકે, અભ્યાષ્યાનના ભેદોજી
ગુણ-અવગુણનો રે જે કરે પાલટો, તે પામે બહુ ખેદોજી.

ધન ધન તે નર, જે જિનમત ધરે. ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ - પાલટો - અદલો બદલો, બહુખેદો - ઘણું
દુઃખ. ॥ ૪ ॥

ગાથાર્થ - મિથ્યાદષ્ટિપણાની જે ૧૦ સંજ્ઞાઓ છે તે જ
અભ્યાષ્યાનના ભેદો છે. જે જીવો ગુણ અને અવગુણનો બદલો
કરે છે. તે જીવો ઘણો ખેદ પામે છે. ॥ ૪ ॥

વિવેચન - આગળ ઉપર અઢારમા પાપસ્થાનકની સજ્ઝાયની
ત્રીજી ગાથામાં મિથ્યાદષ્ટિપણાની ૧૦ સંજ્ઞા આવે છે. તે જ ૧૦
સંજ્ઞાઓ આ અભ્યાષ્યાન દોષના ભેદો છે. કારણ કે મિથ્યામતિ
એટલે અવળી બુદ્ધિ, ઊંધી બુદ્ધિ, આ રીતે અવળી બુદ્ધિના કારણે
જ આ જીવ ધર્મમાં અધર્મબુદ્ધિ અને અધર્મમાં ધર્મબુદ્ધિ જેમ સેવે
છે. તેમ અહીં પણ અવળી બુદ્ધિના કારણે જ તે જીવ પર ઉપર
અછતા દોષો આરોપે છે. ઘણીવાર ગુણોને જ દોષોરૂપે લેખે છે. તે
જ ૧૦ ભેદો અહીં લાગે છે. તે આ પ્રમાણે -

૧. ધર્મમાં અધર્મબુદ્ધિ	૬. અસાધુમાં સાધુની બુદ્ધિ
૨. અધર્મમાં ધર્મબુદ્ધિ	૭. જીવમાં અજીવની બુદ્ધિ
૩. માર્ગમાં ઉન્માર્ગની બુદ્ધિ	૮. અજીવમાં જીવની બુદ્ધિ
૪. ઉન્માર્ગમાં માર્ગની બુદ્ધિ	૯. મૂર્તમાં અમૂર્તની બુદ્ધિ
૫. સાધુમાં અસાધુની બુદ્ધિ	૧૦. અમૂર્તમાં મૂર્તની બુદ્ધિ

આ ૧૦ ભેદોની વધારે ચર્ચા અઢારમી ઢાળમાં આવવાની
છે એટલે અમે અહીં લખતા નથી. (ત્યાંથી જોઈ લેવી).

આ રીતે ગુણી માણસોના ગુણોને જે જે માણસો દોષરૂપે

જુએ છે. ગુણોને દોષોથી ખોટી રીતે કલંકિત કરે છે અને તેથી જ અંતર્દોષના કારણે અછતાં આળ આપે છે. તે માણસો ગુણ-અવગુણોનો બદલો કરવાના કારણે મહાદુઃખ પામે છે. ધવલશેઠે શ્રીપાળ મહારાજા ઉપર ડુંબનું ખોટું કલંક ચડાવ્યું તો શ્રીપાલ મહારાજાની બે પત્નીઓ દ્વારા સાચુ કુલ પ્રગટ થતાં ધવલ શેઠ અપયશ અને નિંદા પામ્યા તથા મરીને નરકે ગયા. આવાં અનેક ઉદાહરણો શાસ્ત્રોમાં છે. ॥ ૪ ॥

પરને અછતા દોષ ન દીજીએ, પીજીએ જો જિનવાણીજી।
ઉપશમ રસસ્યું રે ચિત્તમાં ભીંજીયે, કીજીયે સુજસ કમાણી જી॥
ધન ધન તે નર, જે જિનમત ધરે ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ - ચિત્તમાં ભીંજીયે - મનને ભીનુ ભીનું કરીએ.
સુજસ કમાણી - સારા ચશસ્વીપણાની કમાઈ. ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ - તેથી જિનેશ્વર પ્રભુની વાણી સાંભળવા સ્વરૂપ અમૃતનું પાન સદા કરીએ. બીજા જીવને અછતા દોષો ન આપીએ, અને પોતાના ચિત્તને ઉપશમ રસથી ભીનું ભીનું રાખીએ કે જેથી “સારા ચશસ્વીપણાની” ઘણી કમાઈ કરી શકાય. ॥ ૫ ॥

વિવેચન - આખી ઢાળનો સાર આ ગાથામાં કહે છે કે - અઢારે દૂષણો ત્યજવા જેવાં છે. આમાંનું એક પણ દૂષણ આચરવા જેવું નથી. ખરેખર તો વિભાવદશા જ આત્માને ઘણી નુકશાન કરનારી છે. મોહને વશ આત્મામાં પ્રવેશેલી વિભાવ દશાની પ્રીતિ જ મહાદુઃખદાયી છે. આવી જિનેશ્વર પરમાત્માની વાણી નિરંતર પીવા જેવી છે. તેનુ પાન કરીને પરને અછતાં આળ આપવાનું આ પાપ કદાપિ ન કરવું જોઈએ. કોઈના પણ જીવને જરા પણ દુઃખ થાય એવાં વચનોચ્ચાર કે આચરણ આચરવા જેવું નથી. આમ સમજીને પોતાના ચિત્તને વીતરાગ પ્રભુની વાણીથી સિંચી સિંચીને ઉપશમરસથી

એવું ભીનું ભીનું કરીએ કે જેનાથી સારા યશની કમાણી આ જીવને પ્રાપ્ત થાય. આપણો આત્મા દોષમુક્ત થાય અને અનેકવિધ ગુણોવાળો બને, એ જ સારો યશ સમજવો. દુનિયાની બાહ્ય પ્રશંસા કે બાહ્ય વાહવાહ તે અહીં સુયશ ન સમજવો. કારણ કે તે પ્રશંસા તો તે તે લોકોના કાર્યોની સિદ્ધિ થવાથી લોકો તરફથી આવેલી છે. જે મોહ વધારનાર હોવાથી પરભાવ દશા છે. વિભાવ દશા છે. પરંતુ આપણો આત્મા ગુણસ્થાનકોમાં જેમ જેમ વિકાસ પામતો જાય છે તે જ સાચો અને મોટો યશ જાણવો. તેની જે કમાણી છે. તે જ આ જીવનમાં સાચી કમાણી છે અને સાચેસાચ તે જ કરવા જેવી છે.

આ ઢાળમાં પણ “ક્રીજીયે સુજસ કમાણીજી” આ પદમાં સુજસ શબ્દ લખીને ગ્રંથકર્તાએ પોતનું કર્તા તરીકેનું નામ ગર્ભિત રીતે સૂચવ્યું છે. ॥ ૫ ॥

આ પ્રમાણે “અભ્યાષ્યાન” નામના તેરમા પાપસ્થાનકના
વર્ણનવાળી

આ તેરમી ઢાળના અર્થ પણ સમાપ્ત થયા.

“પૈશુન્ય” નામના ચૌદમા પાપસ્થાનકની સજ્ઞાય -
 પાપસ્થાનક ડો કે ચૌદમું આકરું,
 પિશુનપણાનું ડો કે વ્યસન છે અતિ બુરું, ।
 અશન માત્રનો ડો કે શુનક કૃતજ છે,
 તેહથી ભુંડો ડો કે પિશુન લવે પછે. ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ - પિશુનપણાનું - ચાડીયાપણાનું, વ્યસન - ટેવ,
 અતિબુરું - અતિશય ખરાબ છે, અશન માત્રનો - ભોજન માત્ર
 લેનારો, શુનક - કુતરો, કૃતજ - કરેલા ઉપકારને સમજનારો છે,
 તેહથી ભુંડો - તેનાથી પણ ખરાબ છે, પિશુન - ચાડીયો માણસ,
 લવે પછે - પાછળ પાછળ બોલે છે. ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ - “ચાડીયાપણાનું” ચૌદમું પાપસ્થાનક ઘણું આકરું
 છે. આ વ્યસન અતિશય ખરાબ છે. ભોજનમાત્ર લેનારો કુતરો
 કૃતજ છે. (જે માલિકનું પુરેપુરું રક્ષણ કરે છે) ચાડીયો માણસ તે
 કુતરાથી પણ અતિશય ઘણો ભુંડો છે કે જે પાછળ પાછળ હલકું
 બોલ્યા જ કરે છે. ॥ ૧ ॥

વિવેચન - હવે પૈશુન્ય નામનું ચૌદમું પાપસ્થાનક સમજાવે
 છે. પૈશુન્ય એટલે ચાડીયાપણું. કોઈપણ માણસના નાના દોષને
 મોટો કરવો, અથવા અનિવાર્ય સંજોગોવાળા કારણના વશથી સેવેલા
 દોષને વડીલોની સામે કહીને માર મરાવવો, અથવા પાછળ પાછળ
 દોષ કહીને લોકોને ચડાવવા, સજ્જન માણસ પ્રત્યે લોકોને
 અપ્રીતિભાવવાળા કરવા. તેને પૈશુન્ય કહેવાય છે.

આ પાપસ્થાનક પણ અતિશય ભયંકર છે. ચાડીયાપણાની
 ટેવ અત્યન્ત બુરી છે. જે નિંદાનો જ પરિણામ લાવે છે. મન કાયમ
 દોષો જ જોનારું બને છે. મનમાં સદા કલેશ જ રહે છે. તેથી

ચાડીયાપણાની આ ટેવ સારી નથી. ઘણી ખરાબ છે. ચાડીયો માણસ કુતરાથી પણ અતિશય ભુંડો છે. તે યુક્તિપૂર્વક સમજાવે છે કે માલિક કુતરાને રોટલો જ માત્ર આપે છે. (અશન જ) ભોજન જ માત્ર આપે છે. છતાં તેના માલિકને ક્યાંય નુકશાન થવા દેતો નથી. કોઈ અજાણ્યો માણસ પોતાના માલિકના ઘરમાં કે પોળમાં (ગલીમાં-શેરીમાં) આવે છે. તો ભસીને તેને વળગીને કરડીને પણ બહાર કાઢે છે. અને માલિકનું પૂરેપૂરું રક્ષણ કરે છે. કુતરો આટલો કૃતજ (વફાદાર) છે. જ્યારે ચાડીયો માણસ જેનું ખાય છે તેનું જ તેની ગેરહાજરીમાં ખોદે છે. નિંદા સિવાઈ બીજું કંઈ તેને સુઝતું જ નથી. માટે ચાડીયો માણસ કુતરાથી પણ ઘણો ભુંડો છે. તેથી હે આત્મા ! આવું પૈશુન્યપણું ત્યજવા જેવું છે. ॥ ૧ ॥

બહુ ઉપકરીએ હો કે પિશુનને પરિ પરિ,
કલહનો દાતા હો કે હોય તે ઉપરિ,
દુધે ધોયો હો કે વાયસ ઉજલો,
કિમ હોય પ્રકૃતેં હો કે જે છે સામલો. ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ - બહુ ઉપકરીએ - ઘણો ઘણો ઉપકાર કરીએ.
પિશુનને - ચાડીયાને, પરિ પરિ - વારંવાર, ઉપરાઉપર, તે ઉપરિ
- ઉપકારી ઉપર, વાયસ - કાગડો, ઉજલો - સફેદ, પ્રકૃતેં -
સ્વભાવે, સામલો - કાળો. ॥ ૨ ॥

ગાથાર્થ - ચાડીયા પુરુષનો વારંવાર ઘણો ઘણો ઉપકાર કરો તો પણ તે ચાડીયો માણસ ઉપકાર કરનારા ઉપર (કોઈપણ નાના-મોટા નિમિત્તને આગળ કરીને) કબુલો જ કરનાર બને છે. જેમકે “કાગડો પોતાના મૂલ સ્વભાવે જે કાળો છે. તે વારંવાર દુધ વડે ઘોષેએ તો પણ શું ઉજળો થાય ? અર્થાત્ ઉજળો ન થાય તેમ ચાડીયો માણસ ઉપકાર કરવા છતાં સુધરતો નથી. ॥ ૨ ॥

વિવેચન - ચાડીયો માણસ પ્રકૃતિએ કેટલો હલકો હોય છે તેનો ચિતાર આ ગાથામાં આપ્યો છે કે તમે ચાડીયા માણસનાં ઘણાં ઘણાં કામ કરી આપો, વારંવાર તેનો ઉપકાર કરો, ઉપરા ઉપર તેનું ઘણું ઘણું હિત (કલ્યાણ) તમે કર્યું હોય, દુઃખમાંથી સુખમાં લાવ્યો હોય, તેને લાઈને કર્યો હોય તો પણ આ ચાડીયા માણસની પ્રકૃતિ જ અતિશય હલકી હોય છે. તેથી કોઈપણ પ્રકારનું નાનું કે મોટું નિમિત્ત આગળ ધરીને મહાભારત જેવા કલહને જ કરનારો થાય છે. ઘણાં ઘણાં તેનાં કામો તમે કર્યાં હોય તે બધુ ભૂલી જઈને પણ ફક્ત એક વાર સંજોગોની પ્રતિકૂળતાએ તેનું કામ જો તમારાથી ન થયું તો મોટો મહાભારત કજીયો કરી બેસે છે. આવી પ્રકૃતિ પિશુનક (ચાડીયા) ની હોય છે. આ જ વાત એક ઉપમા દ્વારા સમજાવે છે.

“કાગડો” નામનું જે પક્ષી છે. તે જન્મથી જ સ્વાભાવિક રીતે જ કાળુ હોય છે. હવે તેને ઉજળું કરવા માટે દૂધનું તપેલું લાવીએ અને ઘણા બહોળા દૂધથી વારંવાર તેને નવરાવીએ, વારંવાર તેને ધોઈએ અને તેની ઘણી સારવાર કરીએ તો પણ શું તે કાગળો ઉજળો બને? અર્થાત્ ન જ બને. જે વસ્તુ પોતાની પ્રકૃતિથી શ્યામ છે તે દૂધથી ધોવા છતાં જેમ ઉજવલ બનતો નથી. તેમ જે પિશુનક પોતાની પ્રકૃતિથી તુચ્છ સ્વભાવવાળો છે. તે સજ્જન સ્વભાવવાળો ક્યારેય બનતો નથી. ॥ ૨ ॥

તિલહ તિલત્તણ હો કે નેહ છે ત્યાં લગે,

નેહ વિણઠે હો કે ખલ કહીએ જગે.

ઈમ નિઃસ્નેહી હો કે નિરદય હૃદયથી,

પિશુનની વાર્તા હો કે નવિ જાયે કહી. (કથી) ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ - તિલહ - તલના દાણાઓમાં, તિલહત્તણ - તલપણું, હો કે - ત્યાં સુધી જ હોય છે કે, નેહ છે - તેમાં તેલ

છે, ત્યાં લગે - ત્યાં સુધી જ, નેહ વિણે - તલમાંથી તેલ કાઢી નાખવામાં આવે પછી, ખલ કહીએ જગે - તે જ તલને “ખોળ” એમ જગતમાં કહેવાય છે. નિઃસ્નેહી - વાસ્તવિક પ્રેમ વિનાનું, નિરદય હૃદયથી - દયા વિનાનું હૈયું હોવાથી, પિશુનની વાર્તા - ચાડીયાની કથા, નવિ જાયે કહી - કહીએ તો પણ ન કહેવાય તેવી છે. ॥ ૩ ॥

ગાયાર્થ - તલના દાણાઓની તલપણે કિંમત ત્યાં સુધી જ હોય છે કે જ્યાં સુધી તેમાં તેલ છે. જ્યારે તેમાંથી તેલ વિનાશ પામે છે (દાણી દ્વારા કાઢી લેવામાં આવે છે) ત્યારે તે જ કિંમતી તલના દાણાઓને “ખોળ” કહીને જગતના લોકો ખોલાવે છે. પશુને જ માત્ર ખાવાયોગ્ય તુચ્છ ધાન્ય બની જાય છે, તેવી જ રીતે ચાડીયા માણસનું હૃદય સ્નેહરહિત અને દયારહિત હોવાથી તેની વાર્તા કહી શકાય તેવી નથી. ॥ ૩ ॥

વિવેચન - પિશુનક (ચાડીયો) માણસ કેવો છે ? અત્યન્ત હલકો છે અર્થાત્ તેની કોઈ જ કિંમત નથી. ભૂલેચૂકે પણ તેનો સંબંધ બાંધવો નહીં કે તેના વિશ્વાસમાં આવવું નહીં. તેનો છાંયડો પણ ઘણો જ દુઃખદાયી છે. કારણ કે તેનું હૃદય “સ્નેહ” (પ્રેમ-વાત્સલ્ય) વિનાનું છે. તથા સામેના માણસને મારાથી કેટલું નુકશાન થાય છે. તેના તરફ દૃષ્ટિપાત કરનાર ન હોવાથી નિર્દય હૃદય હોય છે. આ રીતે નિઃસ્નેહ અને નિર્દય હૃદય હોવાથી પિશુનક માણસ બીજાને કેટલા ઉંડા ખાડામાં નાખી દે છે. તે શબ્દોથી કહી શકાય તેવું નથી. એટલે કે તે પિશુનકની વાર્તા કહી શકાતી નથી. તેના ઉપર એક સુંદર ઉદાહરણ સમજાવે છે.

જેમ ખેતરમાં પાકેલા તલના દાણા સ્નેહથી (તેલથી) ભરેલા છે. એટલે લોકો તેને “તલ છે. તલ છે” એમ માનથી જુવે છે. સારા વાસણમાં ભરે છે. તેની તલસાંકળી કે સુખડી આદિ કરીને

ખાય છે. બજારમાં તલ વેચીને સારાં નાણાં ઉપાર્જન કરે છે. પરંતુ જ્યારે તે તલમાંથી ઘાણી દ્વારા તેલ કાઢી લેવામાં આવે છે. ત્યારે તે તલની કોઈ જ કિંમત રહેતી નથી. તેને કોઈ માણસ ખાતું નથી, સારા વાસણમાં કોઈ માણસ ભરતું નથી. બજારમાં વેચાતું નથી. “તલ છે તલ છે” આમ કહીને જે બહુમાનથી બોલાવતા હતા, તેને બદલે હવે “ખોળ” કહેવાય છે. (ખોળ એટલે કે ફક્ત પશુઓને જ ખાવાયોગ્ય તુચ્છ અન્નદ્રવ્ય). જેનું ઘણું જ માન હતું તે જ હવે તુચ્છ દ્રવ્યપણાને પામે છે. તેવી જ રીતે પિશુનક પુરુષનું હૃદય સ્નેહ વિનાનું (પ્રેમ-વાત્સલ્ય વિનાનું) છે અને તેના જ કારણે દયા વિનાનું પણ છે. તેથી તે હલકામાં હલકાં કામો કરવામાં જરા પણ ખચકાતા નથી. “ખોળ” ના જેવી તેની તુચ્છ સ્થિતિ હોવાથી તે કેવાં કેવાં નુકશાનકારક કામો કરે છે ? તેની વાર્તા ગમે તેટલી કહીએ તો પણ પુરી ન થાય તેવી છે. અર્થાત્ શબ્દોથી અવાચ્ય છે.

જેમ તેલવાળા તલ કિંમતી, અને તેલ વિનાના તલ તે “ખોળ” કહેવાય, તેમ સ્નેહ અને દયા વિનાનો પિશુનક પુરુષ પણ “ખોળ” જેવો તુચ્છ છે. હે જીવ ! તેવાની સોબત કરવી નહીં. ॥ ૩ ॥

ચાડી કરતાં હો કે વાડી ગુણ તણી,
 સૂકે ચૂકે હો કે ખેતી પુણ્ય તણી,
 કોઈ નવિ દેખે હો કે વદન તે પિશુનતણું,
 નિરમલ કુલને હો કે દીયે તે કલંક ઘણું. ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ - ચાડી કરતાં - બીજાની ચાડી ખાવાથી, વાડી ગુણ તણી - ગુણોની વાડી, ગુણોનું ઉદાન, સૂકે - સૂકાઈ જાય છે. ચૂકે - રહી જાય છે, ખેતી પુણ્ય તણી - પુન્યની ખેતી, વદન - મુખ, પિશુનતણું - ચાડીયા માણસનું. ॥ ૪ ॥

ગાથાર્થ - કોઈપણ માણસના દોષોની ચાડી ખાવાથી આપણામાં પ્રગટેલા ગુણોની ખીલેલી વાડી સુકાઈ જાય છે. પુણ્યકર્મની ખેતી સુકાઈ જાય છે. (રહી જાય છે) અને આવા પિશુનક પુરુષનું મુખ કોઈ જોવા ઈચ્છતું નથી. અને પોતાના નિર્મળ કુલમાં અતિશય ઘણું કલંક લાગે છે. ॥ ૪ ॥

વિવેચન - પિશુનક પુરુષની આવા પ્રકારની ચાડીયાપણાની પ્રકૃતિ તે જીવને કેટલું કેટલું નુકશાન કરનારી છે ? તે વાત ચાર રીતે આ ગાથામાં સમજાવે છે. -

(૧) પોતાનામાં પ્રગટેલા ગુણોની ખીલેલી લીલીછમ વાડી પિશુનતાથી સુકાઈ જાય છે. જીવમાં જે સારો વિનય, સારો વિવેક, સારું જ્ઞાન, સદાચારી જીવન, પરસ્પર વાત્સલ્ય, નિઃસ્વાર્થીભાવ, સેવાપરાયણતા ઈત્યાદિ અનેક સારા સારા ગુણો પ્રગટ્યા હોય, જેમ ફૂલોથી બગીચો ખીલે તેમ ગુણોની વાડી જીવનમાં ખીલી ઉઠી હોય, પરંતુ જો ચાડીયાપણાની પ્રકૃતિ આવી જાય તો સતત તેમાં જ ધ્યાન રહેવાથી, બીજાના નાના દોષોને મોટા કરવામાં જ લયલીન થવાથી, બીજાનું અહિત કરવાની જ મનોવૃત્તિ વર્તતી હોવાથી, પોતે ખાધેલી ચાડી ઉઘાડી ન પડી જાય તેનો જ ઢાંકપછેડો કરવામાં જ મન પરોવાયેલું રહેવાથી આવેલા ગુણો લાંબો ટાઈમ ટકતા નથી. ગુણોને સાચવવામાં ઉપેક્ષા વધતી જાય છે. ખીલેલાં પુષ્પોની જો બરાબર માવજત ન થાય તો તે વાડી કાળાન્તરે સુકાઈ જાય છે. તેમ મનની તમામ પ્રવૃત્તિ, ગુણોની માવજત કરવાને બદલે ઉપરોક્ત કાદવમાં જ ડુબેલ રહેવાથી ગુણોની વાડી સુકાવા લાગે છે. ગુણોની વાડી કરમાઈ જાય છે.

(૨) પુણ્યતણી ખેતી ચૂકે છે - આવું માનવનું જીવન, ગુણિયલપણું, નિરોગી શરીરપણું, પરિપૂર્ણ પાંચે ઈન્દ્રિયપણું અને શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિ તથા શારીરિક સુંદર શક્તિ ઈત્યાદિ સુંદર પરિસ્થિતિ પામીને અદ્ભૂત પુણ્ય ઉપાર્જન કરવું જોઈએ, મહાત્મા પુરુષોના માર્ગને

અનુસરીને મળેલી દુર્લભ સામગ્રીને સફળ બનાવીને પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની કમાણી કરવારૂપ ખેતી કરવી જોઈએ. જીવનને ધન્ય ધન્ય બનાવવું જોઈએ. તેને બદલે પિશુનકપણાની પ્રકૃતિ, જીવને નિરંતર કલેશ-કડવાશ વેરઝેર આદિ પાપ પ્રવૃત્તિમાં જ જોડનાર હોવાથી પાપની જ ખેતી વધે છે. પુણ્યની ખેતીથી તે જીવ ચુકી જાય છે.

(૩) આવી પાપમય પ્રવૃત્તિના કારણે, દરેકને હલકા ચિતરવાની મનોવૃત્તિ હોવાથી, ઉપરી અધિકારીને માણસના દોષો જ જણાવી માર મરાવવાની અથવા માનભ્રષ્ટ કરવાની જ વૃત્તિ હોવાના કારણે તેનું મુખ કોઈ જોવા ઈચ્છતું નથી. બધા જ લોકો તેવા ચાડીયાથી દૂર જ રહે છે. કોઈ તેને પોતાનો કરવાને કે પોતાના સમાજનો સભ્ય કરવાને તેનું મુખ જોવાને જરા પણ ઈચ્છતા નથી. મુખ ફેરવીને જ ચાલે છે.

(૪) આના કારણે જ પોતાના બાપ-દાદાથી સુવાસિત થયેલા અને પ્રતિષ્ઠાને પામેલા કુલમાં ઘણું મોટું કલંક લાગે છે. કોઈ તેવા માણસનો પરિચય કરવા રાજી હોતું નથી. છોકરા-છોકરીની લેવડ-દેવડ કરવા વડે સગાં-સંબંધીપણું કરવા પણ કોઈ રાજી હોતું નથી. આવી વ્યક્તિને કોઈ સ્વજન કરવા ઈચ્છતું નથી. દરેક વ્યક્તિ તરફથી તે તિરસ્કારને જ પામે છે. માટે હે જીવ ! આવું ચાડીયાપણું તારા જીવનમાં ક્યારેય પણ ન લાવીશ. અને કોઈ ચાડીયાની સોબત પણ તું ન કરીશ. ॥ ૪ ॥

જિમ સજજન ગુણ હો કે પિશુનને દૂષિયે,

તિમ તિણે સહજે હો કે ત્રિભુવન ભૂષિયે ।

ભસમે માંજ્યો હો કે દર્પણ હોય ભલો,

સુજસ સવાઈ હો કે સજજન સુકુલ તિલો. ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ - જિમ - જેમ, સજ્જનગુણ - સજ્જનોના ગુણો, પિશુનને દુષિયે - ચાડીયા માણસથી દૂષિત કરાય છે. તેમ - તેમ, તિણે - તે જ કારણને લીધે, સદેજે - સ્વાભાવિકપણે, ત્રિભુવન ભૂષિયે - ત્રણે ભૂવનમાં તે ગુણો શોભા પામે છે, ભસમે માંજયો - રખ્યાથી સાફ કરેલું. દર્પણ હોય ભલો - દર્પણ વધારે ઉજળું જ થાય છે. સુજસ, સવાઈ - સવા ગણો સારો યશ વધે છે. સજ્જન - સજ્જન પુરુષોના, સુકુલ - ઉત્તમ કુલમાં, તિલો - તિલકની જેમ તે શોભે છે. ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ - સજ્જન પુરુષના ગુણો પિશુનક વડે જેમ જેમ દુષિત કરવામાં આવે છે. તેમ તેમ તે ગુણી પુરુષ પરીક્ષામાં પાસ થવાના કારણે તેના તે તે ગુણો સ્વાભાવિકપણે જ ત્રણે ભૂવનમાં શોભા પામે છે. જેમ રખ્યાથી માંજેલું દર્પણ ઉલટું વધારે ઉજળું જ થાય છે. તેમ ગુણી પુરુષનો સવાયો સારો યશ વધે છે અને સજ્જનોના ઉત્તમ કુલમાં તે તિલકસમાન દીપી ઉઠે છે. ॥ ૫ ॥

વિવેચન - “રખ્યા” એ વસ્તુને મેલી કરનારી ચીજ છે. જેમ કે ઘરમાં પડેલી ધૂળ, કપડાં ઉપર પડેલી ધૂળ તથા ગાદી, તકીયા ઉપર પડેલ ધૂળ તે તે વસ્તુને મેલી કરે છે. છતાં તે જ રખ્યાથી જો દર્પણને સાફ કરવામાં આવે તો મેલું થવાને બદલે વધારે ઉજળું જ થાય છે. “આગ” એ વસ્તુને બાળી નાખનારી અને નાશ કરનારી જ ચીજ છે. છતાં તે જ આગથી જો સોનું તપાવવામાં આવે તો નાશ થવાને બદલે વધારેને વધારે શુદ્ધ થાય છે. તેવી જ રીતે પિશુનક પુરુષની ચાડીયાપણાની વૃત્તિથી સજ્જનના ગુણોને જેમ જેમ દૂષિત કરવામાં આવે છે. ગુણોને સંસારમાં દોષરૂપે ગાવામાં આવે છે. તેમ તેમ સજ્જનના ગુણો તેવી પરીક્ષામાંથી નિર્દોષપણે પ્રસિદ્ધ થયા છતાં વધારેને વધારે ચમકે છે. ત્રણે ભુવનમાં વધારેમાં વધારે શોભા પામે છે. સવાયો યશ વધે છે. અને પરીક્ષામાં પાસ

થયેલો આ પુરુષ સજ્જન પુરુષોના ઉત્તમ કુલમાં તિલકની જેમ વધારને વધારે યશસ્વી બને છે.

સૂરજ સામે ઉડાડેલો કાદવ જેમ પોતાના જ મુખ ઉપર પડે છે. તેમ સજ્જનોના ગુણો તરફ ઉડાડેલો ખોટો કાદવ પોતાના જ મુખને મેલું કરે છે. સજ્જનોના ગુણો તો વધારે ઉજળા જ બને છે.

આ ગાથામાં “સુજસ સવાઈ” આ પદમાં “સુજસ” શબ્દ વાપરીને ગ્રંથકારશ્રીએ કર્તા તરીકે પોતાનું નામ ગર્ભિત રીતે પ્રકાશિત કર્યું છે. ॥ ૫ ॥

આ રીતે “પૈશુન્ય” નામના ચૌદમા પાપસ્થાનકના વર્ણનવાળી આ ચૌદમી ઢાળનું વિવેચન સમાપ્ત થયું.

“રતિ-અરતિ” નામના પંદરમા પાપસ્થાનકની સજ્જાય -
જિહાં રતિ કોઈક કારણેજી, અરતિ તિહાં પણ હોય,
પાપસ્થાનક તે પનરમુંજી, તિણે એ એક જ જોય,
સુગુણ નર, સમજો ચિત્તમઝાર. ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ - રતિ - પ્રીતિ, અરતિ - અપ્રીતિ, તિણે - તે
કારણથી ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ - જ્યાં રતિ (પ્રીતિ) થાય છે ત્યાં કોઈને કોઈ
કારણે અપ્રીતિ પણ અવશ્ય થાય જ છે. તે કારણથી “રતિ-અરતિ”
આ બન્નેનું સાથે પનરમું એક જ પાપસ્થાનક છે. ॥ ૧ ॥

વિવેચન - હવે “રતિ-અરતિ” નામના પનરમા પાપસ્થાનકની
વાત સમજાવે છે. રતિ એટલે પ્રીતિ અને અરતિ એટલે અપ્રીતિ,
આમ રતિ-અરતિ નામનું બન્નેનું એકીસાથે એક પાપસ્થાનક કહ્યું છે.
કારણ કે જ્યાં રતિ હોય છે ત્યાં અરતિ પણ અવશ્ય સાથે જ હોય
છે. જેમકે કોઈ કોઈને ફાઈવ સ્ટાર હોટલમાં જ ઉતરવાનું ગમતું
હોય છે. તેને તે જ કાલે બીજી સાદી હોટલમાં ઉતરવાની અપ્રીતિ
પણ સાથે જ હોય છે. જેને સફાના વ્યવસાયની પ્રીતિ હોય છે તેને
વધારે મહેનત-મજુરીવાળા ધંધાની અપ્રીતિ પણ સાથે જ હોય છે.
જેને એક વ્યક્તિ ઉપર પ્રીતિ થઈ હોય છે. તેને તેના બદલે બીજી
વ્યક્તિ બતાવવામાં આવે, તો તેને તે બીજી વ્યક્તિ ગમતી નથી.
અર્થાત્ ત્યાં અપ્રીતિ પણ અવશ્ય હોય જ છે. આમ એકકાલે જુદી
જુદી વસ્તુના વિષયવાળી પ્રીતિ-અપ્રીતિ સાથે જ હોય છે.

અથવા જે વસ્તુ ઉપર આજે પ્રીતિ હોય છે તે જ વસ્તુ ઉપર
કાળાન્તરે કોઈને કોઈ કારણે અપ્રીતિ પણ થઈ શકે છે. જેમકે પતિ-
પત્ની જ્યારે લગ્ન કરે છે ત્યારે પ્રીતિ હોય છે. છતાં કાલાન્તરે કોઈ

કારણસર પરસ્પર ઝઘડો કે મનદુઃખ પણ અવશ્ય થાય છે ત્યારે અપ્રીતિ પણ સંભવે છે. તેથી તે કપલો છુટાં પડતાં પણ દેખાય છે. આમ રતિ-અરતિ સાથે હોવાથી એક પાપસ્થાનક કહ્યું છે.

પ્રશ્ન - ૧૦મે રાગ, ૧૧મે દ્વેષ અને ૧૫મે રતિ-અરતિ છે. તે ૧૦-૧૧ માં આવી જ જાય છે. તો જુદું કહેવાનું કારણ શું ?

ઉત્તર - હૃદયની અંદર થયેલી પ્રીતિ અને અપ્રીતિ તે પન્નરમું પાપસ્થાનક છે. અને તેનાથી થતા મીઠા હાવભાવ તે ૧૦ મું રાગ નામનું અને કડવા હાવભાવ તે ૧૧ મું દ્વેષ નામનું પાપસ્થાનક છે. પન્નરમું પાપસ્થાનક અંદરનું છે અને કારણરૂપ છે. તથા ૧૦-૧૧ મું પાપસ્થાનક બહારનું છે અને કાર્યરૂપ છે. કારણકાલે ભેદ અવ્યક્ત છે અને કાર્યકાલે ભેદ વ્યક્ત છે. જેમ મોર પોપટ કે ચકલીના ઈંડાને કાલે રહેલા પાણીમાં ભેદ છે પણ તે અવ્યક્ત છે અને તેમાંથી પ્રગટ થતાં બચ્ચાઓમાં ભેદ વ્યક્ત છે. તેમ ભેદની અવ્યક્ત દશાવાળું રતિ-અરતિનું પાપસ્થાનક એક ગણ્યું છે અને તજજન્ય રાગ-દ્વેષ વ્યક્ત હોવાથી ભિન્ન ભિન્ન પાપસ્થાનક ગણેલ છે. હૃદયગત પ્રીતિ-અપ્રીતિભાવ તે રતિ-અરતિ છે. અને તજજન્ય મીઠા અને કડવા જે હાવભાવ તે રાગ અને દ્વેષ છે.

જ્યાં જ્યાં કોઈ એક પદાર્થ ઉપર પ્રીતિ જામે છે. ત્યાં ત્યાં તેના સમાન અન્ય પદાર્થ ઉપર અપ્રીતિ પણ હોય જ છે. અથવા જે દ્રવ્ય ઉપર પ્રીતિ હોય છે. તે જ દ્રવ્ય ઉપર કાળાન્તરે અપ્રીતિ પણ કોઈને કોઈ કારણથી થાય છે. તેથી બન્નેનું મળીને આ એક જ પાપસ્થાનક કહ્યું છે. હે સુગુણ પુરુષો ! તમે વાસ્તવિક વાતને હૃદયમાં બરાબર સમજો. ॥ ૧ ॥

ચિત્ત અરતિ-રતિ પાંખશ્યું જી, ઉડે પંખી રે નિત્ત,
પિંજર શુદ્ધ સમાધિમેજી, રૂંધ્યો રહે તે મિત્ત.

સુગુણ નર. ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ - પાંખશ્યું - પાંખો દ્વારા, પંખી - પક્ષી, નિત્ત - હંમેશાં, પિંજર - પાંજરામાં, શુદ્ધ સમાધિમે - શુદ્ધ સમાધિ સ્વરૂપ, રૂંધ્યો - રોક્યો છતો, રહે તે મિત્ત - જાણે મિત્ર હોય તેમ રહે છે.
॥ ૨ ॥

ગાથાર્થ - આપણા આત્મામાં રહેલું “મન” રૂપી પક્ષી, રતિ-અરતિ રૂપી બે પાંખો વડે સદાકાળ ઉડતું જ હોય છે. તેને જો શુદ્ધ સમાધિરૂપી પાંજરામાં પુરવામાં આવે તો મિત્રની જેમ (વશમાં) રહે છે. ॥ ૨ ॥

વિવેચન - અહીં મનને પક્ષીની સાથે, રતિ-અરતિને બે પાંખો સાથે સરખાવ્યાં છે. અને મનને કબજે રાખવા માટે શુદ્ધસમાધિને પાંજરાની સાથે સરખાવી છે. જેમ પક્ષીને બે પાંખો હોવાથી તેના દ્વારા સદાકાળ આકાશમાં ઉડ્યા જ કરે છે. ભટકતું જ ફરે છે. તેમ આપણું આ મન વસ્તુઓ પ્રત્યેની ઈષ્ટતાબુદ્ધિ અને અનિષ્ટતાબુદ્ધિ દ્વારા સદાકાળ આ સંસારમાં ભટકતું જ રહે છે. ક્ષણે ક્ષણે હર્ષ-શોકના, સુખ-દુઃખના, સારા-નરસા, અને ક્રોધાદિ કષાયોના વિચારોમાં મન ભટકતું જ રહે છે. જો તેના ફોટા પાડવામાં આવે તો સવારથી સાંજ સુધીના પણ સેંકડો ફોટા મળી આવે. આવું ભટકતું આ મન છે. ક્યારેક પ્રીતિના વિષયવાળું અને ક્યારેક અપ્રીતિના વિષયવાળું ક્ષણે-ક્ષણે બદલાતું જ રહે છે. તેથી ગાથામાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે મનરૂપી આ પક્ષી, રતિ-અરતિરૂપી બે પાંખો વડે આશાઓ રૂપી અનંત આકાશમાં ઉડ્યા જ કરે છે.

હવે તે પક્ષીને જો ઉડવા ન દેવું હોય, અને કબજામાં રાખવું હોય, તો પાંજરૂ જોઈએ. એટલે કે તે પક્ષીને જો પાંજરામાં રાખવામાં આવે તો તેને બન્ને પાંખો હોવા છતાં પણ તે અનંત આકાશમાં ઉડી શકતું નથી. તેવી જ રીતે “શુદ્ધ સમાધિ” એ મનરૂપી પક્ષીને કબજે રાખવા માટેનું સુંદર એક પાંજરું છે. તેથી શુદ્ધ સમાધિરૂપી પાંજરામાં જો મનને પુરવામાં (જોડવામાં) આવે તો આ મન તે પાંજરામાં રૂંધાયું (અટકાવાયું) છતું રહે છે અને તે ધીરે ધીરે પાળેલા પંખીની જેમ આત્માનું મિત્ર (હિતચાહક) બની જાય છે. જરા પણ પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોના લંપટપણાને પામતું નથી. કર્મોનો આશ્રવ કરનારું બનતું નથી. પરંતુ કર્મોની નિર્જરા કરનારું બને છે. તેથી મિત્રતુલ્ય બને છે એમ જાણવું.

પ્રશ્ન - શુદ્ધ સમાધિ એટલે શું ?

ઉત્તર - “ઈષ્ટાનિષ્ટ બુદ્ધિનો ત્યાગ કરીને સમદશામાં વર્તવું.” તે શુદ્ધ સમાધિ છે. આ સંસારમાં જે કોઈ જીવ દ્રવ્યો છે કે પુદ્ગલ દ્રવ્યો છે. તે સર્વે પોતાના પારિણામિક ભાવને લીધે પોત-પોતાના ગુણ-પર્યાયમાં પરિણામ પામ્યા જ કરે છે. તેમાં કોઈ દ્રવ્ય કે તેના ગુણ-પર્યાયો આપણા છે નહીં, કે આપણા સુખ-દુઃખના સર્જક છે નહીં, તેથી તેમાં ઈષ્ટાનિષ્ટ બુદ્ધિ કરવી એ જ મહામોહ રૂપ ભ્રમદશા છે.

જેમકે સોનુ દ્રવ્ય સોનાપણે અને લોહદ્રવ્ય લોહપણે પરિણામ પામ્યું છે. પણ પુદ્ગલાસ્તિકાય દ્રવ્ય હોવાથી પરિણામી સ્વભાવવાળું હોવાથી સદાકાળ તે રૂપે રહેવાનું નથી. તેમાંનું કોઈ દ્રવ્ય આપણું સ્વરૂપ છે નહીં, અને થવાનું નથી. ભવાન્તરે જતાં તે બન્નેમાંથી એક પણ દ્રવ્ય સાથે આવ્યું નથી અને આવતું નથી. તેથી સોનું તે સુખદાયક છે અને લોહ તે દુઃખદાયક છે. આવી કલ્પના તે જ મોહ છે. ભ્રમ છે. માટે જ મહાત્મા પુરુષો “કંચન અને પાષણને સમાન ગણે છે.

જે આત્માઓ તેમાં મનને લલચાવે છે, મોહ કરે છે, એકને ઈષ્ટ અને બીજાને અનિષ્ટ સમજે છે તે જ તેની પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિમાં હર્ષ-શોકાદિ વિકારો અને પરિણામે કલેશોને પામે છે. માટે કોઈ પણ જીવદ્રવ્ય કે પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં ઈષ્ટાનિષ્ટ બુદ્ધિ કરવી તે ઉચિત નથી અને સમભાવમાં વર્તવું તે જ શુદ્ધ સમાધિ કહેવાય છે. જો તે ઈષ્ટાનિષ્ટ બુદ્ધિમાંથી મનને રોકવામાં આવે તો અનંત ઈચ્છાઓ અને આશાઓ થતી જ નથી. આ વાત ભોગી જીવોને નથી સમજાય તેવી, પરંતુ યોગી (અધ્યાત્મી-વૈરાગી) જીવને અવશ્ય સમજાય તેવી છે. ॥ ૨ ॥

મન-પારદ ઉડે નહી જી, પામી અરતિ-રતિ આગ
તો હુએ સિદ્ધિ કલ્યાણનીજી, ભાવઠ જાયે ભાગ.

સુગુણનર. ॥ ૩ ॥

રતિ વશે અરતિ કરી જી, ભૂતારત હોય જેહ ।

સુગુણ નર,

તસ વિવેક આવે નહી જી, હોય ન દુઃખનો છેહ,

સુગુણ નર, ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ - મન-પારદ - મનરૂપી પારો, ભાવઠ જાયે ભાગ - ભવની ભાવઠ બધી ચાલી જાય, ભૂતારત - પાંચ ઈન્દ્રિયોના સુખોરૂપી ભૂતોમાં આસક્ત. ॥ ૩-૪ ॥

ગાથાર્થ - અરતિ અને રતિરૂપી આગ પ્રાપ્ત કરીને મનરૂપીપારો જો ઉડે નહીં (ઉછળે નહીં) તો આત્મકલ્યાણની સિદ્ધિ થાય છે. અને ભવની આ સઘળી જંજાળ ચાલી જાય છે. રતિના કારણે અરતિ ચોકસ થાય જ છે. તેથી જે આત્માઓ ભૂતોમાં રક્ત હોય છે. તેઓને સાચો વિવેક આવતો નથી અને તેઓના દુઃખોનો છેદ પણ થતો નથી. ॥ ૩-૪ ॥

વિવેચન - પારાને કાઢવાની આવા પ્રકારની એક રીત ડોય છે. ચારે બાજુ આગ લગાડવાથી અંદર રહેલો પારો ઉછળીને બહાર આવે છે. તેમ મન પણ રતિ-અરતિના જોરે બાહ્યભાવમાં જ ઉડ્યા કરે છે. જ્યારે તે રતિ-અરતિ રૂપી આગ ડોવા છતાં પણ મનરૂપી પારો ઉડતો નથી. આત્માને વશ થઈ જાય છે. ત્યારે તે આત્માના કલ્યાણની સિદ્ધિ થાય છે. અને ભવની ભાવઠ (ભવમાં ભટકવાની ચાલ) ભાગી જાય છે. નાશ પામી જાય છે.

જ્યાં જ્યાં રતિ ડોય છે ત્યાં ત્યાં અન્ય પદાર્થ ઉપર અથવા કાળાન્તરે તે જ પદાર્થ ઉપર અરતિ પણ ચોક્કસ ડોય જ છે. આમ રતિ-અરતિ સેવીને જે જીવો પાંચ ઈન્દ્રિયોના સુખોમાં જ રક્ત બને છે. તેઓને વિવેક જાગૃત રહેતો નથી. અને રતિ-અરતિ સેવવા વડે દુઃખ જ પામે છે. ॥ ૩-૪ ॥

નહી રતિ-અરતિ છે વસ્તુથીજી, તે ઉપજે મનમાંડી ।
અંગજ વલ્લભ સૂત હુઓજી, યૂકાદિક નહી કાંઈ.

સુગુણનગર. ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ - વસ્તુથી - કોઈ પણ પદાર્થ થકી, અંગજ - શરીરથી જન્મેલા, વલ્લભ - વહાલા, સૂત - પુત્ર, હુઓ - હોય છે, યુકાદિક - જુ-લીખ વગેરે ક્ષુદ્ર જીવાત, નહી કાંઈ - કંઈ વહાલી હોતી નથી. ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ - રતિ-અરતિ એ કોઈ વસ્તુથી થતી નથી, માત્ર મનની કલ્પનાથી જ થાય છે. શરીરથી જન્મેલ પુત્ર જેવો વહાલો છે તેવી શરીરમાંથી જ થયેલી જુ-લીખ વગેરે જીવાત વહાલી હોતી નથી. ॥ ૫ ॥

વિવેચન - સામાન્યપણે અજ્ઞાની અને મોહાન્ધ જીવો, સામે

રહેલી વસ્તુથી રતિ-અરતિ થાય છે એમ માને છે. પરંતુ ખરેખર તે તેનું અજ્ઞાન છે. ભ્રમ છે. સામે રહેલી વસ્તુથી રતિ-અરતિ થતી નથી પણ મનની મોહજન્ય કલ્પનાથી જ રતિ અરતિ થાય છે. તે આ પ્રમાણે -

(૧) બજારમાંથી બે સોનાના હારને બે વ્યક્તિએ ખરીદ્યા. સરખું સોનું અને સરખો ઘાટ છે. છતાં જેણે જે હાર ખરીદ્યો છે તેને પોતાને તે હાર ઉપર જેવી પ્રીતિ છે. તેવી પ્રીતિ તે હાર ઉપર બીજાને હોતી નથી અને બીજાને પોતાના ખરીદેલા હાર ઉપર જેવી પ્રીતિ હોય છે તેવી પ્રીતિ તેને પ્રથમ વ્યક્તિના ખરીદેલા હાર ઉપર હોતી નથી. હવે “હાર” નામની વસ્તુથી જ જો રતિ-અરતિ થતી હોય તો પ્રથમ હારથી પણ બન્નેને પ્રીતિ થવી જોઈએ. અને બીજા હારથી પણ બન્નેને સરખી પ્રીતિ થવી જોઈએ. જેમ અગ્નિને પ્રથમ વ્યક્તિ સ્પર્શે તો ય બાળે, અને બીજી વ્યક્તિ સ્પર્શે તો ય બાળે. એટલે બાળવું એ જેવો અગ્નિનો પોતાનો સહજ ધર્મ છે. તેથી જ અગ્નિ બન્નેને સરખા જ બાળે છે. પરંતુ તેની જેમ ગમવું કે ન ગમવું તે હારનો પોતાનો ધર્મ નથી. જો હારનો ધર્મ હોત તો પ્રથમ હાર જોતાં પણ બન્નેને પ્રીતિ જ થવી જોઈએ. એવી જ રીતે બીજો હાર જોતાં પણ બન્નેને પ્રીતિ જ થવી જોઈએ. પણ આમ થતું નથી. જેણે મનથી જે હારને પોતાનો માન્યો છે. તે વ્યક્તિને તે હાર ઉપર પ્રીતિ થાય છે. અને જે હારને પોતાનો નથી માન્યો તેને જોઈને તેવી પ્રીતિ તેને (પ્રસન્નતા) થતી નથી. તેથી અગ્નિજન્ય દાહની જેમ રતિ-અરતિ એ વસ્તુથી થનાર ધર્મ નથી. પરંતુ આ પ્રીતિ-અપ્રીતિ મનમાત્રથી જન્ય છે.

(૨) પોતાનું મકાન અને મિત્રનું કે પાડોશીનું મકાન સાથે રહીને બાંધ્યું હોય, સરખી ડીઝાઈનથી બાંધ્યું હોય તો પણ પોતાનું મકાન જોઈને જેવી પ્રીતિ થાય છે તેવી પ્રીતિ સરખી ડીઝાઈનવાળા

મિત્રના કે પાડોશીના મકાનને જોઈને થતી નથી. સામે વસ્તુ તો બન્ને સરખી જ છે. જો વસ્તુમાત્રથી રતિ-અરતિ થતી હોય તો બન્ને મકાનો તરફથી સરખી પ્રીતિ થવી જોઈએ. પણ મનથી એકને પોતાનું માન્યું છે. તેથી એક મકાનથી જેવી રતિ (પ્રીતિ-પ્રસન્નતા) થાય છે તેવી રતિ સરખી ડીઝાઈનવાળા પણ મિત્રના કે પાડોશીના મકાનથી આ જીવને થતી નથી.

(૩) પોતાનો છોકરો અને પાડોશીનો છોકરો સરખા કદનો હોય, સરખા રૂપવાળો હોય તો પણ પોતાના છોકરાને જોઈને જેવી પ્રીતિ થાય છે તેવી પાડોશીના છોકરાને જોઈને પોતાને પ્રીતિ થતી નથી. હવે જો છોકરાના શરીરનો જ ધર્મ પ્રીતિ-અપ્રીતિ કરવાનો હોત તો બન્નેના છોકરાને જોવાથી સરખી પ્રીતિ કે અપ્રીતિ થવી જોઈએ. પણ તેમ થતું નથી. જ્યાં મનથી પોતાપણું માન્યું છે ત્યાં જ પ્રીતિ થાય છે. તેવી પ્રીતિ અન્યમાં થતી નથી. આવાં અનેક ઉદાહરણોથી સમજાય છે કે પ્રીતિ-અપ્રીતિ એ વસ્તુના ધર્મો નથી, સામેની વસ્તુથી નિપજતા ધર્મો નથી. પણ પોતાના મનની કલ્પનાથી જ પ્રીતિ-અપ્રીતિ થાય છે.

પોતાની પત્નીને જોઈને (એવી જ રીતે પત્નીને પોતાના પતિને જોઈને) જેવો રાગ, વિકાર અને વાસના પતિને (પત્નીને) જન્મે છે તેવો રાગ-વિકાર અને વાસના તે જ સ્ત્રીને જોઈને તેના પિતાને કે તેના ભાઈને કે અન્ય વ્યક્તિને થતા નથી. જો સ્ત્રીથી જ રાગ-વિકાર-વાસના જન્મતી હોય તો તે સ્ત્રીને જોવાથી જેવો રાગ-વિકાર અને વાસના તેના પતિને થાય છે તેવો તેના પિતાને-ભાઈને અને અન્ય વ્યક્તિને પણ થવો જોઈએ. પણ આમ થતું નથી. કારણ કે પતિએ મનથી તેને મારું (મારું ભોગનું) પાત્ર છે. એમ મનથી માન્યું છે. તેવું પિતા-ભાઈ અને અન્ય વ્યક્તિએ મનથી તેને ભોગપાત્ર માન્યું નથી. માટે રતિ-અરતિ વસ્તુથી થતાં નથી. મનની મારાપણાની મોહાન્ધ કલ્પનાથી જ થાય છે.

પુત્ર-પુત્રી આદિ પરિવાર પણ પુરુષના અંગજ (શરીરથી જન્મેલાં) છે. અને જુ, લીખ, ચરમ કે કીડા આદિ ક્ષુત્ર જીવાત પણ અંગજ (શરીરથી જ જન્મેલી) છે. છતાં પુત્ર-પુત્રી જેટલાં વડાલાં છે તેવાં જુ, લીખ, ચરમ કે કીડા વડાલા નથી. જો શરીરજન્ય હોવાથી રતિ-અરતિ થતી હોય તો તો બન્ને ઉપર રતિ-અરતિ થવી જોઈએ. પણ મનથી એકને “મારાં” માન્યાં છે તેવી રીતે બીજી જીવાતને “મારી” માની નથી. માટે આ રતિ-અરતિ સામેની વસ્તુથી જન્ય નથી. મનની કલ્પના માત્રથી જ થાય છે. જેટલી મારા-તારાપણાની કલ્પના વધારે, તેટલી રતિ-અરતિ વધારે, અને જેટલી મારા-તારાપણાની કલ્પના ઓછી, તેટલી રતિ-અરતિ ઓછી આમ વસ્તુસ્થિતિ છે. ॥ ૫ ॥

મનકલ્પિત રતિ-અરતિ છેજી, નહી સત્ય પર્યાય ।
નહી તો વેચી વસ્તુમાંજી, કિંમતે સવિ મીટી જાય.

સુગુણનર. ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ - મનકલ્પિત - મનથી જ માની લીધેલાં, રતિ-અરતિ - પ્રીતિ અને અપ્રીતિ, સત્યપર્યાય - સાચો પર્યાય, નહી - નથી, વેચી વસ્તુમાં - વેચી નાખેલી વસ્તુમાં, મીટી જાય - મટી જાય, ચાલ્યો જાય. ॥ ૬ ॥

ગાથાર્થ - રતિ અને અરતિ એ મનની કલ્પનામાત્રથી થાય છે. તે સાચા પર્યાય નથી. જો એમ ન હોત તો વેચેલી વસ્તુમાં પ્રીતિ આદિ સર્વે કેમ ચાલ્યા જાય છે ? ॥ ૬ ॥

વિવેચન - મરચું બધાંને લાલ જ દેખાય છે. તીખું જ લાગે છે. મીઠું બધાંને ખારું જ લાગે છે. સાકર દરેકને ગળી જ લાગે છે. સોનું બધાંને પીળું જ દેખાય છે. આમ, વર્ણ-ગંધ-રસ અને સ્પર્શ

જે જે પુદ્ગલમાં જેવા છે. તે તે પુદ્ગલમાં તેવા સર્વેને જણાય છે. તેમ પ્રીતિ-અપ્રીતિ ધર્મો જો પુદ્ગલના પોતાના હોત તો તે જોઈને દરેકને સરખી પ્રીતિ-અપ્રીતિ થવી જોઈએ. પરંતુ તે તે પુદ્ગલથી સર્વેને સરખી પ્રીતિ-અપ્રીતિ થતી નથી. જેમ વધારે મરચાવાળું શાક કે દાળ એકને ઘણું ગમે (ભાવે) તેવું બીજાને ન ગમે (ન ભાવે) હવે જો ગમવા - ન ગમવાનો ધર્મ મરચાનો જ હોત કે મરચાવાળા શાક-દાળનો જ હોત તો ખાનારી બન્ને વ્યક્તિને તે ધર્મ સરખો જણાવો જોઈએ. માટે “લાલ વર્ણ” કે “તીખાશ” એ જેમ મરચાનો (એટલે કે વસ્તુનો) ધર્મ છે તેમ રતિ-અરતિ પર્યાય (ગમવા-ન ગમવાનો ધર્મ) વસ્તુનો પોતાનો નથી.

તથા વળી એક વસ્તુ એક કાળે જે ગમતી હોય છે તે જ વસ્તુ અન્ય કાળે અણગમતી પણ થાય છે. જેમ કપડાં નવાં બજારમાંથી લાવ્યાં હોય ત્યારે ઘણાં ગમતાં જ લાવ્યાં હોય છે એટલે ગમે પણ છે. પણ ઘણો ટાઈમ પહેર્યા પછી “અણગમતાં” પણ થાય છે. કપડામાં રહેલો કલર જેમ બદલાતો નથી તેમ ગમવા-ન ગમવાનો પર્યાય પણ જો કપડાનો જ હોત તો બદલાવો જોઈએ નહીં. પણ કાલાન્તરે બદલાય છે. તેથી વર્ણ-ગંધ-રસ અને સ્પર્શ જેવા પુદ્ગલના પોતાના ધર્મો છે. તેવા રતિ-અરતિ એ પુદ્ગલના પોતાના ધર્મો નથી. આપણા મનથી કલ્પેલા મોહજન્ય પર્યાયો છે. માટે તે રતિ-અરતિના પર્યાયો સાચા નથી. મોહમાત્રથી કલ્પેલા છે. તેને સાચા માની રાચવું માચવું તે ઉચિત નથી.

આ વિષય ઉપર ગ્રંથકાર એક સુંદર ઉદાહરણ આપે છે કે - વેચવા માટે લાવેલો કોઈપણ માલ એટલો બધો વેપારીને ગમતો હોય છે તો જ ખરીદી લાવે છે. લાવીને દુકાનમાં ગોઠવે છે. તેની સાર-સંભાળ કરે છે. સાફ-સુફી કરે છે. તેના રૂપ-રંગ જોઈને રાજી-રાજી થાય છે. પરંતુ જ્યારે કોઈ ગ્રાહકને તે માલ વેચી દીધો, નાણાં ઘરમાં

આવી ગયાં, પછી તે જ માલ ઉપર તેવી પ્રીતિ રહેતી નથી, તે માલનું સામેનો ગ્રાહક શું કરે છે ? તે વેપારી જોતો જ નથી. કાણવાર પહેલાં તે માલને કોઈ હાથ લગાવે તો જે વેપારી બૂમાબૂમ કરતો હતો, તે જ વેપારી હવે ગ્રાહક તે માલને ભાંગે-ફોડે-તોડે કે ખાય તો પણ કંઈ બોલતો નથી. હવે આ પ્રીતિ જો તે પદાર્થજન્ય હોત તો તે વેચેલા પદાર્થને જોઈને પણ પ્રીતિ થવી જોઈએ. પણ થતી નથી. જે કંઈ પ્રીતિ-અપ્રીતિ હતી. તે સઘળી મારાપણાના ભાવથી હતી મારાપણાનો જે પરિણામ હતો તે સઘળું વેચેલા માલ ઉપરથી મીટી જાય છે. ચાલી જાય છે. કારણ કે તે વેપારીએ મનથી માન્યું છે કે આ માલ હવે મારો નથી. માટે આ રતિ-અરતિ એ મોહના ઉદયથી મારાપણાના પરિણામથી થાય છે. સામે રહેલી વસ્તુના ધર્મો નથી. સાચા પર્યાય નથી. તેથી હે જીવ ! તું પુદ્ગલની રતિ-અરતિમાં ન અંજા. ॥ ૬ ॥

જેહ અરતિ-રતિ નવિ ગણેજી, સુખ દુઃખ હોય સમાન ।
તે પામે જસ સંપદાજી, વાઘે જગિ તસ વાન.

સુગુણનર. ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ - જસસંપદા - યશની સંપત્તિ, વાઘે - વઘે, જગિ
- જગતમાં, તસવાન - તેનો મહિમા, પ્રભાવ. ॥ ૭ ॥

ગાથાર્થ - જે મહાત્માઓ રતિ-અરતિને યવા દેતા નથી.
તેઓને સુખ અને દુઃખ બંને સમાન હોય છે. તેઓની યશની
સંપત્તિ વઘે છે તથા જગતમાં તેઓનો મહિમા (પ્રભાવ) પણ વઘે
છે. ॥ ૭ ॥

વિવેચન - “રતિ અને અરતિ” એ સામે રહેલી વસ્તુના
સહજ ધર્મો નથી. પરંતુ ભોગવનાર એવા ભોક્તાએ મોહથી કરેલા
માનસિક વિકલ્પો માત્ર છે. કોઈ એક પુરુષ કોઈ એક સ્ત્રીને જ્યારે

પરણે છે. (તેવી જ રીતે કોઈ સ્ત્રી કોઈ પુરુષને જ્યારે પરણવા માટે સ્વીકારે છે) ત્યારે મારાપણાની બુદ્ધિ હોવાથી તે બન્નેને પોતપોતાની તે તે વ્યક્તિ રતિનું પાત્ર બને છે. પરંતુ કાલાન્તરે જ્યારે કલેશ થાય છે, અણબનાવ થાય છે અથવા એવાં કોઈ કારણો ઉપસ્થિત થાય છે ત્યારે તે બન્નેને પોતપોતાની તે જ વ્યક્તિ અરતિનું પાત્ર બની જાય છે. તેથી શરીરની ચામડીનું રૂપ જેમ બદલાતું નથી તેમ રતિ-અરતિ પર્યાય જો શરીરનો કે શરીરવાળી વ્યક્તિનો પોતાનો હોત તો બદલાવો જોઈએ નહીં. પણ બદલાય જ છે. માટે રતિ-અરતિ પર્યાય એ વસ્તુના ધર્મો નથી. વાસ્તવિક પર્યાય નથી. મોહાન્ધતાથી થયેલા પર્યાયો છે. ઝાંઝવાના જળ જેવા મોહજન્ય કલ્પિત પર્યાય માત્ર છે. માટે તેને સાચા માનવા જોઈએ નહીં અને તેમાં અંજાવું જોઈએ નહીં.

જે મહાત્મા પુરુષો આવી મોહદશામાં ફસાતા નથી. રતિ-અરતિને ગણકારતા નથી. તે મહાત્માઓને અનુકૂળતા-પ્રતિકુળતા, સુખ-દુઃખ, કંચન-પાષાણ, વિષ-અમૃત, બધું જ સમાન લાગે છે. ક્યાંય પ્રીતિ-અપ્રીતિ કરતા નથી. શારીરિક પ્રયોજન પુરતો જ તેનો ઉપયોગ કરે છે. પણ રતિ-અરતિભાવ પામતા નથી. તેઓને ઝુંપડામાં ઉતારો મળે કે સ્કુલની પરસાલમાં ઉતારો મળે કે બંગલામાં ઉતારો મળે, સર્વત્ર સમદશા જ હોય છે. આવા મહાત્માઓની જ યશસંપત્તિ જગતમાં વધે છે તથા તેઓનો જ મહિમા (પ્રભાવ) વધે છે. આવા યોગીઓનું જ તેજ દીપે છે. ધન્ય હો તે મહાત્માઓને. તેઓને લાખો લાખો નમસ્કાર.

અહીં “તે પામે જસ સંપદાજી” પદમાં જસ શબ્દ લખીને ગ્રંથકારશ્રીએ ગર્ભિતપણે પોતાનું કર્તા તરીકેનું નામ સૂચવ્યું છે. ॥૭॥

આ પ્રમાણે “રતિ-અરતિ” નામના પન્નરમા પાપસ્થાનકના વર્ણનવાળી પન્નરમી ઢાળનું વિવેચન સમાપ્ત થયું.

હવે “પર-પરિવાદ” નામના સોળમા પાપસ્થાનકની સજ્ઞાય

સુંદર, પાપસ્થાનક તજો સોલમું, પરનિંદા અસરાલ હો.
સુંદર, નિંદક જે મુખરી હુવે, તે ચોથો ચંડાલ હો,
સુંદર. ॥ ૧ ॥

સુંદર, જેહને નિંદાનો ઢાળ છે, તપ કિરિયા તસ ફોક હો,
સુંદર, દેવ કિલ્ખિષ તે ઉપજે, એહ ફલ રોકારોક હો,
સુંદર. ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ - અસરાલ - ભયંકર, નિંદક - નિંદા કરનાર
પુરુષ, મુખરી - વાચાળ, ઢાળ - સ્વભાવ, ફોક - નિરર્થક, નિષ્ફળ,
રોકારોક - રોકડે રોકડું, હાજર ફળ, તુરત ફળપ્રાપ્તિ. ॥ ૧-૨ ॥

ગાથાર્થ - “બીજાની નિંદા કરવી” આ સોળમું પાપસ્થાનક
છે. જે અત્યંત ભયંકર છે. તેનો ત્યાગ કરો. જે અતિશય
વાચાલપણે નિંદક થાય છે. તેને ચોથો ચંડાલ સમજવો.

જે જે આત્મામાં નિંદાનો સ્વભાવ હોય છે. તેનું તપ અને
ધર્મક્રિયા નિષ્ફળ સમજવાં. આવો જીવ મૃત્યુ પામીને કિલ્ખિષિક
દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે. આવા પ્રકારના તુચ્છ દેવભવની પ્રાપ્તિ
થવી, તે પરપરિવાદનું રોકડેરોકડું (તુરત) ફળ જાણવું. ॥ ૧-૨ ॥

વિવેચન - “પર” એટલે બીજાની અને “પરિવાદ” એટલે
નિંદા કરવી અર્થાત્ પારકાની નિંદા કરવી આ સોળમું પાપસ્થાનક
છે. જે અતિશય ભયંકર છે. બહુ જ દુઃખદાયી છે. તેથી તેને દૂરથી
જ ત્યજવા જેવું છે.

જે જીવ નિંદક હોય છે. તે ઘણું કરીને વાચાલ પણ બને
છે. એટલે કે આવો માણસ જ્યાં ત્યાં વધારે પડતું બોલવાના જ

સ્વભાવવાળો બને છે. કારણ કે હૃદયમાં અન્યની નિંદા કરવાનો સ્વભાવ પ્રવર્તતો હોવાથી જરાક પણ જ્યાં જ્યાં બોલવાની તક મળે છે. ત્યાં તુરત જ બોલવાનું શરૂ કરી દે છે. અને હૃદયની અંદર જોર કરતા નિંદા કરવાના પરિણામને લીધે, ન જોઈતા વધારે પડતા શબ્દો બોલાઈ જાય છે. વારંવાર એકની એક વાત દોહરાવવાનું અને લંબાવવાનું મન થાય છે. એટલે વધારે બીનજરૂરી બોલનારો થઈ જાય છે. તેના કારણે તેને શાસ્ત્રમાં ચોથો ચંડાલ કહ્યો છે. ચંડાલ જેમ હલકાં જ કામ કરવાને ટેવાયેલા હોય છે. તેમ આ પણ હલકું જ કામ કરે છે. તેથી તેને ચંડાલની ઉપમા આપવામાં આવી છે અને તે બરાબર ઘટે છે.

નીતિશાસ્ત્રોમાં તથા સુભાષિતોમાં અમુક પ્રકારના માણસોને ચંડાલ તરીકે વર્ણવ્યા છે. જેમકે કોઈ ચંડાલના કુલમાં જન્મ્યા એટલે જન્મચંડાલ, કોઈ ચંડાલના જેવાં કામો કરે એટલે કર્મચંડાલ એમ ચાર પ્રકારના ચંડાલ છે. તે ચાર પ્રકારમાંનો આ ચોથા પ્રકારના ચંડાલ છે એમ જાણવું. (શાસ્ત્ર પ્રમાણે ચાર પ્રકારના ચંડાલો જાણવા મહેનત કરી છે. પણ મેળવી શકાયું નથી.)

નિંદા જ કરવાનો જેનો ઢાળ (સ્વભાવ) છે. અને જ્યાં ત્યાં જેની તેની આગળ જેની તેની બાબતની નિંદા જ કરે છે. તેવા જીવના પરિણામ સારા ન હોવાથી તેની કરેલી તપશ્ચર્યા તથા ધર્મક્રિયા વિગેરે સઘળું ય ફોગટ (નિરર્થક) સમજવું. જો કે તપ અને ધર્મક્રિયા એ શુભ આચરણ હોવાથી પુણ્યબંધ તો જરૂર કરાવનાર છે. અને તેનાથી દેવભવ આદિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. તો પણ જેનાથી મુક્તિ મળવાની હતી તેનાથી દેવભવ જ મળે અને તે પણ ઘણો તુચ્છ-હલકો ભવ મળે. આખો ભવ જ પાપો કરી કરીને જ સમાપ્ત થઈ જાય આવું તુચ્છ ફળ મળે છે. તે માટે નિષ્ફળ જ ગયું કહેવાય. જે માણસ પાસેથી એક લાખ રૂપિયા મળે તેવા હોય ત્યાંથી આપણી

અનાવડતના કારણે માત્ર ૧૦૦ રૂપિયા જ લઈને આવીએ તે નિષ્કળ ગયું. ધક્કો જ પડ્યો કહેવાય. તેમ અહીં જાણવું.

તથા વળી આ તપશ્ચર્યા અને ધર્માનુષ્ઠાનોનું સેવન પુણ્યબંધ કરાવનારું છે તો પણ પરિણામ (વિચારધારા) સારી ન હોવાથી દેવનો ભવ તો અપાવે પણ કિલ્બિષિકપણાનો ભવ અપાવે. દેવોમાં પણ નોકર-શેઠ વગેરેની સામાજિક વ્યવસ્થા હોય છે. તેથી ત્યાં પણ ઈન્દ્ર સામાનિક વગેરે ૧૦ પ્રકારના દેવો હોય છે. તત્વાર્થસૂત્ર અધ્યાય ૪-૪ માં ઈન્દ્ર, સામાનિક, ત્રાયસ્ત્રિંશત્ પર્ષદા, આત્મરક્ષક, લોકપાલ, અનીક, પ્રકીર્ણક આભિયોગ્ય કિલ્બિષિક આમ ૧૦ પ્રકારના દેવો કહેલા છે. ત્યાં કચરો વાળવાનું અને ઢોલ વગાડવાનું તથા આવું તુચ્છ કામકાજ કરનારા જે દેવો છે, તેને કિલ્બિષિક દેવ કહેવાય છે. દેવનો ભવ પામીને પણ કચરો કાઢવા જેવું જ બને અને ઢોલ વગાડવા જેવું હલકું જ કામ કરવું પડે તેથી મનમાં ઘણું દુઃખ થાય, વિભંગજ્ઞાનથી પાછલો ભવ પણ જણાય. પાછલા ભવોમાં કરેલી નિંદા આદિ ખોટી ખોટી પ્રવૃત્તિઓ અને વર્તમાન ભવમાં હલકાં કામ કરવાની માથે પડતી ફરજ, અને ઈન્દ્રાદિની આજ્ઞાની પરવશતા વગેરે જોઈને આ જીવ ભાગાભાગ કરે, રડારડ કરે, રડી પડે, લાચારી બતાવે, દીનતા વ્યક્ત કરે. આવાં આવાં દુઃખો તે જીવ પામે. દેવભવ પણ સારો ન મળે. માટે નિંદાનો પરિણામ સારો નથી. હે જીવ ! તું આવી નિંદા કરવાની વિચારધારા ત્યજ દે. તારા માટે આ કલ્યાણકારી નથી. પણ અતિશય દુઃખદાયી છે. ॥ ૧-૨ ॥

સુંદર, ક્રોધ અજીરણ તપતણું, જ્ઞાન તણું અહંકાર હો.
સુંદર, પરનિંદા કિરિયાતણું, વમન અજિરણ આહાર હો.

સુંદર. ॥ ૩ ॥

સુંદર, નિંદકનો જેહ સ્વભાવ છે, તાસ કથન નવિ નિંદ હો,
સુંદર, નામધરી જે નિંદા કરે, તેહ મહા મતિમંદ હો.

સુંદર. ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ - અજીરણ - ન પચવાપણ, અહંકાર - અભિમાન,
પરનિંદા - બીજાની નિંદા કરવી તે, વમન - ઉલટી થવી,
મહામતિમંદ - અતિશય બુદ્ધિ વિનાનો જીવ. ॥ ૩-૪ ॥

ગાથાર્થ - તપનું અજિરણ ક્રોધ, જ્ઞાનનું અજિરણ અભિમાન,
ધર્મક્રિયાનું અભિમાન પરની નિંદા, આહારનું અજિરણ વમન જાણવું.
નિંદક માણસનો નિંદા કરવાનો સ્વભાવ જ છે. એમ સમજીને
ઉત્તમ પુરુષે તેનાં વચનોને નિંદવાં નહી. તેમાં પણ જે પુરુષ નામ
આપીને નિંદા કરે છે. તે તો અતિશય બુદ્ધિહીન પુરુષ જાણવો.
॥ ૩-૪ ॥

વિવેચન - તપશ્ચર્યા, સમ્યગ્જ્ઞાન, અને ધર્માનુષ્ઠાનો આ ત્રણે
આત્માના ગુણો છે. અને આ ગુણોનું જેમ જેમ વધારે સેવન કરવામાં
આવે છે. તેમ તેમ પૂર્વબદ્ધ કર્મોની વધારેમાં વધારે નિર્જરા થાય છે.
દોષો જેમ બંધનું કારણ છે. તેમ ગુણો એ કર્મક્ષયનું કારણ છે.
આવા ગુણોના જ વારંવાર આસેવનથી જીવ કર્મોનો ક્ષય કરતો
કરતો ગુણસ્થાનકોની શ્રેણી ઉપર ચઢે છે. દોષ બંધહેતુ છે. અને
ગુણ સદાને માટે કર્મક્ષયનો હેતુ છે.

પરંતુ જ્યારે મેળવેલા આ ગુણોને જીવ પચાવી ન શકે અને
તેમાં પણ મોહનો ઉદય ભળવાથી “હું કંઈક છું. મેં તો કેટલો બધો
ધર્મ કર્યો.” આવું મનમાં ગુણોનું અભિમાન જ્યારે આવે છે. ત્યારે તે
ગુણોનું અજિરણ થયું કહેવાય છે. સામાન્યથી અજિરણ શબ્દ જગતની
અંદર આહારની બાબતમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેથી જ ચોથી પંક્તિમાં
“આહાર” નું ઉદાહરણ (ઉપમા) આપીને બાકીની ત્રણ પંક્તિમાં ત્રણ

ઉપમેય સમજાવ્યાં છે. આહાર એ શરીરની વૃદ્ધિ અને પુષ્ટિનું કારણ છે. છતાં જ્યારે વધારે પડતો આહાર લેવામાં આવે છે. ત્યારે “અપયો” થવાથી વમન (ઉલટી) થાય છે. ક્યારેક ક્યારેક ઉલટી અને ઝાડા બન્ને પણ થાય છે. આ જગપ્રસિદ્ધ વાત છે. તેવી જ રીતે તપસ્વી આત્મા તપ કરતાં કરતાં જ્યારે તેનો અપયો થાય છે. ત્યારે બીજા ઉપર ઘણો ક્રોધ કરે છે. અવિવેકભર્યું બોલે છે, શ્રાપ આપે છે નિયાણું કરે છે. અને આવેશમાં આવીને કંઈનું કંઈ પણ કરે છે.

એવી જ રીતે જ્ઞાનનું અજિરણ અહંકાર છે. જ્ઞાન ભણતાં ભણતાં ભણનારા આત્માને જ્યારે જ્ઞાનનો અપયો થાય છે ત્યારે મનમાં એમ માને છે કે મારા જેવો આ જગતમાં કોઈ જ્ઞાની નથી. હું જ સર્વશ્રેષ્ઠ છું અને તેથી બીજાને દબાવતો જ ફરે છે. પોતાની પ્રશંસા જ કરતો ફરે છે.

તથા ક્રિયાનું અજિરણ પરનિંદા છે. ધર્મક્રિયા કરનારો જીવ જ્યારે ક્રિયાના અપયાવાળો થાય છે. ત્યારે હું કેટલો બધો ધર્મી છું, આ કરું છું, તે કરું છું એમ મનમાં માનતો, જે જે જીવો આવી ધર્મક્રિયા કરતા નથી, તેની દુનિયાના જીવો સામે વારંવાર નિંદા કરે છે. તે ક્રિયાકારક જીવને બીજા બધા જીવો હલકા જ દેખાય છે. પોતાની પ્રશંસા અને પરની નિંદા કરવી આ જ તેનો સ્વભાવ બની જાય છે. માટે હે આત્મા ! તું આવા અજિરણમાંથી બચી જા.

આ સંસારમાં નિંદક માણસને ગમે તેટલો સમજાવીશું તો પણ “નિંદા કરવાનો સ્વભાવ” છોડશે જ નહીં. કારણ કે તે તેનો સહજ સ્વભાવ બની જાય છે. તેથી ઉત્તમ આત્માઓએ તે નિંદકના બોલ તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ નહીં. તેની ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ. તેના બોલાયેલાં વચનોને મગજમાં રાખીને, ક્રોધાદિના આવેશમાં આવીને, સજ્જન પુરુષે તેની નિંદા ન કરવી. જેમ સાપ વાંકો જ

ચાલે, કુતરાની પુછડી વાંકી જ રહે, તેમ જે નિંદકનો નિંદા કરવાનો સ્વભાવ (ઢાળ) પડ્યો છે તે હમેશાં નિંદા કરવાનો જ છે. તેથી સજ્જન પુરુષોએ તેનાં વચનો તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ નહીં. તેનાં જેમ જેમ બોલાતાં વચનો (કથનો) ની સજ્જન પુરુષે ઉપેક્ષા કરીને તે જીવનો તેવા પ્રકારનો કર્મોદય છે. એમ સમજીને તેના વડે બોલાયેલાં તેવા પ્રકારનાં નિંદામય વાક્યોની પણ નિંદા ન કરવી. કારણ કે તે જીવનો આવો સહજ સ્વભાવ બની ગયો છે. તે સદા નિંદા જ કરવાનો છે. તેની વાતને વધારે મહત્વ આપીએ અને તેના દ્વારા કરાયેલી નિંદાને સાંભળીને સજ્જન પણ જો પચાવી ન શકે અને નિંદક બને તો સજ્જનની સજ્જનતા કેમ ટકે ? માટે “તાસ કથન નવિ નિંદ” તેનાં કહેલાં વચનોની નિંદા હે જીવ ! ન કર. તે નિંદકનાં વચનો કાં તો બહુ સાંભળવાં નહીં. અથવા સાંભળાઈ જાય તો ઉપેક્ષા કરવી પણ તેનાં બોલાયેલા વચનોને બહુ મહત્વ આપીને તેના વચનોની નિંદા ઉત્તમ પુરુષે ન કરવી.

તેમાં પણ જે જે જીવો સામેના માણસનું નામ આપીને ચોરે ચોટે તેની નિંદા કરે છે તે તો અતિશય મતિમંદ (મુર્ખ) છે એમ જાણવું. કારણ કે એકબીજાનાં નામ આપીને દોષો ગાવાથી પરસ્પર લઢાઈ વધે છે. વૈરવૃત્તિ વધે છે. ભવોભવનાં વૈર બંધાય છે. તેથી ઉત્તમ પુરુષે નિંદક બનવું નહીં, નિંદકનાં વચનો સાંભળવાં નહીં, સાંભળાઈ જાય તો ઉપેક્ષા કરવી પણ તેનાં વચનોનું મહત્વ આપી નિંદા ન કરવી. અને જેનું તેનું નામ આપીને તો આવી નિંદા કદાપિ ન કરવી. ભારે કલેશ-કંકાસ અને કડવાશનું જ કારણ બને છે. ॥ ૩-૪ ॥

સુંદર, રૂપ ન કોઈનું ધારીયે, દાખીયે નિજ નિજ રંગ હો.
સુંદર, તેહમાંહિ કોઈ નિંદા નહી, બોલે બીજુ અંગ. હો.

સુંદર. ॥ ૫ ॥

સુંદર “એ કુશીલને” ઈમ કહે, “કોપ હુઓ” જે ભાષે હો.
સુંદર તેહ વચન નિંદકનો તણું, દશવૈકાલિક સાષે હો.
સુંદર. ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ - રૂપ - સ્વરૂપ, દાખીએ - વાસ્તવિકપણે
જણાવીએ, રંગ - સ્વરૂપ, એ કુશીલ - આ કુશીલ છે, દુષ્ટ છે,
કોપ હુઓ - તેણે ઘણો ક્રોધ કર્યો ઈત્યાદિ, તેહ વચન નિંદકનો
- આવાં આવાં વચનો નિંદક જીવનાં જાણવાં. ॥ ૫-૬ ॥

ગાથાર્થ - કોઈપણ પદાર્થનું સ્વરૂપ મનમાં ધારી ન લેવું.
સર્વે પણ પદાર્થોનું પોતપોતાનું ચથાર્થ સ્વરૂપ જણાવવું. તેમાં કંઈ
નિંદા કહેવાતી નથી, આવું બીજા અંગમાં (સુચગડાંગ સૂત્રમાં) કહ્યું
છે. “આ કુશીલ છે. અને આ દુષ્ટ છે. આવું જે જોલે, તથા આ
માણસે ઘણો ક્રોધ કર્યો ઈત્યાદિ જે કહે, તે સઘળાં વચનો નિંદક
પુરુષતણાં છે. આમ દશવૈકાલિકમાં કહ્યું છે. ॥ ૫-૬ ॥

વિવેચન - “પરની નિંદા કરવી” આ પાપસ્થાનક સમજાવાય
છે જે ત્યજવા જેવું જ છે. તેનાથી વેરઝેર વધે જ છે.

જગતના સઘળા પદાર્થો ઉંચા-નીચા સ્વરૂપવાળા હોય જ છે.
જેમકે ૨૦૦ રૂપિયાની પણ સાડી હોય, ૪૦૦ રૂપિયાની પણ સાડી
હોય, ૧૦૦૦ રૂપિયાની પણ સાડી હોય અને ૫-૨૫ હજારની પણ
સાડી હોય. તેમાં ૫-૨૫ હજારની સાડી ભારે (વધારે ગુણવત્તાવાળી)
છે. અને ૨૦૦-૪૦૦ રૂપિયાવાળી સાડી તેના કરતાં હલકી (ઓછી
ગુણવત્તાવાળી) છે. દરેક સાડીનું પોતપોતાનું જે સ્વરૂપ છે. તે તેમાં
છે. પોત-પોતાના સ્વરૂપથી સર્વે સાડી બરાબર જ છે.

તેમાંથી જ્યારે કોઈ એકનું સ્વરૂપ મનમાં ધારી લઈએ છીએ
ત્યારે બીજી સાડીઓ પ્રત્યે અણગમો પેદા થાય છે. તેનું હલકાપણું

મનમાં ચિતરાતું જાય છે. અને આ જીવ બોલવા જ માંડે છે. તેવી જ રીતે સઘળા પદાર્થો પ્રત્યે જાણવું. જગતના કોઈપણ પદાર્થો સારા જ છે કે ખરાબ જ છે આમ નથી. સૌ કોઈ પોતપોતાના ગુણધર્મથી ભરેલા છે. પરંતુ જ્યારે કોઈ એક પદાર્થના સ્વરૂપ પ્રત્યે મન ઠરે છે ત્યારે બીજા બધા હલકા છે એવું મનમાં ભાસે છે. માટે કોઈપણ પદાર્થના રૂપાદિ ગુણો જોઈને તેને મનમાં ધારી ન લેવું કે જેથી બીજા પદાર્થો હલકા લાગે. અને તેની નિંદા કરવાનું શરૂ થઈ જાય.

જીવ પદાર્થ ઉપર પણ આમ જ સમજવું. કોઈ એક પુરુષ ગમી જાય, તેના હાવભાવ, રૂપરંગ, બોલવા ચાલવાની છટા ગમી જાય એટલે તેનાથી મનમાં બીજા બધાય ઘણા હલકા જ દેખાય. તેનાથી એકની પ્રશંસા અને બીજાની નિંદા જ શરૂ થાય. તે માટે કોઈ એક પદાર્થ ઉપર મન ચોંટાડવું નહીં. પરંતુ મનમાં કોઈપણ પદાર્થ કે પુરુષ પ્રત્યે પ્રીતિ-અપ્રીતિ લાવ્યા વિના જે જે પદાર્થ કે પુરુષ પોતપોતાના ગુણધર્મથી જેવો છે તેવો તેને વાસ્તવિકપણે કહેવામાં કોઈ નિંદા ગણાતી નથી. જેમકે હીરો અને કાય દેખાવમાં સરખા હોવા છતાં હીરાને હીરો કહેવામાં (કિંમતી છે એમ કહેવામાં) અને કાયને કાય કહેવામાં (બીનકિંમતી છે એમ કહેવામાં) કોઈની પ્રશંસા કે નિંદા કરી કહેવાતી નથી.

મનમાં ઈષ્ટતાબુદ્ધિ અને અનિષ્ટતાબુદ્ધિ રાખ્યા વિના વસ્તુનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું કહેવામાં કંઈ નિંદા થઈ જતી નથી. માત્ર મનમાં કોઈનું મહત્ત્વ ધારીને પછી બીજાને હલકુ ચિતરીએ ત્યારે જ નિંદા થઈ કહેવાય છે. આવા પ્રકારનું બીજા અંગમાં (સુયગડાંગ સૂત્રમાં) કહ્યું છે.

આ જીવ કુશીલ છે. આ જીવ દુષ્ટ છે. આ માણસ દુરાચારી છે. આ જીવે ઘણો ક્રોધ કર્યો, તે તો ઘણો અભિમાની છે. તે માણસ

તો ઘણો કપટી છે. આવાં આવાં વચનો જો કોઈ કહે, અર્થાત્ કોઈના પણ દોષોને કહેનારાં વચનો જો માણસ બોલે. તો તે વચનો નિંદક પુરુષનાં છે. એમ જાણીને તેની ઉપેક્ષા કરવી. આવી બાબતમાં દશવૈકાલિકસૂત્રની સાક્ષી જાણવી.

હલકા માણસોને પણ આપણે હલકા ચીતરવાની મનોવૃત્તિ રાખવી નહીં. તેમાં રહેલા દોષો તેને જ અપકાર કરનારા થવાના છે. હૃદયમાં રોષ રાખીને નાહક કર્મબંધ આપણે કરવો નહીં. માટે ભારે કિંમતી વસ્તુઓનું અને હલકી બીનકિંમતી વસ્તુઓનું રાગ-દ્વેષ રાખ્યા વિના યથાર્થ નિરૂપણ જો કરવામાં આવે તો તેમાં કંઈ નિંદા કરી ગણાતી નથી પણ અંતર્દેષ રાખીને કુશીલ, કોધી, અહંકારી, દુષ્ટ કહીએ અને તે તે જીવની આપણે હલકાઈ ગાઈએ તો તે નિંદા કરી કહેવાય છે. નિંદક પુરુષનાં જ આવાં વચનો હોય છે એમ જાણવું. ॥ ૫-૬ ॥

સુંદર, દોષ નજરથી નિંદા હુએ, ગુણ નજરે હુએ રાગ હો.
સુંદર, જગ સવિ ચાલે માદલ મઢ્યો, સર્વગુણી વીતરાગ હો.
સુંદર. ॥ ૭ ॥

સુંદર, નિજ સુખ કનક કચોલડે, નિંદક પરિમલ લેઈ હો.
સુંદર, જેહ ઘણા પરગુણ ગ્રહે, સંત તે વિરલા કોઈ હો.
સુંદર. ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ - દોષનજરથી - દોષવાળી દૃષ્ટિ રાખવાથી, ગુણ નજરે - ગુણોવાળી નજર કરવાથી, માદલ મઢ્યો - માદળીયાથી મટેલું છે. સર્વગુણી - સર્વ પ્રકારે ગુણોવાળા, નિજસુખ - આત્માના સુખના આનંદરૂપ, કનક કચોલડે - સોનાના કંચોળાઓ વડે. નિંદકપરિમલ - નિંદક આત્મામાં પણ જે જે ગુણોની સુવાસ છે, પરગુણગ્રહે - અન્યના ગુણોને ગ્રહણ કરે છે. ॥ ૭-૮ ॥

ગાથાર્ય - કોઈપણ વસ્તુ પ્રત્યે દોષ જોનારી દૃષ્ટિથી જો જોઈએ તો દ્વેષ (અણગમો) યવાથી નિંદા જ કરવાનું મન યશે. પરંતુ ગુણગ્રાહિણી દૃષ્ટિથી જો જોઈએ તો તે જ વસ્તુ પ્રત્યે રાગ (પ્રીતિ) થાય છે. આખું આ જગત ગુણ-દોષવાળા માદનીયાથી મઢેલું છે. બાકી સર્વથા ગુણી તો કેવલ એક વીતરાગ પ્રભુ જ છે.

જે આત્માઓ પોતાના ગુણોના આનંદની મસ્તીરૂપી સોનાના કંચોળાથી, નિંદક (હલકા) જીવોમાં પણ જે જે સુવાસ = કોઈકોઈ ગુણ વિષયક પરિમલ રહેલી છે. તેને જ ગ્રહણ કરે છે. અને તેથી પરના ઘણા ગુણો જ ગ્રહણ કરે છે. તેવા પુરુષો કોઈક જ હોય છે. ખરેખર આવા પુરુષો વિરલ છે. ॥ ૭-૮ ॥

વિવેચન - આ સંસારમાં સર્વે પણ વસ્તુઓ સારા-નરસા ભાવથી ભરેલી છે. સર્વે પણ આત્માઓ ગુણ-દોષથી ભરેલા છે. માત્ર આપણે જ્યારે તે તે વસ્તુઓને અને તે તે આત્માઓને દોષવાળી દૃષ્ટિથી જોઈએ છીએ ત્યારે તે તે વસ્તુ પ્રત્યે અને તે તે આત્મા પ્રત્યે અંતર્દ્વેષ જન્મે છે અને તેથી આપણો આ જીવ તે તે પદાર્થની નિંદા કરવા માટે પ્રેરાય છે.

જેમકે વાલનું શાખ છે. તે ઘણું સ્વાદ આપનારું છે. જમણવારના પ્રસંગોમાં લાડુ આદિની સાથે ખાસ બનાવવામાં આવે છે અને લોકો હોંશે હોંશે તે ખાય છે. ત્યાં રાગભરી દૃષ્ટિ છે. અને જેને ભૂતકાળમાં તે ખાવાથી ગેસ-અપચો-અજીર્ણ થયું હોય છે. તેને તે શાખ જોતાં જ અણગમો પેદા થાય છે ત્યાં દ્વેષભરી દૃષ્ટિ છે.

એવી જ રીતે આપણા જે જે મિત્રો છે. તે કોઈ અન્યના શત્રુ પણ હોઈ શકે છે. તેથી તે પુરુષો પ્રત્યે આપણી નજર ગુણભરી છે. અને અન્યની નજર તે પુરુષો પ્રત્યે દ્વેષભરેલી છે. જેથી આપણે તે મિત્રની પ્રશંસા કરીએ છીએ અને અન્ય લોકો (કે જેઓ તેઓના શત્રુ

છે તેઓ) તેમની નિંદા કરતા હોય છે. આ રીતે અન્યના દોષો જોવાવાળી દૃષ્ટિ જ્યારે આ જીવમાં આવે છે ત્યારે તે નિંદા કરવા તરફ પ્રેરાય છે. અને ગુણો જોવાવાળી દૃષ્ટિ જ્યારે આ જીવમાં આવે છે ત્યારે તે પ્રશંસા કરવા તરફ પ્રેરાય છે. આવા પ્રકારનું આ જગત છે. વાસ્તવિકપણે તો આખું આ જગત ગુણ-દોષ એમ બન્નેથી ભરેલું છે.

જેમ ગળામાં પહેરવા માટે કરાતું “માદળીયું” ઉપર-ઉપરથી સોના-રૂપાનું હોય છે. પરંતુ તે માદળીયાની અંદર લાખ જેવી બીનકિંમતી ચીજ પણ હોય છે અને સોના-રૂપા જેવી કિંમતી ચીજ પણ હોય છે. તેવી રીતે જગતના તમામ જીવોમાં યથોચિત ગુણો પણ હોય છે. અને યથાયોગ્ય દોષો પણ હોય છે. આ રીતે ગુણ-દોષોના માદળીયાથી આખું આ જગત મઢેલું છે. સર્વથા એકલા ગુણમાત્રવાળા તો વીતરાગ પ્રભુ જ છે.

તેથી હે જીવ ! તું જેવી નજર રાખીશ, તેવો તને તે પદાર્થ દેખાશે. તું તારી નજર ગુણગ્રાહિણી બનાવ, દોષગ્રાહિણી ન બનાવ. તેથી નિંદા કરવાનો પરિણામ ચાલ્યો જશે અને તું પાપોના બંધથી બચી જઈશ.

જે મહાત્મા પુરુષો પોતાના આત્માના ગુણોના આનંદ-મસ્તી, રૂપ સુખ માણવારૂપી સોનાના કંચોળાઓ વડે બીજાના પણ ગુણો જ ગ્રહણ કરે છે. એટલું જ નહીં પરંતુ નિંદક (હલકા) પુરુષોમાં પણ જે દોષો છે. તેને છોડી દઈને તેઓમાં પણ ગુણોની જે પરિમલ છે. અર્થાત્ ગુણો છે. તેને જ ગ્રહણ કરે છે. ગુણોના આનંદથી ટેવાયેલા મહાત્માઓ જ્યાં ત્યાં ગુણો જ જોવારૂપી સોનાના કંચોળા વડે હલકા માણસોના પણ ગુણોનું જ પાન કરે છે. તેવા પરના ઘણા ગુણોને જ ગ્રહણ કરનારા પુરુષો આ સંસારમાં કોઈ કોઈ જ છે. અર્થાત્ વિરલ માત્ર જ છે. હે જીવ ! પરના ગુણગ્રાહી થવું પરંતુ પરના દોષગ્રાહી ન થવું. ગુણગ્રાહી જો થશો તો ગુણી મહાત્માઓ

પ્રત્યે અહોભાવ, પૂજ્યભાવ અને આદર સન્માન થશે. તથા જો દોષગ્રાહી થશો તો નિંદા કરવાના પરિણામ આવશે. માટે હે જીવ ચેત, કંઈક વિચાર કર. ॥ ૭-૮ ॥

સુંદર, પરપરિવાદ વ્યસન તજો, મ કરો નિજ ઉત્કર્ષ હો.
સુંદર, પાપકરમ ઈમ સવિ ટલે, પામે સુજસ તે હર્ષ હો.
સુંદર. ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ - પરપરિવાદ - પારકાની નિંદા, વ્યસન - કુટેવ,
નિજ ઉત્કર્ષ - પોતાની પ્રશંસા, સવિ ટલે - સર્વે નાશ પામે. ॥૯॥

ગાથાર્થ - તેથી હે જીવ ! પારકાની નિંદા કરવાની કુટેવને તું ત્યજી દે, અને પોતાની પ્રશંસા કરવાનું કામ પણ ન કરો. એમ કરવાથી સઘણાં પાપકર્મ દૂર થાય છે. અને પરપરિવાદને છોડનારા તે જીવો સારો યશ અને હર્ષ (આનંદ) પામે છે. ॥ ૯ ॥

વિવેચન - ઉપર કરેલી સઘણી ચર્ચાથી પરની નિંદા કરવાની કુટેવને હે જીવ ! તું ત્યજી દે, પરપરિવાદ નામનું આ પાપસ્થાનક ઘણું ભયંકર છે. સતત અંતર્દ્વેષ અને ઘણો ક્લેશ કરાવનારું છે. બીજા પ્રત્યે તિરસ્કારનો ભાવ વધતો જાય છે. પરની નિંદા અને પોતાની પ્રશંસા કરવાથી પોતાની પ્રતિષ્ઠા ઘટે છે. ઉત્તમ આત્માઓ પોતાના મુખે પોતાનું નામ પણ લેતા નથી. તો પોતાના ગુણો પોતાની જીવે કેમ બોલાય ? શ્રીપાળ મહારાજાને જ્યારે ધવલશેઠે ડુંબનું કલંક આપ્યું. ત્યારે શ્રીપાળને પોતાની પુત્રી પરણાવનાર રાજા, શ્રીપાળને તેનાં કુળ-ગોત્ર, માત-પિતાનાં નામ આદિ વંશાવલિ વગેરે પુછે છે. ત્યારે શ્રીપાળ મહારાજા પોતાનાં કુલાદિ સ્વમુખે કહેતા નથી. અને રાજાને વ્યંગમાં ઠપકો આપતાં કહે છે કે ગયેલી તિથિ જ્યોતિષિઓ પણ જોતા નથી, તથા પાણી પીધા પછી ઘર પુછવાનો

શો અર્થ છે ? ઈત્યાદિ. પરંતુ રાજા જ્યારે ઘણા જ આગ્રહથી પુછે છે ત્યારે કહે છે કે આ ધવલશેઠના વહાણો જે આવ્યાં છે. તેમાં મારી બે પત્નીઓ છે. તેઓને બોલાવીને તેઓ પાસેથી મારાં ગોત્રાદિ જાણી લો. કેટલી ગંભીરતા ? કેટલી સજ્જનતા ! જ્યાં પોતાના મુખે પોતાની ઓળખ આપવાની સજ્જન પુરુષોની ઈચ્છા હોતી નથી. તો પછી આત્મપ્રશંસા તો કરવાની રહેતી જ નથી. પ્રશંસાનાં ટાઈટલો બોલવાનાં કે લખવાનાં હોતાં જ નથી.

જો આ આત્મામાં આવા આવા ઉત્તમ ગુણો આવી જાય તો સર્વે પણ પાપકર્મો ટળી જાય છે. અર્થાત્ નાશ પામી જાય છે અને પોતાનું જીવન ઉત્તમ અને ધન્ય ધન્ય બનતાં વગર પ્રયત્ને જ સારો યશ મળે છે. નિર્દોષ અને ગુણીયલ માણસોનો યશ સ્વતઃ જ પ્રસરે છે. અને પોતાનામાં પ્રગટેલી નિર્દોષતા અને ગુણીયલતાનો અતિશય હર્ષ આ જીવ અનુભવે છે. તેથી હે જીવ ! આ પરપરિવાદનું પાપસ્થાનક તું ત્યજ દે.

“પામે સુજસ તે હર્ષ” આ વાક્યમાં સુજસ શબ્દ વાપરીને ગ્રંથકર્તાએ કર્તા તરીકે પોતાનું શ્રીયશોવિજયજી આવું નામ ગર્ભિતપણે સૂચવ્યું છે. ॥ ૯ ॥

આ પ્રમાણે “પરપરિવાદ” નામનું જે સોળમું પાપસ્થાનક છે.
તે અહીં સમાપ્ત થાય છે.

હવે “માયામૃષાવાદ” નામના સત્તરમા પાપસ્થાનકની સજ્ઞાય -

સત્તરમું પાપનું ઠામ, પરિહરજો સદ્ગુણ ધામ,
જિમ વાધે જગમાં મામ હો લાલ,
માયા-મોસ નવી કીજિયે. ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ - ઠામ - સ્થાન, પરિહરજો - ત્યજજો, સદ્ગુણધામ
- સદ્ગુણોના ભંડાર અર્થાત્ હે ઉત્તમ પુરુષ, વાધે - વૃદ્ધિ પામે,
મામ - તેજ-પ્રભાવ, માયામોસ - માયામૃષાવાદ. ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ - સદ્ગુણોના ભંડાર એવા હે ઉત્તમ જીવ ! સત્તરમું
માયા મૃષાવાદ નામનું પાપસ્થાનક જીવનમાંથી એવી રીતે ત્યજો, કે
જેથી જગતમાં તમારું (મામ) તેજ (પ્રભાવ) વધે. હવેથી માયામૃષાવાદ
ક્યારેય પણ હે જીવ ! તું સેવજે નહીં. ॥ ૧ ॥

વિવેચન - હવે સત્તરમા “માયામૃષાવાદ” નામના
પાપસ્થાનકની વાત સમજાવે છે, માયા એટલે કપટ, જુઠ-બનાવટ, તે
પૂર્વક મૃષાવાદ એટલે જુઠું બોલવું, કપટપૂર્વક જુઠું બોલવું. તે આ
પાપસ્થાનક છે.

હે ઉત્તમ પુરુષ ! તું સદ્ગુણોનું ધામ (ભંડાર) છો. સદ્ગુણોનો
ભંડાર છો. તેથી માયાપૂર્વક જુઠું બોલવાવાળું અર્થાત્ બમણા (દ્વિગુણ)
પાપવાળું આ પાપસ્થાનક ત્યજ દે, આચરવા જેવું નથી. જો તું આ
પાપસ્થાનક ત્યજને ઉત્તમ અને સાચું જીવન જીવીશ તો આ જગતમાં
તારો પ્રભાવ, તારું તેજ વધશે. લોકો પણ તને ઘણું માન આપશે.
તારા તરફ લોકો માનની વૃત્તિથી જોશે. સર્વે માણસો પોતાના
સચ્ચારિત્રના પ્રભાવથી જ તેજસ્વી અને યશસ્વી બને છે. તેથી હે
જીવ ! આ માયામૃષાવાદ નામનું પાપસ્થાનક સેવવા જેવું નથી.
ત્યજવા જેવું છે. તેને ત્યજને તું યશસ્વી બન. ॥ ૧ ॥

એ તો વિષને વલીય વધાર્યું, એ તો શસ્ત્રને અવળું ધાર્યું,
 એ તો વાઘનું બાલ વકાર્યું, હો લાલ,
 માયા-મોસ નવિ કીજિયે. ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ - વિષને - ઝેરને, વધાર્યું - વધાર રૂપે કર્યું,
 અવળું - ઉંધું, વાઘનું બાલ - વાઘનું બચ્ચું, વકાર્યું - વીફરાવ્યું.
 ॥ ૨ ॥

ગાથાર્થ - “માયામૃષાવાદ નામના દોષનું સેવન કરવું” એ
 તો ઝેરને વધારવા તુલ્ય છે. શસ્ત્રને ઉલટું ધારણ કરવા જેવું છે.
 તથા વાઘના બચ્ચાને વિફરાવવા તુલ્ય છે. ॥ ૨ ॥

વિવેચન - માયામૃષાવાદ નામના સત્તરમા પાપસ્થાનકનું સેવન
 કેટલું ભયંકર છે ? તે વાત ત્રણ ઉપમાઓથી સમજાવે છે.

જેમ જે વિષ (ઝેર) હોય છે તે મારક-ઘાતક તો હોય જ
 છે. ઝેર પીતાંની સાથે જ તે ઝેર પીનારને મારી નાખે છે. અને જો
 તે ઝેરને શાખ-દાળની જેમ વધારવામાં આવે, અગ્નિ આદિના શેકથી
 પરિપક્વ કરવામાં આવે તો તો તે ઝેર કાલકુલ અથવા હલાહલ ઝેર
 બની જાય છે. તેવી જ રીતે માયા એ જ પાપ હતું અને તેમાં
 મૃષાવાદ ભળ્યું, એટલે બન્ને પાપસ્થાનક સાથે થતાં તે કાલકુટ-
 હલાહલ વિષતુલ્ય બની જાય છે.

તથા શસ્ત્ર પોતાની રક્ષા માટે અને પર (શત્રુ) ના પરાભવ
 માટે રખાય છે. પરંતુ જો તે શસ્ત્ર અવળું - ઉંધા મુખે ધારણ
 કરવામાં આવે તો પોતાની જ હત્યા માટે થાય છે. તેમ આ
 માયામૃષાવાદ નામનું પાપસ્થાનક પોતાના આત્માના જ પતન માટે
 થાય છે.

તથા વળી વાઘનું બચ્ચું જન્મથી જ ઘાતકી-કુર અને હિંસક

હોય છે. અને જો તેને વિક્ષરાવવામાં આવે, ચીડવવામાં આવે તો વધારે કુર થઈને વિક્ષરાવનારનો જેમ નાશ કરે છે, તે રીતે આ માયામૃષાવાદ પાપસ્થાનક પણ તેને સેવનારાનો તુરત-તુરત નાશ કરે છે. ॥ ૨ ॥

એ તો માયી ને મોસાવાઈ, થઈ મોટા કરે ય ઠગાઈ,
તસ હેઠે ગઈ ચતુરાઈ, હો લાલ,
માયા-મોસ નવિ કીજીયે. ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ - માયી - માયાથી યુક્ત, મોસાવાઈ - મૃષાવાદી,
ઠગાઈ - છેતરપિંડી, તસ - તેની, હેઠે - નીચે, ચતુરાઈ - ડહાપણ.
॥ ૩ ॥

ગાથાર્થ - આ પાપસ્થાનકવાળો જીવ તો માયાવી પણ છે અને મૃષાવાદી પણ છે. ઘણી મોટી નામ્ના મેળવીને પણ જે ઠગાઈ (છેતરપિંડી) જ કરે છે તેની ચતુરાઈ નીચે ગઈ (અર્થાત્ બેસી ગઈ) એમ જાણવું. ॥ ૩ ॥

વિવેચન - જગતમાં જે મોટા થાય છે. નામાંકિત બને છે. ઘણા માન-મોભા મેળવીને ઉંચા ઉંચા સ્થાનોને શોભાવનારા બને છે. એવા જીવો પણ માયાવી (માયાથી યુક્ત) હૃદયવાળા થયા છતાં અને તેમાં વળી મૃષાવાદી થયા છતાં ઘણી મોટી મોટી (શબ્દોથી ન કહી શકાય તેવી) ઠગાઈ કરે છે જગતમાં બહારની શોભાથી મોટા તરીકે પંકાયા હોવાથી કોઈ તેઓની સામે બોલતું નથી, આવા જીવો જગતના જીવોને દબાવતા ફરે છે. માયા-કપટ ગોઠવીને મોટી મોટી છેતરપિંડી આચરતા રહે છે. નાના નાના જીવોનો કચ્ચરખાણ નીકળી જાય છે. નિર્ભય થયા છતાં મહાપાપને સેવે છે.

આવા કઠોર હૃદયવાળા જીવોની ચતુરાઈ (ડહાપણ) જાણે

ચાલી (ચાલ્યું) જ ગઈ (ગયું) હોય તેમ તેઓની ચતુરાઈ નીચે (પાતાલમાં) ચાલી જાય છે. ચતુરાઈ વિનાના આ પુરુષો કહેવાય છે. જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ આવા જીવો મૂર્ખ કહેવાય છે. ॥ ૩ ॥

બગલાં પરે પગલાં ભરતાં, થોડું બોલે જાણે મરતાં,
જગ ધંધે ઘાલે ફિરતાં, હો લાલ,

માયા-મોસ-નવિ કીજિયે. ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ - પગલાં ભરતાં - એક પગ પછી બીજો પગ મુકતો જીવ, ડગલાં માંડતો જીવ, થોડું બોલે - બોલે ઘણું જ ઓછું, જગ - જગતને, ધંધે ઘાલે - પોતાની માયાજાળના ધંધામાં ફસાવે. ॥ ૪ ॥

ગાથાર્થ - આ માયામૃષાવાદી જીવ બગલાની પેઠે ધીમે ધીમે પગલાં ભરે છે તથા મરણપથારીવાળાની જેમ થોડુંક જ બોલે છે. પણ આમ ફરતાં ફરતાં જગતના જીવોને પોતાની માયાજાળના ધંધામાં ઘાલે છે. એટલે કે ફસાવે છે. ॥ ૪ ॥

વિવેચન - આ માયામૃષાવાદ પાપસ્થાનક સેવનારા જીવો કેવા કેવા પાપી હોય છે ? તે ઉપર સમજાવતાં કહે છે કે આવા પ્રકારનાં પાપકર્મ કરનારા જીવો બગલાની પેઠે પૃથ્વી ઉપર ધીમે ધીમે પગ માંડે છે. જાણે કે નાના જીવોની રક્ષા માટે કેવી જયણા પાળે છે ? કેવો દયાળુ પુરુષ આ છે. એવી છાપ જગતમાં ઉભી કરવા આવી માયા સેવે છે. તથા એટલું બધું ઓછું બોલે છે કે જાણે મૃત્યુની આસન્ન બનેલો પુરુષ જેવું બોલે છે તેવું આ બોલે છે. અતિશય ઓછું બોલે છે અને ધીમું બોલે છે.

આમ બહારથી ધર્મી દેખાતો એવો પણ આ જીવ ફરતાં ફરતાં સંસારના જીવોને પોતાની માયાજાળના ધંધામાં ફસાવે છે એવી

માયા પાથરે છે. જુઢું બોલે છે અને લોકોને લલયાવી-લોભાવીને લુંટી લે છે. પાપનો ડર જરા પણ હોતો નથી. કઠણ કાળજાવાળા બનીને જગતને કેવળ છેતરે જ છે. ॥ ૪ ॥

જે કપટી બોલે જૂઢું, તસ લાગે પાપ અપૂઢું,
પંડિતમાં હોય મુખ ભૂંઢું, હો લાલ,
માયા-મોસ નવી કીજિયે ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ - કપટી - માયાવી માણસ, જુઢું - મિથ્યા, અસત્ય,
અપૂઢું - પીઠ ન છોડે તેવું, ભૂંઢું - ભોઢું-શરમીન્દુ ॥ ૫ ॥

ગાથાર્થ - જે કપટી (માયાવી) હોય છે તે અવશ્ય જૂઢું જ બોલે છે. તેને એવું ચીકણું પાપ લાગે છે કે જે પાપ તેની પીઠ છોડતું જ નથી. અને આવા પાપથી તેનું મુખ પંડિતોની પર્યામાં ભોઢું (શરમીન્દુ) બની જાય છે. ॥ ૫ ॥

વિવેચન - જે જીવ માયાવી હોય છે. કપટી હોય છે તે જીવ વારેવારે જૂઢું જ બોલે છે. જૂઢું બોલવું તે તો તેનું વ્યસન જ બની ગયું હોય છે. જેમ ખસના રોગવાળાને ખણજ ખણ્યા વિના ચેન પડતું નથી, ખણજ ખણવી એ તો તેનો સ્વભાવ જ બની જાય છે. તેવી જ રીતે માયાવી માણસને જૂઢું બોલ્યા વિના ચેન પડતું નથી. જૂઢું બોલવું તે તો તેનો સહજ સ્વભાવ જ બની જાય છે. જાણી બુઝીને આવું જૂઢું બોલવાથી નિર્દય હૃદય હોવાના કારણે એવા પ્રકારનું ચીકણું કર્મ બંધાય છે કે જે બંધાયેલું તે પાપ તેની (બાંધનારાની) પીઠ છોડતું જ નથી. વળગેલું અને વળગેલું જ રહે છે. મધમાખીની જેમ અતિશય ચોંટી જાય છે.

આવાં મહા-ભયંકર પાપો કરવાથી પંડિતોની વચ્ચે તે જીવ ભોંઠો-શરમીન્દો બની જાય છે. સંતાડવા જેવા મુખવાળો બની જાય

છે. અને માયાથી કરેલું તે તે પાપ જ્યારે જ્યારે ઉઘાડું થાય છે. ત્યારે તો અત્યન્ત લજ્જાસ્પદ બની જાય છે. ધરતીમાં છુપાવા પ્રયત્ન કરે છે. ભૂગર્ભમાં જ ચાલ્યો જાય છે. આવું આ પાપસ્થાનક છે. ॥ ૫ ॥

દંભીનું જૂઠું મીઠું, તે નારી-ચરિત્રે દીઠું,
પણ તે છે દુર્ગતિનું ચીઠું - હો લાલ,
માયા-મોસ નવી કીજિયે. ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ - દંભીનું - માયાવી માણસનું, જૂઠું - મિથ્યા-અસત્ય, મીઠું - પ્રિય હોય છે, નારીચરિત્રે - સ્ત્રીચરિત્રમાં, દીઠું - ખોયું છે, ચીઠું - ચીઠ્ઠી, કાગળ, નોટીસ. ॥ ૬ ॥

ગાયાર્થ - દંભીનું જૂઠું બોલવાપણું, તે ઉપરથી મીઠું હોય છે. આ બાબત સ્ત્રીચરિત્રમાં જોવાયેલી છે. પરંતુ તે નરકાદિ દુર્ગતિઓની ચીઠ્ઠી (નોટીસ) છે એમ જાણવું. ॥ ૬ ॥

વિવેચન - માયાવી માણસોના હૈયામાં જુદું હોય છે અને હોઠે જુદું હોય છે. બોલે છે બહુ જ મીઠું પરંતુ કરે છે બહુ જ જૂઠું, અર્થાત્ છેતરવાનું કામ, તેથી આવું માયામય કામ કરવા માટે અને બીજાને ફસાવવા માટે અમૃત જેવું મીઠું બોલે છે તેની આવી અમૃતમય વાણીથી સજ્જન માણસો ફસાય છે અને તેનાથી તે પોતાનું ધાર્યું કામ કરે છે. નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે

મથુ તિષ્ઠતિ જિહ્વાગ્રે, હૃદયે તુ હલાહલમ્ -

સ્ત્રીચરિત્રમાં આવું માયાવીપણું દેખાય જ છે. શાસ્ત્રોની અંદર “સ્ત્રી એ માયાનું ઘર” છે એવાં ભૂતકાલમાં બનેલાં અનેક ઉદાહરણો છે. આ કથન જાતિવિષયક સમજવું. વ્યક્તિવિષયક નહીં, વ્યક્તિ તો તેમાં મરૂદેવા માતા, ચંદનબાલા અને મૃગાવતી જેવાં ઉત્તમ જીવો

પણ હોય છે. પરંતુ સામાન્યથી પુરુષની પ્રકૃતિ કઠોર વધારે હોય છે. અને સ્ત્રીની પ્રકૃતિ માયાવી વધારે હોય છે. પરંતુ આવા પ્રકારનું માયાવીપણું આચરવું તે નરક-નિગોદ જેવી દુર્ગતિમાં જવાની ચીટ્ટી આવી છે, નોટીસ આવી છે એમ જાણવું. દુર્ગતિગમનની નિશાની છે. તેથી હે જીવ ! આ સઘળું ત્યજવા જેવું છે. ॥ ૬ ॥

જે જૂઠો દિએ ઉપદેશ, જનરંજને ધરે વેશ,
તેહનો જૂઠો સકલ કલેશ, હો લાલ,
માયા-મોસ નવી કીજિયે. ॥ ૭ ॥

તેણે ત્રીજો મારગ ભાખ્યો, વેષ નિંદે દંભે રાખ્યો,
શુદ્ધ ભાષકે સમસુખ ચાખ્યો, હો લાલ,
માયા-મોસ નવી કીજિયે. ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ - જનરંજને - લોકોને ખુશી કરવા માટે જ, ધરે વેશ - સાધુના વેશને ધારણ કરે, કલેશ - પ્રવૃત્તિ, દંભે રાખ્યો - માયાથી જ વેશ રાખ્યો હોય, શુદ્ધભાષક - પરમાત્માનાં વચનોની શુદ્ધ પ્રરૂપણા કરનારા, સમસુખ - સમતાસુખ. ॥ ૭-૮ ॥

ગાથાર્થ - આવા પ્રકારના માયામૃષાવાદ સેવનારા લોકો ખોટો ઉપદેશ આપે છે. લોકોને ખુશ કરવા માટે સાધુનો વેશ ધારણ કરે છે. તેઓની બધી જ પ્રવૃત્તિ જૂઠી (માયામય) જ હોય છે. તેઓએ આ ત્રીજો માર્ગ ચલાવ્યો છે. વેશની પણ નિંદા થાય તેવું જીવન જીવતા હોય છે. દંભ કરવા પુરતો જ વેશ રાખ્યો હોય છે. જે શુદ્ધ પ્રરૂપક છે તે જ સાચા સમતાના સુખને પામનારા હોય છે. ॥ ૭-૮ ॥

વિવેચન - જે જે જીવો માયાથી ભરેલા અને મૃષાવાદી હોય છે. અર્થાત્ માયામૃષાવાદને સેવનારા હોય છે. તેઓ જ્યારે ઉપદેશ આપવા બેસે છે ત્યારે પોતાના માયામય ચરિત્રને ઢાંકવા ખોટો જ ઉપદેશ આપતા હોય છે. ખોટા ખોટા કૃતકો લગાડીને ભગવાનની વાણીને મરડીને પોતપોતાની નામના-યશ વધે અને પોતાનું માન ધોષાય તેવી રીતે દેશના આપતા હોય છે. પોતાના દુશ્ચરિત્રને ઢાંકવા નયો બદલીને બોલતા હોય છે. ઉત્સર્ગ-અપવાદને મરડતા હોય છે. લોકો ખુશ રહે તે માટે જ આવા જીવો સાધુનો વેશ પહેરતા હોય છે. સાધુતા સાથે તેવો સંબંધ રાખતા નથી. કે જેવો સંબંધ જનરંજનમાં રાખે છે. પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયને ગુપ્ત રીતે છુટથી સેવતા હોય છે. તેઓએ આચરેલી બાહ્ય બધી જ પ્રવૃત્તિ (ધર્માનુષ્ઠાનોનું આચરણ) કેવલ ક્લેશરૂપ જ બને છે. હૃદયમાં ધર્મપરિણામ હોતો નથી પરંતુ માત્ર મોહમય પરિણામ હોય છે. તેથી મોહાન્ધ જીવની આવી ધર્મપ્રવૃત્તિ પુણ્યબંધ કરાવવા દ્વારા દેવભવ અપાવે પરંતુ વ્યંતરાદિનો એવો ભવ મળે છે કે જે ભવ કષાયવૃદ્ધિનો જ હેતુ બને છે અને તેથી સંસાર જ વધે છે. અનંતભવોમાં આ જીવે આવું જ આચરણ ઘણીવાર આચર્યું છે. તેથી હે જીવ ! આ પાપસ્થાનક ત્યજવા જેવું છે. સવાસો ગાથાના સ્તવનમાં પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીએ જ કહ્યું છે કે -

અર્થની દેશના જે દીએ, ઓળવે ધર્મના ગ્રંથ રે,
પરમપદનો પ્રગટ ચોર તે, તેહથી કિમ વહે પંથ રે. ૧-૬

કલહકારી કદાગ્રહભર્યા, થાપતા આપણા બોલ રે,
જિનવચન અન્યથા દાખવે, આજ તો વાજતે ઢોલ રે. ૧-૮

તથા વળી આવા ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપક, માયામૃષાવાદી, માત્ર બહારના દેખાવથી જ સાધુવેશ રાખનારા અને લોકરંજન થાય તે

રીતે જ ધર્મક્રિયા કરનારા આ જીવો ત્રીજા માર્ગના ભાખનારા જાણવા. જૈનશાસ્ત્રોમાં ૧ ગીતાર્થ અને ૨ ગીતાર્થ નિશ્ચિત એમ બે પ્રકારનો જ માર્ગ છે. કાં તો તમે પોતે જ્ઞાની વૈરાગી આત્માર્થી થઈને વિચરો, અથવા તેવા જ્ઞાની વૈરાગી આત્માર્થી ગુરુજીની નિદ્રામાં વિચરો આ બે જ માર્ગ આરાધક તરીકે કહ્યા છે. જેમકે તમારે ઝવેરાતનો ભારે દાગીનો ખરીદવો છે. તો કાં તો ઝવેરી બનો, અથવા ખરીદીમાં ઝવેરીને સાથે રાખો. આ બે વિના ન છેતરાવાનો ત્રીજો કોઈ માર્ગ નથી, સ્વયં પોતે ઝવેરી ન હોય અને ઝવેરીને (અનુભવીને) જે સાથે ન રાખે તે અવશ્ય છેતરાય જ છે. તેમ અહીં સમજવું.

પોતાને ગીતાર્થ બનવું નથી, અને ગીતાર્થની નિશ્ચા એ પરવશતા લાગવાથી પાલવતી નથી. તેઓ અગીતાર્થ હોતા છતા પ્રરૂપક બની જાય છે અને સ્વતંત્ર વિચરે છે તે આ અગીતાર્થ વિહાર નામનો ત્રીજો માર્ગ ચલાવે છે તે જીવો અવશ્ય છેતરાય જ છે. ઘણાં ઘણાં કષ્ટકારી અનુષ્ઠાનો કરે છે પણ માયામૃષાવાદના કારણે નિર્જરા કરવાને બદલે ચીકણાં પાપકર્મો જ બાંધે છે. દંભ માત્રથી રાખેલો આ સાધુનો વેશ પણ નિંદાને પામે છે. લોકો જેમ જેમ વિરુદ્ધાયરણ જાણે છે તેમ તેમ જગતમાં પરોક્ષપણે તેઓની નિંદા જ કરે છે. વેશ સાધુનો હોય અને સાધુતાને ન છાજે તેવું વર્તન અને વાણી આદિ હોય તો નિંદા જ થાય. માટે આવા જીવો વિરાધક જાણવા. ચારિત્ર પાળે તો પણ તે વિરાધક છે. જેમ કે વિનેયરત્નાદિ.

પરંતુ જેનું હૃદય કોમલ છે. વૈરાગ્યથી ભીનુ છે, માયા કે મૃષાવાદાદિ દોષો જેમાં નથી. ભગવાનની પાટ ઉપર બેસીને શાસ્ત્રાનુસારિણી શુદ્ધ દેશના જે આપે છે. ધીર-વીર-ગંભીર છે અને કષાયોના વિજેતા છે તે જ સાચા સમતાના સુખને પામે છે. સમભાવ દશાના સુખનો અનુભવ કરનારા આવા જીવો બને છે. ॥ ૭-૮ ॥

જૂઠું બોલી ઉદર જે ભરવું, કપટીને વેશે ફરવું,
તે જમવારે સ્યું કરવું, હો લાલ,

માયા -મોસ નવી કીજિયે,
પંડે જાણે તો પણ દંભે, માયા-મોસને અધિક અચંભે,
સમકિત દષ્ટિ મન થંભે, હો લાલ,

માયા-મોસ નવી કીજિયે. ॥ ૯-૧૦ ॥

શબ્દાર્થ - ઉદર - પેટ, કપટીને - માયાવીપણાના, જમવારે
- મૃત્યુ નજીક આવે ત્યારે, પંડે જાણે - પોતે જાતે જાણતો હોય,
અચંભે - આશ્ચર્ય થાય તેમ, મન થંભે - મન અટકે છે. ॥૯-૧૦॥

ગાથાર્થ - જૂઠું બોલી બોલીને જે પેટ ભરવું અને કપટી
થઈને સાધુવેશમાં ફરવું, જો આવું જ કરીશું તો યમનો વારો
(મૃત્યુ) નજીક આવશે ત્યારે શું કરીશું ? કંઈ જ ચાલવાનું નથી.

પોતે પોતાનું આચરણ તથા શાસ્ત્રાજ્ઞા જાણતો હોય છે. તો
પણ દંભને કારણે અતિશય આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય તેવો
માયામૃષાવાદનો દોષ સેવે છે. માત્ર સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માનું જ મન
આવા પાપોથી થંભે છે. ॥ ૯-૧૦ ॥

વિવેચન - “લોકો આ ઉત્તમ સાધુ છે” એમ સમજીને બધા
જ પ્રકારની ભક્તિ કરતા હોય છે. માયામૃષાવાદી જીવ આવા સાચા
સાધુ નથી. તો પણ જૂઠું બોલી બોલીને પોતાને સુસાધુ તરીકે જ
ગાઈને લોકો વડે કરાયેલી ભક્તિનો ઉપયોગ કરે છે. એટલે કે જૂઠું
જ બોલીને પેટ ભરે છે. એટલું જ નહીં પરંતુ લોકો વડે કરાયેલી
ભક્તિ બહુમાન મળે તે માટે જ કપટી થઈને બહારથી સાધુપણાનો
સુંદર વેશ રાખે, આમ કેવળ વેશ માત્ર રાખીને પાંચે ઈન્દ્રિયોના
વિષયોને જે પોષે, ચારે કષાયોને સેવે, બહારથી જ દેખાવ માત્ર જ

સારો રાખે. વિષયાભિલાષા અને વિકારો હૃદયમાં સાજા-તાજા જ હોય તેવા જીવોએ ગમે તેવી બાહ્યાચારની સાધુતા પાળી હોય તો પણ જમનો વારો (મૃત્યુની નજીકતા) જ્યારે આવે ત્યારે તેઓ શું કરી શકે ? શું કરી શકવાના ? અર્થાત્ કંઈ જ ન કરી શકે. નરક-નિગોદ રૂપ દુર્ગતિમાં જવું જ પડે અનંતભવભ્રમણ થાય જ. માટે આવા પાપથી હે જીવ ! ચેતવા જેવું છે.

પોતે પોતાના પાપને જાણતો હોય છે. તથા શાસ્ત્રોમાં શું કહ્યું છે? તે પણ પોતે જાણતો હોય છે. તો પણ દંભપૂર્વક એવા (ઉત્કૃષ્ટ) માયામૃષાવાદને તે જીવ સેવતો હોય છે કે જે જાઈને અતિશય આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. કે અરે, આ જીવ શું આવું કરે? જગતના જીવો આશ્ચર્ય પામે તેવાં પાપો આ જીવ કરતો હોય છે. માટે આ પાપસ્થાનક સારું નથી. ત્યજવા જેવું જ છે. જે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા હોય છે તેનું જ મન પાપથી ડરતું હોવાના કારણે તથા વૈરાગ્યભીનું હોવાના કારણે આવાં આવાં પાપો કરતાં થંભી જાય છે. વિરામ પામે છે. અટકી જાય છે. સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો જ આવા પાપોથી બચે છે. ॥ ૯-૧૦ ॥

શ્રુત મર્યાદા નિરધારી, રહ્યા માયામોસ નિવારી,
શુદ્ધભાષકની બલિહારી હો લાલ,

માયા-મોસ નવિ કીજિયે,
જે માયાએ જૂઠ ન બોલે, જગ નહિ કોઈ તેહને તોલે,
તે રાજે સુજસ અમોલે, હો લાલ,

માયા-મોસ નવિ કીજિયે. ॥ ૧૧-૧૨ ॥

શબ્દાર્થ - શ્રુતમર્યાદા - શાસ્ત્રાનુસારી જે મર્યાદા છે તેનો, નિરધારી - નિર્ણય કરીને, માયામોસ - માયામૃષાવાદ

દોષને, નિવારી - રોકીને, શુદ્ધભાષકની - શુદ્ધ ધર્મદેશના આપનારાની બલિહારી - તેજસ્વિતા-પ્રભાવ, અમોલે - જેનું કોઈ મૂલ્ય નથી તેવું. ॥ ૧૧-૧૨ ॥

ગાયાર્થ - જે જે આત્માઓ શાસ્ત્રાનુસારી પોતાની મહાવ્રત પાલવાવાળી મર્યાદા જાણીને, તેનો હૃદયથી યથાર્થ નિર્ણય કરીને, માયામૃષાવાદને રોકીને, સૂત્રાનુસારિણી શુદ્ધ ધર્મદેશના આપે છે. તેઓની જ આ કાળમાં બલિહારી છે.

જેઓ માયાપૂર્વક મૃષાવાદ બોલતા નથી. તેઓને તોલે આવે એવું આ જગતમાં કોઈ જ નથી. આવા જીવો જ અમૂલ્યપણે સારો યશ પામીને શોભે છે. ॥ ૧૧-૧૨ ॥

વિવેચન - માયા મૃષાવાદ પાપસ્થાનક ઘણું જ ભયંકર છે. તે ઉપર સમજાવવામાં આવ્યું છે. તેથી જે જે મહાત્મા પુરુષો તેને છોડી દે છે અને જીવનને પવિત્ર બનાવે છે. શાસ્ત્રાભ્યાસ કરીને, શાસ્ત્રાનુસારી સાધુજીવનની શું મર્યાદાઓ છે તે સમજીને, હૃદયમાં તે શાસ્ત્રમર્યાદાઓનો અભ્યાસપૂર્વક નિર્ણય કરીને ચાલે છે. શુદ્ધ જીવન જીવે છે. મહાવ્રતાદિનું સમ્યક્ પ્રકારે પાલન કરે છે માયામૃષાવાદ (આદિ) દોષોનું નિવારણ કરે છે. કોઈપણ પાપસ્થાનકને પોતાનામાં પ્રવેશવા દેતા નથી.

તથા ગીતાર્થ ગુરુની નિશ્રામાં રહીને ગીતાર્થ ગુરુજી પાસે ઉંડો સૂક્ષ્મ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરીને કાલપરિપક્વ થતાં પાટે બેસીને શુદ્ધ ધર્મદેશના આપે છે. પોતે સાડ પાલે છે અને બીજાની પાસે જે સાડ પળાવે છે. અલ્પ માત્રાએ પણ ઉત્સૂત્ર બોલતા નથી તેઓની જ આ કાળમાં આ શાસનમાં બલિહારી છે તેઓ જ સાચા તેજસ્વી-પ્રતાપી અને વિજયવંત છે. તેઓથી જ આ શાસન શોભાયમાન છે.

જે મહાત્મા પુરુષો અલ્પ માત્રાએ પણ માયા કરતા નથી. થોડું પણ જૂઠું બોલતા નથી. પોતાના જીવનને શક્ય બને તેટલું નિર્દોષ બનાવે છે. હૃદય પણ સરળ, સજ્જન અને પાપભીરૂ રાખે છે. તેઓની તોલે આ સંસારમાં કોઈ જ આવતું નથી. સાચા હીરાની જેમ તે મહાત્માઓ આ શાસનમાં ટીપે છે. પોતાનું પણ કલ્યાણ કરે છે અને તેઓના પરિચયમાં આવનારાનું પણ કલ્યાણ કરે છે આવા ધન્ય પુરુષોનું જીવન અમૂલ્ય છે. જેની કંઈ પણ કિંમત ન આંકી શકાય તેવી અમૂલ્ય અને સારા યશવાળી જીંદગી તેઓ જીવે છે અને જૈનશાસનમાં શોભા પામે છે. આવા મહાત્મા પુરુષો જય-વિજય પામે છે.

આ ગાથાના “તે રાજે સુજસ અમોલે” પદમાં વાપરેલ સુયશ શબ્દથી ગ્રંથકારશ્રીએ પોતાનું નામ ગર્ભિત રીતિએ સૂચવ્યું છે.

આ પ્રમાણે “માયામૃષાવાદ” નામના
સત્તરમા પાપસ્થાનકની સજ્ઞાય અહીં સમાપ્ત થાય છે.

હવે “મિથ્યાત્વશલ્ય” એ નામના અઢારમા પાપસ્થાનકની સજ્ઝાય અઢારમું જે પાપનું થાનક, તે મિથ્યાત્વ પરિહરિયેજી, સત્તરથી પણ તે એક ભારી, હોય તુલાયે જો ધરીયેજી ॥૧॥ કષ્ટ કરો પરિ પરિ દમો અપ્પા, ધર્મ અર્થે ધન ખરયોજી, પણ મિથ્યાત્વ છતે તે જૂઠું, તિણે તેહથી તુમે વિરમોજી ॥૨॥

શબ્દાર્થ - પરિહરિયેજી - તજીએ, ભારી - ભારે છે. મોટું છે તુલાયે - ત્રાજવા ઢારા-કાંટા ઢારા, કષ્ટ કરો - દુઃખ સહન કરો, પરિ પરિ - વારંવાર, દમો અપ્પા - આત્માનું દમન કરો, તિણે - તે કારણે, તેહથી - તે પાપસ્થાનકથી, વિરમો - અટકો ॥ ૧-૨ ॥

ગાથાર્થ - અઢારમું “મિથ્યાત્વ” નામનું જે પાપસ્થાનક છે તે ત્યજો. કારણ કે જો એક ત્રાજવા ઢારા તોલવામાં આવે તો સત્તરે પાપસ્થાનકથી તે ઘણું ભારે છે. ગમે તેટલાં કષ્ટ સહન કરો, વારંવાર આત્માનું દમન કરો, ધર્મ માટે ગમે તેટલું ધન ખર્યો, પણ જો મિથ્યાત્વ છે. તો તે સઘળું જૂઠું છે તે કારણે તમે તે મિથ્યાત્વ પાપસ્થાનકથી અટકો ॥ ૧-૨ ॥

વિવેચન - હવે “મિથ્યાત્વ” નામના અઢારમા પાપસ્થાનકની સજ્ઝાયના અર્થ સમજાવે છે. જિનેશ્વર પરમાત્માના શાસનમાં જગતના ભાવોનું જે વર્ણન કર્યું છે. નિત્યાનિત્ય ભિન્નાભિન્ન, અસ્તિનાસ્તિ, સામાન્યવિશેષ, દ્રવ્યગુણપર્યાય, દ્રવ્યપાર્થિક-પર્યાપાર્થિક નય ઈત્યાદિ વાતો ન માનતાં તેનાથી વિપરીત એકાન્તમાર્ગ સ્વીકારવામાં “મિથ્યાત્વ” કહેવાય છે. આ સજ્ઝાયમાં તે પાપસ્થાનક વિસ્તારથી સમજાવે છે.

પ્રાણાતિપાતાદિ ૧ થી ૧૭ પાપસ્થાનકોને ત્રાજવાના એકબાજીના ત્રાસકમાં મુકીએ અને બીજી બાજીના ત્રાસકમાં મિથ્યાત્વ

મુકીએ તો ૧૭ કરતાં પણ આ અઢારમું પાપસ્થાનક એક હોવા છતાં પણ ઘણું ભારે છે. ત્રાસક આ પાપસ્થાનક બાજુ જ નમે છે. મિથ્યાત્વ અવળી બુદ્ધિરૂપ હોવાથી બીજાં પાપસ્થાનકો કરતાં વધુ ભયંકર છે. જો હૈયામાં “મિથ્યાત્વ” છે. જિનેશ્વર પરમાત્માએ કહેલા માર્ગ કરતાં અવળી બુદ્ધિ છે. તો ગમે તેટલાં કષ્ટ સહન કરો, તપ તપો, કાર્યોત્સર્ગમાં રહો, ઉગ્ર વિહારાદિ કરો, વારંવાર આત્માનું દમન કરો, પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોને જીતો, ધર્મમાર્ગે ધન ખર્ચો. ઈત્યાદિ ઘણાં ધર્મ અનુષ્ઠાનો કરો, તો પણ તે સર્વે કર્મનિર્જરારૂપ ફળને આપવામાં નિષ્ફળ છે. કારણ કે જો બુદ્ધિ જ વિપરીત હોય તો જે ધર્મ અનુષ્ઠાનો સંસાર ઓછો કરવા માટે છે તે જ ધર્મ અનુષ્ઠાનોથી ધન પુત્રાદિની ઈચ્છાઓને આ જીવ પોષનારો બની જાય છે. તેથી સંસાર વધારનાર બને છે તે કારણે હે જીવ ! તે મિથ્યાત્વ નામના પાપસ્થાનકથી તું વિરામ પામ, વિરામ પામ. ॥ ૧-૨ ॥

કિરિયા કરતો ત્યજતો પરિજન, દુઃખ સહતો મન રીઝેજી
અંધ ન જીતે પરની સેના, તિમ મિથ્યાદૃષ્ટિ ન સીઝેજી ॥૩॥

વીરસેન શુરસેન દૃષ્ટાન્તે, સમકિતની નિર્યુક્તેજી,
જોઈને ભલી પરે મન ભાવો, એક અરથ વર યુક્તેજી ॥૪॥

શબ્દાર્થ - મન રીઝેજી - મન આનંદ આનંદ પામે, પરની સેના - શત્રુઓની સેના, સમકિતની નિર્યુક્તેજી - સમ્યક્ત્વમાં જ જોડાયેલા રહ્યા, ભલી પરે - સારી રીતે, એક અરથ - આ સમ્યક્ત્વ એ જ એક પદાર્થ, વર્યુક્તે - શ્રેષ્ઠ છે અને યોગ્ય છે ॥ ૩-૪ ॥

ગાથાર્થ - જે જીવ ધર્માનુષ્ઠાનો આચરવા રૂપ ધર્મક્રિયા કરે, પરિજનનો ત્યાગ કરે, (દીક્ષા ગ્રહણ કરે), ઉપસર્ગ-પરિષદો સહન કરવા રૂપ દુઃખ સહન કરે, આ ધર્મકાર્યોથી મનમાં ઘણો

આનંદ પામે, પણ જેમ આંધળો માણસ શત્રુની સેનાને ન જીતી શકે તેમ મિથ્યાદ્રષ્ટિ જીવ સિદ્ધિપદ પામી શકતો નથી આ બાબત ઉપર વીરસેન અને શુરસેનનાં ચરિત્ર જોઈ લેજો, તે જોઈને મનમાં વિચારો કે આ સમ્યક્ત્વ એ જ એક પદાર્થ (ગુણ) શ્રેષ્ઠ છે અને આત્મકલ્યાણ માટે યોગ્ય છે ॥ ૩-૪ ॥

વિવેચન - મિથ્યાત્વ એટલે સાચું તત્ત્વ ન સમજવું ન સ્વીકારવું અને ન માનવું, અવળી બુદ્ધિ-અવળી દષ્ટિ તે સઘળું ય મિથ્યાત્વ કહેવાય છે.

આ જીવ જુદી જુદી અનેક જાતની ધર્મક્રિયા કરે જેમ કે કુટુંબ પરિપારાદિ પરિજનનો ત્યાગ કરીને દીક્ષા પણ લે, દીક્ષિત જીવનમાં ઉપસર્ગ-પરિષદ આવે તો ઘણાં ઘણાં કષ્ટો (દુઃખો) પણ સહન કરે તો પણ જો મિથ્યાદષ્ટિ હોય તો સિદ્ધિપદ પામી શકતો નથી. જેમ આંખે અંધ પુરુષ શત્રુની સેનાને જીતી શકતો નથી. તેમ આ પુરુષ આત્મસાધના પામી શકતો નથી.

બાણાદિ શસ્ત્રો મારવાની ક્રિયા સારી રીતે જે જીવ શીખ્યો હોય, શબ્દ સાંભળવા દ્વારા માણસની કલ્પના કરીને શસ્ત્રો મારી શકતો હોય, પણ જે આંખે અંધ છે. તે શત્રુના વ્યુહને આંખે જોઈ ન શકે એટલે આડા અવળા પડખેથી આવીને શત્રુ તે અંધને મારી જાય, પણ અંધપુરુષ શત્રુને સાક્ષાત્ દેખ્યા વિના ઘા કરી ન શકે અને કરે તો સફળતા પામે નહીં તેમ મિથ્યાદષ્ટિ પુરુષની દષ્ટિ અવળી હોવાથી ધર્મક્રિયા આદિ કરે પણ મનમાં સંસારમાં આવેલી આપત્તિઓ જ માત્ર દૂર કરવાની અને ભૌતિક સંપત્તિઓ જ માત્ર લેવાની ભાવના હોય છે. દુનિયામાં સારા દેખાવાની જ ભાવના વધારે હોય છે. આત્મતત્ત્વનું લક્ષ્ય હોતું નથી. નિર્વિકલ્પદશાના, નિઃસ્પૃહદશાના અને બહિરાત્મ ભાવના ત્યાગના સુખને આ જીવ

સમજતો જ નથી. તેથી તેવાં આત્મકલ્યાણકારી સુખો મેળવવાની વૃત્તિ આવતી જ નથી માટે સિદ્ધિપદ પામી શકતો નથી.

આ વિષય ઉપર વીરસેન અને શૂરસેનનું દંષ્ટાન્ત જાણીતું છે. આ દંષ્ટાન્ત “ભુવનસુન્દરી કથા” માં છે તથા પૂ. ઉ. કૃત અધ્યાત્મસાર ની શ્રી ગંભીરવિજયજી મ.સા. કૃત ટીકામાં ચોથા પ્રબંધની ત્રીજી ગાથામાં પણ છે. દંષ્ટાન્ત ઘણું લાંબુ છે પણ તેનો ટૂંક સાર આ પ્રમાણે છે.

ઉદયસેન રાજાને વીરસેન અને શૂરસેન નામના બે પુત્રો હતા. ત્યાં મોટો ભાઈ વીરસેન જન્મથી જ અંધ હતો. આ વીરસેન જન્માન્ધ હોવાથી તેના પિતાએ તેને સંગીતની કલા, નૃત્ય-ગાન-તાનની કલા ઈત્યાદિમાં પ્રવીણ કર્યો, શૂરસેન નામના નાનાભાઈને ધનુર્વેદ આદિ શસ્ત્રકલામાં પ્રવીણ કર્યો. શૂરસેન યુદ્ધકલામાં પ્રવીણ થવાથી લોકો દ્વારા કરાતી પ્રશંસા અને યશને તે વધારે પામ્યો. શૂરસેનની પ્રશંસા સાંભળીને વીરસેને પણ રાજાને વિનંતી કરી કે મારે પણ ધનુર્વેદાદિ શસ્ત્રોની કલા શીખવી છે. રાજાએ કહ્યું કે “તું જન્માન્ધ છે. આ તારું કામ નથી તેમ સમજાવ્યું. તો પણ તે પુત્રે માન્યું નહીં. તેનો તેવો આગ્રહ જોઈને પિતાએ ધનુર્વેદાદિ શસ્ત્રકલા શીખવાની અનુજા આપી અને તેને અનુકુલ વ્યવસ્થા કરી આપી. ભણાવનાર ઉપાધ્યાય સારા હોવાથી અને તેની પોતાની બુદ્ધિ ઘણી વિશિષ્ટ હોવાથી આ કલામાં પણ તે પારંગત થયો અને શબ્દવેધી બન્યો.

સામેથી કોઈનો ધીમો પણ શબ્દ આવે તો તે તેવું બાણ મારતો કે તેને વીંધીને જ આવે. એક વખત શત્રુસૈન્યે આ રાજ્ય ઉપર ચઢાઈ કરી. ત્યારે આ વીરસેને રાજાને યુદ્ધ જીતવા જવા માટે સંમતિ આપવાની રજા માગી, પોતે યુવાન હોવાથી અને પોતાની અભ્યાસ કરેલી ધનુર્વિદ્યાદિ કલાનું ગૌરવ હોવાથી તથા હું શબ્દ વેધી

છું એવું મનમાં માન હોવાથી મારે ચક્ષુ દ્વારા જોવાની દ્રષ્ટિ છે કે નહીં, તેનો વિચાર પણ કર્યા વિના યુદ્ધ માટે જવાની આજ્ઞા માગી. રાજાએ ઘણું સમજાવ્યું. તો પણ વારંવાર યુદ્ધ માટેની ઈચ્છા જ વ્યક્ત કરી તેથી રાજાએ આદેશ આપ્યો. વીરસેન શબ્દવેધી હોવાથી શત્રુસૈન્યના અવાજ પ્રમાણે બાણો દ્વારા યુદ્ધ કરવા લાગ્યો.

શત્રુસૈન્યે પણ કુમારની અંધ અવસ્થા જાણીને સર્વ સૈનિકોએ મૌન રાખીને યુદ્ધ કર્યું અને આ વીરસેનને પકડી લીધો. તેના નાના ભાઈ શુરસેને આ વાત સાંભળી, રાજાની આજ્ઞા લઈને તીક્ષ્ણ બાણો દ્વારા શત્રુસૈન્યની સાથે ખુંખાર યુદ્ધ કરી, શત્રુસૈન્યને ભગાડીને પોતાના મોટાભાઈ વીરસેનને છોડાવ્યા.

આ પ્રમાણે ધનુર્વેધાદિ કલાનો અભ્યાસ હોવા છતાં વીરસેન ચક્ષુ વિનાનો હોવાથી ઈષ્ટકાર્યની સિદ્ધિ કરી શક્યો નહીં. તેમ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ ધર્મક્રિયા કરવા છતાં પણ અવળી મતિવાળો હોવાથી આત્મકલ્યાણની સિદ્ધિ કરી શકતો નથી.

અધ્યાત્મસારના ચોથા પ્રબંધની ત્રીજી ગાથામાં પણ આ જ વાત જણાવી છે.

કુર્વાણોઽપિ ક્રિયાં જ્ઞાતિધનભોગાંસ્ત્યજન્નપિ ।

દુઃખસ્યોરો દદાનોઽપિ, નાન્ધો જયતિ વૈરિણઃ

ધર્મક્રિયા કરવા છતાં, સ્નેહીજનોનો, ધનનો અને ભોગોનો ત્યાગ કરવા છતાં, દુઃખને સામી છાતીએ સહન કરવા છતાં પણ અંધ માણસ વૈરીઓને જીતી શકતો નથી. ॥ ૩-૪ ॥

હવે મિથ્યાત્વના ૧૦ ભેદ જણાવે છે -

ધમ્મે અધમ્મ અધમ્મે ધમ્મહ, સત્તા મગ્ગે ઉમગ્ગાજી,
ઉન્માર્ગે માર્ગની સત્તા, સાધુ અસાધુ સંલગ્ગાજી ॥ ૫ ॥

અસાધુમાં સાધુની સત્તા, જીવે અજીવ અજીવે જીવ વેદોજી, મુત્તે, અમુત્ત, અમુત્તે મુત્તિહ, સત્તા એ દશભેદો જી ॥૬॥

શબ્દાર્થ - ઘમ્મે - ઘર્મમાં, અઘમ્મ - અઘર્મ સંજ્ઞા, અઘમ્મે - અઘર્મમાં, ઘમ્મહ - ઘર્મસંજ્ઞા, મગ્ગે - માર્ગમાં, ઉમગ્ગા - ઉન્માર્ગ સંજ્ઞા, મુત્તે અમુત્ત - મુર્તમાં અમુર્તસંજ્ઞા, અમુત્તે મુત્તિહ - અમૂર્તમાં મૂર્તસંજ્ઞા. ॥ ૫-૬ ॥

ગાથાર્થ - (૧) ઘર્મમાં અઘર્મસંજ્ઞા, (૨) અઘર્મમાં ઘર્મસંજ્ઞા, (૩) માર્ગમાં ઉન્માર્ગસંજ્ઞા (૪) ઉન્માર્ગમાં માર્ગસંજ્ઞા, (૫) સાધુમાં અસાધુસંજ્ઞા, (૬) અસાધુમાં સાધુસંજ્ઞા (૭) જીવમાં અજીવસંજ્ઞા, (૮) અજીવમાં જીવની સંજ્ઞા, (૯) મૂર્તમાં અમૂર્ત સંજ્ઞા અને (૧૦) અમૂર્તમાં મૂર્તની સંજ્ઞા એમ મિથ્યાત્વના આ ૧૦ ભેદો જાણવા ॥ ૫-૬ ॥

વિવેચન - મિથ્યાત્વના ૧૦+૫+૬ = કુલ ૨૧ ભેદો છે. આ ૫-૬ ગાથામાં ૧૦ ભેદ, ૭-૮ ગાથામાં ૫ ભેદ, અને ૯-૧૦ ગાથામાં ૬ ભેદ એમ કુલ ૨૧ ભેદો સમજાવાય છે. તત્ત્વાત્ત્વનો અવિવેક, હેય-ઉપાદેયની વિપરીત બુદ્ધિ, હિતાહિતનું વિપરીતગ્રહણ તે સઘળું મિથ્યાત્વ કહેવાય છે. તેના પ્રથમ ૧૦ ભેદ આ પ્રમાણે છે-

(૧) ઘર્મમાં અઘર્મ સંજ્ઞા - ક્રિયામાર્ગ અને જ્ઞાનમાર્ગ એમ ઘર્મનાં બે પૈડા-ચક્ર છે. શુભપ્રવૃત્તિ તે ક્રિયામાર્ગ છે અને શુદ્ધ પરિણતિ તે જ્ઞાનમાર્ગ છે. ક્રિયામાર્ગ એ જીવને ત્યાગમાં તપમાં રાખનાર છે. બાહ્યભાવોથી દૂર રાખનાર છે. વિવેકી બનાવનાર છે. આત્મતત્ત્વના બાધકભાવોને દૂર કરાવી સાધકભાવોમાં જોડનાર છે. લોકો વડે દૃશ્ય છે. મોહના વિકારોથી દૂર રાખવામાં સહાયક-નિમિત્તભૂત છે અને જ્ઞાનમાર્ગ દૃષ્ટિ ખોલનાર છે. સાધ્યની શુદ્ધિ અને લક્ષ્ય કરાવનાર છે. વૈરાગ્યમય પરિણતિ લાવનાર છે. નિર્લેપદશા,

નિઃસ્પૃહતા, તથા નિર્વિકલ્પ દશા અપાવનાર છે. આવી બે પ્રકારની ધર્મસંજ્ઞા છે. મિથ્યાત્વ મોહના ઉદયને લીધે જીવ આ ધર્મપ્રવૃત્તિને ઘેલછા સમજે છે. ભવોભવમાં આવી ક્રિયા તો ઘણી કરી તો પણ કલ્યાણ ન થયું. માટે આ ધર્મ જ નથી. આ બાહ્ય આડંબર છે એમ માનીને તે ધર્મક્રિયાને વખોડવી. નિંદવી. અપ્રીતિ કરવી તે સઘળું મિથ્યાત્વ છે.

(૨) અધર્મમાં ધર્મસંજ્ઞા - લોકસેવાને અને શરીરસેવાને જ ઘણું મહત્ત્વ આપવું. હોમ-હવન આદિ હિંસામય આચરણ જે અધર્મ છે તેને ધર્મ માની લેવો. પીંપળે પાણી પાવાં, હોળી-બળેવ વિગેરે પર્વની ઉજવણીને ધર્મ માનવો, વિભાવદશા પોષાય, વિભાવદશાની જ વૃદ્ધિ થાય એવા ઉપર-ઉપરથી શુભ દેખાતાં કાર્યોમાં ધર્મ માનવો. ઈત્યાદિ બીજું મિથ્યાત્વ જાણવું. જેમાં મિથ્યાત્વ અવિરતિ કષાય વિષય વિકારો પોષાય આરંભ-સમારંભાદિ ઘણાં હોય તે અધર્મ કહેવાય. ઓઘસંજ્ઞા અને લોકસંજ્ઞાની પોષક, તેની જ બુદ્ધિ રાખીને કરાતી ધર્મક્રિયા અધર્મ હોવા છતાં તેને ધર્મ માનવો. આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં શ્રી હરિભદ્રસુરીશ્વરજી મ.સા.એ કહ્યું છે કે “હિતાપ્રવૃત્તેઃ અહિતત પ્રવૃત્તિઃ ગુરુસંસારકારણમ્” હિતકારી કાર્યોની પ્રવૃત્તિ ન કરવી અને અહિતકારી કાર્યોમાં પ્રવર્તવું એ જ સંસારપરિભ્રમણનું મોટું કારણ છે. આશ્રવવાળાં કાર્યોમાં ધર્મબુદ્ધિ તે આ મિથ્યાત્વ જાણવું. અનીતિથી પ્રાપ્ત કરેલા ધનનું દાન કરવામાં ધર્મબુદ્ધિ, વિધિનિરપેક્ષપણે અવિધિએ ધર્મ કરવો અને તેમાં ધર્મબુદ્ધિ કરવી ઈત્યાદિ આ મિથ્યાત્વ છે.

(૩) માર્ગમાં ઉન્માર્ગબુદ્ધિ :-

હિંસા-અસત્ય-ચોરી-મૈથુન અને પરિગ્રહના આશ્રવો ટાળીને સંવરભાવનું સેવન કરવું તે માર્ગ છે. તેવા માર્ગમાં ઉત્સાહિત ન થતાં આગમના પદોના મનમાન્યા અર્થો કરીને ઉન્માર્ગ ફેલાવવો તે આ મિથ્યાત્વ જાણવું.

(૪) ઉન્માર્ગમાં માર્ગબુદ્ધિ :-

કુદેવ-કુગુરુ અને કુધર્મના સેવનરૂપ ઉન્માર્ગને માર્ગ કહેવો. જ્યાં આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહરૂપ ઓઘસંજ્ઞા અને ક્રોધ માન માયા લોભરૂપ લોકસંજ્ઞાથી પ્રેરાઈને ધર્મક્રિયા કરાતી હોય ત્યાં સાધ્યબુદ્ધિ ન હોવાથી પૌદ્ગાલિક સાંસારિક સુખોની જ સવિશેષબુદ્ધિ હોવાથી ઉન્માર્ગ છે. તેમાં માર્ગપણાની જે બુદ્ધિ તે આ મિથ્યાત્વ છે. આ કાળમાં જીવું ન બોલીએ તો ચાલે જ નહીં. સંકટસમયે જીવું બોલવું તે પણ ધર્મ છે. લુચ્યા માણસની સામે લુચ્યાઈ વાપરવી જ જોઈએ ઈત્યાદિ ખોટી ખોટી મનની કલ્પના આ મિથ્યાત્વમાં આવે છે.

(૫) સાધુમાં અસાધુબુદ્ધિ :-

સંબોધસિત્તરીમાં સાધુના આવા ગુણો કહ્યા છે

છલ્વય છકાયરક્ષા, પંચિન્દ્રિય લોહનિગ્ગહો ચંતી ।
ભાવવિશુદ્ધિ પડિલેહણાઈ, કરણે વિસુદ્ધિ ચ ॥૨૮॥

સંજમજોએ જુત્તો, અકુસલમળવયણકાય સંરોહો ।
સીયાઈ પીડસહણં, મરણં ઉવસગ્ગસહણં ચ ॥૨૯॥
સત્તાવીસેહિં, એહિં, જો વિભૂસિઓ સાહૂ ।
તં પળમિજ્જઈ ભત્તિભરેણ, હિયણે રે જીવ ॥૩૦॥

સર્વથા પ્રાણાતિપાત વિરમણવ્રત વિગેરે પાંચ મહાવ્રત અને છટું રાત્રિભોજન વિરમણવ્રત, પૃથ્વીકાયાદિ છ કાયોની રક્ષા, પાંચે ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, લોભનો નિગ્રહ, ક્ષમા, ભાવવિશુદ્ધિ, પડિલેહણાદિ ધર્મકાર્યનું કરવું, સંયમયોગોમાં વર્તવું, અકુશલ મન-વચન કાયાનો નિરોધ કરવો, શીતાદિ પરિષહો સહન કરવા, મરણાદિ ઉપસર્ગો સહન કરવા, આ સત્તાવીશ ગુણોથી વિભૂષિત સાધુ હોય છે. હે જીવ ! ભક્તિથી છલકાતા હૃદયથી તે ગુણી મહાત્માઓને તું પ્રણામ કર.

આવા અંતર્મુખ વૃત્તિવાળા, આત્મદશામાં જ લયલીન, સતાવીસ ગુણે કરીને સંયુક્ત, નાવની જેમ તરણ-તારણ, શુદ્ધ ધર્મના પ્રરૂપક ઉત્તમ સાધુને તેઓના ગુણોને નહી સમજીને અસાધુ કહેવા તે આ મિથ્યાત્વ છે.

(૬) અસાધુમાં સાધુની બુદ્ધિ :-

આરંભ-પરિગ્રહમાં આસક્ત, વિષયકષાયથી ભરેલા, લોભમાં આસક્ત, મંત્ર-તંત્ર-જડીબુદ્ધિ આદિ કરનારા, ચમત્કારાદિની વાતો કરીને ખોટી શ્રદ્ધા કરાવનારા જે હોય તે અસાધુ છે પરંતુ તેમના દ્વારા સાંસારિકસ્વાર્થો સિદ્ધ થતા હોવાથી, માન-સન્માનાદિ પોષાતા હોવાથી તેવા અસાધુને સાધુ માનવા. તેમના ભક્ત થવું. તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવું વિગેરે. આ મિથ્યાત્વ કહેવાય છે. યોગશાસ્ત્રમાં બીજા પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે -

સર્વાભિલાષિણઃ, સર્વભોજિનઃ સપરિગ્રહાઃ ।

અબ્રહ્મચારિણો મિથ્યોપદેશા ગુરુવો ન તુ ॥૧॥

પરિગ્રહારમ્ભભગ્નાસ્તારથેયુઃ કથં પરાન્ ।

સ્વયં દરિદ્રો ન પરમીશ્વરીકર્તુમીશ્વરઃ ॥૧૦॥

(૭) જીવમાં અજીવબુદ્ધિ -

એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં સ્પષ્ટ ચેતના ન હોવાથી અજીવ માનવા. પૃથ્વીકાય આદિને અજીવ માનીને તેનો બેફામ ઉપયોગ કરવો, તેમાં રહેલા જીવોની હિંસાને હિંસા ન માનવી. બેફામ પાણીના ઉપયોગમાં, ફટ-ફટ લાઈટ પંખા કરવામાં જીવોની વિરાધનાને ન ગણકારવી. લાગણીહીન બનવું. પાંચ ભૂતો એ જ ચેતના છે. સ્વતંત્ર જીવદ્રવ્ય છે જ નહીં આવું માનવું. તે આ મિથ્યાત્વ છે. સંબોધસિત્તરીમાં કહ્યું છે કે -

અહામલયે પમાણે, પુઢવીકાણે હવંતિ જે જીવા ।
તે પારેવયમિતા, જંબૂહીવે ન માયંતિ ॥ ૧૪ ॥

પૃથ્વીકાયમાં જે જીવો છે તે જીવો જો કબૂતર પ્રમાણશરીરવાળા બને તો પ્રમાણાંગુલથી એકલાખ યોજનવાળા જંબૂદ્વીપમાં પણ ન સમાય તેટલા જીવો છે આ જ પ્રમાણે અધકાય તેઉકાય અને વાયુકાય માટે પણ ગાથા ૯૫-૯૬-૯૭માં કહ્યું છે છતાં મિથ્યાત્વના ઉદયથી તેમાં જીવ નથી નિર્જીવ જ છે તેવી બુદ્ધિ આ જીવને જે થાય તે આ મિથ્યાત્વ છે.

(૮) અજીવમાં જીવબુદ્ધિ :-

પુદ્ગલસ્કંધોના બનેલા શરીરમાં “આ હું જ છું” એવી જીવપણાની બુદ્ધિ. શરીરને, વસ્ત્રાદિને, ધનને, ઘરને કંઈ પણ હાનિ થઈ હોય તો તે હાનિ મને થઈ છે એમ માનીને અજીવને જ જીવ માનવો તે મિથ્યાત્વ છે. દેહાધ્યાસ, જડ-ચેતનની અભેદબુદ્ધિ, પુદ્ગલના ભરોસે જ જીવન, પુદ્ગલ દ્રવ્યોની પરાધીનતામાં જ સુખબુદ્ધિ તે આ મિથ્યાત્વ છે.

(૯) મૂર્તમાં અમૂર્તબુદ્ધિ :-

પુદ્ગલ દ્રવ્ય વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શવાળું હોવાથી મૂર્ત છે. એકેન્દ્રિય જીવોનાં શરીરો મૂર્ત છે. છતાં ચક્ષુર્ગોચર ન હોવાથી તેને અમૂર્ત માનવું. પરમાણુ-દ્વયણુકાદિ સૂક્ષ્મસ્કંધો વર્ણાદિવાળાં છે માટે મૂર્ત છે છતાં ન દેખાતાં હોવાથી તેને અમૂર્ત માનવાં તથા મૂર્ત એવાં પુદ્ગલદ્રવ્યમાં અમૂર્ત એવા આત્માના અમૂર્ત એવા સુખગુણની બુદ્ધિ કરવી તે સઘળું આ મિથ્યાત્વ છે.

(૧૦) અમૂર્તમાં મૂર્તબુદ્ધિ :-

આકાશદ્રવ્ય વર્ણાદિ રહિત હોવાથી અમૂર્ત છે. છતાં

આસમાની આકાશ, બ્લુ આકાશ, વાદળી આકાશ, નીલગગન વિગેરે જાણવું માનવું. આ ઔપચારિક વાક્યોને તાત્વિક વાક્યો માની લેવાં. તે આ મિથ્યાત્વ જાણવું.

આ પ્રમાણે ૧૦ પ્રકારનાં મિથ્યાત્વ સમજીને તેનાથી દૂર રહેવું. આ બધી સંજ્ઞાઓ મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ રૂપ છે પરંતુ તે મિથ્યાત્વ મોહનીયના ઉદયથી જ્યારે ઘેરાયેલી થાય છે ત્યારે તેને મિથ્યાત્વ કહેવાય છે. આ ૧૦ ભેદો વિના બીજા પણ મિથ્યાત્વના પાંચ ભેદો શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે તે આગલી ગાથામાં સમજાવે છે. ॥ ૫-૬ ॥

અભિગ્રહિક નિજ નિજ મતે અભિગ્રહ,

અનભિગ્રહિક સહુ સરિખાજી ।

અભિનિવેશી જાણતો કહે જૂઠું, કરે ન તત્ત્વ પરિખાજી ॥૭॥

સંશય તે જિનવચનની શંકા, અવ્યક્તે અનાભોગાજી ।

એ પણ પાંચ ભેદ છે વિશ્રુત, જાણે સમજુ લોગાજી ॥૮॥

શબ્દાર્થ - નિજ નિજ મતે - પોત પોતાના પક્ષમાં, અભિગ્રહ - આગ્રહ, સહુ સરિખાજી - બધા જ ઘર્મો સરખા છે એમ માનવું, જાણતો કહે જૂઠું - પોતે જાણતો હોય છતાં જૂઠું જે કહે તે, તત્ત્વપરિખા - તત્ત્વની પરીક્ષા, અવ્યક્તે - વાસ્તવિક તત્ત્વને ન જાણવાં વિશ્રુત - જૈન શાસનમાં પ્રસિદ્ધ ॥ ૭-૮ ॥

ગાથાર્થ - પોત પોતાના પક્ષનો જે આગ્રહ તે અભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ જાણવું. સર્વઘર્મ સરખા તે અનભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ જાણવું. પોતે પોતાની ભૂલ જાણતો હોય છતાં જે જૂઠું જોલે, પણ તત્ત્વની પરીક્ષા ન કરે તે આભિનિવેશિક, જિનેશ્વરના વચનમાં શંકા કરવી તે સાંશયિક, વસ્તુતત્ત્વ જાણે જ નહીં અજ્ઞાની જ રહે તે અનાભોગ

મિથ્યાત્વ કહેવાય છે. આ પાંચે ભેદો જૈનદર્શનમાં પ્રસિદ્ધ છે પરંતુ જે સમજુ લોકો છે તે જ જાણે છે ॥ ૭-૮ ॥

વિવેચન - (૧) અભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ-પોત પોતાની બુદ્ધિમાં જે બેસે તેને જ સાચું માની લેવું. બાકીનું બીજું બધું જૂઠું માનવું તે અભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ સમજવું. સ્યાદવાદ દષ્ટિનો જ્યાં ઉઘાડ નથી. એકાન્તે પોતાના પક્ષનો જ આગ્રહ છે. તેના કારણે જ બીજાના વિચારો પ્રત્યે અસહિષ્ણુ હોય છે તે આ અભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ છે.

(૨) અનભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ-તાત્વિક કસોટી કર્યા વિના ગોળ અને ખોળને સરખો માનનારાઓની જેમ બધા ધર્મોને સરખા માનવા. વિવેક વિકલતાના કારણે અહીં વિવેક હોતો નથી. કોઈકવાર ઉપરછલ્લી લાગણીને વશ થઈને સર્વે પણ ભગવંતો જ છે. સર્વે દેવો ભગવંત જ છે. સર્વે ગુરુઓ પૂજનીય છે. માટે સમાન છે. બધા જ સારા છે. બધાને જ વંદન કરવું જોઈએ. આપણે ભેદભાવ શા માટે રાખવો. આવી વાતો કરનારા વીતરાગપ્રભુને અને સ્ત્રીવાળા તથા શસ્ત્રવાળા ભગવંતને પરસ્પર (વિરુદ્ધ વર્તન હોવા છતાં) એક સરખા માને છે તે આ મિથ્યાત્વ છે. સર્વ ભગવંતોનું સાથે એક મંદિર બનાવવામાં આ મિથ્યાત્વ લાગે છે.

(૩) આભિનિવેશિક - અજ્ઞાન દશાના કારણે અથવા ઉતાવળીયા સ્વભાવના કારણે કંઈક જેમ તેમ આડા-અવળું અથવા જૂઠું બોલાઈ ગયું ત્યાર પછી જ્ઞાનીએ ભૂલ સમજાવી. તે પોતાની ભૂલ પોતાને સમજાવા છતાં ન સુધારવી અને માનહાનિ આદિના કારણે પૂર્વની વાતનો હઠાગ્રહ પકડી રાખવો અને યેનકેન પ્રકારેણ તેને સાચુ કરવા મહેનત કરવી. જેમ ગોષ્ઠામાહિલાએ જીવ-અજીવ અને નોજીવ એમ ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરી હતી તેમ અહીં જાણવું.

(૪) સાંશયિક મિથ્યાત્વ - જિનેશ્વર પરમાત્માના વચનોમાં

શંકા કરવી. સાંશયિક મિથ્યાત્વ, તેના બે ભેદ છે. દેશસાંશયિક-સર્વસાંશયિક, કોઈ એક ઉત્તરભેદમાં શંકા તે દેશ સાંશયિક અને કોઈ એક મૂલભેદમાં શંકા તે સર્વસાંશયિક.

(૫) અનાભોગ મિથ્યાત્વ - અજ્ઞાનદશા, વસ્તુતત્વની અસમજ, તત્વાત્તત્વનું અજાણપણું તે અનાભોગ મિથ્યાત્વ કહેવાય છે. મિથ્યાત્વના આ પાંચ ભેદ જૈનદર્શનમાં પ્રસિદ્ધ છે પરંતુ જે સમજી લોકો છે. શાસ્ત્રને જાણનારા લોકો છે તે જ જાણે છે. આ પાંચ ભેદને બરાબર જાણીને તેનાથી અલગ થવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ॥ ૭-૮ ॥

લોક-લોકોત્તર ભેદ એ ષડ્વિધ, દેવ-ગુરુ વળી પર્વજી, સંગતિ તિહાં લૌકિક ત્રિણ આદર, કરતાં પ્રથમ તે ગર્વજી ॥૯॥ લોકોત્તર દેવ માને નિયાણે, ગુરુ જે લક્ષણ હીણાજી, પર્વ નિષ્ટે ઈહલોકને કાજે, માને ગુરુપદ લીનાજી ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ - ષડ્વિધ - છ પ્રકારના ભેદ, તિહાં - ત્યાં, લૌકિક ત્રિણ આદર કરતાં - લૌકિક એવા ત્રણને (દેવ-ગુરુ અને પર્વને) આદરતાં, ગર્વજી - તથા તે ત્રણનો ગર્વ કરતાં, પ્રથમ સંગતિ - પ્રથમનાં ત્રણ મિથ્યાત્વ લાગે છે, લોકોત્તર દેવ માને નિયાણે - લોકોત્તર એવા વીતરાગ દેવને નિયાણા રૂપે જે માને તે, ગુરુ જે લક્ષણ હીનાજી - જે ગુરુજી લક્ષણથી હીન હોય તેને, તથા પર્વનિષ્ટે ઈહલોકને કાજે - પર્વને પર્વરૂપે ન ઈચ્છે પરંતુ આ લોકના સુખરૂપે જે ઈચ્છે, માને ગુરુપદલીનાજી - આવા (લક્ષણહીન) ગુરુને ગુરુ માનીને તેની જ આજ્ઞામાં લયલીન રહે તે ॥ ૯-૧૦ ॥

ગાથાર્થ - તથા વળી ૧ દેવ, ૨ ગુરુ અને ૩ પર્વ સંબંધી લૌકિક અને લોકોત્તર ભેદ વડે આ મિથ્યાત્વ ૬ પ્રકારનું પણ છે

ત્યાં જે લૌકિક દેવ-ગુરુ અને પર્વ છે. આ ત્રણ પ્રત્યે ઘણો આદરભાવ કરતાં, તથા તે ત્રણને માનવાનો ગર્વ કરતાં પ્રથમનાં ત્રણ મિથ્યાત્વની સંગતિ થાય છે. લોકોત્તર દેવને માનીને નિત્યાણું કરવું. ગુરુના લક્ષણોથી હીન હોય તેને ગુરુ માની તેના પદમાં લીન થવું તથા જે પર્વ પર્વસ્વરૂપે ઈષ્ટ ન હોય તો પણ આ લોકના સુખની ખાતર માને તે પાછળનાં ત્રણ મિથ્યાત્વ છે ॥૯-૧૦॥

વિવેચન - ઉપરની બન્ને ગાથાઓમાં ૧૦+૫+૧૫ ભેદો મિથ્યાત્વના સમજાવ્યા. આ ગાથામાં હવે બાકીના ૬ ભેદો સમજાવે છે. લૌકિક અને લોકોત્તર એવા દેવસંબંધી, ગુરુસંબંધી અને પર્વસંબંધી એમ છ જાતનું મિથ્યાત્વ છે ત્યાં પ્રથમ લૌકિક ત્રણ મિથ્યાત્વ સમજાવે છે ત્યારપછી લોકોત્તર ત્રણ મિથ્યાત્વ સમજાવશે.

(૧) લૌકિક દેવગત મિથ્યાત્વ - જ્યાં આત્મિક ઉત્કર્ષની વાત નથી પણ શક્તિવિશેષ હોવાથી આ લોકમાં જે દેવો રાગાદિ દોષયુક્ત હોવાના કારણે ભક્તોની સાર સંભાળ કરે, અને વિરોધી ઉપર દ્વેષ ધારણ કરે, જે દેવો અજ્ઞાન આસક્તિ-અહંકાર વિગેરે દોષવાળા હોય, તેવા દેવોને દેવ તરીકે પૂજવા, આત્મકલ્યાણના અર્થે તેમનો આશ્રય લેવો, તેમની સેવાભક્તિ કરવી તે આ મિથ્યાત્વ છે.

(૨) લૌકિક ગુરુગત મિથ્યાત્વ :- આરંભ-પરિગ્રહમાં જે આસક્ત હોય, લોકૈષણમાં જે તણાતા હોય, અઢાર પાપસ્થાનકમાં જે લીન હોય, બીજાને જે પાપમાં પ્રવર્તાવે, એવાને ગુરુ બનાવી તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવું, આત્મશુદ્ધિની ઈચ્છાથી તેવાને ગુરુ બનાવવા, તેવાની સેવા-ભક્તિ કરવી તે લૌકિક ગુરુગત મિથ્યાત્વ કહેવાય છે.

(૩) લૌકિક પર્વગત મિથ્યાત્વ - પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્ત એવા લૌકિક પુરુષોએ પ્રવર્તાવેલાં હોળી-બળેવ-શીતળા સાતમ,

રાંધણ છટ્ટ વિગેરે પર્વો આત્માર્થની સાધનાથી શૂન્ય હોવાથી સાચાં પર્વ જ નથી. છતાં તેની ઉપાસના કરવી, તેવાં પર્વોને પર્વ માની ઉજવવાં, તેમાં આ મિથ્યાત્વ લાગે, કૃષ્ણ ભગવાનની જન્માષ્ટમી જુગાર રમવાથી ઉજવાય, નોરતાનું પર્વ મૈથુનસંજ્ઞાના તોફાનથી ઉજવાય, શિવરાત્રીનું પર્વ ભાંગ પીવાથી ઉજવાય, આવી અવળી માન્યતા તે આ મિથ્યાત્વ છે.

(૪) લોકોત્તર દેવગત મિથ્યાત્વ - અજ્ઞાન ક્રોધ આદિ અઢાર દોષોથી રહિત એવા વીતરાગ અરિહંત પરમાત્મા એ લોકોત્તર દેવ છે. જન્મ-જરા-મૃત્યુના નિવારણ માટે અને આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપાત્મક મુક્તિસુખ માટે આ અરિહંત પરમાત્માની સેવા-પૂજા-વંદના કરવાની હોય છે. તે માટે ધર્મ આરાધવાનો છે. તેને બદલે ભૌતિક સુખ માટે, સાંસારિક વિષયો માટે આવા લોકોત્તર દેવોની ઉપાસના કરવી તે આ લોકોત્તર દેવગત મિથ્યાત્વ છે.

(૫) લોકોત્તર ગુરુગત મિથ્યાત્વ - ઉત્તમ, અધ્યાત્મી મહાત્માઓની સેવા ધન-પુત્રાદિ સાંસારિક સુખની ઇચ્છાએ કરવી અથવા સ્વચ્છંદી, આજ્ઞાબાહ્ય, કેવલગુરુવેષ ધારીની સેવા કરવી તે લોકોત્તર ગુરુગત મિથ્યાત્વ કહેવાય છે. યોગશાસ્ત્રના બીજા પ્રકાશના આઠમા શ્લોકમાં ગુરુનું આવું લક્ષણ કહેલું છે

મહાવ્રતધરા ધીરા, ભૈક્ષમાત્રોપજીવિનઃ ।

સામાયિકસ્થા ધર્મોપદેશકા ગુરવો મતાઃ ॥૮॥

મહાવ્રતને ધારણ કરનારા, ધીરસ્વભાવવાળા, ભિક્ષા માત્રથી જીવન પસાર કરનારા, સામાયિકમાં રહેલા અને સાચા ધર્મમાર્ગનો ઉપદેશ આપનારા ગુરુઓ કહેલા છે. આવા ગુરુઓની સંસાર સુખ અર્થે ઉપાસના કરવી અથવા આવા પ્રકારના ગુણો વિનાના કેવળ વેષધારી ગુરુઓની ઉપાસના કરવી તે આ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ છે.

(૬) લોકોત્તર પર્વગત મિથ્યાત્વ - જિનેશ્વર પરમાત્માના શાસનમાં જ્ઞાનપંચમી, મૌન એકાદશી, ચોમાસી ચૌદશ, સંવચ્છરી પર્વ ઈત્યાદિ પર્વો રત્નત્રયીની આરાધના અને સાધનાથી ઉજવાય છે. આશ્રવોનો ત્યાગ અને સંવરના આસેવનથી આ પર્વો ઉજવવાનાં હોય છે. તેને બદલે સંસાર સુખ અર્થે આ લોકોત્તર પર્વની ઉજવણી કરવી. દિવાળીનું પર્વ ફટાકડા ફોડવાથી અને ઘૂઘરા ફાફડા ખાવાથી ઉજવવું તે લોકોત્તર પર્વગત મિથ્યાત્વ છે.

આ રીતે લૌકિક અને લોકોત્તર એમ બે પ્રકારના દેવ-ગુરુ અને પર્વની સાથે જોડતાં ૬ પ્રકારે મિથ્યાત્વ છે. ત્યાં લૌકિક દેવનો ગુરુનો અને પર્વનો ઘણો આદરભાવ કરવાથી ત્રણ લૌકિક મિથ્યાત્વ થાય છે. અને લોકોત્તર દેવને, લોકોત્તર ગુરુને પુજીને નિયાણું કરવું. લક્ષણહીન ગુરુને ગુરુ માનવા તે લોકોત્તર મિથ્યાત્વ છે તથા જે લોકોત્તર પર્વ છે તે રત્નત્રયીની સાધના માટે છે પરંતુ તે પર્વ રત્નત્રયીની સાધના માટે ન ઉજવતાં ફક્ત આ લોકના સુખની ખાતર ઉજવતાં તે સઘળું લોકોત્તર પર્વગત મિથ્યાત્વ છે. આ સઘળું મિથ્યાત્વ ત્યજવા જેવું છે ॥ ૯-૧૦ ॥

ઈમ એકવીશ મિથ્યાત્વ ત્યજે જે, ભજે ચરણ ગુરુ કેરાજી સજે ન પાપે, રજે ન રાખે, મત્સર દ્રોહ અનેરાજી ॥૧૧॥
સમકિતધારી શ્રુતઆચારી, તેહની જગ બલિહારીજી,
શાસન સમકિતને આધારે, તેહની કરો મનોહારીજી ॥ ૧૨॥

શબ્દાર્થ - ભજે ચરણ ગુરુકેરાજી - ગુરુજીના ચરણોને જે સેવે, સજે ન પાપે - તે જીવ પાપ ન બાંધે “રજે ન રાખે” - રજીને પાસે રાખતો નથી. મત્સર દ્રોહ અનેરાજી - ઈર્ષ્યા અને દ્વેષ રૂપી બીજા દોષો, સમકિતધારી - સમ્યક્ત્વને ધારણ કરનારો,

શ્રુતઆચારી - શ્રુત જ્ઞાન અને સદાચારવાળા તેહની - તેઓની, જગ - આ જગતમાં, તેહની કરો મનોહારી - તેવા જીવોથી મનોહર સેવા કરો ॥ ૧૧-૧૨ ॥

ગાથાર્થ - આ પ્રમાણે ૨૧ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ છે જે આત્માઓ આ ૨૧ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ ત્યજે છે અને આ મિથ્યાત્વ ત્યજાવનારા એવા ઉત્તમ ગુરુના ચરણકમલને જે સેવે છે તેઓ જ પાપકર્મને બાંધતા નથી. મત્સર દ્રોહ ઈત્યાદિ દોષોરૂપી રજને પાસે રાખતા નથી. જે સમ્યક્ત્વને ધારણ કરનારા છે. શ્રુતશાસ્ત્રને અનુસારે ઉત્તમ આચારવાળા છે. તેઓની જ આ જગતમાં બલિહારિતા છે. આ જૈન શાસન આવા સમ્યક્ત્વી જીવોના આધારે ચાલે છે માટે મનોહર તે સમ્યક્ત્વગુણની સેવા (પ્રાપ્તિ) કરો.

વિવેચન - આ પ્રમાણે ૨૧ પ્રકારનું મિથ્યાત્વ છે. તેમાંનો એક પણ ભેદ જીવનમાં રાખવા જેવો નથી. બધા જ ભેદો ત્યજવા લાયક છે. જૈન શાસન પામીને આવા મિથ્યાત્વના ભેદો ત્યજી દેવા જોઈએ અને જીવનમાંથી આવા મિથ્યાત્વને દૂર કરાવનારા એવા ઉત્તમ ધર્મગુરુના ચરણકમલની સેવામાં જોડાઈ જવું જોઈએ.

જેઓ મિથ્યાત્વને ત્યજે છે તેઓને જ સદ્ગુરુની સેવા કરવારૂપ ઔષધ કામ આપે છે. આ ઔષધપાન વખતે કુગુરુની સેવારૂપ અપથ્યના સેવનનો ત્યાગ કરવો અતિશય જરૂરી છે. આ રીતે જેઓ સદ્ગુરુનું સેવન કરે છે. કુગુરુઓનો ત્યાગ કરવા દ્વારા જે આત્માઓ પાપકર્મ નવાં બાંધતા નથી. જૂનાં બાંધેલાં પાપકર્મો જેઓ ખપાવે છે. હૈયામાં પરપ્રત્યેનો મત્સરભાવ (ઈર્ષ્યાભાવ) અને દ્રોહભાવ (દ્વેષભાવ) વિગેરે અન્યદોષોરૂપી રજ (ધૂળ) માથા ઉપર રાખતા નથી. હૃદય અત્યન્ત શુદ્ધ નિર્મળ રાખે છે. પરમાત્માનાં વચનો પ્રત્યે શ્રદ્ધા સ્વરૂપ સમ્યક્ત્વ ગુણને જેઓ ધારણ કરે છે.

શ્રુતજ્ઞાનનો સુંદર અભ્યાસ કરી શાસ્ત્રાનુસારી ઉત્તમ આચારવાળા જેઓ છે. તેઓની જ આ જગતમાં બલિહારી છે. તેઓ જ આ જગતમાં સારા યશના પાત્ર છે.

આવા પ્રકારના સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોના આધારે જ શાસન ચાલે છે તેઓ પૂજ્ય છે. આદરણીય છે માટે તેઓની સેવા કરો.

આ ૨૧ મિથ્યાત્વની સાથે બીજાં પણ ચાર પ્રકારનાં મિથ્યાત્વ ત્યજવા જેવાં છે. (૧) પ્રરૂપણા મિથ્યાત્વ, (૨) પ્રવર્તન મિથ્યાત્વ, (૩) પરિણામ મિથ્યાત્વ, (૪) પ્રદેશ મિથ્યાત્વ. તે ચારના અર્થ આ પ્રમાણે છે.

(૧) પ્રરૂપણા મિથ્યાત્વ - ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એમ ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થનું જે રીતનું સ્વરૂપ છે. જે રીતે તેની અંદર સાધ્ય-સાધન દાવ છે. તેની શાસ્ત્રાનુસારી પ્રરૂપણા ન કરતાં તેનાથી વિપરીત પ્રરૂપણા કરવી તે પ્રરૂપણા મિથ્યાત્વ કહેવાય છે.

(૨) પ્રવર્તન મિથ્યાત્વ - લૌકિક અને લોકોત્તર એવા ૬ પ્રકારના મિથ્યાત્વમાંથી કોઈ પણ પ્રકારના મિથ્યાત્વનું સેવન કરવું અને અન્ય લોકો પાસે કરાવવું તે પ્રવર્તન મિથ્યાત્વ કહેવાય છે.

(૩) પરિણામ મિથ્યાત્વ - વિચારધારામાં એકાન્તવાદ હોય, તથા એકાંતે સંસારસુખનો જ ઘણો રાગ હોય તે સઘળું ય પરિણામમિથ્યાત્વ જાણવું.

(૪) પ્રદેશ મિથ્યાત્વ - જ્યાં સુધી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ન આવે ત્યાં સુધી આત્મપ્રદેશોમાં મિથ્યાત્વમોહના પ્રદેશોનો ઉદય તથા સત્તા ચાલુ જ હોય છે તે પ્રદેશ મિથ્યાત્વ કહેવાય છે. આ ચાર પ્રકારનાં મિથ્યાત્વ પણ ત્યજવા જેવાં જ છે ॥૧૧-૧૨॥

મિથ્યાત્વ તે જગ પરમ રોગ છે, વલીય મહા અંધકારોજી, પરમશત્રુ ને પરમશસ્ત્ર તે, પરમ નરકસંચારોજી, પરમ દોહગ ને પરમ દરિદ્ર તે, પરમ સંકટ તે કહીયેજી, પરમ કંતાર પરમ દુર્ભિક્ષ તે, તે છોડે સુખ લહીયેજી ॥૧૩-૧૪॥

શબ્દાર્થ - જગ - જગતમાં, પરમરોગ - મોટો રોગ છે, પરમનરક સંચારો - નરકમાં જવાનો સીમેન્ટની સડક જેવા ઘોરી રસ્તો છે, પરમદોહગ - ભારે દૌર્ભાગ્ય છે, પરમકંતાર - ગાઢ જંગલ, પરમ દુર્ભિક્ષ - ભયંકર દુકાલ ॥ ૧૩-૧૪ ॥

ગાથાર્થ - મિથ્યાત્વ એ આ જગતમાં મહાભયંકર રોગ છે. મહા ભયંકર અંધકાર છે. મહાશત્રુ છે. તીવ્ર શસ્ત્ર છે. નરકમાં જવાનો રોડ રસ્તો છે. મહાન દૌર્ભાગ્ય છે. ઘણી જ દરિદ્રતા છે. મહાન સંકટ છે. મહાન જંગલ છે. ભયંકર દુકાલ છે. તે મિથ્યાત્વને છોડો તો જ સાચું સુખ આ જીવ પ્રાપ્ત કરે છે ॥ ૧૩-૧૪ ॥

વિવેચન - મિથ્યાત્વદશા જીવને કેટલી નુકસાનકારક છે ? તે અનેક ઉપમાઓથી આ ગાથામાં સમજાવે છે

(૧) પરમ રોગ છે - ડાયબીટીશ, ટીબી, કેન્સર, બ્લડ પ્રેશર વિગેરે શરીરના રોગો છે. આ રોગોથી શરીરની પુષ્ટિ ન થાય, લોહી ન વધે, અનેક જાતની પીડાઓ થાય, અને મૃત્યુ પણ થાય તેવી જ રીતે મિથ્યાત્વ એ મહાભયંકર રોગ છે તેનાથી આત્માનું કલ્યાણ ન થાય, આત્માનું હિત ન સધાય પણ અધોગતિ જ થાય. સંસારનું પરિભ્રમણ જ વધે. શારીરિક રોગો એકભવમાં એકવાર મૃત્યુ આપે, જ્યારે મિથ્યાત્વ તે ભવોભવમાં વારંવાર મૃત્યુ આપે છે તેથી ભયંકર રોગ છે.

(૨) મિથ્યાત્વ એ મહા અંધકાર છે - જેમ અંધકારથી કોઈ

વસ્તુઓ દેખાતી નથી તેથી હેય-ઉપાદેયનો વિવેક થતો નથી તેવી જ રીતે મિથ્યાત્વ એ ગાઢ અંધકાર છે તેનાથી સારાસારનો આત્મકલ્યાણના બાધક-સાધકનો, હેય-ઉપાદયનો, સત્યાસત્યનો આ જીવને વિવેક રહેતો નથી તે માટે ગાઢ અંધકારતુલ્ય છે.

(૩) પરમ શત્રુ છે - શત્રુ દ્રવ્યપ્રાણોનો જ નાશ કરે છે અને તે પણ એક જ વાર નાશ કરે છે જ્યારે મિથ્યાત્વ એ ભાવપ્રાણોનો નાશ કરે છે અને ભવોભવમાં નાશ કરે છે. જીવનો અનંત સંસાર (ભવભ્રમણ) વધારે છે તે માટે પરમ શત્રુ છે.

(૪) પરમ શસ્ત્ર છે - શસ્ત્રથી જેમ દેહના પ્રાણોનો નાશ થાય છે તેમ આત્માના ભાવપ્રાણોનો નાશ આ મિથ્યાત્વથી થાય છે તેથી તે મહાશસ્ત્ર છે. વિપરીત બોધથી પ્રેરાયેલો જીવ દુર્ગતિમાં ધકેલાઈ જાય છે. ઘણા ભવ સુધી સદ્બુદ્ધિ અને સદ્ગુરુનો યોગ ન થાય તેવું આત્મકલ્યાણને કાપવાનું કામ આ કરે છે તેથી મહાશસ્ત્ર છે.

(૫) પરમ નરકદ્વાર - નરકમાં જવા માટેનો હાઈવે રસ્તો છે. સિમેન્ટની બાંધેલી પાકી સડક જેવો ધોરી રસ્તો છે. આ મિથ્યાત્વ જીવને અવશ્ય નરકમાં લઈ જાય છે જ.

(૬) પરમ દૌર્ભાગ્ય છે - જેમ કોઈ માણસ ઘણું કામકાજ કરે પરંતુ તે કોઈને પણ વહાલો ન લાગે. અળખામણો જ લાગે. દરેક લોકો તેના ઉપર અપ્રીતિ-તિરસ્કાર જ વર્તાવે. તે રીતે મિથ્યાત્વના ઉદયથી જીવ આત્માર્થી જીવોને અપ્રિય લાગે છે. ક્યાંય માન પાન પ્રતિષ્ઠા વધતી નથી. આત્મકલ્યાણ કરવા તરફ આદરભાવ પામતો નથી.

(૭) પરમદરિદ્ર છે - સંસારમાં જેમ ધન વિનાનો માણસ દરિદ્ર કહેવાય છે. તેમ આવા પ્રકારના મિથ્યાત્વના ઉદયવાળો જીવ આત્માના એક પણ સાચા ગુણને પામતો નથી તેથી જ ગુણસ્થાનકમાં

ઉપર આવતો નથી તેથી સદાને માટે તે ગુણધનને આશ્રયી અતિશય દરિદ્રી જ રહે છે.

(૮) પરમ સંકટ છે - જેમ સંસારી જીવન જીવવામાં અનેક મુશ્કેલીઓ (સંકટો) આવે છે. જીવન દુઃખમય બની જાય છે. તેવી જ રીતે આ મિથ્યાત્વ એ મહાભયંકર સંકટ (મુશ્કેલી) રૂપ છે કે જે પાર પામવામાં ઘણું જ દુષ્કર છે.

(૯) પરમ કંતાર છે - મિથ્યાત્વ એ ગાઢ ભયંકર જંગલ છે જેમ જંગલમાં ભૂલો પડેલો માણસ ગોથાં જ ખાય છે. રસ્તે ચડી શકતો નથી. તેમ મિથ્યાત્વના ઉદયવાળો જીવ આ સંસારમાં ગોથાં જ ખાય છે. અહીંથી તહીં ભટકે જ છે. તેને આત્મકલ્યાણ સાધવાનો માર્ગ મળતો જ નથી.

(૧૦) પરમ દુર્ભિક્ષ છે - મહા ભયંકર દુકાળ છે. જેમ દુકાળમાં માનવીનું જીવન દુઃખમય જ હોય છે. તેમ મિથ્યાત્વ અનંતભવભ્રમણામાં રખડાવવા રૂપ મહાભયંકર દુઃખ જ આપનાર છે તેથી દુકાળસમાન છે. ત્યાં સુખનો સાચો રસ્તો જડતો નથી.

આ રીતે ૧૦ ઉપમાઓથી મિથ્યાત્વની ભયંકરતા પૂ.ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીએ સમજાવી છે. તેથી તે છોડવા લાયક જ છે. માટે જે તેનો ત્યાગ કરશે તે જ સાચા સુખી થશે. અનંત સુખના સ્વામી થશે ॥ ૧૩-૧૪ ॥

જે મિથ્યાત્વ લવલેશ ન રાખે, સુધો મારગ ભાખેજી,
તે સમક્તિ સુરતરૂ ફલ યાખે, રહે વલી અણીયે આંખેજી,
મોટાઈ શી હોય ગુણ પાખે ? ગુણ પ્રભુ સમક્તિ દાખેજી,
શ્રીનયવિજય વિબુધ પયસેવક વાયકજશ ઈમ ભાખેજી ॥૧૫-૧૬॥

શબ્દાર્થ - લવલેશ - અંશમાત્ર પણ, સુધોમારગ - શુદ્ધ માર્ગ સુરતરૂફલ - કલ્પવૃક્ષનાં ફળો, અણીય આંખે - અણીદાર આંખવાળો થઈને, ગુણપાખે - ગુણોની બાબતમાં, વિબુધ - પંડિત, પયસેવક - ચરણકમલના સેવક ॥ ૧૫-૧૬ ॥

ગાથાર્થ - જે જે આત્માઓ મિથ્યાત્વનો એક અંશમાત્ર પણ રાખતા નથી. શુદ્ધ માર્ગ જણાવે છે તે મહાત્માઓ જ સમ્યક્ત્વરૂપી કલ્પવૃક્ષનાં ફળો ચાખે છે. પાપો પ્રત્યે અણીયાળી આંખે વર્તે છે. ગુણોને મેળવવાની બાબતમાં મોટાઈ શું હોઈ શકે? સમ્યક્ત્વ એ જ સૌથી પ્રથમ ગુણ છે અને મોટો છે એમ પરમાત્મા કહે છે. શ્રી નયવિજયજી પંડિતજીના ચરણોના સેવક એવા પૂ.યશોવિજયજી મહારાજશ્રી આમ કહે છે ॥ ૧૫-૧૬ ॥

વિવેચન - આ અઢાર પાપસ્થાનકોનું સ્વરૂપ જાણીને, તેમાં પણ મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ સવિશેષે જાણીને જે મહાત્મા પુરુષો પોતાના જીવનમાં લવલેશ (અંશમાત્ર) પણ આવા મિથ્યાત્વને રાખતા નથી, આવવા દેતા નથી ઉત્તમ સદ્ગુરુના યોગે ઉત્તમશાસ્ત્રાભ્યાસ કરીને જગતના જીવોને સાચો માર્ગ સમજાવે છે. શુદ્ધ ધર્મની દેશના આપે છે. પોતે સ્વયં સાચું તત્ત્વ સમજે છે. શ્રદ્ધા કરે છે અને તેવું જ તત્ત્વ તેઓ બીજાને સમજાવે છે. આ રીતે મિથ્યાત્વને વમીને સાચું સુંદર સમ્યક્ત્વ તે પામે છે.

સમ્યક્ત્વ પામ્યા પછી, કલ્પવૃક્ષ સમાન તે સમ્યક્ત્વના ફળસ્વરૂપ દેશવિરતિ-સર્વવિરતિ-ક્ષપકશ્રેણી-કેવલજ્ઞાન અને મુક્તિસુખ રૂપ ફળોને તે ચાખે છે. તે ગુણોનો આનંદ માણે છે, કોઈપણ જાતનાં પાપો આ જીવો કરતા જ નથી. પાપો તેઓને વળગવા આવે તો પણ અણીયાળી (ધારદાર) આંખોવાળા થઈને પાપોને ભગાડી મૂકે છે. અર્થાત્ પાપો તરફ અણીદાર આંખ કાઢીને લાલચોળ

ગરમાગરમ આંખે જુએ છે. જે જોઈને પાપો જ ભાગી જાય છે. તથા પાપો સેવતા નથી. દિન-પ્રતિદિન ગુણો મેળવતા જ જાય છે. ગુણોમાં વિકાસ સાધે છે. જેમ જેમ ગુણો વધે છે તેમ તેમ મોટાઈ કરવાને બદલે ઠરેલ, શાન્ત અને ગંભીર બને છે તે સમજે છે કે ગુણોની બાબતમાં મોટાઈ શું કરવી ? તે તો આપણા આત્માનું પોતાનું સ્વરૂપ જ છે તેથી સૌથી પ્રથમ મિથ્યાત્વને વમીને “સમ્યક્ત્વગુણ” પ્રાપ્ત કરવો એ જ સાચું છે એમ જિનેશ્વર ભગવંતોએ કહેલ છે. આવું તે સમજે છે.

સમ્યક્ત્વ ગુણ આવવાથી દૃષ્ટિ અનેકાન્તમય બને છે. હેય-જેય અને ઉપાદેયનું યથાર્થ ભાન થાય છે. સાચો વિવેક ખીલે છે. જીવ પોતે પોતાની આત્મસાધના તરફ આગળ વધે છે. કદાચ કર્મવશાત્ મિથ્યાત્વે જાય, તો પણ અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તે તો તેનો અવશ્ય નિસ્તાર થાય જ છે.

ધર્મ કરવાનાં બાહ્ય ચાર પરિબળો છે. ભય-લાલચ-ઓઘસંજ્ઞા અને લોકસંજ્ઞા, આ ચારે પરિબળો નબળાં છે. કારણ કે ભય અને લાલચથી કરાવાતો ધર્મ, ભય અને લાલચ નીકળી જતાં આ જીવ ધર્મને છોડી દે છે તથા ઓઘસંજ્ઞાએ અને લોકસંજ્ઞાએ કરાતા ધર્મમાં મોહની અને વિષયવિકારોની પુષ્ટિ હોય છે તેથી પરંપરાએ તે પણ ભવ વધારનાર જ બને છે. આ ચારે પરિબળોથી પ્રાયઃ મિથ્યાદ્રષ્ટિ જીવ ધર્મ કરે છે પરંતુ સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્શ્રદ્ધા પૂર્વક ધર્મ આરાધના સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવ જ કરે છે. સમ્યક્ત્વકાલે જ સાચો ઉઘાડ થાય છે. મિથ્યાત્વ દશામાં વર્તતા જીવનું મન વધારેમાં વધારે મોહધેલું હોય છે તેનું વર્ણન કરતાં ઉપાધ્યાયજી મા.સા. શ્રી કહે છે કે-

આપ પ્રશંસે રે પરગુણ ઓળખે, ન ધરે ગુણનો રે લેશ,
તે જિનવાણી રે નવિ શ્રવણે સુણે, દીએ મિથ્યા ઉપદેશ.

આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ ત્યજીને સમ્યક્ત્વ પામીને જિનેશ્વરની વાણી બરાબર સાંભળવી. પોતાની પ્રશંસા અને પરગુણને નિંદવાનું કામ કદાપિ કરવું નહિ. જિનવાણી સાંભળવા માટે સદા સદ્ગુરુનો યોગ મેળવવો. કદાપિ કુગુરુનો યોગ ન થઈ જાય તેનું પૂરેપૂરું ધ્યાન રાખવું. ઉપાધ્યાયજી. મ.શ્રીએ જ કહ્યું છે કે

કેવળ લિંગધારી તણો, જે વ્યવહાર અશુદ્ધો રે ।

આદરીએ નવિ સર્વથા, જાણી ધર્મ વિરુદ્ધો રે

આ માનવ જીવન ફરી ફરી ઘણું જ દુર્લભ છે. મનુષ્યભવ, પવિત્રશ્રદ્ધા, જિનવાણીનું શ્રવણ અને સદ્ગુરુનો યોગ આ ઉત્તમચીજો ફરી ફરી મળવી ઘણી જ દુષ્કર છે. આપણને બધાંને આ વસ્તુઓ મળી છે તો અઢાર પાપસ્થાનકોનો હેયભાવે અભ્યાસ કરી, જીવનમાંથી તેને દૂર કરી, મિથ્યાત્વદોષ ટાળી, સમ્યક્ત્વગુણ પ્રાપ્ત કરી જીવનને સફળ બનાવીએ.

આ પ્રમાણે આ સજ્જાય પૂજ્ય ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીએ બનાવી છે. તેઓ પૂજ્યશ્રી નયવિજયજી નામના પંડિત મહારાજશ્રીના ચરણસેવક (શિષ્ય) હતા. પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીએ ગુજરાતીભાષામાં આવા પ્રકારનાં ઘણાં સ્તવનો અને સજ્જાયો બનાવ્યાં છે. એક એક સ્તવન અને સજ્જાય અધ્યાત્મરસથી ભરેલાં છે. વારંવાર ભણવા-સાંભળવા અને ગાવા જેવાં છે.

આ ગાથાના છેલ્લા પદમાં “વાચક જશ ઈમ ભાખેજી” આ પદમાં “જશ” શબ્દ લખીને ગ્રંથકર્તાએ પોતાનું યશોવિજયજી એવું નામ સૂચવ્યું છે. ॥ ૧૫-૧૬ ॥

આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વશલ્ય નામના અઢારમા પાપસ્થાનકની સજ્જાય અહીં સમાપ્ત થાય છે. તે સમાપ્ત થતાં અઢાર પાપસ્થાનકની અઢારે સજ્જાય તથા તેના અર્થોનું વિવેચન પણ અહીં સમાપ્ત થાય છે.

સંસારવર્તી સર્વે જીવો અનાદિકાળથી મિથ્યાત્વ અવિરતિ કષાય આદિ દુષિત ભાવોથી નિરંતર કર્મ બાંધે છે. તેના કારણે ભવોભવમાં જન્મ-મરણની પરંપરામાં રખડે છે, અને અનંત દુઃખો પામે છે. પાપકાર્ય આચરવાં તે પાપબંધનું કારણ છે. અને દુઃખોની પ્રાપ્તિ એ પાપોનું ફળ છે. આ વાત સમજીને જીવનમાં દુઃખો પામ્યા. તે વાત સમજાવવા માટે પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીએ ૧૮ પાપસ્થાનકોના વર્ણનને સમજાવતી સુંદર સજ્જાય બનાવી છે.

આ સજ્જાય સવાર-સાંજ પ્રતિક્રમણમાં દરરોજ બોલાય છે. આ અટારે પાપસ્થાનકો ત્યજવા જેવાં છે. તેથી તેને બરાબર ઓળખવાં જોઈએ. જો ઓળખીએ, જાણીએ તો જ છોડી શકાય. તેના વિશેષ અર્થો આપણને બરાબર સમજાય તે માટે જ વિવેચન સરળ ગુજરાતી ભાષામાં તૈયાર કરેલ છે. આ વિવેચન ચિંતન-મનન કરવા જેવું છે, વારંવાર અભ્યાસથી આ પાપસ્થાનકો દૂર કરી શકાય છે.